

PIERWSZE WYDANIE 1832 ROK

EUNOMIA

Nr 1 (94) 2018

**ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY JAKO PRZEDMIOT BADAŃ
W NAUKACH TECHNICZNYCH, HUMANISTYCZNYCH
I SPOŁECZNYCH**

Redakcja naukowa: Henryk A. Kretek

ISSN 2657-5760

Racibórz 2018

Rada Wydawnicza Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu:

prof. dr hab. inż. arch. Jacek Włodarczyk, prof. zw. dr hab. Władysław Łosiak,
dr hab. Jarosław Cholewa, dr hab. Leszek Karczewski, dr hab. inż. Bogdan Wysogład,
dr hab. Franciszek Nieć, dr Jacek Molęda

Kolegium redakcyjne czasopisma naukowego EUNOMIA:

dr Henryk Kretek – redaktor naczelny

Rada Naukowa czasopisma naukowego „EUNOMIA”:

Dr hab. inż. arch. Ewa Stachura, prof. PWSZ w Raciborzu – przewodnicząca,
Prof. zw. dr hab. inż. arch. Jacek Włodarczyk,
Prof. dr hab. Władysław Łosiak,
Dr hab. inż. Piotr Wysogład,
Dr hab. Piotr Olender,
Dr hab. Jarosław Cholewa,
Dr Katarzyna Rybińska.

Opracowanie techniczne: Janusz Krajewski

Projekt okładki: Kamil Szypuła (redaktor techniczny czasopisma naukowego EUNOMIA)

Druk i oprawa: ATB Studio,

43-410 Zebrzydowice, ul. Ks. Janusza 17

Dystrybucja:

- „Skrypcia”, 47-400 Racibórz, ul. Słowackiego 55
- www.pwszrac.pl (podstrona „Wydawnictwo”)

ISSN 2657-5760

Copyright © by

Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu, Racibórz 2018

SPIS TREŚCI – EUNOMIA 1 [94] 2018

Wprowadzenie	5

Rozdział I - Biznes, finanse i strategię zarządzania w globalnej gospodarce

Wioleta Gawęł, Wojciech Kolasa

Dobre praktyki CSR w obszarze pracowniczym w wybranych bankach	11

Robert Geisler

CSR przyszłości. Pomiędzy dyskusją akademicką a codziennością	25

Leszek Karczewski

Błędy menedżerów zagrażające ludzkiemu życiu i zdrowiu. Studia przypadków	39

Rozdział II – Prawo i polityka instrumentami procesów zmian

Michał Boczek

Mobbing w polskim porządku prawnym	53

Dariusz Michta

Niekonstytucyjność art. 424 ¹ § 1 k.p.c. – studium przypadku	63

Stefan Pastuszewski

Paradygmaty rewolucji a wydarzenia po 2015 roku w Polsce	69

Agnieszka Rogozińska

Mediacja i arbitraż w polskim systemie prawnym	91

Łukasz Rozen

Zrównoważony rozwój w perspektywie fundamentalnych idei współczesnej polityki .	99

Katarzyna Stokłosa

Dobrostan zwierząt gospodarskich a zasada zrównoważonego rozwoju	107

Rozdział III - Socjologia, bezpieczeństwo państwa oraz procesy transformacji cyberprzestrzeni

Katarzyna Borowska

Charakterystyka Policji jako grupy dyspozycyjnej w systemie bezpieczeństwa Państwa	117

Janusz Dworak

Bezpieczeństwo intelektualne. (Na marginesie rozważań o Bogu i historii)	127

Jędrzej Kałuża

Aktualne zagrożenia wojną hybrydową dla Polski ze strony Federacji Rosyjskiej	137

Joanna M. Kretek, Henryk A. Kretek

Analiza stosunków polsko-brytyjskich na przełomie XX i XXI wieku	147

Kamil Kuśmider

Uwarunkowania współczesnego exodusu Polaków do Wielkiej Brytanii	159

Milena Mikieliewicz

Przemoc psychiczna w rodzinie – globalne wyzwanie zrównoważonego rozwoju	169

Dariusz Rajchel

Sytuacja demograficzna miasta Opola przed zmianą i po zmianie granic administracyjnych 177

Tomasz Szachniewicz

Migracje międzynarodowe a wewnętrzne bezpieczeństwo państwa 193

Patrycja Wąglorz

Zrównoważony dialog sposobem zmiany społeczeństwa 205

Rozdział IV - Edukacja, sport i turystyka wyzwaniami wobec zrównoważonego rozwoju

Maria Kopsztejn

Czy możliwy jest zrównoważony rozwój bez świata wartości? 219

Rozdział V – Aspekty środowiskowe i przestrzenne rozwoju zrównoważonego

Milena Stettner

Środowisko mieszkaniowe komunalnych zasobów mieszkaniowych w jednym z najmniejszych miast Dolnego Śląska 231

Wiesław Sztumski

Nieodpowiedzialny rozwój wielkich miast 243

Jacek Wilk-Jakubowski

Wybrane zagadnienia dotyczące propagacji fal elektromagnetycznych 251

Rozdział VI – Сталий розвиток – проблема інтердисциплінарна [artykuły w języku ukraińskim]

Олександра Дудченко, Ксенія Пурин

Національні стереотипи як основна причина міжнародних та етнополітичних конфліктів сучасності: проблема стійкого розвитку в світі 261

Vadim Efremow

Топоси життєвих стимулів у пам'ятці «Ізборник Святослава 1076 року» як витoki цілей сталого розвитку; Toposy - istotne bodźce w tekście "Izbornik Svyatoslav 1076" jako źródło celów zrównoważonego rozwoju 273

Iryna Shvets

Глобальне громадянство та освіта в цілях глобального громадянства як завдання сталого розвитку. Globalne obywatelstwo i edukacja globalna jako cele zrównoważonego rozwoju 285

Roman Terennyk, Leonid Derevianchenko, Roman Kalyniak

Врівноважена енергетика: використання панелей bipv - як засіб підвищення екологічних показників міст Зрównoważona energia: wykorzystanie paneli BiPV – jako środka do obniżenia niskiej emisji w miastach 293

Irina Trusch

Розвиток художньої творчості дітей 6-го року життя на засадах вільного вибору образотворчих завдань 305

Komunikaty [rapid communication] 315

WPROWADZENIE

Minęło ponad trzydzieści lat od przyjęcia raportu Światowej Komisja ds. Środowiska i Rozwoju, która pracowała pod przewodnictwem b. Premier Norwegii Gro Harlem Brundtland. Dokument pt.: „Nasza wspólna przyszłość” (*Our common future*), zawierał definicję zrównoważonego rozwoju, gdzie określono, że „na obecnym poziomie cywilizacyjnym możliwy jest rozwój zrównoważony, to jest taki rozwój, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na ich zaspokojenie”¹. Od tamtego dnia świat nie jest już taki sam. Społeczność międzynarodowa internalizuje zakres pojęcia zdefiniowanego przez Gro Harlem Brundtland i systematycznie monitoruje postęp wdrażania idei zrównoważonego rozwoju.

Nowa „Eunomia” podejmuje problematykę zrównoważonego rozwoju w jego różnych przekrojach. Mamy nadzieję prowadzić na naszych łamach systematyczny, a na obecnym etapie w formie półrocznika, interdyscyplinarny dialog naukowców dotyczący idei zrównoważonego rozwoju, możliwości jej implementacji oraz warunków, które muszą zostać spełnione, by paradygmat gospodarki liberalnej zastąpiony został innym paradygmatem: zrównoważonego rozwoju.

Bieżącemu numerowi czasopisma nadaliśmy podtytuł: ROZWÓJ ZRÓWNOWAŻONY JAKO PRZEDMIOT BADAŃ W NAUKACH TECHNICZNYCH, HUMANISTYCZNYCH I SPOŁECZNYCH, a następnie przyporządkowaliśmy wypowiedzi Autorów odpowiednim obszarom problemowym i umieściliśmy w rozdziałach im odpowiadających. W ten sposób czytelnik może łatwiej poruszać się w tak szerokiej i skomplikowanej problematyce podjętej w publikacji, która mieści się we wszystkich obszarach nauk: technicznych, humanistycznych i społecznych.

Do dyskusji zaprosiliśmy również ludzi nauki z Ukrainy realizując tym samym ideę Partnerstwa Wschodniego, która wydaje się trochę niedoceniana, jednakże stale odczuwamy potrzebę integracji narodów słowiańskich, szczególnie w czasie rozwoju Inicjatywy Trójmorza.

W rozdziale pt.: **Biznes, finanse i strategię zarządzania w globalnej gospodarce** mgr **Wioleta Gawęł** reprezentująca Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Wydział Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych, omawia *Dobre praktyki CSR w obszarze pracowniczym w wybranych bankach*. W ten trend wpisuje się dr hab. **Robert Geisler**, prof. UO, idąc dalej w naukowych poszukiwaniach i opisuje *CSR przyszłości. Pomiędzy dyskusją akademicką a codziennością*. Z kolei dr hab., prof. PWSZ w Raciborzu i Politechniki Opolskiej **Leszek Karczewski**, PWSZ w Raciborzu, Politechnika Opolska -podejmuje temat z dziedziny zarządzania i opisuje *Błędy menedżerów zagrażające ludzkiemu życiu i zdrowiu. Studia przypadków*.

Rozdział pt.: **Prawo i polityka instrumentami procesów zmian**, rozpoczyna dr **Michał Boczek**, Uniwersytet Humanistycznospołeczny, Katedra prawa karnego analizując *Problemy wykrywcze w sprawach o mobbing*. Za nim, dr **Dariusz Michta**, PWSZ w Raciborzu analizuje *Niekonstytucyjność art. 424¹ § 1 k.p.c. – studium przypadku*. Z kolei dr **Stefan Pastuszewski**, z Zakładu Socjologii Bydgoskiej Szkoły Wyższej, opisuje

¹ Sprawozdanie Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju przy ONZ, <http://www.un.org/documents/ga/res/42/ares42-187.htm>, [dostęp: 7.04.2018].

szeroko *Paradygmaty rewolucji a wydarzenia po 2015 roku w Polsce*. Dr **Agnieszka Rogozińska**, Uniwersytet Jana Kochanowskiego. Filia w Piotrkowie Trybunalskim. Katedra Bezpieczeństwa Narodowego przybliża pojęcia *Mediacji i arbitrażu w polskim systemie prawnym*. Natomiast mgr **Łukasz Rozen**, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Instytut Politologii opisał *Zrównoważony rozwój w perspektywie fundamentalnych idei nowożytnej polityki*, z kolei Pani **Katarzyna Stokłosa**, reprezentująca Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji przeanalizowała relację: *Dobrostan zwierząt gospodarskich a zasada zrównoważonego rozwoju*

Rozdział pt.: **Socjologia, bezpieczeństwo państwa oraz procesy transformacji cyberprzestrzeni** rozpoczyna mgr **Katarzyna Borowska** - Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Społecznych, Kierunek Socjologia artykułem pt.: *Charakterystyka Policji jako grupy dyspozycyjnej w systemie bezpieczeństwa Państwa*. Z kolei dr **Janusz Dworak**, analizuje *fifloficznie Bezpieczeństwo intelektualne. (Na marginesie rozważań o Bogu i historii)*. **Jędrzej Kałuża** reprezentujący PWSZ w Raciborzu, Instytut Studiów Społecznych przybliża czytelnikom *Aktualne zagrożenia wojną hybrydową dla Polski ze strony Federacji Rosyjskiej*. Inny aspekt relacji międzynarodowych opisują **Joanna M. Kretek** i dr **Henryk A. Kretek** z PWSZ w Raciborzu w artykule: *Analiza stosunków polsko-brytyjskich na przełomie XX i XXI wieku*. Relacje pomiędzy opisywanymi państwami poszerza mgr **Kamil Kuśmider**, reprezentujący Uniwersytet Łódzki, Katedrę Studiów Brytyjskich i Krajów Wspólnoty Brytyjskiej, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych – analizując *Uwarunkowania współczesnego exodusu Polaków do Wielkiej Brytanii* Dalej mgr **Milena Mikieliewicz**, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Nauk Społecznych, Socjologia Komunikacji Społecznej opisuje *Przemoc psychiczną w rodzinie - globalne wyzwanie zrównoważonego rozwoju*. Natomiast dr **Dariusz Rajchel**, Politechnika Opolska, Wydział Ekonomii i Zarządzania analizuje *Sytuację demograficzną miasta Opola przez i po zmianie granic administracyjnych*. W dalszej części mgr **Tomasz Szachniewicz**, Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Społecznych rozpatruje *Migracje międzynarodowe a wewnętrzne bezpieczeństwo państwa*, a rozdział kończy lic. **Patrycja Wąglorz**, Uniwersytet Śląski, Wydział Pedagogiki i Psychologii artykułem pt.: *Zrównoważony dialog narzędziem zmiany społeczeństwa*

Rozdział - **Edukacja, sport i turystyka wyzwaniami wobec zrównoważonego rozwoju** zawiera artykuł dr **Marii Kopsztejn**, Wyższa Szkoła „Humanitas” – Sosnowiec, która rozważa - *Czy możliwy jest zrównoważony rozwój bez świata wartości?*

Rozdział - **Aspekty środowiskowe i przestrzenne rozwoju zrównoważonego** rozpoczyna artykuł w języku angielskim autorstwa mgr **Mileny Stettner**, Politechnika Wrocławska, Wydział Architektury pt.: *Housing environment of municipal housing resources in one of the smallest towns in Lower Silesia; - Środowisko mieszkaniowe komunalnych zasobów mieszkaniowych w jednym z najmniejszych miast Dolnego Śląska*. Z kolei dr hab. **Wiesław Sztumski**, em. prof. nzw. Uniwersytetu Śląskiego, Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie, Politechniki Częstochowskiej analizuje - *Nieodpowiedzialny rozwój wielkich miast*, a następnie mgr **Jacek Wilk-Jakubowski**, Politechnika Świętokrzyska opisuje: *Wybrane zagadnienia dotyczące propagacji fal elektromagnetycznych*.

Rozdział – Сталий розвиток – проблема інтердисциплінарна [artykuły w j. ukraińskim] rozpoczyna praca **Олександра Дудченко, Ксенія Пирин** – Національні стереотипи як основна причина міжнародних та етнополітичних конфліктів сучасності: проблема стійкого розвитку в світі, Następna pracę napisał **Vadim Efremow** – Житомирський державний університет ім. Івана Франка – Zhytomyr State University. I. Frank, Student podyplomowy w Instytucie Filologii i Dziennikarstwa,

jego artykuł to: Топоси життєвих стимулів у пам'ятці «Ізборник Святослава 1076 року» як витoki цілей сталого розвитку; Toposy - istotne bodźce w tekście "Izbornik Svyatoslav 1076" jako źródło celów zrównoważonego rozwoju. Z kolei Mgr **Iryna Shvets**, Uniwersytet Opolski, Wydział Nauk Społecznych analizuje *Глобальне громадянство та освіта в цілях глобального громадянства як завдання сталого розвитку Globalne obywatelstwo i edukacja globalna jako cele zrównoważonego rozwoju*. **Roman Tereniyk, Leonid Derevianchenko, Roman Kalyniak**, analizują wykorzystanie paneli BiPV – jako środka do obniżenia niskiej emisji w miastach: *Врівноважена енергетика: використання панелей bipv - як засіб підвищення екологічних показників міст*. Następnie **Irina Trusch** – Глухівський національний педагогічний університет ім. Олександра Довженка / Olexander Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, м.Глухів, Україна opisała badania i obserwacje w artykule pt.: *Розвиток художньої творчості дітей 6-го року життя на засадах вільного вибору образотворчих завдань*.

- W części pt.: **Komunikaty** [rapid communication], zamieszczamy informacje o aktywności naukowej pracowników naukowych i studentów. Tę część rozpoczyna sprawozdanie studenta Jędrzeja Kałuży z konferencji na Uniwersytecie Śląskim.
- Rozdział pt.: **Notki techniczne** [case study / technical note] będzie redagowany głównie w wersji elektronicznej czasopisma, gdzie m.in. zamieszczone zostaną wymagani redakcyjne, recenzje itp.

Wersję elektroniczną czasopisma przygotowaliśmy na stronie internetowej: <http://eunomia.pwsz.raciborz.edu.pl/>, gdzie można znaleźć również informacje o możliwości publikowania w kolejnych numerach.

ROZDZIAŁ I

BIZNES, FINANSE I STRATEGIE ZARZĄDZANIA W GLOBALNEJ GOSPODARCE

Wioleta Gawęł¹, Wojciech Kolasa²

DOBRE PRAKTYKI CSR W OBSZARZE PRACOWNICZYM W WYBRANYCH BANKACH

Streszczenie: W XXI wieku, kiedy coraz częściej pojawiają się głosy mówiące o problemach związanych z poszukiwaniem nowych pracowników, istotne staje się stosowanie dobrych praktyk w obszarze pracowniczym. Konieczne staje się używanie odpowiednich narzędzi i prowadzenie odpowiedniej polityki kadrowej, aby sprostać wymogom rynku pracy. W niniejszym artykule przeanalizowane zostanie zastosowanie dobrych praktyk CSR w obszarze pracowniczym w wybranych bankach, funkcjonujących na polskim rynku. Celem analizy jest zwrócenie uwagi na znaczenie strategicznego podejścia do zarządzania zasobami ludzkimi w dzisiejszej rzeczywistości społeczno-gospodarczej.

Słowa kluczowe: CSR, zarządzanie zasobami ludzkimi, dobre praktyki.

CSR PRACTICES IN THE AREA OF EMPLOYEES IN SELECTED BANKS

Abstract: In the 21st century, where there are more and more voices talking about problems related to the search for new employees, it is important to apply good practices in the area of employees. It is necessary to use appropriate tools and conduct appropriate personnel policy to meet the requirements of the labor market. This article will analyze the application of good CSR practices in the area of employees in selected banks operating on the Polish market. The aim of the analysis is to draw attention to the importance of a strategic approach to human resource management in today's socio-economic reality.

Keywords: CSR, human resources management, good practices.

¹ Mgr Wioleta Gawęł jest doktorantką Wydziału Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Zainteresowania naukowe kieruje w stronę CSR, społecznej odpowiedzialności uczelni, edukacji globalnej i zarządzania zasobami ludzkimi. W swoich pracach duży nacisk kładzie na rolę człowieka w ekonomii. Ceni interdyscyplinarne podejście do problemów społecznych i dialog różnych środowisk. Aktywnie podąża za nowymi nurtami w obszarze swoich zainteresowań.

² Magister ekonomii, absolwent Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie (tytuł pracy magisterskiej: Wpływ myśli ekonomicznej na gospodarkę Stanów Zjednoczonych). Obecnie doktorant na Wydziale Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych na tejże uczelni. Autor kilku publikacji naukowych, między innymi: „Wpływ doktryny keynesizmu i reaganomiki na gospodarkę Stanów Zjednoczonych”, „Forma zarządzania przez delegowanie uprawnień – szanse i zagrożenia” czy „Kreowanie wizerunku pracodawcy jako istotne narzędzie wpływające na kwestie zatrudnienia w organizacji”. Obszar zainteresowań: historia gospodarcza, historia myśli ekonomicznej, zarządzanie i marketing.

Wstęp

W XXI wieku, kiedy coraz częściej pojawiają się głosy mówiące o problemach związanych z poszukiwaniem nowych pracowników, istotne staje się stosowanie dobrych praktyk w obszarze pracowniczym. Konieczne staje się używanie odpowiednich narzędzi i prowadzenie odpowiedniej polityki kadrowej, aby sprostać wymogom rynku pracy. Należy dodać, że trudności w pozyskiwaniu nowych pracowników nie dotyczą tylko osób charakteryzujących się wysokimi kwalifikacjami i nietypowymi, rzadkimi umiejętnościami, ale również tych, które specyficznych umiejętności mieć nie muszą, gdyż ich zadaniem byłoby wykonywanie prostych, rekursywnych czynności. Szczególnie trudne z punktu widzenia pracodawcy jest znalezienie nowego pracownika na rynku, na którym mamy do czynienia z niskim poziomem bezrobocia, gdzie mamy do czynienia z rynkiem pracownika, bowiem to pracownicy coraz częściej mają możliwość dyktowania swoich warunków. W tej sytuacji różnego rodzaju organizacje coraz częściej muszą dbać o kreowanie swojego pozytywnego wizerunku w oczach obecnych, jak i przyszłych oraz potencjalnych pracowników. Tworzenie pozytywnego wizerunku pracodawcy, czyli *employer branding*, to według Marka Kozłowskiego: „wszystkie działania, jakie podejmuje organizacja, skierowane do obecnych oraz potencjalnych pracowników, mające na celu budowanie jej wizerunku jako atrakcyjnego pracodawcy, a także wspierające jej strategiczne cele biznesowe”³. Istotne jest to, że działania z zakresu *employer branding*, często pokrywają się z działaniami prowadzonymi w ramach społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR), choć powody ich stosowania są różne. W przypadku społecznej odpowiedzialności mamy do czynienia z działaniami, które wynikają z odpowiedzialnego podejścia pracodawcy do interesariusza wewnętrznego. W pojęciu *employer branding* zawiera się informacja o działaniach nakierowanych na korzyści pracodawcy. Pojęcia te mają zatem odwrotne perspektywy i zwykle różny horyzont czasowy - odpowiedzialność społeczna jest długoterminową strategią zarządzania, a *employer branding* dotyczy bieżących potrzeb przedsiębiorstwa, które nie muszą dotyczyć długoterminowego zarządzania obszarem pracowniczym w przedsiębiorstwie. Warto również podkreślić, że samo hasło *employer branding* nie zostało precyzyjnie przetłumaczone na język polski i w nomenklaturze naukowej jak i w środowisku osób z niego korzystających możemy spotkać się z różnymi polskojęzycznymi odpowiednikami tej frazy. Oprócz określenia kreowanie pozytywnego wizerunku pracodawcy istnieją także takie tłumaczenia jak kreowanie marki pracodawcy czy zarządzanie marką pracodawcy.

W niniejszym artykule przeanalizowane zostanie zastosowanie dobrych praktyk CSR w obszarze pracowniczym w wybranych bankach, funkcjonujących na polskim rynku. Celem analizy jest zwrócenie uwagi na znaczenie strategicznego podejścia do zarządzania zasobami ludzkimi w dzisiejszej rzeczywistości społeczno-gospodarczej.

Dobre praktyki w obszarze pracowniczym

Dobre praktyki z zakresu CSR w obszarze pracowniczym możemy zaobserwować w następujących procesach: w procesie rekrutacji i adaptacji pracowniczej, wdrażania i rozwoju pracowników oraz w procesach derekrutacji i *outplacementu*. Do najpowszechniejszych dobrych praktyk zaliczamy natomiast:

- Partycypację pracowniczą
- Elastyczny czas pracy;

³ M. Kozłowski, *Employer branding. Budowanie wizerunku pracodawcy krok po kroku*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 13.

- Rozbudowany pakiet socjalny i warunki pracy;
- Równowagę życia zawodowego i osobistego;
- Przyjazne warunki pracy dla rodziców;
- Wolontariat pracowniczy;
- Promocję zdrowia;
 - propagowanie aktywności ruchowej w miejscu pracy,
 - badania profilaktyczne,
 - stosowanie zrównoważonej, urozmaiconej diety,
 - redukcja stresu.

W krajach, w których występuje wysoki poziom bezrobocia, istotny jest sam proces rekrutacji i sposób jej przeprowadzania. Ważne jest to, jakie narzędzia są stosowane podczas rekrutacji oraz to, jak traktowany jest kandydat. W XXI wieku zauważalny jest ogromny rozwój szeroko pojętej cyfryzacji i aplikacji umożliwiających szybką i sprawną komunikację. W kwestii komunikacji coraz większą rolę odgrywają różnego rodzaju komunikatory i portale społecznościowe. Te zmiany nie ominęły również procesu rekrutacji. Dzięki powszechności sieci Internet mamy do czynienia z tzw. e-rekrutacją, czyli procesem rekrutacyjnym, w którym wykorzystana jest ta forma łączności. E-rekrutacja charakteryzuje się 24-godzinną dostępnością, a wynika to z faktu, iż potencjalny kandydat ma możliwość aplikowania poprzez specjalne przygotowane elektroniczne formularze o dowolnej porze dnia i nocy. Ta forma rekrutacji charakteryzuje się również szybkością, gdyż informacje o kandydacie automatycznie trafiają do bazy danych firmy. W zależności od tego jakie technologie są stosowane i jakie oprogramowanie jest używane, poziom automatyzacji procesu rekrutacji kształtuje się na różnym poziomie. Również pod względem ekonomicznym e-rekrutacja jest stosunkowo tanim rozwiązaniem i pozwala na ograniczenie kosztów rekrutacji. Mniejsze firmy, które z różnych powodów nie chcą inwestować w tego typu infrastrukturę informatyczną mogą skorzystać z usług profesjonalnych firm, które udostępniają swoje narzędzia za określoną opłatą. Co więcej, e-rekrutacja pozwala na pozyskiwanie aplikacji od kandydatów z całego świata, a tym samym na wybór najlepiej dopasowanego kandydata do danego stanowiska⁴.

Po pozytywnym przejściu procesu rekrutacyjnego konieczne jest wdrożenie nowo-przyjętego pracownika do organizacji. Współcześnie w ramach dobrych praktyk CSR proces ten jest realizowany przez firmy na różne sposoby. Między innymi jako interaktywne szkolenie komputerowe. Natomiast po szkoleniach wdrożeniowych na pracowników w firmach XXI wieku czeka cały zestaw szkoleń, kursów oraz innych programów poszerzających wiedzę i umiejętności. Szkolenia pozwalają na zdobycie dodatkowych umiejętności, które przekładają się na lepsze wykonywanie danych zadań i osiąganie lepszych wyników. Lepsze wyniki przekładają się z kolei na bardziej konkurencyjną pozycję przedsiębiorstwa. W obecnych czasach przedsiębiorcy są świadomi tego, iż o sukcesie i powodzeniu firmy w dużej mierze decydują zatrudnieni w niej pracownicy. Dlatego tak dużego znaczenia nabiera nieustanne kształcenie i dbanie o rozwój pracowników. Istotne jest rozwijanie wszystkich pracowników, nie tylko tych zajmujących kierownicze stanowiska, ale również tych wykonujących proste czynności⁵.

⁴ K. Wojtaszczyk, *Zewnętrzny employer branding i rekrutacja relacyjna jako przykłady wykorzystania marketingu w zarządzaniu zasobami ludzkimi*, W: J. Czekaj i inni (red.) *Organizacja i kierowanie nr 4*, PAN, Warszawa 2015, s. 184-185

⁵ U. Pauli, *Rozwój pracowników*, W: A. Poczowski (red.), *Zarządzanie zasobami ludzki na rynkach międzynarodowych*, Wolters Kluwert SA, Warszawa 2015, s.150

W cyklu życia każdej organizacji oprócz czynności związanych z rekrutowaniem, szkoleniem i rozwijaniem pracowników, pojawiają się również sytuacje, w których konieczne jest redukcowanie zatrudnienia. Polityka społecznej odpowiedzialności w tym celu stosuje *outplacement* lub zwolnienie monitorowane. Proces zwolnienia monitorowanego ma za zadanie nie tylko doprowadzić do redukcji zatrudnienia w firmie, ale również pomóc zwalnianemu pracownikowi odnaleźć się w nowej rzeczywistości. Należy podkreślić, że zjawisko zwalniania pracownika nie jest korzystne ani dla organizacji, ani dla pracownika. Jednak przedsiębiorstwa stosujące dobre praktyki w obszarze pracowniczym starają się te negatywne następstwa możliwie jak najbardziej zredukować. Działanie to ma za zadanie pokazać, że firma dba o swoich pracowników, zarówno tych zatrudnionych jak i tych, których współpraca z firmą musi dobiec końca⁶.

Współcześnie pracownicy działów kadrowych mają sporo narzędzi, które ukazują politykę zwolnień monitorowanych. Poczynając od programów szkoleniowych mających na celu przygotować pracownika do wykonywania nowego zawodu, wsparcie prawne czy psychologiczne, a skończywszy na pomocy w poszukiwaniu nowego miejsca zatrudnienia. Należy podkreślić, że działania związane z monitorowanym zwolnieniem przynoszą sporą korzyść nie tylko zwalnianej osobie, ale i pozwalają na kształtowanie odpowiedniego wizerunku organizacji⁷. Takie działania postrzegane są jako pozytywne zarówno przez środowisko wewnętrzne jak i zewnętrzne. W ramach środowiska wewnętrznego działania z obszaru *outplacement* pozwalają ograniczyć niepewność wśród pracowników, którzy nadal pracują w organizacji. To z kolei pozwala utrzymać spokój wśród pracowników i zapobiega wahaniom wydajności. Natomiast w środowisku zewnętrznym możliwe jest utrzymanie dobrego wizerunku w oczach przyszłych pracowników, klientów, inwestorów czy społeczności lokalnej. Tak więc wpływ dobrych praktyk w tym obszarze ma duże znaczenie w funkcjonowaniu firmy⁸.

W ramach elastycznego czasu pracy dobre praktyki realizowane przez firmę pozwalają na dopasowanie się do oczekiwań pracownika. Takie działania umożliwiają godzenie czasu pomiędzy pracą i życiem prywatnym. Jest to szczególnie ważne wśród młodych jak i starszych pracowników. Młodzi muszą więcej uwagi poświęcać jeszcze swoim dzieciom, natomiast starsi ze względu na swój wiek woleliby mieć do przepracowania mniejsze ilość godzin bądź w mniej uciążliwych dla organizmu porach (np. zmiany nocne). Do korzyści płynących z takiego podejścia należy zaliczyć większą motywację, pozytywny wpływ na stan zdrowia, a co za tym idzie spadek absencji i zwolnień lekarskich. Ponadto zaletą większej elastyczności czasu pracy jest większa humanizacja życia zawodowego, wzrost zadowolenia z wykonywanej pracy, większe zaangażowanie i dłuższa współpraca z firmą. Tak więc elastyczny czas pracy jest istotnym narzędziem polityki CSR.

Pracownikom oferowany jest również pakiet socjalny, który stanowi dodatkowe korzyści wynikające z zatrudnienia w określonej organizacji. Korzyści te mogą być w postaci darmowego cateringu, biletów do kina czy teatru, pakietu medycznego, karnetu na siłownię, samochodu służbowego, wyjazdów integracyjnych i wielu innych. Wyjazdy integracyjne oprócz charakteru typowo rozrywkowego mają jeszcze kilka innych walorów, któ-

⁶ T. Sapeta, *Zatrudnianie pracowników w przedsiębiorstwach międzynarodowych*, W: A. Pocztowski (red.) *Zarządzanie zasobami ludzkimi na rynkach międzynarodowych*, Wolters Kluwert SA, Warszawa 2015 s. 98-99.

⁷ A. Pocztowski, *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Strategie, procesy, metody*, PWE, Warszawa 2007, s. 169.

⁸ E. Bombiak, *Outplacement jako narzędzie budowania reputacji przedsiębiorstwa*, W: *Administracja i Zarządzanie* nr 105, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach*, Siedlce 2015, s. 12-13.

rych nie zawsze są świadomi pracownicy z nich korzystający. Zasadniczym celem wyjazdu integracyjnego pracowników jest integracja osób, które w tym wyjeździe biorą udział. Lepsze poznanie się pracowników danej firmy, pozwala na łatwiejszą i sprawniejszą komunikację oraz budowanie wspólnoty. Co więcej, pozwala na poznanie mocnych i słabych stron określonych pracowników, co jest niezmiernie przydatne podczas przydzielania określonych prac do realizacji. Możemy się również dowiedzieć kto jakie role pełni w organizacji i jakimi kwestiami się zajmuje, a to w przyszłości pozwoli na łatwiejsze odnajdywanie w organizacji osoby mogącej pomóc w załatwieniu określonej sprawy. Inną korzystną implikacją takiego wyjazdu, z punktu widzenia pracodawcy, jest wykreowanie pewnej więzi wspólnoty pomiędzy pracownikami, co powinno zaowocować mniejszym wskaźnikiem zwolnień. Trudniej bowiem jest się zwolnić z miejsca, z którym jesteśmy w pewien emocjonalny sposób związani⁹. Innym przejawem dobrych praktyk z obszaru pracowniczego w zakresie społecznej odpowiedzialności biznesu jest udostępnianie pracownikom bezpłatnego cateringu. Z reguły ma on postać półmiska z owocami czy słodyczkami, a także ciastami czy kanapkami. W niektórych przedsiębiorstwach tego typu poczęstunki dostępne są w sposób ciągły, w innych tylko w określone dni. Poprzez tego typu działania firma chce pokazać, że dba o zdrowe odżywianie się swoich pracowników, a po drugie wysyła znak, że stać ją na taki gest.

W dzisiejszych czasach o atrakcyjności pracy nie świadczy tylko to jaką pracę się wykonuje, jak można się w niej rozwijać, oraz to jak wysokie wynagrodzenie się otrzymuje, ale również to w jakim miejscu ta praca jest wykonywana. W ramach dobrych praktyk uwagę przywiązuje się do tego jak wygląda miejsce pracy. Kandydatów i pracowników szczególnie z pokolenia Y (nazywanego również pokoleniem „millenialsów”), interesuje lokalizacja i wygląd miejsca pracy. Nowoczesny biurowiec w centrum miasta jest postrzegany jako miejsce bardziej prestiżowe. Co więcej już od kilku lat pracodawcy starają się tworzyć na terenie swojego zakładu pracy tzw. strefy relaksu. Miejsca w których pracownik w trakcie pracy może usiąść w wygodnym fotelu, zagrać w bilard czy gry komputerowe. Miejsca te mają za zadanie zmniejszyć poziom stresu jaki pojawia się w wyniku wykonywanej pracy czy wspomóc proces integrowania się pracowników. Formy takiej rozrywki pojawiają się najczęściej w tych zakładach pracy w których poziom stresu i monotonia wykonywanych zadań są na wysokim poziomie, np. w szeroko rozumianych korporacjach.

Pracodawcy podejmują również szereg inicjatyw związanych z promocją zdrowia. Aktywność ruchowa ma niezmiernie duży wpływ na utrzymanie prawidłowego stanu zdrowia jak i samopoczucia psychicznego. Ponadto w istotny sposób przyczynia się do ograniczenia występowania chorób cywilizacyjnych takich jak otyłość, cukrzyca czy problemy z nadciśnieniem. Dobre praktyki stosowane przez firmy w tym zakresie obejmują działania realizowane na terenie firmy lub poza jej siedzibą. Jeśli chodzi o działania organizowane na terenie firmy to należy wskazać np. tworzenie miejsc do ćwiczeń, gimnastyki czy siłowni pracowniczych. W niektórych przypadkach tworzone są nawet boiska zlokalizowane na terenie zakładu pracy. Zaś te firmy które nie mogą, bądź nie chcą z różnych powodów wydzielić takiej specjalnej przestrzeni do aktywności fizycznej, a dostrzegają sens propagowania aktywności fizycznej, swoim pracownikom wręczają karnety na siłownię czy basen. W zależności od zakładu, koszt takiego karnetu pokrywany jest w całości bądź w pewnej części przez pracodawcę.

⁹ M. Kozłowski, *Employer branding. Budowanie wizerunku pracodawcy krok po kroku*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 84-85

Obecnie bardzo powszechną praktyką stosowaną przez firmy jest zapewnienie pracownikom, a także członkom ich rodzin pakietu prywatnej opieki medycznej. W ramach takiego pakietu ubezpieczony może skorzystać między innymi z bezpłatnej zdrowotnej profilaktyki układu krążenia, układu mięśniowo-szkieletowego, a także konsultacji dermatologicznych, ortopedycznych, laryngologicznych czy internistycznych. Dobre praktyki w tym obszarze obejmują między innymi uświadomienie znaczenia poddawania się badaniom profilaktycznym, możliwości bezpłatnego uczestnictwa w nich (np. pomiar poziomu cukru i cholesterolu we krwi, ciśnienia, masy, tkanki tłuszczowej czy BMI). Informuje się również o możliwości wzięcia udziału w badaniach przesiewowych, takich jak mammografia, USG piersi czy cytologia w przypadku kobiet.

Współczesne organizacje dużą wagę przykładają również do promowania zdrowej i urozmaiconej diety. Powszechnie wiadomym jest, iż właściwe odżywianie wpływa na stan zdrowia człowieka, jego samopoczucie i sposób funkcjonowania. Natomiast zdrowy i właściwie funkcjonujący człowiek, to wydajny pracownik. Dobre praktyki z tego zakresu przejawiają się m.in. w organizowaniu akcji edukacyjnych np. „Dzień warzyw”, „Żywność ekologiczna”, czy „Tydzień owoców” - połączonych z warsztatami, oraz spotkaniami z ekspertami w danym temacie np. dietetykami. Tak więc i w tym obszarze widoczne są działania związane ze społeczną odpowiedzialnością biznesu.

Stres ma zgubny wpływ na właściwe funkcjonowanie człowieka, toteż przedsiębiorstwa starają się na różne sposoby zwalczać go u swoich pracowników. Istnieje wiele bardzo ciekawych praktyk CSR realizowanych przez firmy. Jedną z nich jest wspieranie pasji i zainteresowań pracownika, zwłaszcza tych niezwiązanych z pracą zawodową. Takie hobby ma pomóc pracownikowi w oderwaniu się od stresujących obowiązków. Do innych działań w tym zakresie możemy zaliczyć organizowanie spotkań z psychologami, wybieczki integracyjne czy budowanie ducha współpracy pomiędzy pracownikami danego zespołu. Na ograniczenie stresu ma również wpływ elastyczny grafik pracy, który pozwala na lepsze z punktu widzenia pracownika dzielenie czasu pomiędzy pracą, a życiem prywatnym.

Odpowiedzialność w obszarze pracowniczym wybranych banków

ING Bank Śląski S.A.

Pierwszy raport społecznej odpowiedzialności biznesu ING Bank Śląski S.A., wydał za lata 2011-2012. W całym analizowanym okresie należy do Respect Index¹⁰, a więc latach 2012-2016. W najnowszej liście spółek Respect Index opublikowanej w 2017 roku, bank również zachował swoje miejsce. Znaczenie obszaru pracowniczego w polityce ING wskazują sami inwestorzy i analitycy, podkreślając, że najistotniejsze dla nich tematy z raportu zintegrowanego za 2016 rok to:

- „różnorodność i równość szans wśród pracowników (75 proc),
- relacje z kluczowymi interesariuszami, w tym pracownikami (71 proc),
- jakość kapitału ludzkiego (46 proc)”¹¹.

Długoletnia polityka CSR ING Banku Śląskiego skutkuje przemyślanymi działaniami w obszarze pracowniczym i szeregiem dobrych praktyk, które zostały sklasyfikowane w 10 kategoriach. Pierwsza z nich związana jest z budowaniem zaangażowania pracowni-

¹⁰ Respect Index – indeks spółek społecznie odpowiedzialnych, funkcjonujący na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie od 2009 roku.

¹¹ ING Bank Śląski S.A. Zintegrowany Raport Roczny ING Banku Śląskiego S.A. za rok 2016.

ków. W tym zakresie prowadzone są badania, pozwalające na identyfikację poziomu zaangażowania jak i aspektów mających największy wpływ na nie. Kolejna kategoria dotyczy wyrażania uznania za osiągnięcia. Następne działanie jest natomiast związane z komunikacją. Prezes ING osobiście prowadzi bloga, który umożliwia interakcje pracownikom oraz ukazuje co budzi ich największe zainteresowanie. ING dba również o przestrzeń do pracy, aby była nowoczesna i sprzyjająca efektywności. Ciekawym rozwiązaniem jest model „pracy hybrydowej”, który pozwala pracownikom na większą elastyczność i spędzanie czasu pracy poza biurem. W kategoriach związanych z obszarem pracowniczym znalazły się również kwestie poświęcone środowisku naturalnemu w miejscu pracy, takie jak segregacja odpadów, czy racjonalne zużycie zasobów oraz odpowiedzialny transport. Wyznaczone zostały miejsca dla rowerów oraz promowane są wspólne przyjazdy do pracy. ING promuje również różnorodność, co przejawia się znaczącym udziałem kobiet w kadrze zarządzającej, co przedstawia Tabela 1. W 2015 roku 6 kobiet znalazło się w wyższej kadrze zarządzającej, 234 w kadrze zarządzającej i 264 w niższej kadrze zarządzającej. W 2016 roku było już 7 kobiet w wyższej kadrze zarządzającej, mniej w kadrze zarządzającej, bo 227 i mniej w niższej kadrze zarządzającej - 250. Udział kobiet na stanowiskach wyższego szczebla mimo małego spadku nadal jest znaczący.

Tabela 1. Obecność kobiet na stanowiskach wyższego szczebla

Rok	Grupa	Kobiety liczba	Mężczyźni liczba	Stosunek wynagrodzeń Kobieta / Męż- czyzna
2016	1. Wyższa kadra zarządzająca	7	16	87,2%
	2. Kadra zarządzająca	227	207	95,9%
	3. Niższa kadra zarządzająca	250	211	93,5%
	4. Specjaliści	5 097	1 959	96,2%
	5. Pozostali pracownicy	112	16	95,5%
2015	1. Wyższa kadra zarządzająca	6	16	110,0%
	2. Kadra zarządzająca	234	205	96,7%
	3. Niższa kadra zarządzająca	264	214	91,8%
	4. Specjaliści	5 149	1 899	96,8%
	5. Pozostali pracownicy	138	34	96,9%

Źródło: ING Bank Śląski S.A. Zintegrowany Raport Roczny ING Banku Śląskiego S.A. za rok 2016

W ramach dobrych praktyk w obszarze pracowniczym ING prezentuje, że 100% pracowników powróciło po urlopie macierzyńskim z wyłączeniem osób, którym skończyła się czasowa umowa o pracę oraz osoby, które zwolniły się z własnej inicjatywy¹².

Przejawem odpowiedzialnego podejścia w ING jest również struktura zatrudnienia. W 2015 roku 13,57% z pośród wszystkich zatrudnionych stanowiły osoby powyżej 50 lat,

¹² Ibidem.

natomiast w 2016 roku odsetek ten wynosił 12,73%. Pomimo niewielkiego spadku, wciąż jest to wysoka wartość. Pełną strukturę zatrudnienia prezentuje Tabela 2.

Tabela 2. Zatrudnienie w ING Banku Śląskim S.A. zgodnie w wiekiem.

Rok	Kobieta	Mężczyzna	Razem
2016	4 915	2 156	8 102
poniżej 30	876	470	1 346
30 – 50	4 039	1 686	5 725
powyżej 50	778	253	1 031
2015	4 942	2 110	8 159
poniżej 30	759	409	1 168
30 – 50	4 183	1 701	5 884
powyżej 50	849	258	1 107

Źródło: ING Bank Śląski S.A. Zintegrowany Raport Roczny ING Banku Śląskiego S.A. za rok 2016

mBank S.A.

Pierwszy raport społecznej odpowiedzialności wydany przez mBank, stanowi zebranie dobrych praktyk z dwóch lat: 2014-2015. W 2015 roku natomiast została przyjęta przez mBank „Strategia odpowiedzialnego biznesu i zrównoważonego rozwoju mBanku S.A.”, na lata 2016-2020, a bank wprost określał, że dąży do tego by znaleźć się w indeksie spółek odpowiedzialnych, co sukcesem zakończyło się w 2017 roku, natomiast w całym wcześniejszym analizowanym okresie bank nie pojawił się w indeksie. W swojej strategii mBank określił pięć obszarów, na których się koncentruje w ramach odpowiedzialności i jeden z nich związany jest z obszarem pracowniczym: „chcemy tworzyć wyjątkowy zespół, kompetencje i umiejętności. Dzielić się tym co w nas najlepsze z innymi. Chcemy być unikalni”¹³.

Kolejny raport wydany przez mBank za 2016 rok, jest już spójny z przyjętą strategią i zawiera szereg dobrych praktyk z obszaru pracowniczego, które sklasyfikowane są w 5. kategoriach zgodnie z głównym celem strategii odpowiedzialności społecznej. Pierwsza z kategorii: organizacja i jej kultura – określa podstawowe dokumenty związane z zatrudnieniem i zarządzaniem pracownikami. Następna z kategorii: system motywacyjny w grupie mBank, to szereg działań mających się przełożyć na zwiększenie efektywności pracowniczey. Z ciekawszych i odpowiadających dzisiejszym trendom programów można wymienić: *Family Care* – pilotażowy program skierowany dla pracowników, którzy posiadają rodziny i trudnością jest dla nich godzenie życia zawodowego z osobistym. W polityce zarządzania pracownikami mBank-u, istotne jest, że pracodawca nie różnicuje zatrudnionych ze względu na rodzaj umowy. Następną kategorią w obszarze dobrych praktyk pracowniczych jest wolontariat w mBank-u. W tym zakresie poprzez program grantowy bank umożliwia zaangażowanie pracowników w ramach społeczności lokalnych. Następnie w kategorii prewencja – zachowań nieetycznych. mBank poprzez procedury i regulacje

¹³ mBank, Źródło: <https://www.mbank.pl>, [dostęp: 20.12.2017].

podejmuje działania prewencyjne, aby zminimalizować ryzyko nadużyć, do których należą:

- „polityka przeciwdziałania korupcji;
- polityka zasad wręczania i przyjmowania prezentów przez pracowników;
- polityka przeciwdziałania nadużyciom;
- polityka zarządzania konfliktami interesów”¹⁴.

Ostatnia kategoria wymieniana przez mBank w obszarze pracowniczym to ergonomia i bezpieczeństwo, mająca zapewnić pracownikom bezpieczeństwo i komfort pracy.

Przyjęcie Strategii odpowiedzialnego biznesu i zrównoważonego rozwoju mBanku S.A w 2015 roku wskazuje, że wcześniejsze działania banku nie były usystematyzowane. Chęć przystąpienia do Respect Index zmobilizowała bank do bardziej strategicznego podejścia. Przejawem tego jest chociażby większa transparentność danych pozafinansowych firmy. W raporcie sporządzonym zgodnie z przyjętą strategią odnajdujemy dane związane z niewrażliwymi aspektami zarządzania zasobami ludzkimi. mBank przedstawił swoją strukturę zatrudnienia w zależności od płci i rodzaju umowy, co przedstawia Tabela 3.

Ze zróżnicowania pod względem płci jednoznacznie wynika, że bez względu na rodzaj umowy, wiek – w każdym przypadku więcej zatrudnionych jest kobiet. Oprócz zatrudnienia na niepełny etat, zatrudnienie w każdym rodzaju umowy wzrosło w 2016 roku w odniesieniu do 2015 roku. Pozytywną tendencją jest również to, że w 2015 roku liczba zatrudnionych osób w wieku powyżej 50 lat wyniosła 6,77%, a w 2016 roku ogólny wzrost zatrudnienia przełożył się również na wzrost zatrudnienia w tej kategorii i wynosił 7%.

Tabela 3. Zatrudnienie w mBank S.A.

Rodzaj umowy	2015			2016		
	Kobiety	Mężczyźni	Łącznie	Kobiety	Mężczyźni	Łącznie
Czas określony	1165	716	1881	1395	797	2192
Czas nieokreślony	2496	1793	4289	2569	1909	4478
Pełny etat	2861	2092	4953	3187	2333	5520
Niepełny etat	900	483	1383	777	373	1150
Wiek poniżej 30 lat	1066	647	1713	1243	771	2014
Wiek 30-50	2433	1772	4205	2429	1758	4187
Wiek powyżej 50 lat	262	156	418	293	176	469
Ogółem	3661	2509	6170	3964	2706	6670

Źródło: Sprawozdanie Zarządu z działalności Grupy mBanku S.A. w 2016 roku.

W danych mBank-u za 2016 rok ujęta została również fluktuacja pracowników, co obrazuje Tabela 4. Optymistycznym faktem w tabeli jest to, że zarówno w 2015 jak i 2016

¹⁴ mBank S.A. Raport Roczny Online Grupy MBanku za 2016 rok.

roku są widoczne przyjęcia pracowników powyżej 50. lat, choć ich ilość może być niesatysfakcjonująca. Ogólna tendencja w polityce zatrudnienia jest taka, że więcej osób jest zatrudnianych, aniżeli pracowników odchodzących z firmy.

Omawianą wcześniej kwestię związaną z godzeniem życia zawodowego z rodzinnym, można ocenić również na podstawie dostępnych danych. Największą wartość mają tu dane związane z odejściem pracowników na urlopy macierzyńskie, powrotem z urlopów macierzyńskich oraz zakończeniem pracy po urlopie macierzyńskim. Jak podaje mBank, na koniec 2015 roku, 236 kobiet przebywało na urlopie macierzyńskim i 3 mężczyzn. W 2016 roku było to natomiast 246 pracowników w tym jeden mężczyzna. Natomiast w przypadku powrotów, w 2015 roku powróciło 401 pracowników, a w 2016 roku 198 pracowników. Natomiast zakończenie pracy po powrocie z urlopu macierzyńskiego/ojcowskiego (w ciągu 12-mcy od powrotu), dotyczyło 66 pracowników w 2015 roku i tylko 5 pracowników 2016 roku. Zarządzanie w tym aspekcie jest, więc bardzo dobrze przemyślane przez mBank.

Tabela 4. Fluktuacja pracowników mBank S.A.

Wiek	2015			2016		
	kobiety	mężczyźni	łącznie	kobiety	mężczyźni	łącznie
Przyjęcia nowych pracowników						
Wiek poniżej 30	325	244	569	44	314	754
Wiek 30-50	250	226	476	201	121	322
Wiek powyżej 50	22	8	30	6	4	10
Odejścia pracowników						
Wiek poniżej 30	268	232	500	329	244	573
Wiek 30-50	395	300	695	262	199	461
Wiek powyżej 50	24	10	34	29	20	49

Źródło: Sprawozdanie Zarządu z działalności Grupy mBanku S.A. w 2016 roku.

Problematyką poruszaną w koncepcji społecznej odpowiedzialność biznesu, jest również kwestia różnorodności w organach zarządzających. Problem obecności kobiet na wyższych stanowiskach jest ciągle widoczny, pomimo wcześniej zaprezentowanej ewidentnej przewagi kobiet w całym zatrudnieniu mBanku. W 2015 roku w Zarządzie znalazła się jedna kobieta (łącznie 9 przedstawicieli), natomiast w 2016 nie było już ani jednej (skład zmniejszony do 8 przedstawicieli). W Radzie Nadzorczej natomiast zarówno w 2015 jak i 2016 roku obecne były tylko 2 kobiety na 16 członków.

Bank Ochrony Środowiska S.A.

Bank Ochrony Środowiska S.A. corocznie wydaje raporty ekologiczne. Raport za 2016 rok, jest osiemnastym raportem wydanym przez BOŚ Bank. Jak sama nazwa wskazuje, poświęcony jest on kwestiom zaangażowania środowiskowego Banku. Jednak już

w tych raportach, w miejscu określania wartości długookresowych banku, wymieniane są kwestie związane z zarządzaniem zasobami ludzkimi. Bank wymienia trzy podstawowe zadania w tym zakresie:

- „inspirujące miejsce pracy,
- zaangażowanie i współpraca na wszystkich szczeblach organizacji,
- troska o rodzinę, zdrowy styl pracowników”¹⁵.

Bank Ochrony Środowiska S.A. wydaje również jako spółka akcyjna coroczne sprawozdanie zarządu, w którym odnaleźć można więcej informacji związanych z obszarem pracowniczym. Wymienionych jest kilka kategorii związanych z tym obszarem. Pierwszy z nich to szkolenia. Wymieniane są pośród nich zarówno szkolenia biznesowe, jak i środowiskowe oraz związane z dostosowywaniem banku do wymagań rad nadzorczych. Kolejna kategoria to program opcji menadżerskich. Skierowany był on do kluczowej kadry menadżerskiej Grupy BOŚ, która to mogła bezpłatnie nabywać warranty uprawniające do nabycia akcji Banku. Następna kategoria związana jest ze zmiennymi składnikami wynagrodzeń, jednak tylko osób, które zajmują stanowiska kierownicze¹⁶.

W przypadku Banku Ochrony Środowiska S.A. odnaleźć można wiele przykładów dobrych praktyk związanych ze środowiskiem naturalnym oraz zaangażowaniem społecznym, jednak w bazie dobrych praktyk (<http://odpowiedzialnybiznes.pl/dobre-praktyki>) nie funkcjonuje ani jedna dobra praktyka związana z obszarem pracowniczym. Możliwe, że jest to spowodowane dużą koncentracją Banku na kwestiach związanych ze środowiskiem naturalnym, jednak bez względu na to jaką działalność prowadzi organizacja to obszar pracowniczy jest kluczowym komponentem powodzenia każdego przedsięwzięcia. Brak systematyzacji nie świadczy jednak o braku dobrych praktyk w obszarze pracowniczym. Być może w kolejnych latach sytuacja ta ulegnie zmianie, zwłaszcza, że BOŚ jest dopiero drugi rok w Respect Index.

Bank Zachodni WBK S.A.

Pierwszy raport Banku Zachodniego WBK S.A. został wydany w 2013 roku, a więc w tym samym roku, kiedy bank pojawił się w Respect Index. Od tego roku bank każdego roku wydaje Raport CSR. Bank w swojej strategii społecznej odpowiedzialności określił cztery obszary zobowiązania: rynek, społeczeństwo, miejsce pracy, środowisko. Ponadto od 2015 roku funkcjonuje strategia HR, określająca podejście do pracownika. Wymienia trzy ogólne punkty, w ramach których bank kształtuje politykę zarządzania zasobami ludzkimi. Pierwszy z nich to: cykl życia zawodowego pracowników. W jego zakresie objęte są działania od rekrutacji po odejście pracownika z firmy. W tym punkcie bank stawia sobie za cel budowanie wizerunku dobrego pracodawcy, a także rozwój kadr. Następny punkt to efektywność organizacyjna. Tutaj mowa zarówno o efektywności finansowej jak i budowaniu zespołu z jednej strony sprawnie wypełniającego zadania, a z drugiej strony będącego przyjaznym miejscem pracy dla pracownika. Jako cel w tym punkcie bank stawia sobie sprawiedliwe wynagradzanie, doskonalenie systemów oceny pracowników, a także programów motywacyjnych. Trzeci punkt to natomiast przyjazne miejsce pracy, rozumiane jako miejsce dbające o *work-life balance*, a także o komfort i bezpieczeństwo w miejscu pracy. W tym zakresie celem banku jest wprowadzanie konkretnych narzędzi, takich jak elastyczny czas pracy, czy świadczenia pozapłacowe. Ponadto bank wymienia cele zrównoważonego rozwoju ONZ 2030, które są spójne z priorytetami polityki zarządzania zasobami.

¹⁵ Bank Ochrony Środowiska S.A., Raport Ekologiczny 2016.

¹⁶ Sprawozdanie Zarządu z Działalności Banku Ochrony Środowiska S.A. w 2016 roku.

bami ludzkimi banku: cel 8. wzrost gospodarczy i zrównoważona praca oraz cel 5. równość płci¹⁷.

Bank Zachodni BZ WBK zatrudnia blisko 12 tys. osób, stąd też chociażby ze względu na skalę znaczenie zarządzania obszarem pracowniczym jest ogromne. W strukturze zatrudnienia, jak ilustruje to Tabela 5., znaczną przewagę mają kobiety. Natomiast patrząc na udział kobiet w organach zarządzania, to w kadrze zarządzającej kobiety stanowią 58%, ponadto o 5% wzrósł udział kobiet na stanowiskach związanych z podejmowaniem ryzyka.

Tabela 5. Zatrudnienie w Banku Zachodnim WBK S.A.

	Łączna liczba pracowników	Kobiety	Mężczyźni
Łączna liczba pracowników (w przeliczeniu na osoby) w podziale na płeć	11921	8774	3147

Źródło: <https://raport.bzwbk.pl/zatrudnienie.html>, [dostęp: 20.12.2017].

Pracownicy banku mają również dostęp do wielu benefitów. Należy do nich opieka medyczna z dostępem do lekarzy wszystkich specjalności, a także wizyt domowych i rehabilitacji. Ponadto pracownicy mają możliwość wykupienia opieki zdrowotnej dla rodziny na preferencyjnych warunkach. Prowadzony jest również program grupowych ubezpieczeń na życie, gdzie pracownicy mogą również skorzystać z ubezpieczenia NNW, lekowego oraz na wypadek zachorowania na nowotwór złośliwy. W ramach systemu *MyBenefit* pracownicy mają dostęp do kultury, sportu oraz wyjazdów w atrakcyjniejszych cenach. Ponadto pracodawca zostawia wolność wyboru dodatkowych benefitów swoim pracownikom, a także oferuje kartę MultiSport. Oprócz wymienionych już udogodnień zapewnianych przez pracodawcę, zapewniane jest również wsparcie edukacji oraz opieki nad dziećmi w postaci dodatkowych 3. tygodni płatnego urlopu, po zakończeniu urlopu macierzyńskiego, czas na adaptację po powrocie do pracy oraz zmniejszenie wymagań, a także opcja zmniejszenia wymiaru pracy. Bank kładzie również nacisk na dobre wykształcenie, dlatego zapewnia dofinansowania do studiów, pierwszego, drugiego jak i trzeciego stopnia. Pracownicy banku mogą również liczyć na wsparcie finansowe, w postaci pożyczek czy też bezzwrotnych zapomóg.

Podsumowanie

W artykule zostały zaprezentowane przykładowe dobre praktyki, które mogą stosować organizacje, jednak nie wyczerpują one całej puli możliwości. Każda organizacja zgodnie ze swoją specyfiką wyznacza dobre praktyki CSR, które są spójne z jej strategią i odpowiadają potrzebom pracowników. Aby lepiej zrozumieć tę zależność należy przeanalizować dobre praktyki stosowane w danej organizacji.

Przedstawione dobre praktyki, które można odnaleźć w bankach, pokazują jakie znaczenie mają dobre praktyki CSR w obliczu zmieniającego się rynku pracy. Dominujący w coraz większej ilości branż rynek pracownika, nowe pokolenia na rynku pracy oraz ogólna zmiana świadomości ludzi, powodują, że coraz większe znaczenie ma dbałość

¹⁷ Raport Odpowiedzialnego Biznesu 2016, Bank Zachodni BZ WBK, <https://raport.bzwbk.pl/zatrudnienie.html>, [dostęp: 20.12.2017].

o pracownika. Dobre praktyki w obszarze pracowniczym stwarzają przyjazne miejsce pracy, do którego chce się wracać i angażować w wykonywanie powierzonych zadań. Podejście skierowane na potrzeby pracownika buduje również przewagę konkurencyjną organizacji w obliczu zachodzących zmian na rynku pracy.

Bibliografia

- Bombiak E. (2015), *Outplacement jako narzędzie budowania reputacji przedsiębiorstwa*, [w:] *Administracja i Zarządzanie nr 105*, Siedlce: Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach.
- Kozłowski M. (2016), *Employer branding. Budowanie wizerunku pracodawcy krok po kroku*, Warszawa: Wolters Kluwer.
- Pauli U. (2015), *Rozwój pracowników*, W: A. Pocztowski (red.), *Zarządzanie zasobami ludzkimi na rynkach międzynarodowych*, Warszawa: Wolters Kluwer SA.
- Pocztowski A. (2007), *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Strategie, procesy, metody*, Warszawa: PWE.
- Raport Odpowiedzialnego Biznesu 2016, Bank Zachodni BZ WBK, <https://raport.bzwbk.pl/zatrudnienie.html>, dostęp: 20.12.2017 r.
- Sapeta T. (2015), *Zatrudnianie pracowników w przedsiębiorstwach międzynarodowych*, [w:] A. Pocztowski (red.) *Zarządzanie zasobami ludzkimi na rynkach międzynarodowych*, Warszawa: Wolters Kluwer SA.
- Wojtaszczyk K. (2015), *Zewnętrzny employer branding i rekrutacja relacyjna jako przykłady wykorzystania marketingu w zarządzaniu zasobami ludzkimi*, [w:] J. Czekał i inni (red.) *Organizacja i kierowanie nr 4*, Warszawa: PAN.

Dokumenty:

- Bank Ochrony Środowiska S.A, Raport Ekologiczny 2016.
- ING Bank Śląski S.A. Zintegrowany Raport Roczny ING Banku Śląskiego S.A. za roku 2016.
- mBank S.A. Raport Roczny Online Grupy mBanku za 2016 rok.
- mBank, Źródło: <https://www.mbank.pl>.
- Sprawozdanie Zarządu z Działalności Banku Ochrony Środowiska S.A. w 2016 roku.
- Sprawozdanie Zarządu z działalności Grupy mBanku S.A. w 2016 roku.

Robert Geisler¹

CSR PRZYSZŁOŚCI POMIĘDZY DYSKUSJĄ AKADEMICKĄ A CODZIENNOŚCIĄ

Streszczenie: W niniejszym artykule pokrótce scharakteryzowana zostanie próba rekonstrukcji modelu CSR, która dotyczy pojawienia się w literaturze przedmiotu nowych konceptów jak (1) CSR 2.0, (2) CSV – *Corporate Share Value* (3) CSP – *Corporate Social Performance*. Na poziomie empirycznym teoretycy i praktycy z zakresu modelu odpowiedzialności biznesu zgadzają się zasadniczo iż model ten mający początki w praktyce wielkich przedsiębiorstw, w szczególności korporacji transnarodowych, powinien zostać również wdrożony przez inne podmioty, czyli małe i średnie przedsiębiorstwa. Celem artykułu jest odpowiedź na pytanie, czy małe i średnie przedsiębiorstwa scharakteryzować można jako przedsiębiorstwa realizujące swoje praktyki biznesowe w modelu CSR bądź jego kontynuacji w postaci CSR 2.0, CSV czy CSP?

Słowa klucze: Corporate Social Responsibility 2.0, Corporate Share Value, Corporate Social Performance, MSE

CSR FOR THE FUTURE. BETWEEN ACADEMIC DISCUSSION AND EVERY-DAY LIFE

Summary: Sustainable development became the subject of scientific analysis and key concept in management practice. The model of CSR (Corporate Social Responsibility) created in 60s and developed in 80s of 20 century, was criticized and re-defined. The paper presents characterizes of reconstruction CSR model in the way of (1) CSR 2.0, (2) CSV - *Corporate Share Value* and (3) CSP – *Corporate Social Performance*. On the practical level, scientists and practitioners agree that model created in Transnational Corporations and huge companies, should be implemented by other firms, especially SME's. However, in such argumentation that SME's are well-known actor in their communities and they are responsible from point of view "human nature". Additionally, a lot of companies, even small and medium, realized model of cooperation or community building among stakeholders, what means that they realized new models of CSR without definitions of such process.

The aim of the article is to analyses the role of SME's in implementation of new concepts of CSR, as CSR 2.0, CSV or CSP. The case studies of firms in polish economic reality, small towns and villages and the case study of the tool which is used for building CSR model, should show the existing model of responsibility. The paper is based on ethnography and autoethnography methods. In both cases analysis are qualitative studies.

Key words: Corporate Social Responsibility 2.0, Corporate Share Value, Corporate Social Performance, MSE

¹ Robert Geisler jest doktorem habilitowanym w zakresie socjologii, zatrudnionym w Instytucie Socjologii na Uniwersytecie Opolskim na stanowisku profesora nadzwyczajnego. Jest autorem wielu publikacji z zakresu socjologii i antropologii gospodarki oraz socjologii organizacji. Specjalizuje się w etnograficznych badaniach przedsiębiorstw i zarządzania.

Wstęp

Od ponad pięćdziesięciu lat problematyka rozwoju zrównoważonego stała się przedmiotem analiz naukowych oraz elementem praktyki z zakresu zarządzania. To długi czas konstytuowana pojęć, tworzenia definicji, budowania zrębów teorii społecznej, ale zarazem czas niekończących się sporów teoretycznych i rozwoju wiedzy opartej na badaniach empirycznych. Ukonstytuowany w tym nurcie model społecznej odpowiedzialności biznesu w latach 60-tych i 80-tych XX wieku spotkał się z krytyką bądź uzupełnieniem na przełomie XX i XXI wieku, co świadczy nie tylko o żywotności tejże tematyki, ale i jej aktualności.

W niniejszym artykule pokrótce scharakteryzowana zostanie próba rekonstrukcji modelu CSR mająca miejsce w ostatnich latach oraz odniesienie jej do rzeczywistości empirycznej. Rekonstrukcja ta dotyczy pojawienia się w literaturze przedmiotu nowych conceptów jak: (1) CSR 2.0 na oznaczenie modelu CSR znajdującego się w nowym środowisku gospodarczym i kulturowym związanym przede wszystkim z rozwojem technologii, (2) CSV – *Corporate Share Value* na określenie nowej filozofii modelu CSR w związku z krytyką jego założeń ideologicznych sprzed pięćdziesięciu lat czy (3) CSP – *Corporate Social Performance*, czyli nowego podejścia kładącego nacisk na swoistego rodzaju „spektakularność” projektów z zakresu CSR oraz ich performatywny charakter.

Na poziomie empirycznym teoretycy i praktycy z zakresu modelu odpowiedzialności biznesu zgadzają się zasadniczo w jednym, mianowicie, iż model ten mający początki w praktyce wielkich przedsiębiorstw, w szczególności korporacji transnarodowych, powinien zostać również wdrożony przez inne podmioty, czyli małe i średnie przedsiębiorstwa. Nie bierze się w tym myśleniu pod uwagę, że małe i średnie firmy charakteryzuje odpowiedzialność wobec różnego rodzaju interesariuszy z definicji bycia „znanym” aktorem w swojej społeczności czy regionie, tj. bycia rozpoznawalnym. Wobec powyższego kluczowym celem artykułu jest ukazanie realizacji modelu CSR 2.0 i/lub modelu CSV przez małe i średnie przedsiębiorstwa, które niejako realizują model odpowiedzialnego biznesu w codziennych swoich praktykach biznesowych.

Artykuł został napisany w oparciu o metodę badań etnografii biznesu i autoetnografii. Metoda badań etnograficznych to metoda badań jakościowych oparta na analizach studiów przypadków, w których badacz jawi się jako obserwator z zewnątrz, niejako pochodzący z innej kultury i jego zadaniem jest dociekanie w celu uchwycenia imponderabiliów funkcjonowania organizacji². Autoetnografia to z kolei metoda badawcza, w której badacz poddaje refleksji swoją praktykę, w tym przypadku praktykę badawczą i biznesową oraz dokonuje refleksji o charakterze jakościowym. Analizy te opierają się na analizie swojej przeszłej aktywności w kontekście rozpatrywanego problemu badawczego. W obu jednak przypadkach analizy mają charakter jakościowy, wpisują się w zwrot studiów nad codziennością w naukach społecznych (socjologią codzienności czy politologią codzienności), gdzie w zwykłych, nawykowych często działaniach społecznych, dostrzega się decydujących często o naturze zjawisk społecznych czy gospodarczych charakterystyk czy prawidłowości.

CSR i jego wyzwanie na przyszłość

Społeczna odpowiedzialność biznesu (*Corporate Social Responsibility* - CSR) to pojęcie często występujące w ostatnich latach w języku zarządzania przedsiębiorstw oraz polityki

² D. Silverman, *Interpretacja danych jakościowych*. PWN, Warszawa 2007.

europejskiej. Najczęściej pojawiająca się definicja określa nią dobrowolną działalność przedsiębiorstw w celu osiągania korzyści, nie tylko finansowych, ale również społecznych, bardziej tych niewymiernych i nieprzeliczalnych³. Do korzyści niewymiernych zaliczyć można m.in. wizerunek firmy, atmosferę w przedsiębiorstwie, klimat wartości uznawanych i odczuwanych przez interesariuszy. Pomimo zdefiniowania i określenia korzyści jako niewymiernych ekonomicznie, okazuje się *summa summarum*, iż mają one przełożenie na wynik ekonomiczny firmy.

U źródeł tej koncepcji leży koncepcja zrównoważonego rozwoju, zgodnie z którą w gospodarce i życiu społeczeństw ważne są nie tylko kwestie ekonomiczne, ale również środowiskowe i społeczne. Innymi słowy odpowiedzialna firma to przedsiębiorstwo nie tylko nastawione na zysk, czyli wynik finansowy, ale także dbająca o kwestie środowiska przyrodniczego i społeczne, dotyczące na przykład relacji z innymi ludźmi⁴. To między innymi dlatego inna definicja modelu CSR podkreśla zarządzanie relacjami z interesariuszami, przy czym zalicza się do nich różne grupy osób mające kontakt z firmą, od pracowników, managerów poczynsz, poprzez akcjonariuszy, klientów/konsumentów, kooperantów, sprzedawców, dostawców, podwykonawców, ale i media, władze samorządowe czy społeczność lokalną. Innymi słowy interesariuszami są wszyscy aktorzy mający jakikolwiek kontakt z firmą i których dotyczą skutki działania firmy.

Należy przywołać jeszcze jedną ważną definicję określającą związki odpowiedzialności biznesu z kwestiami etycznymi, co oznacza, że odpowiedzialny biznes to biznes etyczny opierający się w swoich praktykach na zasadach moralności, czyli braku korupcji, transparentności oraz dbający o dobro różnego rodzaju interesariuszy⁵. Przy czym pomijana jest w tym przypadku konstatacja, iż bardzo często różnego rodzaju interesariusze posiadają odmienne interesy i kierują się innymi zasadami, co utrudnia budowanie relacji pomiędzy nimi.

Wielość i różnorodność definicji modelu CSR nie wyklucza jego poszczególnych treści, ale ogniskuje tę ideę wokół zagadnień związanych z „byciem firmy dla” ludzi czy też środowiska przyrodniczego, a nie jedynie wokół maksymalizacji jej zysków. Wszystkie przytoczone definicje powstały w ostatnich 50-ciu latach podczas instytucjonalizacji procesu wdrażania modelu społecznej odpowiedzialności w życiu gospodarczym. Niemniej jednak przełom XX i XXI wieku to okres daleko idących zmian w zakresie globalizacji, otwarcia rynków, przepływów idei, towarów i usług, ale przede wszystkim rozwoju technologii. Wszystko to znalazło wyraz w opracowaniach i diagnozach z zakresu szeroko rozumianego *management studies* w związku z rozwojem postfordyzmu oraz postmodernizmu. Zmiany te dotknęły również kwestię społecznej odpowiedzialności biznesu. Najbardziej kluczowe zmiany w obszarze definicyjnym w tym czasie to:

³ Definicje modelu CSR zostały uznane przez międzynarodową społeczność biznesową i polityczną i przedstawiane są w dokumentach polityki Unii Europejskiej czy międzynarodowych organizacji zajmujących się CSR jak Global Compact, por. *Biznes, etyka, odpowiedzialność*. Red. W. Gasparski, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2012, por. także J. Jonker, A. Rudnicka, J. Reichel, *Nowe horyzonty. Przewodnik po społecznej odpowiedzialności i rozwoju zrównoważonym*. CSR Impact, Łódź 2011, por. także *Społeczna odpowiedzialność biznesu – krytyczna analiza*. Red. M. Bernett, J. Bogdanienko, T. Skoczny, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2011; por. także T. Gasiński, G. Piskalski, *Zrównoważony biznes. Przewodnik dla małych i średnich przedsiębiorstw*. Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2010.

⁴ Por. J. Jonker, A. Rudnicka, J. Reichel, *Nowe horyzonty...*, op. cit.

⁵ Por. *Biznes, etyka, odpowiedzialność*, Red. W. Gasparski, op. cit.

- pojawienie się modelu CSR 2.0, który w przeciwieństwie do klasycznego modelu CSR zwraca uwagę na inne kwestie definicyjne, a tym samym na odmienne zjawiska w zakresie zarządzania odzwierciedlające ducha czasu.

- akademickie dyskusje na temat zastąpienia modelu CSR przez CR – *Corporate Responsibility*, CSP – *Corporate Social Performance* czy CSV – *Creating Shared Value*.

Model CSR 2.0 wpisuje się w szeroko rozpowszechniony zakres zmian wraz z rozwojem technologii i powstaniem tzw. Świata 2.0 (czy nawet 3.0 jak proponują niektórzy). W największym skrócie klasyczny model CSR, którego można nazwać modelem CSR 1.0, charakteryzowały takie cechy jak paternalizm, specjalizacja, standaryzacja i oparcie na ryzyku, opisują takie cechy jak wspólnotowość, integracja, zróżnicowanie i działanie na dużą skalę. To nic innego jak tylko zgeneralizowane podsumowanie definicji modelu CSR powstałych w ostatnich latach. Z kolei model CSR 2.0 podkreśla takie cechy jak partnerstwo (odnoszące się przede wszystkim do interesariuszy) i zaangażowanie, przeciwdziałanie potencjalnym skutkom niepożądanych praktyk. Model ten jest odpowiednikiem z jednej strony pojawienia się rzeczywistości zwanej w naukach społecznych ponowoczesnością charakteryzującą się płynnością, brakiem fundamentów i podstaw, brakiem stałości, za to nieprzewidywalnością, wieloznacznością, akceptacją różnorodności, elastycznością. Z drugiej strony jest adekwatny do modelu zaproponowanego przez rzeczywistość wirtualną i świat rewolucji technologicznej. To w nim pojawiły się takie cechy jak równość, szybkość zmian, nieustanny pęd za innowacjami, ciągle ulepszanie i udoskonalanie produktów i procesów, ale i pojawienie się nowej „realności” zapośredniczonej przez technologie⁶.

Creating Share Value (CSV) to nieco inny model powstały na fali „mody” innowacji w świecie zarządzania, nowych pojęć adekwatnych do zmieniającej się rzeczywistości. W 2011 roku Michael Porter i Mark Kramer wprowadzili wspomniane pojęcie jako zaangażowanie w kwestie społeczne organizacji, sugerując zwrot w kierunku zaspokajania przez firmy potrzeb społecznych, a tym samym kreowania możliwości rozwoju przedsiębiorstw, co w rezultacie przyczynić się ma do wzmocnienia konkurencyjnej pozycji przedsiębiorstwa⁷. Krytyka tradycyjnego modelu CSR została skierowana w kierunku większego zakorzenienia w relacjach pomiędzy społeczeństwem i przedsiębiorstwami, czego brakowało, zdaniem autorów, w ówczesnej gospodarce. Dlatego też zaproponowany model CSV podkreśla poszukiwanie przez organizacje przewagi konkurencyjnej przez zaangażowanie w znaczące wyzwania społeczeństwa. W rezultacie realizacji tego rodzaju praktyk, zdaniem autorów, organizacja osiąga przewagę nad innymi interesariuszami kreując wartość dla siebie i jednocześnie dla społeczeństwa, co wpisuje się w koncepcję *win-win*⁸. W konsekwencji polityka firmy polega na utworzeniu procedur, dzięki którym poprawią oni konkurencyjną pozycję jako organizacja biznesowa podczas jednoczesnego zapewnienia postępu ekonomicznych i społecznych warunków społeczności lokalnej. CSV to nie filantropia czy rozwój zrównoważony, jak to miało miejsce w klasycznej definicji, ale to wg M. Portera i M. Kramera ponowne wymyślenie produktów i rynków, innymi słowy redefinicja produktywności w łańcuchu dostaw i ustanowienie rozwoju lokalnych klastrów⁹.

⁶ W. Visser *The Age of Responsibility: CSR 2.0 and the New DNA of Business*, London: Wiley, 2011.

⁷ M. Porter, M. Kramer, *Creating Share Value: How to reinvent capitalism – and unleash a wave of innovation and growth*. Harvard Business Review, January-February 2011.

⁸ Reyes G., Scholz M., Smith C., *Beyond the “Win-Win”: Creating Shared Value Requires Ethical Frameworks*, INSEAD Working Paper No 2016/67/ATL/Social Innovation Centre, California management Reviews, Forthcoming 2017.

⁹ Porter, Kramer, także Ghasemi, Nazemi, Hajirahimian 2014, Lee 2014, Motilewa 2016

Pierwotnie model CSV stosowano do analiz wielkich organizacji, analogicznie jak w modelu CSR, w szczególności w przypadku korporacji transnarodowych. W ostatnich latach badania i analizy realizowano również w środowisku małych i średnich firm, co ukazało implementację tegoż modelu w praktykę biznesową¹⁰.

Model ten spotkał się jednak z krytyką przede wszystkim ze względu na brak nowych sformułowań i niedorozwój w związku z możliwościami aplikacyjnymi do zarządzania¹¹. Krytyka Andrew Crane'a dotyczyła faktu, iż model CSV ignoruje napięcie pomiędzy często występującymi celami społecznymi i ekonomicznymi. Innymi słowy – najlepsze interesy dla społeczeństwa niekoniecznie muszą iść w parze z interesami gospodarki. Przykład może dotyczyć kwestii polepszenia warunków pracy w fabryce, co niekoniecznie skutkuje wzrostem produktywności. W takim przypadku interesy pomiędzy poszczególnymi interesariuszami pozostają w stanie niezrównoważenia¹². Po drugie, często podkreśla się, iż model CSV jest nierealistyczny w praktyce w kontekście zgodności biznesu z prawem i etyką.

Innym innowacyjnym modelem w zakresie definicji modelu CSR jest model CSP – *Corporate Social Performance* czy też CR – *Corporate Responsibility*, który zaproponowała Donna J. Wood ukazując konieczność ewolucji samego pojęcia i konceptu odpowiedzialności biznesu. Jest on definiowany jako konfiguracja zasad organizacji w kwestii społecznej odpowiedzialności, procesie społecznej odpowiedzialności i obserwowanych rezultatów w odniesieniu ich do relacji społecznych z firmami¹³. Pojawienie się tego rodzaju myślenia dotyczy uznania płynności świata z brakiem stałych strategii i pełnego zaangażowania interesariuszy. Jest za to wykorzystanie przede wszystkim sytuacji, czyli konkretnych ram, w których znajduje się przedsiębiorstwo w danym czasie i przestrzeni. Model ten również spotkał się z krytyką za niejasność relacji odnośnie ważnych wydarzeń, co powoduje brak pojawienie się konkretnych definicji. Inny element krytyki został skierowany w kierunku abstrakcyjnego charakteru tejże definicji oraz braku jednoznacznego określenia sformułowania „performance”. Niemniej jednak ostatecznie wskazuje się na działanie organizacji definiowane/rozumiane z określonymi rezultatami¹⁴.

W związku z procesem ewolucji i instytucjonalizacji pojęcia CSR i pojawienia się różnego rodzaju nowych sformułowań pojawia się zasadnicze pytanie badawcze, czy powyższe modele znajdują empiryczne uzasadnienie w polskiej rzeczywistości? Innymi słowy, czy są to tylko akademickie rozważania, czy też być może poszczególne elementy nowych definicji (czy „starego” określenia CSR) można był odnaleźć w konkretnych praktykach firm? Dlatego też w dalszej części przedstawione zostaną reinterpretacje wyników badań nad społeczną odpowiedzialnością biznesu w celu dokonania rekonceptualizacji modeli teoretycznych zaprezentowanych w pierwszej części artykułu.

¹⁰ L. J. Spence, *Small Business Social Responsibility: Expanding Core CSR Theory*. „Business & Society”, 2016, 55 (1), pp 23-55.

¹¹ T. Beschoner, *Creating Share Value: The One-Trick Pony Approach. A Comment on Micheal Porter and Mark Kramer*, 2013, „Business Ethics Journal Review”, 1 (17), 106-112.

¹² A. Crane, G. Palazzo, L.J. Spence, D. Matten, *Contesting the Value of “Creating Share Value”*, „California Management Review”, 2014, Vol. 56, No 2.

¹³ D. Wood, *Corporate Social Performance Revisited*. „Academic Management Review”, October 1, 1991, 16:4.

¹⁴ P. Schreck, *The Business Case for Corporate Social Responsibility. Understanding and Measuring Economic Impacts of Corporate Social Performance*. Heidelberg: Physica-Verlag, 2009.

CSR w praktyce biznesowej

2.1 Studium przypadku A¹⁵

Dobre praktyki w zakresie społecznej odpowiedzialności realizowane przez przedsiębiorstwo X stanowią studium przypadku firmy zlokalizowanej na terenie województwa opolskiego, przedsiębiorstwa budującego „oddolnie”, czyli bez kapitału zagranicznego czy innego rodzaju kapitału zewnętrznego w stosunku do firmy, swoją pozycję konkurencyjną jak również model odpowiedzialnego biznesu.

Przedsiębiorstwo X powstało w 1991 roku. Na początku swojej działalności firma prowadziła sklep z produktami mięsnymi. W 1996 roku rozpoczęto produkcję wyrobów mięsnych we własnej masarni. Dla tych celów odkupiono budynek od spółdzielni rolniczej. Wówczas zatrudnienie w przedsiębiorstwie znalazło pięć osób. Od 1998 roku dwukrotnie rozbudowano zakład produkcyjny. W 2000 roku dokonano kolejnej modernizacji nastawionej na sprostanie wymogom Unii Europejskiej. Obecnie firma posiada nowoczesny park maszynowy, jako jedna z niewielu w Polsce posiada nowoczesne linie ubojowe dla trzody i bydła. Zakres działalności obejmuje: skup żywca wołowego i wieprzowego, ubój i rozbiór wołowy i wieprzowy, sprzedaż ćwierćtuszy, półtuszy oraz elementów wołowych i wieprzowych, produkcję wędlin, produkcję wędzonek, produkcję pasztetów, pieczeni i wyrobów garmażeryjnych. Celem działalności jest dostarczenie nabywcom szerokiej oferty wędlin o dobrej jakości. Firma posiada 8 sklepów i ok. 1000 odbiorców zatrudniając 50 osób na umowę o pracę na czas nieokreślony.

Model społecznej odpowiedzialności w firmie realizowany jest przede wszystkim przez „dobre praktyki” wewnątrz przedsiębiorstwa i na zewnątrz. Aktywność przedsiębiorstwa „wewnątrz” dotyczy przede wszystkim pracowników. Jak wcześniej wspomniano wszyscy pracownicy zatrudnieni są w przedsiębiorstwie na umowę o pracę na czas nieokreślony. W drugiej dekadzie XXI wieku w Polsce jest to zjawisko rzadko spotykane. W przypadku badanej firmy można powiedzieć, że pomimo rosnących patologii na rynku pracy - na co wskazują eksperci, politycy jak i media - polegających na zatrudnianiu pracowników na umowę zlecenie bądź na tzw. „umowach śmieciowych”, firma stosuje model zgodny z kreowaniem pracownikom poczucia bezpieczeństwa zatrudnienia. Pomimo zmieniającej się „mody” w relacjach pracodawca – pracobiorca, firma ta pozostaje „wierna” zasadom i normom charakterystycznym dla fordowskiego modelu gospodarki. Tego rodzaju zatrudnienie pracowników sprzyja nie tylko ich poczuciu bezpieczeństwa, ale i kreuje atmosferę i wizerunek przedsiębiorstwa sprzyjającego pracownikom.

W wypowiedziach pracowników dominują takie określenia jak uczciwość, troska o innych, odpowiedzialność, dobro innych ludzi, w tym przypadku pracowników, pomocna, wzajemny szacunek, zrozumienie czy szeroko rozumiana tolerancja czy akceptacja. Są to podstawowe, ale i znaczące zarazem wartości leżące u podstaw funkcjonowania firmy. To wszystko decyduje o tzw. klimacie organizacji, jej duchu, niewidzialnej sferze leżącej u podstaw procesu zarządzania firmą, produkcji, ale i relacji międzyludzkich.

Wspomniany klimat „sprzyjania” pracownikom realizowany jest również przez właścicieli przedsiębiorstwa w codziennych praktykach. Źródłem tego jest świat wartości i przekonania odnoszące się do poczucia troski o pracowników oraz poczucia za nich odpowiedzialności. Kategoria „odpowiedzialności” jest często podkreślana przez pracodawców. Przejawia się ona w wielu decyzjach, jak na przykład opieka w przypadku trudnych sytuacji życiowych pracowników czy udzielana im szerokiego rodzaju pomoc. „Odpowie-

¹⁵ Wszystkie dane badanych przedsiębiorstw zostały zakodowane literami alfabetu. Nie jest istotne w tym zakresie przytaczanie ich nazw, by z jednej strony nie kreować wizerunku tych firm.

działność” jest również wykorzystywana w procesie motywowania pracowników, kiedy po pierwsze mają oni możliwość bezpośredniej obserwacji swoich pracodawców oraz podczas naśladowania ich zachowań.

Przykładem dobrej praktyki realizowanej przez badaną firmę w modelu CSR wewnętrznego jest wolontariat pracowniczy realizowany przez właścicieli firmy w stosunku do pracowników, którzy wymagają tymczasowej opieki. Otóż ponieważ jest to przedsiębiorstwo produkcyjne, zdarzają się w nim wypadki. Kiedy jeden z pracowników niemający rodziny (żony i dzieci) uległ takiemu wypadkowi i znalazł się w szpitalu, a potem po zakończeniu hospitalizacji wymagał opieki w domu, właściele otoczyli pracownika opieką pomagając mu w codziennych czynnościach. Praktyka ta polegała na poświęcaniu czasu przed i po pracy, na przyjazdach do szpitalu i później do domu pracownika i pomaganiu mu w trudnym dla niego okresie.

Oprócz praktyk odpowiedzialnego biznesu wewnątrz firmy przedsiębiorstwo realizuje model zewnętrznego CSR. Firma jest przykładem przedsiębiorstwa zakorzenionego w społeczności lokalnej. Poszczególni interesariusze otrzymują przede wszystkim pomoc materialną i rzeczową (bądź potrzebną do codziennego użytku jak środki czystości czy też żywność produkowaną przez firmę). Szerokie spektrum lokalnych organizacji pozarządowych kierujących swoją pomoc o wsparcie do firmy spotyka się często z pozytywnym odzwiekim.

Stosowanie w swoich praktykach wartości sprzyja wielu funkcjom. Jedną z nich jest funkcja integracji społeczności pracowników. Stosowanie zasad odpowiedzialnego biznesu przekłada się na efektywność pracy, atmosferę wykonywania obowiązków jak również na relacje międzyludzkie, w tym relacje pomiędzy pracodawcą a pracownikami. Niewątpliwie sprzyja to również motywacji do pracy pracowników, którzy przychodzą do niej z przyjemnością czy ochotą.

Inną funkcją dobrych praktyk z zakresu odpowiedzialnego biznesu jest wizerunek firmy. W tym przypadku jest on przede wszystkim kształtowany przez pracowników, którzy są swoistego rodzaju wizytówką firmy. Wspomniane ich zatrudnienie na umowę o pracę, terminowe otrzymywanie wypłat jak również klimat (atmosfera) i poczucie integracji pracowników kreują obraz firmy przyjaznej ludziom. Każdy z kilkudziesięciu pracowników ma swoje rodziny, mieszka w jakiejś gminie, opowiada o swoim miejscu pracy w otoczeniu, co w oparciu o strategię kapitału konwersacyjnego, przez lata działalności firmy, zbudowało jej pozytywny wizerunek. Jest to wizerunek „solidnego pracodawcy”, co poprawia sytuacji konkurencyjnej firmy. To właśnie tego rodzaju przedsiębiorstwa są marzeniem znalezienia zatrudnienia dla wielu osób.

Kolejną funkcją odpowiedzialności społecznej jest szeroko rozumiana pomoc potrzebującym. Wielość instytucji i organizacji pozarządowych, które otrzymały wsparcie oraz wspieranie akcji jak Wielka Orkiestra Pomocy Społecznej, Mikołaj czy Dzień Dziecka w dzieci w wielu gminach to nieliczne tylko przykłady. Wielość interesariuszy lokalnych w praktykach filantropijnych pokazuje na swoistego rodzaju sieć zbudowaną przez firmę.

Podsumowując, przedsiębiorstwo X jako mała firma w województwie opolskim realizuje model społecznej odpowiedzialności odnośnie swoich pracowników oraz różnego rodzaju instytucji czy organizacji pozarządowych zlokalizowanych w powiecie oleskim (na terenie działalności firmy).

2.2 Studium przypadku B

Badane przedsiębiorstwo jest producentem urządzeń do odpylania i oddzielania substancji lekkich oraz gazów i powietrza. Firma posiada 38-letnie doświadczenie, a rozpoczęła działalność w 1977 roku w Niemczech. W Polsce firma rozpoczęła działalność w 2005 roku. W swojej działalności zajmuje się konstruowaniem, projektowaniem i montażem systemów odpylania dla przemysłu drzewnego, meblarskiego i papierniczego oraz dla sektora gospodarki odpadami (sortowanie odpadów). Produkty i usługi przedsiębiorstwa mają na celu redukcję szkodliwych substancji w powietrzu, co wpisuje się w koncepcję rozwoju zrównoważonego.

Model społecznej odpowiedzialności biznesu realizowany jest przez przedsiębiorstwo niejako z definicji zakresu jej działalności. Firma produkująca i oferująca usługi w zakresie szeroko rozumianego odpylania: maszyn, powierzchni lakierowanych czy też zmniejszania hałasu poszczególnych produktów (wentylatory) ma na celu szeroko rozumianą ochronę środowiska. Ponadto firma realizuje praktyki odpowiedzialnego biznesu dla społeczności lokalnej. Zatem tworzenie innowacyjnych urządzeń w pełni wpisuje się w model odpowiedzialności społecznej w obszarze środowiska naturalnego. Określa to również motto przedsiębiorstwa, które brzmi: „Czyste rozwiązania”. Jest to skrótowe określenie z jednej strony praktyki firmy tj. ograniczenia oddziaływania zapylenia oraz odpadów poprodukcyjnych na środowisko a z drugiej strony określenie marki firmy realizującej zasady rozwoju zrównoważonego i będąc tym samym narzędziem w ręku tej filozofii.

Model CSR w firmie jest bezpośrednio powiązany z ekoinnowacjami, czyli z takimi produktami czy usługami, które obniżają negatywny wpływ na środowisko przyrodnicze. W związku z powyższym firma nieustannie dokonuje udoskonalenia produktów czy procesów mając na celu wskaźniki ekonomiczne. Ponadto ekoinnowacje powiązane są z ciągłym rozwojem technologicznym, wpisują się niejako w postęp technologiczny odnoszący się do nieustannego kreowania innowacji. Wreszcie produkty i usługi firmy mają na celu wzrost efektywności gospodarowania odpadami.

Konkretne praktyki z zakresu produkcji i usług firmy wpisujące się w model ekoinnowacji to m.in. udział firmy w projektach „Nowy Styl Group”, a dokładnie w projekcie „Zaprojektowanie, dostawa i montaż linii technologicznej nr 1 – odciągi z maszyn i urządzeń dla >Nowy Styl Group<”. W ramach projektu powstał w Jaśle nowoczesny zakład produkujący meble biurowe, a firma zaprojektowała i zamontowała w hali produkcyjnej o powierzchni 16ha urządzenia do prawidłowego odpylania maszyn i stanowisk pracy, dzięki czemu nie tylko miało to wpływ na środowisko przyrodnicze, ale również dla poprawę procesów produkcyjnych, w wyniku czego fabryka otrzymała wysoką jakość produktów meblowych. Istotne jest, że produkty firmy nie tylko mają zastosowanie w nowoczesnych fabrykach, ale również sprzyjają one środowisku pracy zatrudnionych w nich ludzi.

Firma realizuje również zasady CSR w kontekście koncepcji tzw. „samopodtrzymującego się rozwoju”. Jest to koncepcja zakładająca likwidację degradacji eksploatowanych systemów na rzecz ponownego wykorzystania zasobów środowiskowych, produktów czy procesów w celu ochrony ograniczonych zasobów środowiska. W tym nurcie firma zaprojektowała i wyprodukowała urządzenia filtracyjne z zastosowaniem wentylatorów podciśnieniowych. Innym przykładem było wykorzystanie pozostałych w procesie odpylania w zakładach przemysłu drzewnego (zakłady meblowe i stolarnie) trocin. Firma zaprojektowała silosy na trociny i pył drzewny jak również oferuje kotły spalania tych odpadów poprodukcyjnych i biomasy.

Kluczowym elementem ekoinnowacji jest połączenie kwestii ekologicznych z ekonomicznymi. Oznacza to, że nowe produkty czy usługi ekologiczne winny charakteryzować się również efektywnością ekonomiczną. Do tego rodzaju produktów firmy zalicza się m.in. skonstruowanie filtra podciśnieniowego 9/4-30S spełniającego wymogi energooszczędności dzięki instalacji przemienników częstotliwości do regulacji pracy wentylatorów.

Dowodem na połączenie kwestii ekologicznych i ekonomicznych są rezultaty działań firmy w projekcie z innym przedsiębiorstwem - interesariuszem. Celem projektu była zmiana systemu odpylania pyłów z nad- na podciśnieniowy z redukcją zużycia energii elektrycznej o min 25% przy zwiększeniu ilości odciąganego powietrza z 80 000 m³/h do 100 000 m³/h, zawracanie oczyszczonego powietrza na halę produkcyjną powodując oszczędności wytwarzanej ilości energii cieplnej oraz redukcję hałasu z 75 do 64 dB oraz zautomatyzowanie podawania odciągniętego pyłu i odpadów drewnopochodnych z filtra podciśnieniowego go do silosu. W rezultacie wzrosła zgodnie z zamierzeniami ilość powietrza odpylanego oraz zmniejszono hałas systemu odpylania, a zużycie prądu zmalało z 140 kW do 132 kW.

Kwestie ekonomiczne, czyli oszczędności, zostały również dowiedzione z zaprojektowanym systemie oszczędzania ponad 60% mocy grzewczej w ekoinnowacyjnym systemie lakierni z kołem ciepłym do malowania podzespołów urządzeń ochrony środowiska. Ma to miejsce dzięki aktywnemu odzyskowi energii i zapobieganiu biernej konsumpcji energii. Cechą charakterystyczną tego urządzenia jest również ograniczenie hałasu.

Przedsiębiorstwo określiło kluczowych interesariuszy (oprócz odbiorców produktów i usług, co wynika z podstawowej działalności firmy), z którymi budowane są relacje. Zalicza się do nich młodzież, środowisko nauki i instytucje w społeczności lokalnej. Jednym z kluczowych interesariuszy dla rozwoju przedsiębiorstwa jest środowisko nauki. Podjęta przez firmę współpraca dotyczy analiz i prac badawczych w zakresie analizy hałasu wentylatorów, propozycji rozwiązań konstrukcyjnych ograniczających hałas oraz określenia mocy akustycznej. Prace te firma rozpoczyna realizować z Instytutem Maszyn Ciepłych Wydziału Inżynierii Mechanicznej i Informatyki Politechniki Częstochowskiej. Innym wartym podkreślenia elementem współpracy ze szkołami wyższymi była współpraca z Katedrą Meblarstwa Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu oraz Wydziału Architektury i Wzornictwa Gdańskiej Akademii Sztuk Pięknych. Współpraca ta realizowana była podczas projektu „Fabryka Mebli na Żywo”, podczas którego studenci ww. uczelni pracowali nad zestawami biurowymi. Celem projektu było poznanie przez studentów procesu produkcji oraz wykorzystania różnego rodzaju urządzeń do produkcji mebli.

Model CSR w kontekście społeczności lokalnej realizowany jest w dwojaki sposób. Po pierwsze są to organizowane przez firmę staże, praktyki zawodowe dla uczniów szkół zasadniczych zawodowych, średnich i wyższych. Poprzez tego rodzaju praktyki firma realizują inny wymiar swojej filozofii, jaką jest dzielenie się wiedzą. Realizacja to zadania wiąże się również z poznawaniem potencjalnych przyszłych pracowników. Z punktu widzenia młodzieży natomiast ważne jest, by znała ona firmy zlokalizowane w społeczności lokalnej i okolicach i kształciła się w kierunkach, w których istnieje bądź będzie istniało zapotrzebowanie w najbliższych latach. Poprzez szerokiego rodzaju kontakty ze szkołami w otoczeniu przedsiębiorstwo kreuje tożsamość regionalną młodzieży, czyli szeroko rozumiane przywiązanie do regionu z poczuciem możliwości zamieszkania w nim w przyszłym dorosłym życiu oraz wykonywania w tym właśnie regionie pracy zawodowej.

Przedsiębiorstwo angażuje się również w różnego rodzaju projekty z instytucjami, najczęściej organizacjami pozarządowymi, w powiecie oleskim. Dla przykładu można by wymienić wsparcie Wojewódzkiego Integracyjnego Konkursu *Master Chefa* realizowane-

go przez Warsztaty Terapii Zajęciowej dla osób niepełnosprawnych w Uszycach czy wspieranie organizacji turniejów sportowych czy współfinansując stroje piłkarskie. Innym projektem jest współpraca z Młodzieżowym Studium Muzyki Rozrywkowej z Olesna przy zakupie sprzętu muzycznego czy realizacji koncertów.

Realizowany model społecznej odpowiedzialności w firmie stanowi połączenie ekorozwoju i kwestii ekonomicznych. Najprościej mówiąc innowacje w nowoczesne technologie związane z szeroko rozumianą ochroną środowiska opłacają się ekonomicznie, przynoszą oszczędności, obniżają koszty prowadzenia firmy, generują ponowne wykorzystanie materiałów. Po wtóre, model odpowiedzialności społecznej stanowi integralny element zarządzania firmy. Wyrażna jest w firmie spójność firmy, od motta, filozofii, wartości firmy poprzez proponowane produkty i usługi na zewnątrz i działania skierowane do wewnątrz firmy. Po trzecie, model CSR jest elementem budowania wizerunku marki.

Podsumowując należy stwierdzić, iż realizowany przez firmę model CSR posiada dwa poziomy: jeden skierowany do odbiorców produktów i usług, a związany bezpośrednio z kreowaniem przez firmę ekoinnowacji, drugi skierowany do społeczności lokalnej, w szczególności sposób do młodzieży jako potencjalnych pracowników firmy.

2.3 Studium przypadku C¹⁶

Trzecie studium przypadku to nie tyle pokazanie konkretnego przedsiębiorstwa realizującego model CSR 2.0, CSP czy CSV, ale zaprezentowanie narzędzia, którym posługują się organizacje do kształtowania elementów tychże relatywnie nowych modeli. Narzędziem tym jest *The Coaching Maps* znajdujące zastosowanie również w realizacji strategii CSR bądź poszczególnych elementów kształtowania modelu odpowiedzialnego biznesu w firmach.

Jednym z takich zagadnień, gdzie *The Coaching Maps* można wykorzystać jest mapowanie interesariuszy. W większości definicji analizowanego zagadnienia, interesariusze stanowią jedną z kluczowych grup aktorów biorących udział nie tylko procesie zarządzania, ale i oceniania ich potencjalnego wpływu na efekty organizacji. Niemniej jednak świadome działania skierowane w kierunku interesariuszy wymagają uprzedniego ich zdiagnozowania, co zostało określone procesem „mapowania interesariuszy”. Mapowanie interesariuszy to nic innego jak tylko ich umiejscowienie w „przestrzeni myśli”, z uwzględnieniem ich ważności, bliskości, pełnionej roli wobec organizacji, znaczenia dla efektów organizacji. Ten swoistego rodzaju proces, jakim jest mapowanie interesariuszy, może zostać rozszerzony o wykorzystanie map coachingowych z narzędzia *The Coaching Maps*, m.in. do określania ich w sposób symboliczny i pozycjonowania względem konkretnych celów. Warto mieć na uwadze, iż dotychczasowe sposoby mapowania interesariuszy stanowiły uwzględnienie statycznego podejścia, a praktyka biznesowa pokazuje, że interesariusze zmieniają swoje miejsce w przestrzeni wokół organizacji w zależności od czasu, zadań czy celów. Ich dynamika nakazuje analitykom uwzględnienie zmienności oraz poruszania się interesariuszy. Mapy coachingowe posiadają tę właściwość, że w zależności od realizacji celu organizacji można uwzględniać różne położenie interesariuszy w danym czasie i wielokrotnie kreować różnego rodzaju mapy.

¹⁶ Studium przypadku C powstało w oparciu o praktykę biznesową autora artykułu. Przez okres ostatnich trzech lat Autor jako współautor narzędzia *The Coaching Maps* realizował wiele projektów biznesowych, w tym projektów consultingowych w obszarze CSR w przedsiębiorstwach. Uzyskana wiedza została poddana refleksji, przy czym tworzenie tego rodzaju wiedzy miało miejsce z wykorzystaniem metody etnograficznej. Oznacza to, że autor będąc konsultantem czy trenerem prowadził jednocześnie badania terenowe nad praktykami biznesowymi w firmach.

Drugim istotnym elementem zastosowania *The Coaching Maps* w kreowaniu modelu CSR jest ich wykorzystanie w procesie budowania więzi z interesariuszami. Jak pokazuje jedna z definicji, odpowiedzialny biznes to nic innego jak tylko zarządzanie interesariuszami. Szczególnie model CSR 2.0 wskazuje na nowy typ relacji pomiędzy interesariuszami i wynikający stąd nowy model kształtowania tychże relacji. W tym przypadku wykorzystanie fotografii i map coachingowych pozwala na określanie wspólnych wartości czy wspólnego nadawania znaczeń podczas wzajemnych kontaktów pomiędzy interesariuszami. Uświadomienie sobie tych samych wartości praktyk biznesowych jak również wspólne zbudowanie znaczeń dla tych samych obiektów może stać się podstawą do kreowania wspólnoty biznesowej, która łatwiej będzie współpracować przy różnych okazjach i budować tym samym trwałe relacje na przyszłość.

Kolejne zastosowanie to proces kreowania innowacji społecznych z interesariuszami. *The Coaching Maps* zostały opracowane m.in. do pobudzania kreatywności i wzmacniania procesów twórczego myślenia wśród uczestników. W tym przypadku wykorzystanie myślenia metaforycznego sprzyja uruchamianiu procesów myślowych, a tym samym analogicznie do burzy mózgów, ułatwia i umożliwia tworzenie niekonwencjonalnych rozwiązań, innowacyjnych pomysłów, które w warunkach tzw. „normalności” nigdy nie ujrzałyby światła dziennego.

Innym rodzajem wykorzystania może być zastosowanie *Kart Postaw* narzędzia *The Coaching Maps* w celu kreowania postaw interesariuszy związanych z zamierzonymi celami. Specjalnie przygotowane *Karty Postaw* służą do diagnozowania i projektowania pożądanych postaw. W przypadku realizacji wspólnych celów czy wspólnych zadań/projektów, istotne jest posiadanie przez różnych aktorów tych samych postaw na przykład w obszarze odpowiedzialności.

Kolejnym rodzajem implementacji jest wykorzystanie *Kart Metafor* – innego elementu narzędzia *The Coaching Maps* do budowania tożsamości organizacji i oddziaływania tejsze tożsamości na działania. Przy czym ponownie należy przyjąć założenie w kontekście przede wszystkim modelu CSR 2.0, że tożsamość może dotyczyć również organizacji sieciowej bądź kilku organizacji skupionych wokół tego samego projektu/zadania, którym przyświeca nie tylko ten sam cel, ale przede wszystkim te same wartości, wspólne łączące elementy dla różnych organizacji, dzięki którym łatwiej jest im nie tylko rozmawiać o wspólnych zamierzeniach, ale i często „rozumieć się bez słów”. *Karty Metafor* opracowane zostały w celu pracy w oparciu o filozofię coachingu z ludźmi w organizacjach z wykorzystaniem głębokiego myślenia metaforycznego z aplikacją do konkretnych działań/zadań. Oznacza to, że można pracując z narzędziem zbudować wspólnotę czy podłoże do wzajemnego zrozumienia w celu efektywniejszego podejmowania działań.

Kilka przytoczonych przykładów możliwości zastosowania narzędzia *The Coaching Maps* do budowania procesów z zakresu odpowiedzialnego biznesu pokazuje, po pierwsze, że narzędzie to z powodzeniem może przyczynić się do wzmacniania procesów z zakresu CSR 2.0 lub z zakresu CSV, gdyż zostało ono utworzone z myślą o znalezieniu się ludzi i organizacji w nowym rodzaju rzeczywistości, o innych cechach kulturowych, niż XX-wieczny fordyzm. Po wtóre, narzędzie to można wykorzystać do wielu procesów kształtowana świadomości ludzi pracujących w organizacjach czy związanych z organizacjami, co może przyczynić się do ukonstytuowania się wspólnoty myśli czy wartości poszczególnych interesariuszy.

Wnioski

Instytucjonalizacja modelu CSR skutkuje m.in. pojawieniem się wielu nowych kwestii definicyjnych. Ostatnie lata stanowiły czas nie tylko wielu zmian w życiu gospodarczym, politycznym, kulturowym czy technologicznym, ale przede wszystkim był to czas nowych podejść teoretycznych w samym modelu CSR. Przedstawione studia przypadków ukazują praktykę w zakresie zarządzania czy przedsiębiorczości z realizacją modelu CSR oraz jego nowych pojęć jak CSR 2.0 czy CSV. Małe i średnie przedsiębiorstwa w Polsce, niekoniecznie posiadają narzędzia CSR jak kodeksy etyczne, raportowanie, standardy ISO, za to w codzienności praktykują wartości i zasady odpowiedzialności, moralności, troski, czyli kwestie etyczne stanowią wartości odczuwane i uznawane dla właścicieli, managerów czy pracowników. Studium przypadku A ukazuje, niezależnie czy nazwiemy to modelem CSR 1.0 czy 2.0 czy CSV, zakres praktyk z zarządzania czy praktyk ogólnoludzkich/społecznych mających na względzie „drugiego człowieka”. Odpowiedzialność jest codziennością, jakkolwiek by to nie zostało nazwane i jakimkolwiek pojęciem czy koncepcją opisane czy zdiagnozowane. Tego rodzaju przedsiębiorstw w polskiej rzeczywistości jest bardzo dużo. Są nimi wszystkie te, które na co dzień są „zakorzenione” w swoich społecznościach, a których właściciele czy zarządzający są „zwykłymi ludźmi z zasadami moralnymi”. Studium przypadku B wpisuje się bardziej w teoretyczne analizy modelu CSR 2.0 oraz modelu CSV. W tym przypadku podstawą jest myślenie właścicieli czy managerów dotyczące poszukiwania wspólnych rozwiązań dla biznesu i społeczności, daleko idące myślenie w kategoriach partnerstwa pomiędzy interesariuszami i tworzenie innowacji dla jak największej liczby interesariuszy. Przytoczone przykłady ukazują rolę poszukiwania nowych rozwiązań i co ważniejsze wynajdywania ich w różnych obszarach, czy to rozwoju zrównoważonego czy tworzenia nowych modeli biznesowych, co skutkuje wzrostem gospodarczym i dodatnim wynikiem finansowym. Trzecie studium przypadku pokazuje innowacyjne narzędzie będące odzwierciedleniem współczesnej kultury myślenia i cywilizacji postrzegania i rozumienia rzeczywistości, które wykorzystywane zostaje do świadomej realizacji procesów budowania oraz zarządzania relacjami pomiędzy interesariuszami. W tym przypadku również ma miejsce odrzucenie dotychczasowych standardów, kodeksów czy norm w celu ukonstytuowania trwałych i mocnych relacji z interesariuszami, które można wykorzystać m.in. w kreowaniu innowacji czy innych projektów rozwojowych.

Bibliografia

- Beschorner T., (2013), *Creating Share Value: The One-Trick Pony Approach. A Comment on Micheal Porter and Mark Kramer*, “Business Ethics Journal Review”, 1 (17), 106-112.
- Crane A., Palazzo G., Spence L. J., Matten D., (2014), *Contesting the Value of “Creating Share Value”*, “California Management Review”, Vol. 56, No 2.
- Gasiński T., Piskalski G., *Zrównoważony biznes. Przewodnik dla małych i średnich przedsiębiorstw*. Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2010.
- Gasparski W. (red), *Biznes, etyka, odpowiedzialność*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2012.
- Hąbek P., *Sprawozdawczość przedsiębiorstw w zakresie ich społecznej odpowiedzialności. Ocena jakości raportów CSR*, Warszawa 2015, Wydawnictwo CeDeWu.

- Jabłoński A., *Modele zrównoważonego biznesu w budowie długoterminowej wartości przedsiębiorstw z uwzględnieniem ich społecznej odpowiedzialności*, Warszawa 2013, Wydawnictwo Difin.
- Jonker J., Rudnicka A., Reichel J., *Nowe horyzonty. Przewodnik po społecznej odpowiedzialności i rozwoju zrównoważonym*. CSR Impact, Łódź 2011.
- Lorecka J., *Wolontariat pracowniczy w praktyce*. Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, Warszawa 2011.
- Ocena stanu wdrażania standardów odpowiedzialnego biznesu. Raport*. MillwardBrown SMG/KRC i PwC, Warszawa 2011.
- Porter M., Kramer M., (2011), *Creating Share Value: How to reinvent capitalism – and unleash a wave of innovation and growth*. "Harvard Business Review", January-February.
- Raport: Odpowiedzialny biznes w Polsce 2011. Dobre praktyki*. Warszawa: Forum Odpowiedzialnego Biznesu, 2012.
- Reyes G., Scholz M., Smith C, *Beyond the "Win-Win": Creating Shared Value Requires Ethical Frameworks*, INSEAD Working Paper No 2016/67/ATL/Social Innovation Centre, California management Reviews, Forthcoming 2017.
- Rok B., *Odpowiedzialny biznes w nieodpowiedzialnym świecie*, Warszawa 2004, Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce, Forum Odpowiedzialnego Biznesu,
- Schreck P., , *The Business Case for Corporate Social Responsibility. Understanding and Measuring Economic Impacts of Corporate Social Performance*. Heidelberg 2009, Physica-Verlag.
- Spence L.J., *Small Business Social Responsibility: Expanding Core CSR Theory*. "Business & Society", 2016, 55 (1), pp 23-55
- Społeczna odpowiedzialność biznesu – krytyczna analiza*. Red. M. Bernett, J. Bogdanienko, T. Skoczny, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2011.
- Stecko J., *CSR 1.0 a CSR 2.0 porównanie i analiza pojęć*, Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej, Zarządzanie i Marketing z.19, nr 3/2012, Rzeszów 2012, Wydawnictwo Politechniki Rzeszowskiej.
- Visser W., (2010) *CSR 2.0. The Evolution and revolution of Corporate Social Responsibility* [w:] Pohl M., Tolhurst N., red., *Responsible Business: How to Manage a CSR Strategy Successfully*, London: Wiley
- Visser W., (2011) *The Age of Responsibility: CSR 2.0 and the New DNA of Business*, London: Wiley
- Visser W., Matten D., Pohl M., Tolhurst N., (2010) *The A to Z of Corporate Social Responsibility*, London: Wiley.
- Wood D., *Corporate Social Performance Revisited*. "Academic Management Review", October 1, 1991, 16:4.

*Leszek Karczewski*¹

BŁĘDY MENEDŻERÓW ZAGRAŻAJĄCE LUDZKIEMU ŻYCIU I ZDROWIU. STUDIA PRZYPADKÓW

Streszczenie. Celem niniejszego opracowania było dokonanie etycznej analizy anty-przykładów zarządzania organizacjami i podejmowanych przez menedżerów decyzji. Główna teza tych rozważań jest następująca: w celu podniesienia skuteczności działania w krótkim okresie czasu, niektórzy menedżerowie przyznają sobie prawo do przekraczania norm etycznych.

W pracy zastosowano studia przypadków i ich analizę, powszechnie już stosowane w badaniach m. in. z zakresu zarządzania, zarządzania zasobami ludzkimi i w etyce biznesu.

Praca składa się z trzech części. W pierwszej opisano menedżeryzm i zagrożenia z nim związane. W drugiej uwagę skoncentrowano na kilku przypadkach zarządzania, które nie spełniają kryteriów profesjonalnego zarządzania. W ostatniej części wskazano na genezę nieetycznych zachowań menedżerów, ich skutki oraz możliwe sposoby przeciwdziałania im.

Słowa kluczowe: zarządzanie, menedżeryzm, etyka biznesu, rozwój zrównoważony, bezpieczeństwo ludzkiego życia i zdrowia.

MISTAKES MADE BY MANAGERS THREATENING HUMAN LIFE AND HEALTH – CASE STUDIES

Summary. The aim of this study was to implement ethical analysis to assess anti - examples of management and decisions made by managers. The main thesis of these considerations is as follows: in order to increase the effectiveness of action in a short period of time, some managers grant themselves the right to exceed ethical standards. Case studies, commonly used in the field of management, human resources management and business ethics, were used by the author. The work consists of three parts. The first describes managerialism and the risks associated with it. The second one focuses on several management cases that do not meet the criteria for professional management. The last part shows the genesis of unethical behavior of managers, their effects and possible ways to counteract them.

Key words: management, managerialism, business ethics, sustained development, the safety of human life and health.

¹ dr hab. nauk humanistycznych w zakresie filozofii, prof. Politechniki Opolskiej i PWSZ w Raciborzu. Członek Towarzystwa Naukowego Prakseologii, członek - założyciel Polskiego Stowarzyszenia Etyki Biznesu EBEN Polska, członek Polskiego Towarzystwa Religioznawczego. Autor, współautor i redaktor osiemnastu monografii naukowych i ponad sześćdziesięciu innych publikacji z zakresu etyki życia gospodarczego, społecznej odpowiedzialności biznesu i wyższych uczelni, zarządzania i bezpieczeństwa narodowego.

Wstęp

Każda organizacja, jej kształt i pomyślność, trwałość i rozwój zależy w dużym stopniu od jakości osób zatrudnionych w niej lub będących jej członkami. Przyjmowani do firmy czy organizacji np. politycznej ludzie stanowią główną substancję każdej organizacji, tak jak właściwe pożywienie stanowi w dużym stopniu o zdrowiu jednostki. Niskojakościowe pożywienie osłabia organizm – „*fast food - fast death*”. Szczególną rolę odgrywają w organizacjach osoby wiodące, kierownicy, przywódcy, dzisiaj nazywani menedżerami. Instytucje te odzwierciedlają także ludowe przysłowia takie jak: „jaki pan taki kram” lub inne np. „jaki król tacy i poddani”, stanowiące pewien załączek współczesnej prakseologii - gramatyki czynu.

Zbyt duża władza powierzana menedżerom, szerzej zarządom organizacji, zbyt silna centralizacja, może powodować jednak negatywne skutki społeczne, negatywne skutki w dłuższym okresie czasu dla firm i ich właścicieli.

Celem poniższych rozważań, ograniczonych ze względów redakcyjnych objętościowo, jest skupienie się na kilku przykładach negatywnych - antyprzykładach zarządzania organizacją i poddanie ich etycznej analizie. Główna teza niniejszego tych rozważań jest następująca: w celu podniesienia krótkookresowej skuteczności działania niektórzy menedżerowie przyznają sobie prawo lub też zostaje im przez właścicieli „przyznane” prawo do przekraczania norm etycznych, do popełniania kardynalnych błędów, które zagrażają najważniejszej wartości ogólnoludzkiej - ludzkiemu życiu i zdrowiu. Są to błędy zarządzających, uwikłanych nie tylko we własne ograniczenia uposażenia osobowego, ale też w cały kontekst systemu własności, sposobu sprawowania władzy w organizacji, kultury, obowiązujących paradygmatów zarządzania i ekonomii.

W pracy zastosowano studia przypadków i ich analizę, powszechnie już stosowane w badaniach m. in. z zakresu zarządzania², zarządzania zasobami ludzkimi³ i w etyce biznesu⁴ - subdyscyplinie naukowej znajdującej się pomiędzy prakseologią - teorią sprawnego działania, etyką, zarządzaniem, socjologią i psychologią zarządzania, i innymi dyscyplinami naukowymi⁵.

Praca składa się z trzech części. W pierwszej opisano menedżeryzm i zagrożenia z nim związane. W drugiej uwagę skoncentrowano na kilku przypadkach zarządzania nie spełniających wymagań profesjonalizmu. Profesjonalizm ten obejmuje kryteriów skuteczności, obejmuje również kryterium m. in. etyczności działania. W ostatniej części wskazano na genezę nieetycznych zachowań menedżerów, ich skutki oraz możliwe sposoby przeciwdziałania tymże.

Menedżeryzm i zagrożenia z nim związane

Słowo „menager” - lub jeśli ktoś woli spolszczone „menedżer” - pochodzi od angielskiego słowa *manage* czyli móc, potrafić, być zdolnym do czegoś. Słowo menedżer przez część osób jest kojarzone z kimś pozytywnym, kompetentnym, godnym zaufania, na kim można

² Zob. R. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacjami*, PWN, Warszawa 2002; A. Koźmiński, *Zarządzanie międzynarodowe. Konkurencja w klasie*, PWN, Warszawa 1999.

³ Zob. A. Poczowski (red.), *Najlepsze praktyki zarządzania zasobami ludzkimi w Polsce. Studia przypadków*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2002.

⁴ Zob. A. Lewicka-Strzałecka, *Etyczne standardy firm i pracowników*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa, 1999.

⁵ Zob. W. Gasparski, *Wykłady z etyki biznesu*, Wydawnictwo WSPiZ, Warszawa 2007, s. 25.

polegać. Z takim opiekunem spolegliwym, o jakim pisał Tadeusz Kotarbiński⁶, czy też z przywódcą służebnym Kena Blancharda⁷. Wierzy się dość powszechnie i dość naiwnie, że jeśli w miejsce dotychczasowego zasiedziałego, uwikłanego np. w stare układy i przyzwyczajenia szefa nadejdzie nowoczesny menedżer i weźmie coś w swoje ręce - upadającą, zaniedbaną firmę, urząd, szpital itp. to będzie nareszcie lepiej, tzn. sprawniej i korzystniej dla wszystkich lub chociaż dla przeważającej większości interesariuszy.

Jakże mylące może to być czasami oczekiwanie. Przekonywał o tym m. in.. Gunter Ogger w swojej znakomitej pracy pt. „Zera w garniturach”⁸. Książka ta „dedykowana” właśnie takim menedżerom nieprofesjonalnym, którzy wzięli władze w swoje ręce i zamiast naprawić - spartaczyli kompletnie wszystko, ale nie ponieśli zazwyczaj, proporcjonalnych do przewinień, konsekwencji swojej „radosnej twórczości”. Już dużo wcześniej Adam Smith, potem John Stuart Mill, a w latach sześćdziesiątych XX wieku amerykański ekonomista John Galbraith ostrzegał w swej pracy „Nowoczesne społeczeństwo przemysłowe” przed absolutną władzą menedżerów⁹. Wtedy nikt nie traktował tego ostrzeżenia poważnie, lecz dzisiaj coraz częściej pojawia się pytanie, czy jednak jego przewidywania się nie spełniły, czy menedżerom zależy na rzeczywistym rozwoju firm, w których są zatrudnieni? Wysokość uposażeń nie pozostaje obecnie w ścisłym związku z bieżącymi wynikami finansowymi firmy, w szczególności zaś z wynikami długodystansowymi. Wysokość honorariów ustalana jest często w momencie zatrudnienia menedżera wysokiego szczebla (tzw. „złote kajdanki” lub „złote spadochrony”) i w zbyt małym stopniu zależy od dalszych efektów jego osobistej pracy, a także od rozwoju firmy w dłuższym czasie. Współcześni menedżerowie decydują o losach przedsiębiorstw często niebędących ich własnością, ale nie ponoszą prawie żadnej – lub proporcjonalnej do sytuacji – odpowiedzialności finansowej za swe negatywne decyzje. Nawet jeśli kondycja finansowa firm jest kiepska, przyznają sobie lub przyznawane im są wysokie honoraria i odprawy.

Również współczesna krytyczna teoria organizacji Stanleya Deetza traktuje o patologiach menedżeryzmu¹⁰. Trudno określić rozmiar tych patologii i ich procentowy udział w całości działań sprawnych, konstruktywnych w dłuższej perspektywie. Nawet jednak jeśli ten udział nie jest duży ilościowo, to jakościowo może być istotny, gdyż jak powiada przysłowie „nawet łyżka dziegciu może zniszczyć beczkę miodu”. Tą „beczką” może być oczywiście organizacja, kraj lub świat w skali globalnej, dlatego też nie należy ani przeceeniać, ani lekceważyć kwestii kontrproduktywnego menedżeryzmu. Politycy z różnych względów zazwyczaj poddawani bywają częstszej krytyce i ocenie np. przez media (o ile te są wolne, a obecnie na całym świecie wydają się być coraz mniej zdecentralizowane i wolne), natomiast menedżerowie organizacji biznesowych poddawani są stosunkowo rzadziej ocenie, zazwyczaj w skrajnych przypadkach afer gospodarczych, dla „oczyszcze-

⁶ Zob. T. Kotarbiński, *Medytacje o życiu godziwym*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1967, s. 68 - 73. zob. też L. Karczewski *Tadeusza Kotarbińskiego ideał opiekuna spolegliwego i orientalny ideał bodhisattwy* [w]: R. Banajski, W. Gasparski., A. Lewicka-Strzałecka (red.), *Myśl Tadeusza Kotarbińskiego i jej współczesna recepcja*, Polska Akademia Nauk i Towarzystwo Naukowe Prakseologii, Warszawa 2006, s.

⁷ Zob. K. Blanchard, P. Hodges, *The Servant Leader*. Countryman, Nashville, Tennessee, 2003, s. 17. Zob. też R. K. Greenleaf, *The servant leader*, [w]: H., Beazley, J. BEGGS, L. SPEARD., (ed.), *A tranformative Path* Paulist Press, 2003, s. 15. Zob. również B. Bombała, *Fenomenologia zarządzania. Przywództwo*, Difin, Warszawa, 2010, s. 92-97.

⁸ Zob. G. Ogger, *Zera w garniturach*, Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 1994.

⁹ Zob. J. K. Galbraith, *The New Industrial State*, Princeton University Press, New Jersey 2015.

¹⁰ Zob. M. Grifiin, *Podstawy komunikacji społecznej*, GWP, Gdańsk, 2003, s. 288-300.

nia atmosfery”. Analiza takiego kontrproduktywnego menedżeryzmu służyć może zarówno samym menedżerom, gdyż często antyprzykłady oddziałują na nich mocniej niż przykłady pozytywne, jak i celom organizacyjnym i społecznym.

Błędy menedżerów mają różną naturę, popełniane są na różną skalę, wobec różnych grup interesariuszy: wobec właścicieli, innych pracowników przedsiębiorstwa, wobec firmy jako całości, wobec klientów, środowiska społecznego i naturalnego, kooperantów itd. Poniżej omówiono tylko wybrane spośród nich wraz z przykładami. Można wyszczególnić całą gamę tych błędów, które są w mniejszym lub większym stopniu brzemiennie w skutki. Są to m. in.: podkreślanie atrybutów władzy, brak troski o pracowników, ich zdrowie i życie, małostkowy egoizm, brak troski o przyszłość firmy jako całości, różnego rodzaju dyskryminacja, brak znajomości innych kultur, szufladkowy sposób myślenia, brak umiejętności samomotywacji i motywowania innych, nieprzemyślane dywersyfikacje kierowane jedynie „głodem władzy” menedżerów, zbyt jednostronne doświadczenia, brak umiejętności komunikowania się¹¹.

Jednym z takich błędów, który zostanie omówiony w tej pracy, jest przedkładanie zysków krótkoterminowych ponad długoterminowe, ponad dobro właścicieli, akcjonariuszy (wartość właścicielską), a często ponad życie i zdrowie pracowników i klientów. Błędy te wynikają z ignorancji, zaniedbania, krótkowzroczności i chciwości decydentów - menedżerów lub chęci zadowolenia przez nich właścicieli firmy. Przykładów można by mnożyć: tragedia w Bhopalu w 1984 roku, dramat Concorda i upadek firmy Enron w 2000 roku, kryzys finansowy i gospodarczy w 2008 r., afera w chińsko-nowozelandzkiej firmie Senlu, zawalenie się fabryki tekstylnej w Bangladeszu w 2013 roku, afera Volkswagena w Stanach Zjednoczonych w ostatnich latach i wiele innych. W trakcie analizy tych przypadków pojawia się nieuchronnie pytanie: ile jeszcze takich sytuacji i na jaką skalę musi mieć miejsce, aby ludzie przejrżeli na oczy i dokonali istotnych zmian w paradygmatach ekonomicznych, paradygmatach zarządzania, w systemie prawnym, w edukacji?

Studia przypadków kontrproduktywnego zarządzania

Poniżej przedstawione zostaną wybrane studia przypadków niewłaściwych działań firm i ich menedżerów. Opis sytuacji zostanie wzbogacony o próbę ich analizy. Analiza ta jest zapewne analizą do pewnego stopnia uproszczoną i zapewne niepełną.

Dramat Concorda

Poniżej opisany zostanie antyprzykład właściwego zarządzania w jednej z linii lotniczych. W 2000 r. Concord lecący z Paryża do Stanów Zjednoczonych niedługo po wystartowaniu szybko zaczął tracić wysokość i spadł na ziemię. Bezpośrednią przyczyną zdarzenia był niewielki pręt o długości 40 cm pozostawiony na płycie lotniska przez inny startujący samolot. Pręt ten, wciągnięty przez koła, uderzył w baki z paliwem, spowodował ich wybuch i zniszczenie silnika. Można by to uznać za nieszczęśliwy wypadek lub jedynie zaniedbanie przez obsługę lotniska zasad bezpieczeństwa lotu, gdyby nie fakt, że przypadek taki miał już miejsce poprzednio 40 razy. Za każdym razem wgnieceniu uległo tylko poszycie baków, nie powodując wybuchu. Pomimo tego, że o fakcie tym wiedzieli decydenci - menedżerowie - nikt jednak z nich właściwie nie zareagował, gdyż zyski były ważniejsze od życia 100 pasażerów i 13 osób załogi. Wypadek ten stał się jednym z powodów ostatecznego wycofania tych samolotów z użytku, pocięcia ich na drobne części i sprzedaży miłośnikom lotnictwa.

¹¹ Zob. G. Ogger, op. cit.

Dyskusja przypadku

Omówiony przypadek urąga podstawowym zasadom zapewnienia bezpieczeństwa klientom firmy i własnym pracownikom. Świadczy o niewłaściwej kulturze korporacyjnej, która sugeruje lub dopuszcza do powstawania takich sytuacji, a także, w szerszej perspektywie ujmując, świadczy o deficytach całej kultury gospodarowania i zarządzania.

Z punktu widzenia teleologii¹² - etyki celu - można stwierdzić, że takie postępowanie nie ułatwiło, a wręcz utrudniło, osiągnięcie długookresowych celów organizacji np. wzrostu wartości właścicielskiej, które opierają się na zadowoleniu zewnętrznych klientów firmy i pracowników – klientów wewnętrznych. Firma musiała przedwcześnie wycofać samoloty z użytku, wypłacić wysokie odszkodowania, okryła się także złą sławą. Z punktu widzenia etyki zasad naruszona została najważniejsza z możliwych zasad - imperatyw ochrony życia ludzkiego. Naruszona została też „złota” reguła - decydenci zapewne nie chcieliby sami lecieć tym samolotem, ani posadzić w nich swoich rodzin. Z punktu widzenia etyki utylitarystycznej¹³ działanie było niewłaściwe; w dużym uproszczeniu pisząc, nie przybyło zadowolonych, wręcz przeciwnie przybyło ludzkiego cierpienia ofiar i ich rodzin. Zaistniała sytuacja wynikać mogła zapewne z wielu przyczyn - zmęczenia materiału samolotów, ich nadmiernego wyeksploatowania (a może i „zmęczenia materiału” samych menedżerów – ich wypalenia zawodowego), dążenia do maksymalizacji zysków dla właścicieli oraz uzyskania premii dla menedżerów. Zapewne można też mówić o wpływie braku szkoleń z zakresu etyki biznesu w firmach, szkoleń dedykowanych zwłaszcza kadrom zarządzającym, gdyż promocja etyki biznesu i społecznej odpowiedzialności organizacji była w tamtym czasie z zasadzie w fazie początkującej. Niektóre organizacje nadal boją się CSR i etyki biznesu, bądź też przeciwnie - wykorzystują „na potęgę” CSR jako formę PR-u, występując czasami w roli „wilka w owczej skórze”.

Bhopal

Kolejny antyprzykład niewłaściwego zarządzania, które doprowadziło do tragedii, pochodzi z firmy zachodniej funkcjonującej w indyjskim mieście Bhopal. W latach 30-tych ubiegłego wieku zbudowano tam na peryferiach miasta zakłady produkujące składniki do produkcji nawozów sztucznych. Z upływem lat miasto rozwijało się i zakłady faktycznie znalazły się w jego obrębie. Dążenie do zysków za wszelką cenę skutkowało tym, że ani właściciele, ani menedżerowie firmy Union Carbide, nie podjęli decyzji o przeniesieniu zakładu poza obręb miasta. Nie dokonano również zmodernizowania zakładu, co sugerowali pracownicy odpowiedzialni na stan bezpieczeństwa i higieny pracy. W 1984 roku doszło do przewidywanej przez nich awarii instalacji, w wyniku której zmarło ponad 3500 osób, a poszkodowanych zostało i hospitalizowanych było ponad sto pięćdziesiąt tysięcy mieszkańców miasta¹⁴. Rodzinom zmarłych i osobom hospitalizowanym wypłacono jedynie symboliczne odszkodowania.

¹² Przykładem etyki teleologicznej jest np. etyka Arystotelesa. Celem tej etyki jest szczęście jednostki i wspólnoty, w której ona przebywa. zob. Arystoteles, *Etyka Nikomachejska*, [w:] Arystoteles, *Dzieła wybrane*, PWN, Warszawa 1996, s. 77. Takie teleologiczne stanowisko, przy czym celem jest u niej wzrost wartości właścicielskiej w dłuższym okresie czasu, reprezentuje także Elaine Sternberg w książce *Czysty biznes. Etyka biznesu w działaniu*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1998.

¹³ Utylitaryzm jest typem systemu etycznego, w którym ludzkie działania są oceniane w punktu widzenia konsekwencji tych działań. Kryterium utylitaryzmu jest nie tyle pomnażanie własnego szczęścia, co szczęścia w ogóle, zapobieganie cierpieniu lub redukcja go. Zob. J. S. Mill, *Utylitaryzm*, PWN, Warszawa, 2005, s. 16-28.

¹⁴ Zob. R. A. Buchholz, S. B. Rosenthal, *Business ethics. The pragmatic path beyond principles to process*, NJ, Prentice Halls 1998, s. 211-215.

Dyskusja przypadku

Omówiony przypadek, podobnie jak ten powyżej, ale na jeszcze większą skalę, urąga podstawowym zasadom zapewnienia bezpieczeństwa klientom firmy, własnym pracownikom i na dodatek społeczności lokalnej, która gości u siebie tę firmę. Działania firmy i jej menedżerów przeczyło imperatywowi ochrony życia ludzkiego. Brak adekwatnych do przewinień działań w zakresie rekompensaty dla rodzin zmarłych pracowników i hospitalizowanych mieszkańców Bhopalu (niektórych do końca ich życia), był także naruszeniem zasady niedyskryminowania ludzi. Odszkodowania wypłacone za podobne naganne postępowanie w kraju macierzystym firmy skutkowało wypłaceniem dużo większych rekompensat¹⁵. Z punktu widzenia etyki utylitarystycznej nagannie należy ocenić działania firmy w zakresie braku zapewnienia bezpiecznych warunków pracy, natomiast trudno jednoznacznie negatywnie ocenić działania firmy związane z niewypłaceniem stosowanych rekompensat za spowodowanie wobec różnych grup interesariuszy, gdyż z jednej strony na szali położyć należałoby cierpienie poszkodowanych oraz konieczność ich hospitalizacji na koszt ich rodzin, a z drugiej dobro właścicieli firmy, akcjonariuszy - wypłacenie wysokich odszkodowań wiązałoby się prawdopodobnie ze spadkiem kursów akcji firmy.

Menedżerowie podlegają z jednej strony motywacji pozytywnej - pokusie zysków, premii za wyniki lub jej wycofania, z drugiej strony motywacji negatywnej - ogromnym naciskom ze strony właścicieli, akcjonariuszy, którzy liczą na szybkie wzbogacenie się i zwalniają prezesa lub menedżera, który nie spełnia ich, zazwyczaj wygórowanych, oczekiwań, więc walczą o przetrwanie w firmie. To stwarza patologiczną sytuację, zwłaszcza obecnie, gdy czas utrzymywania akcji przez akcjonariuszy jest krótki, nie są oni związani z firmą, nie myślą o jej przyszłości, a tylko o swoich dywidendach. Wypłata, stosownych do zaniechań, odszkodowań ofiarom wypadku w Bhopalu lub ich rodzinom, które muszą te ofiary hospitalizować, mogłoby doprowadzić do szybkiego spadku notowań firmy i zapewne do zwolnień decydentów, a także do zamknięcia oddziału firmy w Bhopalu i utraty miejsc pracy przez tysiące osób - źródła utrzymania dla kilkunastu tysięcy członków ich rodzin. Czy nie świadczy to o tym, że cały system nakierowany na wartości stricte ekonomiczne nie jest w jakimś stopniu nadal chory i choroba ta się przypadkiem nie pogłębia? Czy zatem idea i praktyki z zakresu CSR, zrównoważonego rozwoju zdołają przeciwdziałać patologiom w biznesie? Na te pytania trudno obecnie odpowiedzieć jednoznacznie, trzeba mieć jednak taką nadzieję, że tak się stanie, gdyż lepiej czasami się łudzić niż wątpić i zachować umiarkowany optymizm.

Proteina w proszku – Senlu

(*źródło: „Gazeta Wyborcza” z dnia 23.01.2009 r.*)

Następny antyprzykład właściwego zarządzania miał miejsce w chińsko-nowozelandzkiej firmie mleczarskiej Senlu. Firma ta produkowała produkt o nazwie „proteina w proszku”, który zawierał melaninę - środek toksyczny dla dorosłego człowieka, a tym bardziej dla niemowląt, który stosuje się do produkcji np. tworzyw sztucznych. Środek ten był dodawany w celu osiągnięcia oszczędności, a jego dodatek powodował, że badania jakości wykazywały oczekiwaną zawartość protein. Prezes firmy mleczarskiej wiedział o całym tym

¹⁵ Zob. *Union Carbide disaster in Bhopal, India - December 3, 1984*, <https://www.youtube.com/watch?=sMHmy-95MrI>, [data dostępu: 18.03.2018]., zob. także *The Yesman Fix the World*, <https://www.youtube.com/watch?v=ajkItiDgTLY> [data dostępu: 18.03.2018], zob. także *Bhopal disaster, BBC The Yesman*, <https://www.youtube.com/watch?v=LiWlvBro9eI>, [data dostępu: 18.03.2018].

procederze, a także o występujących przypadkach zachorowań wśród dzieci, jednak nie podjęła stosowanej decyzji o zmianie sposobów produkcji w dłuższym okresie czasu w wyniku czego sześćcioro dzieci zmarło, a zatruciu podległo około 300 tysięcy dzieci. Wiele z nich zostało hospitalizowanych i będzie musiało podlegać hospitalizacji przez całe dalsze ich życie. Również i w tym przypadku, podobnie jak w Indiach, rodzicom poszkodowanych dzieci sąd przyznał jedynie symboliczne odszkodowania.

Dyskusja przypadku

Omówiony przypadek, podobnie jak omówione powyżej, przeczył imperatywowi ochrony życia ludzkiego, zasadom zapewnienia bezpieczeństwa klientom firmy, zwłaszcza tak specyficznym jakimi są dzieci. Również i w tym przypadku wystąpił brak adekwatnych do przewinień działań w zakresie rekompensaty dla rodzin zmarłych i hospitalizowanych dzieci.

Z punktu widzenia teleologii można stwierdzić, że takie postępowanie nie spowodowało osiągnięcia osobistego celu członków zarządu firmy – ich satysfakcji z pracy, szczęścia, samorealizacji, gdyż zostali oni pociągnięci do odpowiedzialności karnej, musieli też zapłacić karę finansową. Firma jako całość utraciła zaufanie obecnych i potencjalnych klientów, więc nie osiągnięto długookresowych celów organizacji. Pani prezes, która jako kobieta i prawdopodobnie matka, powinna była wykazać się większą wrażliwością etyczną, nie wstrzymała w stosownym czasie produkcji, choć wiedziała o całym procederze i od samego początku miała informację o zachorowaniach dzieci. Nie zastosowała się więc do złotej reguły – sama przecież nie chciałaby się znaleźć w sytuacji rodzica poszkodowanych dzieci. Nie okazała się być opiekunem spolegliwym, o jakim pisał T. Kotarbiński, wykazującym się odwagą cywilną jako jedną z wyróżników człowieka dzielnego – sprawnego w dobrej sprawie. Nie była mędrce zarządzającym organizacją w myśl ducha idei Lao Tsy¹⁶ ani ideałem szlachetnego człowieka promowanym przez kulturę konfucjańską, stosującego zasadę umiaru i złotej reguły¹⁷.

Pokusa maksymalizacji zysku odebrała jej i zarządowi firmy zdrowy rozsądek. Być może kierowała się ona nie tylko chęcią zysku, ale też jakimś konformizmem grupowym. Jej poziom moralny, podobnie jak i pozostałych osób zamieszanych w tę sprawę, lokował się prawdopodobnie na poziomie konwencjonalnym (lojalność grupowa) w ujęciu Lawrence Kohlberga¹⁸. Charakterystyczny jest także brak pociągnięcia do odpowiedzialności urzędników, którzy, choć przymykali oko na nieetyczną działalność firmy Senlu, to nie zasiedli na ławie oskarżonych. Zadziwiający jest również fakt, że partnerzy z Nowej Zelandii w porę nie zareagowali na proceder jaki miał miejsce w firmie. Podobna sytuacja ma zapewne nierzadko miejsce w krajach rozwijających się. Przykładem może służyć firma Apple, która przymykała oko na drastyczne działania w tajwańskiej firmie Foxcon, swojego poddostawcy ulokowanego w CHRL. Podkreśla się i wymaga w standardach społecznej odpowiedzialności organizacji, iż etyczna firma to taka, która nie tylko sama utrzymuje wysokie standardy, ale również współpracuje z innymi etycznymi firmami, dostawcami i dystrybutorami.

¹⁶ Zob. Lao Tsy, *Wielka księga Tao*, Hachette, Warszawa 2009, s. 27, 31, 45, 125, 127, 129, 143, 147.

¹⁷ Zob. Feng Youlan, *Krótką historia filozofii chińskiej*, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa 2001.

¹⁸ Zob. L. Kohlberg, *The psychology of Moral Development*, NY 1084, cyt. za: B. Klimczak, *Etyka gospodarcza*, Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław 1996, s. 27–31.

Tragedia w Bangladeszu¹⁹

Dnia 24 kwietnia 2013 roku ponad tysiąc sto osób zginęło po zawaleniu się w ciągu zaledwie kilku minut budynku firmy odzieżowej na przedmieściach Dhaki w Bangladeszu. Kilkaset osób zostało rannych, wiele osób przez długi czas było uwięzionych pod gruzami. Na budynku, pomimo tego, że był nowy, zbudowany zaledwie przed kilku laty tj. w 2007 roku, od pewnego czasu nawet gołym okiem widoczne były wyraźne pęknięcia w ścianach. Pęknięcia te powstały w budynku z kilku przyczyn. Po pierwsze, jego fundamenty przewidziane były na pięć pięter, lecz dobudowano jeszcze dodatkowe trzy. Po drugie, elementy nośne nie były przewidziane na eksploatację w obiekcie ciężkich maszyn tekstylnych oraz wibracje generatorów. Skutek był stosunkowo łatwy do przewidzenia dla menedżerów zarządzających obiektem, lecz wykazali się oni nieskończoną ignorancją. Mogli to przewidzieć także sami pracownicy, którzy weszli feralnego dnia do budynku, lecz z jednej strony zawiódł ich instynkt, z drugiej strony skłoniły ich do pracy w zagrożonym budynku (12-16 godzin dziennie, 6-7 dni w tygodniu, bez wypłaty za przymusowe nadgodziny) nieuczciwe praktyki zarządzających, sprowadzające się do potrącania pracownikom z miesięcznej wypłaty (około 47 dolarów, z której trudno wyżywić rodzinę) aż trzech dniówek za każdy nieobecny w pracy dzień

W budynku sztyto ubrania dla takich europejskich oraz amerykańskich marek, jak: Primark, Bon Marché, Joe Fresh, El Corte Ingles, Mango, Benetton, które w ten sposób okryły się złą sławą. Niektóre z nich w jakimś stopniu podjęły pewne działania naprawcze.

Dyskusja opisanego przypadku

Jak się okazuje nie był to odosobniony przypadek zawalenia się takiego budynku w Bangladeszu. W 2005 roku doszło do zawalenia się budynku firmy Spectrum, która produkowała odzież dla firmy Zara i Carrefoura, co pochłonęło wtedy 64 ofiary śmiertelne. W siedem lat później w 2012 roku w wyniku nieprzestrzegania elementarnych zasad BHP, doszło także do pożaru fabryki Tazreen koło Dhaki, produkującej towary m. in. dla C&A, H&M i Carrefoura, i znów życie straciło ponad 110 osób. Ignorowane są więc podstawowe wartości związane z ludzkim życiem.

Wygląda na to, że historia lubi się powtarzać, że są to jakieś błędy systemowe, wynikające z braku kompleksowego podejścia do problemu. Pracownicy firm odzieżowych nie są zazwyczaj zabezpieczani w odzież ochronną, ignorowane są podstawowe zasady ergonomii i BHP, brakuje systematycznych i obiektywnych kontroli bezpieczeństwa prowadzonych przez niezależne organizacje, a nawet przez przedstawicieli marek. Kto ponosi odpowiedzialność za ten stan rzeczy? Czy tylko kierownictwo miejscowych zakładów, dostawcy, czy też w jakimś stopniu globalne marki, które korzystają z usług tych zakładów? Zapewne globalne marki, ich menedżerowie i właściciele nie mogą być zwolnieni z odpowiedzialności. Odpowiedzialność ta domaga się od nich aktywnego uczestnictwa w stosowanych działaniach, mających na celu przeciwdziałanie podobnym sytuacjom np. poprzez szkolenia pracowników z zakresu przysługujących im praw np. do odmowy pracy w warunkach zagrażających życiu, poprzez większą kontrolę firm dostawców pod względem zapewniania pracownikom bardziej przyjaznych, bezpiecznych warunków pracy, ochrony przeciwpożarowej itp. Odpowiedzialność ta spoczywa też na konsumentach, którzy nie tyle powinni bojkotować nieetycznie postępujące firmy, co w większym jeszcze

¹⁹ <http://www.ekologia.pl/srodowisko/specjalne/tragedia-w-bangladeszu-kto-ponosi-odpowiedzialnosc,18179>. Html zob. także *Tragedia w Bangladeszu. Zawalił się budynek*, http://wyborcza.pl/1,76842,13796949,Tragedia_w_Bangladeszu__Zawalil_sie_budynek__jest.html?disableRedirects=true.

stopniu wywierać naciski na te firmy, np. poprzez podpisywanie stosownych petycji²⁰. Etyka odpowiedzialności za przyszłość Hansa Jonasa, adresowana głównie do polityków, a ekstrapolowana obecnie²¹ na świat biznesu, domagałaby się zatem większej odpowiedzialności firm i korporacji, odpowiedzialności zarówno negatywnej (za działania już dokonane) jak i pozytywnej (za przyszłość). Wynika to z faktu, że ich moc sprawcza w obecnym świecie przewyższa niewątpliwie obecnie władzę i moc sprawczą polityków.

Geneza, skutki błędów menedżerskich i przeciwdziałanie im

Występuje multideterminizm czynników powodujących błędy menedżerskie. Źródeł opisywanych postaw i zachowań można się doszukać m. in. w osobowości menedżerów. Zostają nimi czasem osoby o specyficznej osobowości, dla których wartości ekonomiczne, chęć pokazania własnego „ja”, dążenie do panowania nad innymi i manipulowania innymi, są dominujące. Źródła tkwiące w ich psychice to m.in. chęć szybkiego zdobycia „łatwych” pieniędzy, konformizm, brak poczucia społecznej odpowiedzialności. Proces rekrutacji na takie odpowiedzialne stanowiska powinien być więc szczególnie dopracowany, aby w miarę możliwości uniknąć pomyłek i nadmiernego ryzyka zatrudnienia niewłaściwych, nie w pełni profesjonalnych osób.

Przyczyn błędów doszukiwać się też można w specyficznej własności umysłu ludzkiego - dążeniu do zdobywaniu nowych doświadczeń. Część ludzi z dużym „samopoświęceniem” chce piąć się coraz wyżej po szczeblach kariery. Wchodzą tu w grę zapewne pieniądze, ambicja, pragnienie władzy, poczucie mocy, chęć odmiany, a także chęć zdobycia nowych doświadczeń, nawet tych negatywnych. Chęć korzystania z doświadczeń innych ludzi nie jest chyba zbyt powszechnym zjawiskiem. Jak zauważył L. G. Peter, ludzie „z uporem maniaka” dążą do osiągnięcia szczebla życiowej niekompetencji, tzn. dążą do awansu i w końcu niektórzy awansują. Każdy człowiek posiada jednak pewien próg kompetencji - możliwości psychicznych, intelektualnych i fizycznych. Przekroczenie tego progu powoduje fizyczne i niefizyczne patologie sukcesu, a także skutkuje błędami decyzyjnymi²².

Błędem menedżerskim sprzyja też system własności firm i nie chodzi tu tylko o spółki skarbu państwa, ale ogólnie o system menedżerski, który krytykowali wspomniani już A. Smith, J.S. Mill i J.K. Galbraith. Również niebagatelną rolę odgrywa tu pogorszenie poziomu edukacji na każdym jej szczeblu - chroniczne jej niedoinwestowanie, ciągłe reformy, brak stabilizacji, nadmierna wspomagana komputerowo hiperbiurokratyzacja, brak zrównoważenia w tej edukacji kwestii zdrowia fizycznego, rozwoju intelektualnego, moralnego, emocjonalnego i duchowego. Resztek skrupułów w pędzie do osiągnięcia kariery kosztem przedsiębiorstwa i społeczeństwa pozbawia też menedżerów naganna postawa niektórych polityków, ich mocne powiązanie i uzależnienie od świata biznesu.

Niektóre skutki błędów menedżerskich omówiono w studiach przypadków. Poza wymienionymi skutkami można wymienić wiele innych. Błędy skutkują absencją chorobową pracowników i związanymi z tym kosztami ponoszonymi przez firmy i kosztami społecznymi. Skutkują także spadkiem kursów akcji firmy jak w przypadku firmy Enron w 2000 roku²³, spadkiem wartości właścicielskiej, likwidacją miejsc pracy - przejściem

²⁰ Zginęli produkując nasze ubrania, http://www.avaaz.org/pl/crushed_to_make_our_clothes_loc/?tjLzWdb [data dostępu 18. 03. 2018].

²¹ Zob. J. Filek, *Etyka odpowiedzialności Hansa Jonasa*, „Prakseologia” 142/2002, s. 49-51.

²² Zob. L.G. Peter, R. Hull, *Zasada Petera*. Książka i Wiedza, Warszawa 1977.

²³ Zob. J. Sójka (red.), *Etyka biznesu po Enronie*, Wydawnictwo im. Humaniora, Poznań 2005.

pracowników na utrzymanie podatnika. Występuje też konieczność interwencji rządowych, jak w przypadku kryzysu 2008 roku, za który w największym stopniu obarcza się winą nie tylko niewłaściwe regulacje rządowe, ale i menedżerów świata finansów²⁴. Czasami, gdy błędy są ewidentne, obwiniony menedżer może stracić pracę lub w skrajnym przypadku zostać pozbawiony wolności, czasami po latach procesów sądowych. Błędy te, jeśli ich skala rośnie, mogą powodować zaburzenie ładu rynkowego i gospodarki, spadek zaufania społecznego w ogóle, a do świata biznesu w szczególności.

Czy da się przeciwdziałać błędom menedżerskim? Należy zaznaczyć, że trzeba przede wszystkim chcieć im przeciwdziałać, wierzyć, że w dłuższej perspektywie coś da się zrobić. Chcieć muszą tego sami menedżerowie, decydenci różnych szczebli i społeczeństwo, które daje przyzwolenie do takich działań lub też nie. Społeczeństwo jest jednak coraz bardziej zatowimowane - każdy zabiega zazwyczaj o własne szczęście lub zajęty jest własnym cierpieniem. Rozwijają się i promowane są jako właściwe postawy nadmierne indywidualistyczne, przeciwstawia się coraz częściej prawa jednych ludzi prawom innych, wolność nie jest równoważona odpowiedzialnością. Politycy myślą natomiast kadencyjnie, a media szukają oglądalności. Właściciele firm, głównie potężne korporacje, dążą do maksymalizacji zysków, dominacji nad politykami i podziałem świata na swoje strefy wpływów. Czy da się więc cokolwiek zrobić?

Możliwe są tu trzy stanowiska: 1. Pesymistyczne, zgodnie z którym nic zrobić się nie da i trzeba pozostawić wszystko biegowi wydarzeń. Nazywamy je umownie pesymistycznym, permissywnym dla tego co jest, choć można to także ocenić inaczej – jako stanowisko realistyczne. 2. Hurraoptymistyczne – zmiany są możliwe i dokonamy ich z dnia na dzień, ponieważ wiemy dokładnie, co robić. Wystarczy, że inni nam uwierzą i zastosują się do naszych paliatywów. Takie stanowisko może jednak okazać się niebezpieczne dla ludzi. Stosowali je różni dyktatorzy, którzy przynieśli rozczarowanie ludziom, którzy im uwierzyli. 3. Umiarkowanie optymistyczne - najbardziej chyba pożądane – dążenie do systematycznych powolnych zmian, na zasadzie japońskiego *kaizen*.

W tym trzecim przypadku należałoby zmierzać do stworzenia masy krytycznej ludzi zdolnych do dokonania zmian w organizacjach, a nie kontestować i „walczyć z wiatrakami” w pojedynkę, skazując się na porażkę. Działania powinny być prowadzone na trzech poziomach jednocześnie. Na poziomie społecznym - są to działania środowisk opiniotwórczych na rzecz tworzenia społeczeństwa obywatelskiego, zrównoważonego rozwoju, społecznej odpowiedzialności biznesu, edukacji, itd. Są to działania na rzecz tworzenia takiej gospodarki, które nie niszczyłyby demokracji, „biznesu z ludzką twarzą”. Znaczącą rolę odegrać tu może m. in. etyka biznesu jako element edukacji menedżerskiej, funkcjonująca na styku wielu dziedzin teoretycznych i praktycznych. Na poziomie firm i organizacji powinno się podjąć działań w kierunku wdrażania standardów społecznej odpowiedzialności np. ISO 26 000, kodeksów i kompleksowych programów etycznych, rozwijających społeczną wrażliwość i refleksję. Na poziomie organizacji menedżerowie i pracownicy firm powinni być szkoleni i wdrażani do samodoskonalenia w zakresie inteligencji różnych: intelektualnej, emocjonalnej, moralnej i innych.

²⁴ Zob. np. J. Osiński, *Neoliberalne zniekształcenie źródeł kryzysu. Rzeczywista rola państwa na rynku kredytów hipotecznych*, „Prakseologia” 150/2010, s. 35–42; G. Szulczewski, *Kryzys finansowy lat 2008-2009. Próba specyfikacji problematyki moralnej*, „Prakseologia” 150/2010, s. 43-70.

Zakończenie

Jedną z przeszkód zrównoważonego rozwoju organizacji i zrównoważonego rozwoju społeczeństw jest menedżeryzm. Zbyt duża władza powierzana menedżerom, zbyt duże nadzieje w nich pokładane, przy jednoczesnym braku rzeczywistego ich profesjonalizmu - występowaniu deficytu kompetencji np. moralnych, emocjonalnych i innych, może powodować dwa skutki. Jeden z ich to zubożenie procesu decyzyjnego, drugi natomiast to rozwój autokratycznego stylu zarządzania, dedemokratyzacja miejsca pracy i tworzenie się lub petryfikacja struktur półfeudalnych w organizacjach. W konsekwencji utrudnienia to rozwoju społeczeństwa obywatelskiego i rzeczywistej demokracji w państwie.

Przeciwdziałanie patologiom w biznesie nie jest zadaniem łatwym, zwłaszcza w sytuacji, gdy zjawiska patologiczne tak się utrwały w działaniu, że wydają się być czymś normalnym i powszednim, niemal standardem, obiektem społecznego przyzwolenia i nie budzą na dłużej większego społecznego zainteresowania. Przeciwdziałanie tym patologiom wymaga dalszej konsolidacji środowisk opiniotwórczych, działań edukacyjnych z zakresu zrównoważonego rozwoju, etyki biznesu, etyki zarządzania, a także praw i odpowiedzialności konsumenckiej.

Bibliografia:

- Arystoteles, *Etyka Nikomachejska* [w:] Arystoteles, *Dzieła wybrane*, PWN, Warszawa 1996.
- Blanchard K., Hodges P., *The Servant Leader*. Countryman, Nashville, Tennessee, 2003.
- Bombała B., *Fenomenologia zarządzania. Przywództwo*, Difin, Warszawa 2010.
- Buchholz R. A., Rosenthal S. B., *Business ethics. The pragmatic path beyond principles to process*, NJ, Prentice Halls 1998.
- Filek J., *Etyka odpowiedzialności Hansa Jonasa*, „Prakseologia” 142/2002.
- Galbraith J. K., *The New Industrial State*, Princeton University Press, New Jersey 2015.
- Gasparski W., *Wykłady z etyki biznesu*, Wydawnictwo WSPiZ, Warszawa 2007.
- Greenleaf R. K., *The servant leader*, [w:] H., Beazley, J. Beggs, L. Speard, (ed.), *A transformative Path*, Paulist Press, 2003.
- Grifiin M., *Podstawy komunikacji społecznej*, GWP, Gdańsk, 2003.
- Griffin R., *Podstawy zarządzania organizacjami*, PWN, Warszawa 2002.
- Karczewski L., *Tadeusza Kotarbińskiego ideał opiekuna spolegliwego i orientalny ideał bodhisattwy* [w:] R. Banajski, W. Gasparski., A. Lewicka-Strzałecka (red.), *Myśl Tadeusza Kotarbińskiego i jej współczesna recepcja*, Polska Akademia Nauk i Towarzystwo Naukowe Prakseologii, Warszawa 2006.
- Klimczak B., *Etyka gospodarcza*, Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław 1996.
- Kotarbiński T., *Medytacje o życiu godziwym*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1967.
- Koźmiński A., *Zarządzanie międzynarodowe. Konkurencja w klasie*, PWN, Warszawa 1999.
- Lao Tsy, *Wielka księga Tao*, Hachette, Warszawa 2009.

- Lewicka-Strzałecka A., *Etyczne standardy firm i pracowników*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa, 1999.
- Mill J. S., *Utylitaryzm*, PWN, Warsaw 2005.
- Ogger G., *Zera w garniturach*, Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 1994.
- Osiński J., *Neoliberalne zniekształcenie źródeł kryzysu. Rzeczywista rola państwa na rynku kredytów hipotecznych*, „Prakseologia” 150/2010.
- Peter L.G., Hull R., *Zasada Petera*. Książka i Wiedza, Warszawa 1977.
- Pocztowski A. (red.). *Najlepsze praktyki zarządzania zasobami ludzkimi w Polsce. Studia przypadków*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2002.
- Sójka J. (red.), *Etyka biznesu po Enronie*, Wydawnictwo im. Humaniora, Poznań 2005.
- Sternberg E., *Czysty biznes. Etyka biznesu w działaniu*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1998.
- Szulczewski G., *Kryzys finansowy lat 2008–2009. Próba specyfikacji problematyki moralnej*, „Prakseologia” 150/2010.
- Youlan F., *Krótką historia filozofii chińskiej*, PWN, Warszawa 2001.

Strony internetowe:

- Union Carbide disaster in Bhopal, India* - December 3, 1984,
<https://www.youtube.com/watch?=sMHmy-95MrI>, zob. także *The Yesman Fix the World*, <https://www.youtube.com/watch?v=ajkItiDgTLY>.
- Bhopal disaster, BBC The Yesman*, <https://www.youtube.com/watch?v=LiWlvBro9eI>.
- <http://www.ekologia.pl/srodowisko/specjalne/tragedia-w-bangladeszu-kto-ponosi-odpowiedzialnosc,18179>. Html zob. także *Tragedia w Bangladeszu. Zawalił się budynek*, http://wyborcza.pl/1,76842,13796949,Tragedia_w_Bangladeszu__Zawalil_sie_budynek__jest.html?disableRedirects=true
- Zginęli produkując nasze ubrania, http://www.avaaz.org/pl/crushed_to_make_our_clothes_loc/?tjLzWdb.

ROZDZIAŁ II

PRAWO I POLITYKA INSTRUMENTAMI PROCESÓW ZMIAN

Michał Boczek¹

MOBBING W POLSKIM PORZĄDKU PRAWNYM

Streszczenie: Bez względu na to, jak mobbing potraktujemy - jako chorobę cywilizacji, czy może społeczną niepoprawność, mobbing jest zjawiskiem społecznym – postacią rywalizacji, bycia lepszym od innych. O mobbingu niewiele się mówi, nieśmiało się pisze, jeszcze mniej się mu przeciwdziała. Celem opracowania jest zwrócenie uwagi na zjawisko mobbingu. Zasygnalizowanie konieczności wprowadzenia do polskiego porządku odpowiednich regulacji prawnych. Dookreślenia definicji mobbingu, problemów z jego wykryciem, uświadomienia skali zagrożenia oraz zachęcenie do wspólnej inicjatywy ustawodawcy, pracodawców i pracowników. Wprowadzenie stałego monitoringu, wykonywanie analiz mobbingu, co przyczyni się do zwiększenia społecznej świadomości, wpłynie na efekt radzenia sobie z tym problemem. W sposób okrojony autor przedstawia regulacje polskiego prawa dotyczące mobbingu. W zarysie omawia sytuacje prowadzące do powstania mobbingu, wynikające z tego faktu konsekwencje prawne, przedstawia drogi dochodzenia zadośćuczynienia i odszkodowania przed sądem. Poddaje krytycznej analizie obowiązujące regulacje prawne dotyczące mobbingu, wskazując na kierunki ich doskonalenia, jako zachęty do podjęcia własnych badań.

Słowa kluczowe: mobbing, prawo, pracodawca, pracownik, sąd.

MOBBING IN THE POLISH LEGAL ORDER

Summary: Regardless of how we treat mobbing - as a disease of civilization, or perhaps social incorrectness, mobbing is a social phenomenon - a form of rivalry of being better than others. Mobbing is not much talked about, shyly spelled, even less is counteracted. The aim of the study is to draw attention to the phenomenon of mobbing. To signal the necessity of introducing appropriate legal regulations into Polish law. Definitions of mobbing, problems with its detection, awareness of the scale of the threat and encouraging the joint initiative of the legislator, employers and employees. Introducing continuous monitoring, performing mobbing analyzes, which will contribute to increasing public awareness, will affect the effect of dealing with this problem. In a stripped down manner, the author presents the regulations of Polish law regarding mobbing. In the outline, he discusses the situations leading to the creation of mobbing, the legal consequences resulting from this fact, presents the ways of seeking redress and damages before the court. He analyzes the binding legal regulations regarding mobbing critically, pointing to the directions of their improvement as an incentive to undertake own research.

Keywords: mobbing, law, employer, employee, court.

¹ Doktor nauk prawnych, ekonomista, socjolog, elektroenergetyk, uzupełniając - psychologia sądowa operacyjno-śledcza, seminarzysta Instytutu Studiów Zaawansowanych w Warszawie, słuchacz prawa dowodowego w Katedrze Kryminalistyki i Medycyny Sądowej UJ, Etyki i Filozofii, wykładowca nieetatowy, prowadzi kancelarię prawną i kancelarię podatkową. Interesuje się badaniami z dziedziny prawa, ekonomii, socjologii, filozofii i psychologii, w szczególności prawa karnego, rodzinnego, skarbowego, podatkowego i cywilnego pod kątem szeroko pojmowanej świadomości prawnej, socjologii prawa autor kilkudziesięciu publikacji naukowych.

Uwagi ogólne

Temat mobbingu wymaga interdyscyplinarnego badania, przynajmniej przez pryzmat trzech dyscyplin – prawa, psychologii i ekonomii. Problem mobbingu w Polsce przez niektórych wydaje się marginalizowany, przez innych w ogóle niezauważany. Jesteśmy odbiorcami informacji dotyczących prześladowania podwładnego lub współpracownika w miejscu pracy. Tego, że ktoś jest lub był traktowany w sposób wykraczający poza standardy komunikacji. W praktyce wykrycie i udowodnienie mobbingu nie jest wcale łatwe. Dowiedzenie sprawcy mobbingu wymaga szeregu złożonych czynności obarczonych dużym stopniem niepewności, głównie ze strony mobbingowanego. Waga społeczna mobbingu jest ogromna, ponieważ wpływa on na poziom naszego życia we wszelkich relacjach zależności. Problemem jest to, że niewielu mobbingowanych i mobbingujących wie, co to jest mobbing, kiedy można powiedzieć, że mamy z nim do czynienia, jeszcze mniej wiemy o tym, jak ze zjawiskiem mobbingu sobie radzić.

Dostrzeżenie zjawiska mobbingu stanowiło wyraźny krok ludzkości, zmierzający do kształtowania nowych zasad świadomości społecznej. Zagadnienie mobbingu staje się przedmiotem zainteresowania nauki. W obliczu mnożących się kryzysów społecznych świadomość mobbingu przybiera postać środka obrony a także eliminacji pojawiających się zagrożeń. Wzrasta świadomość związanych z tym obowiązków i uprawnień mobbingowanych i mobbingujących. Funkcjonalność prawa przy mobbingu odgrywa dużą rolę społeczną. O sile prawa i poziomie społecznej aprobaty stanowi zbiór zdroworozsądkowych, zrozumiałych i przewidywalnych reguł i zasad umożliwiających ludziom racjonalne postępowanie. Prawo jest tym bardziej społecznie akceptowane, im bardziej zrozumiałe. Im lepiej strukturalizuje ono ludzkie zachowania, tym bardziej zmierza w kierunku osiągnięcia indywidualnych i zbiorowych celów. W przypadku mobbingu nie jest to tak proste ze względu na złożoność stanu faktycznego pozwalającego przypisać sprawcy popełnienie tego czynu. Nie każde ludzkie zachowanie jest czynem niedozwolonym i podlega odpowiedzialności prawnej, tylko takie, w związku z którym można przypisać sprawcy delikt i winę.

Złożoność problematyki zjawiska mobbingu zmusza badacza do poszukiwań rozwiązań właściwych dla różnych działów prawa i innych dyscyplin związanych z prawem. Analiza zjawiska mobbingu w polskim prawie pracy, prawie karnym i prawie cywilnym nie może polegać wyłącznie na badaniu norm tylko jednej gałęzi prawa. Konieczna jest w tej sytuacji interdyscyplinarność - połączenie wielu gałęzi prawa z innymi dziedzinami nauki, w tym normami społeczno-moralnymi, choć to znacznie wykraczałoby poza obszar niniejszego opracowania.

Mobbing - aspekt prawny

Zjawisko mobbingu urosło do rangi zagadnienia kształtującego rzeczywistość nie tylko w świecie, ale również w Polsce. Regulacje prawne dotyczące mobbingu do polskiego kodeksu pracy wprowadzono ustawą z 14 listopada 2003 roku o zmianie ustawy Kodeks pracy oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 213, poz. 2081), jako kryterium języka prawnego art. 94 § 2 k. p.

Mobbing w znaczeniu normatywnym to działanie lub zaniechanie dotyczące pracownika lub skierowane przeciwko niemu, polegające na uporczywym i długotrwałym nękaniu lub zastraszaniu pracownika, wywołujące u pracownika zaniżoną ocenę przydatności zawodowej, powodujące lub mające na celu jego poniżenie lub ośmieszenie, to także

izolowanie i wyeliminowanie z zespołu². Inna z definicji uznaje za mobbing wrogie, nieetyczne, powtarzające się zachowanie, skierowane wobec jednej lub kilku osób, której rezultatem jest psychiczne, psychosomatyczne i społeczne „wyniszczenie” pracownika. Otwartym pozostaje to, czy art. 94 § 3 k. p. znajduje zastosowanie w stosunku do pracowników administracji państwowej i samorządowej, których przepisy regulujące stosunki pracownicze nie zawierają przepisów dotyczących mobbingu? Z drugiej strony to, że przepisy pragmatyk pracowniczych stanowią *lex specialis* względem unormowań kodeksu pracy, nie oznacza, że w świetle art. 5 k. p. do stosunków pracy określonych kategorii pracowników nieunormowanych przepisami szczególnymi nie mają zastosowanie przepisy kodeksu pracy, jeżeli nic innego nie wynika z przepisów odrębnych. Zdaniem autora uprawniony wydaje się wniosek, że refleksje odnoszące się do prawnych uwarunkowań mobbingu są zasadne nie tylko na gruncie prawa pracy, ale również na gruncie prawa w obszarze administracji publicznej³. Fakt uregulowania stosunku pracy na podstawie innych norm niż prawo pracy nie przesądza o pozbawieniu ochrony stosunku pracy zawieranego na innej podstawie niż kodeks pracy.

Normy prawne, jako podstawowy czynnik określający rodzaj i zakres działania pracodawcy względem pracowników, wymagają od osób ze szczebla kierowniczego umiejętności sprawiedliwego i równego traktowania, etycznych sposobów postępowania⁴. Dobra materialne i czynnik ludzki tworzą etyczną firmę wspólnoty ludzi budujących trwałą i silną kulturę opartą na poszanowaniu praw i prywatności ludzkiej, bez względu, jakim normą prawnym oni podlegają. Nie tylko prawo, lecz przyzwoitość, bezstronność i uczciwość a także powstrzymywanie się od używania przymusu i przemocy jest kluczem do poprawnych interpersonalnych relacji. Przestrzeganie ogólnie uznawanych zasad etycznych buduje ład pracy i spójność danej grupy, co przekłada się bezpośrednio na efekt ekonomiczny firmy.

Na płaszczyźnie prawa pracy zasady współzycia społecznego (art. 8 k. p.) precyzyjnie określają kryterium określające granice uprawnień i obowiązków w stosunkach regulowanych przez prawo pracy. W literaturze i orzecznictwie zasady współzycia społecznego ujmują się jako zbiór norm obyczajowych. Wzorcowy sposób zachowania, zbiór norm moralnych mających aksjologiczne uzasadnienie słusznego, dobrego i sprawiedliwego zachowania⁵. Zasady współzycia społecznego znaczą w prawie pracy tyle samo, co pozaprawne stosunki międzyludzkie dobrych obyczajów i zwyczajów współzycia i uczciwego obrotu⁶. Interesem pracodawcy jest wpływać na kształtowanie w zakładzie pracy zasad współzycia społecznego, bo to się mu po prostu opłaca (art. 100 § 2 pkt 6 k. p.).

Poszanowanie godności i innych dóbr osobistych pracownika ma wpływ na kształtowanie zasad współzycia społecznego w zakładzie pracy (art. 111 k. p.). W art. 94 pkt 10 k. p. nie chodzi o zasady współzycia społecznego w ogólności, ale o te, które są adekwatne do warunków zakładu pracy, są nakierowane na harmonijną współpracę w atmos-

² Ustawa z 14 listopada 2003 r. o zmianie ustawy Kodeks pracy oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz.U. nr 213, poz. 2081.

³ H. Szewczyk, *Ochrona dóbr osobistych w zatrudnieniu*, Warszawa 2007, s. 451.

⁴ A. Dusiński, *Zasady etycznego postępowania w firmie*, [w:] *Europejskie standardy etyki i społecznej odpowiedzialności biznesu*, red. W. Gasparski, Warszawa 2003, s. 170 i n.

⁵ Wyrok SN z 15.07.1998 r., II UKN 123/98, OSNP 1999, nr 13, poz. 435.

⁶ *Komentarz do art. 943 k.p.*, [w:] *Komentarz do ustawy z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy*, R. Celesta, E. Chmielek - Łubińska, L. Florek, G. Goździewicz, A. Hintz, A. Kijowski, Ł. Pisarczyk, J. Skoczyński, B. Wagner, T. Zieliński, LEX/el. 2009.

ferze wzajemnej życzliwości, gotowości udzielania sobie koleżeńskiej pomocy⁷. Poszanowanie godności pracownika i innych dóbr osobistych jest podstawową powinnością pracodawcy (art. 11¹ k. p.). W ocenie Sądu Najwyższego, dobra osobiste pracownika są integralną częścią szerszej kategorii dóbr, o których mowa w art. 23 ustawy z 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. z 2014 r. poz. 121 ze zm.; dalej: k.c.), co za tym idzie, przysługuje im także ochrona na podstawie art. 24 k.c. (wyrok SN z 10 maja 2012 r., sygn. II P K 215/11)⁸. Obowiązek ten obejmuje także nakaz powstrzymania się od działań stanowiących bezpośrednią ingerencję w prawnie chronione dobra osobiste pracownika. Pracodawca nie może bezpodstawnie i negatywnie odnosić się do pracownika, wyrażać się o nim wśród załogi w sposób poniżający⁹. Niemniej jednak w wyroku z 6.12.1973 roku, sygn. akt, I PR 493/73, Sąd Najwyższy dał do zrozumienia, iż nie narusza godności osobistej pracownika krytyczna ocena wykonania przez niego zleconych mu przez pracodawcę zadań, nawet jeśli ocena przełożonego okaże się niesłuszna. Nie prowadzi do krzywdzącej pracownika dyskwalifikacji zawodowej i nie zawiera zbędnych sformułowań wykraczających poza potrzebę w ramach konkretnej czynności, podjętej w wewnętrznej działalności podmiotu zatrudniającego (art. 23 k.c.)¹⁰, z czym można by polemizować.

Roszczenia ofiar mobbingu

Polski kodeks pracy przewiduje dwa rodzaje roszczeń, z którymi może wystąpić do sądu pracownik doznający mobbingu - roszczenie o zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę, jeżeli mobbing wywołał u niego rozstrój zdrowia i roszczenie o odszkodowanie w wysokości nie niższej niż minimalne wynagrodzenie za pracę, jeżeli mobbing stał się przyczyną rozwiązania umowy o pracę (art. 94³ § 34 k. p.). Niezależnie od tego, kto był mobberem - stroną pozwaną zawsze będzie pracodawca. Odpowiedzialność pracodawcy jest skutkiem naruszenia obowiązku, jaki stanowi przeciwdziałanie mobbingowi (art. 94³ § 1 k.p.). Jest odpowiedzialnością gwarancyjną, co wyrażanie podkreślił Sąd Najwyższy w wyroku z 7 maja 2009 r., (III P K 2/09, LEX nr 510981) wskazując, że „prawne konsekwencje mobbingu ponosi wyłącznie pracodawca i to zarówno wtedy, gdy sam dopuścił się zabronionych działań i zachowań względem pracownika, jak i wtedy, gdy tolerował tego typu działania lub zachowania pracowników względem siebie, bądź ich w ogólne nie dostrzegał.

Pracodawca odpowiada zarówno za czynne znęcanie się nad pracownikami, jak i za niewywiązanie się z obowiązku przeciwdziałania występowaniu zachowań mobbingowych innych osób. Pracodawca ponosi odpowiedzialność niezależnie od tego, kto będzie sprawcą mobbingu. Czy będzie nim współpracownik, przełożony czy też osoby trzecie, za które bierze odpowiedzialność pracodawca¹¹. Odpowiedzialność pracodawcy oparta jest także na zasadzie ryzyka osobowego, polegającego na tym, że odpowiada on za niewłaściwy dobór pracowników, na przykład takich, którzy dopuszczają się mobbingu w stosunku do innych

⁷ Wyrok SN z 15 lipca 1987 r., I PRN 25/87, OSNCP 1988, nr 12, poz. 180.

⁸ Wyrok SN z 10 maja 2012 r., sygn. II PK 215/11.

⁹ Stanowiska w przedmiocie wyodrębnienia godności pracowniczej są dość zróżnicowane. Por. J. Jończyk, *Spory ze stosunku pracy*, Warszawa 1965, s. 133 i n.; J.A. Piszczek, *Cywilnoprawna ochrona godności pracowniczej*, Toruń 1981, s. 30 i n.; T. Zieliński [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. L. Florek, Warszawa 2005; T. Liszcz, *Prawo pracy*, Wydawnictwo LexisNexis, wyd. 3; Warszawa 2006, s. 81 i n.; I. Boruta, *Ochrona dóbr osobistych pracownika*, PiZS 1998, nr 2; Wyrok SN z 3.03.1975 r., I PR 16/75, Lex Polonica nr 318105.

¹⁰ Wyrok SN z 6.12.1973 r., I PR 493/73, Lex Polonica nr 301123.

¹¹ Wyrok SN z 7 maja 2009 r. (III P K 2/09, LEX nr 510981).

współpracowników. Pracodawca ponosi odpowiedzialność za krzywdę, której doznał nękanym pracownik nawet wówczas, gdy działania mobbingowe podejmuje inny szeregowy pracownik, o którego niedozwolonym działaniu pracodawca nie wiedział. Obowiązek ten nakłada na pracodawców podjęcie działań profilaktycznych, mających na celu przeciwdziałanie mobbingowi i to na etapie, kiedy do mobbingu jeszcze nie doszło. Spełnienie tego obowiązku może polegać na wprowadzeniu w firmie odpowiednich procedur, które regulują zasady np. zgłaszania pracodawcy przypadków nadużyć (94³ par. 1 k. p).

Wysokość przysługującego pracownikowi odszkodowania nie może przewyższać wartości poniesionej przez pracownika szkody, co jest zgodne z teorią pełnego odszkodowania. Pracownik dochodzący swych roszczeń winien pamiętać, że została tym samym wyłączona możliwość jednoczesnego powoływania się na art. 94³ § 3 k. p. i art. 445 k.c. Odszkodowanie przysługuje uprawnionemu nawet wówczas, gdy pracownik nie poniósł rzeczywistej szkody majątkowej. Dochodzone odszkodowanie nie może być niższe niż minimalne wynagrodzenie. Wyższa kwota uzyskanego odszkodowania jest możliwa do uzyskania tylko wtedy, gdy pracownik udowodni, że na skutek rozwiązania stosunku pracy poniósł większą szkodę majątkową.

Istnieje również możliwość dochodzenia swoich praw na innej podstawie niż umowa o pracę w oparciu o przepisy chroniące dobra osobiste: gdzie art. 445 k.c. stwarza taką możliwość dochodzenia odpowiedniej sumy zadośćuczynienia w przypadku, gdy praktyki pracodawcy doprowadziły do rozstroju zdrowia pracownika. W art. 448 k. c., mówi się wprost, że w przypadku naruszenia dobra osobistego istnieje możliwość zasądzenia przez sąd odpowiedniej sumy zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę w myśl - art. 418 § 2 k.c. Sąd przyznaje poszkodowanemu możliwość naprawienia szkody majątkowej wywołanej naruszeniem dóbr osobistych. W takiej sytuacji znajdzie zastosowanie przepis art. 415 k.c., stanowiący, że ten, kto z winy swej wyrządził drugiemu szkodę, obowiązany jest do jej naprawienia. Przy czym górna wysokości odszkodowania nie jest kwotowo określona (art. 18^{3d} i art. 94³ § 4 k. p.), a to oznacza, że pracownikowi mogą zostać przyznane bardzo wysokie kwoty, w zależności od „ciężaru gatunkowego” i zachowań mobbingowych, mogą też zostać przyznane kwoty niższe. W oparciu o art. 300 k. p. pracownik może skonstruować tzw. roszczenie kombinowane wobec pracodawcy o ochronę dóbr osobistych (art. 11^{1k} p. w związku z art. 23 i 24 k. c)¹².

Odpowiedzialność pracodawcy z tytułu mobbingu na gruncie kodeksu pracy sprowadza się przede wszystkim do odpowiedzialności odszkodowawczej z tytułu rozwiązania stosunku pracy przez ofiarę mobbingu, zapłaty zadośćuczynienia pieniężnego z tytułu rozstroju zdrowia pracownika. Niezależnie od skutków przewidzianych przepisami prawa pracy i prawa cywilnego, stosowanie mobbingu może powodować dla sprawcy i pracodawcy również konsekwencje o charakterze karnoprawnym¹³. Pracownik, u którego mobbing wywołał rozstrój zdrowia, może dochodzić od pracodawcy odpowiedniej sumy tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę (art. 94³ § 3 k. p.). Ustalając wysokość zadośćuczynienia, sąd ma obowiązek wziąć pod uwagę sytuację ekonomiczną i organizacyjną pracodawcy, kryterium subiektywne osobowości ofiary, rozmiar i czas trwania

¹² Uchwała SN z 5 października 2006 r., sygn. akt. I PZP 3/06.

¹³ H. Szewczyk. *Mobbing w stosunkach pracy. Zagadnienia prawne*. Wyd. Scholar, Warszawa 2012; A. Szpunar. *Odpowiedzialność cywilna. Komentarz w formie glos*. Wyd. Prawnicze Lex, Sopot 1997; M. Safjan. *Naprawienie krzywdy niemajątkowej w ramach odpowiedzialności ex contractu*. [w:] *Odpowiedzialność cywilna*. Red. M. Pyziak-Szafnicka, Zakamycze, Kraków 2004; G. Jędrejek. *Cywilnoprawna odpowiedzialność za stosowanie mobbingu*. Lexis Nexis, Warszawa 2010; M. Wałachowska, *Zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę*. Wyd. TNOiK, Toruń 2007

krzywdy, jak i liczbę dóbr naruszonych, mobbingiem¹⁴. W sprawach dotyczących mobbingu ciężar dowodzenia spoczywa na osobie, która domaga się odszkodowania bądź zadośćuczynienia (art. 6 k.c., wyrok Sądu Najwyższego z 6 grudnia 2005 r., III P K 94/05)¹⁵, z czym zazwyczaj osoby te mają duży problem.

Mobbing przed sądem

Sprawy o mobbing coraz częściej trafiają do sądu, co należy uznać za zjawisko pozytywne. Postępowanie w sprawach o mobbing według założenia ustawodawcy miało być rozstrzygnięciem szczególnym i odmiennym (ustawa z 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy. Dz.U. z 2014 r. poz. 1502 ze zm. dalej: k. p.)¹⁶ bez żadnych ograniczeń kwotowych wysokości zadośćuczynienia, choć można odnieść wrażenie, że rozstrzygnięcia sądów polskich, zwłaszcza Sądu Najwyższego, nie idą po myśli ani zatrudnionych ani ustawodawcy. Trudno wydaje się sądom jednoznacznie stwierdzić, jakie konkretnie działania lub zachowania można zakwalifikować jako mobbing. Ponadto, złożoność powództwa wymaga znalezienia odpowiedzi na pytanie, czy każde powództwo o odszkodowanie, bądź zadośćuczynienia o mobbing w sytuacji, gdy mobbing nie wywołał u pracownika rozstroju zdrowia, skazane jest na niepowodzenie – chyba nie każde. Warto pamiętać o tym, że sąd nie jest związany podstawą prawną żądania, lecz ustalonymi w trakcie procesu okolicznościami faktycznymi. Istnieje zatem możliwość stwierdzenia, iż do mobbingu wprawdzie nie doszło, jednakże doszło do naruszenia dóbr osobistych pracownika, a co za tym idzie, działając z urzędu, sąd może zasądzić na rzecz pokrzywdzonego odpowiednie zadośćuczynienie, które nie narusza art. 321 k. p. c.. To jedna z cenniejszych wskazówek procesowych dla pokrzywdzonych, jak sobie radzić przed sądem w sprawie o mobbingu.

W sprawach o mobbing problematyczna wydaje się odpowiedzialność za mobbing na zasadzie ryzyka. Odpowiedzialność pracodawcy na gruncie prawa cywilnego jest możliwa w oparciu o art. 430 k.c., który określa odpowiedzialność osoby powierzającej na własny rachunek wykonywanie określonych czynności swojemu podwładnemu. Niemniej jednak w doktrynie jak i orzecznictwie istnieje spór o charakter odpowiedzialności pracodawcy w oparciu o przepisy dotyczące mobbingu. Przy odpowiedzialności kontraktowej to na pracowniku a nie pracodawcy ciąży obowiązek udowodnienia zaistnienia mobbingu. W takiej sytuacji pracodawca może się uwolnić od odpowiedzialności przez wykazanie prowadzenia polityki antymobbingowej w miejscu pracy¹⁷. W zakresie odpowiedzialności deliktowej sprawa jest bardziej złożona, ponieważ to na pracowniku spoczywa konieczność wykazania wszystkich przesłanek powstania odpowiedzialności pracodawcy za szkody, jego winy oraz związku przyczynowego¹⁸. Przyjęcie odpowiedzialności za mobbing, jako odpowiedzialności za podwładnego na zasadzie ryzyka (art. 430 k.c.) wymagałoby ustalenia, co stanowi „wykonywanie powierzonej pracy” przez pracownika, który jest mobberem.

W założeniach ustawodawcy przepisy o mobbingu miały ułatwić ochronę praw pracowników, w konsekwencji lepszym rozwiązaniem wydaje się dochodzenie ochrony dóbr osobistych na zasadach ogólnych prawa cywilnego. Jak długo przepisy kodeksu pracy

¹⁴ G. Jędrejek, *Mobbing środki ochrony prawnej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011, s. 95)

¹⁵ Wyrok SN z 6 grudnia 2005 r., III PK 94/05).

¹⁶ Ustawa z 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (Dz.U. z 2014 r. poz. 1502 ze zm).

¹⁷ Wyrok SN z 3 sierpnia 2011 r., sygn. akt. I PK 35/11.)

¹⁸ Wyrok SN z 29 marca 2007 r., sygn. akt II PK 228/06, wyrok SN z 22 stycznia 2015 r., sygn. akt III PK 65/14.

lub orzecznictwo w sprawach mobbingu nie ulegną radykalnej zmianie, niewiele w tej sprawie się zmieni. Domniemanie bezprawności działań naruszających dobra osobiste pracownika odwraca ciężar dowodu w sprawach o naruszenie dóbr osobistych a z tym pracownicy mają największy problem. Sformułowane w kodeksie pracy roszczenie na podstawie art. 94³ k. p. niekiedy staje się wręcz niemożliwe do uzyskania¹⁹.

Szczególnie, gdy dotyczy ono zadośćuczynienia, które wymaga przeprowadzenia dowodu medycznego, w sytuacji, w której nie każde poniżenie jest medycznie możliwe do wykrycia. Trzeba mieć świadomość, że roszczenie w sprawie o mobbing nie przysługuje uprawnionemu tylko w trakcie stosunku pracy, ale i po jego ustaniu, choć często wykorzystywane jest ono przez pracowników zwolnionych dyscyplinarnie²⁰. Należy mieć świadomość, że żądane kwoty zadośćuczynienia bywają wygórowane, oderwane od rzeczywistości i stanowią jedynie odwet na pracodawcy²¹. Sąd Okręgowy w Kielcach w orzeczeniu z 27 października 2014 r., sygn. akt V P 21/14; stwierdził, że kontynuowanie pracy przez osobę mobbingowaną, która ma możliwości zmiany pracy, podważa jej wiarygodność, zakresie wysuwanych pod adresem pracodawcy zarzutów związanych, z mobbingiem²². Przed wdaniem się w spór warto pamiętać, że samo rozwiązanie umowy o pracę przez pracownika z powodu mobbingu nie stanowi wystarczającego warunku do dochodzenia zadośćuczynienia i jego uzyskania. Warto wziąć także pod uwagę, że warunek taki musi być spełniony bezwzględnie przy dochodzeniu odszkodowania (art. 94³ par. 4 k. p.).

W większości spraw o mobbing sądy oddalają powództwa z uwagi na niewystąpienie łącznie wszystkich jego przesłanek, co jest w tym wypadku warunkiem *sine qua non*.

W orzecznictwie uważa się, że wprowadzenie do kodeksu pracy instytucji mobbingu nie ograniczyło możliwości dochodzenia przez pracownika roszczeń o naprawienie szkody majątkowej lub krzywd niematerialnych na podstawie przepisów kodeksu cywilnego, w zakresie ochrony dóbr osobistych²³. Brak uzasadnienia do zasądzenia zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę wywołaną mobbingiem na gruncie prawa pracy nie wyklucza dochodzenia zadośćuczynienia na zasadach ogólnych na podstawie kodeksu cywilnego²⁴.

Podsumowanie

Wyścig wszystkich z wszystkimi sprzyja zjawisku mobbingu. Związki zawodowe nie funkcjonują w każdej sferze rynku pracy, te zaś, które działają, nie zawsze wykonują swoje zadania należycie. Próba wyjaśnienia tego, czy mobbing to choroba cywilizacji, czy społeczna niepoprawność, wymaga szeroko zakrojonych badań. Jedno jest pewne, mobbing jest zjawiskiem społecznym, z czego nie wszyscy zdają sobie sprawę. Niewiele mówi się na temat mobbingu i niewiele się w tym kierunku dzieje. Przekonanie o tym, że mobbing jest zjawiskiem rzadkim i nieszkodliwym wydaje się nie prawdziwe, rzeczywistość wygląda zupełnie inaczej. Do nękania pracowników dochodzi dziś niemal w każdej branży i w każdym zawodzie, ale nieliczni są w stanie to zjawisko rozpoznać. O zjawisku mobbingu

¹⁹ Postanowienie Sądu Najwyższego z 21 stycznia 2010 r., sygn. akt II PK 252/09).

²⁰ Wyrok Sądu Okręgowego w Kielcach z 27 października 2014 r., sygn. akt V P 21/14; wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy Pragi Południe z 12 czerwca 2013 r., sygn. akt VI P 448/10.

²¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z 8 marca 2012 r., sygn. akt III APa 33/11.

²² Wyrok Sądu Okręgowego w Kielcach V Wydział Pracy i Ubezpieczeń Społecznych z 27.10.2014 r., sygn. akt. V P 21/14.

²³ Wyrok SN z 2 października 2009 r., sygn. akt II PK 105/ 09; wyrok SN z 9 marca 2011 r., sygn. akt II PK 226/10.

²⁴ Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z 1 marca 2012 r., sygn. akt III APa 52/11.

nieśmiało zaczyna się mówić w sądach, w policji, w wojsku i w edukacji. Sytuację dotyczącą mobbingu w Polsce można by scharakteryzować w sposób następujący:

- Na gruncie polskiego prawa sąd może zasądzić od firmy, która dopuściła się mobbingu, wypłacenie pracownikowi odszkodowania w wysokości kilku lub maksymalnie kilkunastu tysięcy złotych, pod warunkiem, że sąd nad problemem się solidnie pochyli, pracodawca okaże się moralistą a pracownik zatrudni prawnika;
- w polskim porządku prawnym nie mówi się wprost o przestępstwie mobbingu. Zawarta w art. 94³ k. p. definicja mobbingu z racji użytych w niej niedookreślonych pojęć wymagających stosowania wykładni doktrynalnej i sądowej, nie jest sytuacją klarowną dla wymiaru sprawiedliwości jak i dla stron procesu. Niejasne przepisy, wielość interpretacji, różnorodność rozstrzygnięć utrudnia ustalenie stanu faktycznego i jego rzeczową ocenę;
- w Polsce pojęcie mobbingu nie doczekało się jednoznacznej definicji prawnej i naukowej, jest ono interpretowane w oparciu o język potoczny. Mimo historycznej zaszczości mobbing od niedawna stał się przedmiotem badań o charakterze interdyscyplinarnym. Według Jolanty Kosińskiej dla wypracowania adekwatnych środków prawnych dla przeciwdziałania mobbingowi potrzeba dokładnie poznać istotę i przebieg zjawiska mobbingu,. Postulaty dotyczące zmian organizacyjnych - uznania powództwa cywilnego, jako odrębnej sprawy w procesie karnym, nie jak to jest obecnie powództwo adhezyjne zmierza za duchem czasu. Mówi się nawet o okresowym delegowaniu sędziów cywilistów do wydziałów karnych²⁵;
- negatywne skutki mobbingu ponoszą nie tylko mobbingowani, także pracodawcy i cała społeczność. Pojawienie się mobbingu w miejscu pracy pogarsza atmosferę, zabija motywację i zniechęca do pracy wielu pracowników. Przyczynia się do spadku aktywności i kreatywności pracowników ich zaangażowania na rzecz firmy, rozmywa się poczucie odpowiedzialności za nią. Spowolnia tempo rozwoju, pogorsza wizerunek firmy, psuje społeczny odbiór firmy, wpływa na jej wiarygodność, jako solidnego pracodawcy i rynkowego partnera;
- mobbing wpływa na wzrost napięć w stosunkach międzyludzkich. Inicjuje społeczne niezadowolenie z sytuacji w pracy, przyczynia się do wzrostu agresji wobec władzy, która nie zawsze radzi sobie z eliminacją problemu²⁶. Mobbing wpływa na wzrost kosztów świadczeń zdrowotnych i ubezpieczeń społecznych. Pogarsza sytuację budżetu państwa wywołaną koniecznością wypłat rent i wcześniejszych emerytur dla osób, które odeszły z pracy, z tytułu utraty zdrowia z powodu, mobbingu;
- mobbing w Polsce nie jest tematem dyskursu społecznego, mówi się o nim okazjonalnie, przeważnie przy okazji jakiejś afery medialnej, chociażby takiej jak w CBA i Żandarmerii. Wcześniej czy później trzeba będzie zmierzyć się z tym zjawiskiem na poważnie. Każdy zrównoważony rozwój ludzki ma swoją jasną i ciemną stronę, trzeba o tym pamiętać.

²⁵ J. Kosińska, *Aspekty mobbingu na tle przestępstwa z art. 218 k.k. uporczywość a umyślność*, Monitor Prawa Pracy 6/2008.

²⁶ M. Łaboda, *Czynniki stresogenne w organizacji* [w:] A. Biela (red.), *Stres w pracy zawodowej* Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1990

Bibliografia

- Boruta, I. *Ochrona dóbr osobistych pracownika*, P i Z S 1998, nr 2.
- Dusiński, A. *Zasady etycznego postępowania w firmie*, [w:] *Europejskie standardy etyki i społecznej odpowiedzialności biznesu*, red. Gasparski, W. Warszawa 2003, s. 170 i n.
- Jędrejek, G. *Mobbing środki ochrony prawnej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011, s. 95).
- Jędrejek, G. *Cywilnoprawna odpowiedzialność za stosowanie mobbingu*. Lexis Nexis, Warszawa 2010.
- Jończyk, J. *Spory ze stosunku pracy*, Warszawa 1965, s. 133 i n.
- Kosińska, J. *Aspekty mobbingu na tle przestępstwa z art. 218 k.k. uporczywość a umyślność*, Monitor Prawa Pracy 6/2008, *Komentarz do art. 943 k.p.*, [w:] *Komentarz do ustawy z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy*, Celeda, R., Chmielek-Łubińska E., Florek L., Goździewicz G., Hintz A., Kijowski A., Pisarczyk Ł., Skoczyński J., Wagner B., Zieliński T. LEX/el. 2009.
- Liszczyk, T. *Prawo pracy*, Wydawnictwo Lexis Nexis, wyd. 3; Warszawa 2006, s. 81 i n.
- Łaboda, M. *Czynniki stresogenne w organizacji* [w:] Biela, A. (red.), *Stres w pracy zawodowej* Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1990.
- Piszczyk, J. A. *Cywilnoprawna ochrona godności pracowniczej*, Toruń 1981, s. 30 i n.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z 21 stycznia 2010 r., sygn. akt II P K 252/09).
- Safjan, M. *Naprawienie krzywdy niemajątkowej w ramach odpowiedzialności ex contractu*. [w:] *Odpowiedzialność cywilna*. red. Pyziak- Szafnicka, M., Zakamycze, Kraków 2004.
- Szewczyk, H. *Ochrona dóbr osobistych w zatrudnieniu*, Warszawa 2007, s. 451.
- Szewczyk, H. *Mobbing w stosunkach pracy. Zagadnienia prawne*. Wyd. Scholar, Warszawa 2012.
- Szpunar, A. *Odpowiedzialność cywilna. Komentarz w formie glos*. Wyd. Prawnicze Lex, Sopot 1997.
- Uchwała SN z 5 października 2006 r., sygn. akt. I P Z P 3/06.
- Ustawa z 14 listopada 2003 r. o zmianie ustawy Kodeks pracy oraz o zmianie Niektórych innych ustaw, Dz.U. nr 213, poz. 2081.
- Ustawa z 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (Dz.U. z 2014 r. poz. 1502 ze zm).
- Wałachowska, M. *Zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę*. Wyd. TNOIK, Toruń 2007.
- Wyrok SN z 15.07.1998 r., II U K N 123/98, O S N P 1999, nr 13, poz. 435.
- Wyrok SN z 15 lipca 1987 r., I P R N 25/87, OSNCP 1988, nr 12, poz. 180.
- Wyrok SN z 6.12.1973 r., I PR 493/73, Lex Polonica nr 301123.
- Wyrok SN z 3.03.1975 r., I PR 16/75, Lex Polonica nr 318105.
- Wyrok SN z 7 maja 2009 r. (III P K 2/09, LEX nr 510981).
- Wyrok SN z 6 grudnia 2005 r., (III P K 94/05).
- Wyrok SN z 10 maja 2012 r., sygn. II P K 215/11.
- Wyrok SN z 3 sierpnia 2011 r., sygn. akt. I P K 35/11.
- Wyrok SN z 29 marca 2007 r., sygn. akt II PK 228/06, wyrok SN z 22 stycznia 2015 r., sygn. akt III PK 65/14.
- Wyrok Sądu Okręgowego w Kielcach z 27 października 2014 r., sygn. akt V P 21/14; wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy Pragi Południe z 12 czerwca 2013 r., sygn. akt VI P 448/10.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z 8 marca 2012 r., sygn. akt III APa 33/11.

Wyrok Sądu Okręgowego w Kielcach V Wydział Pracy i Ubezpieczeń Społecznych z 27.10.2014 r., sygn. akt. V P 21/14.

Wyrok SN z 2 października 2009 r., sygn. akt II P K 105/09; wyrok SN z 9 marca 2011 r., sygn. akt II P K 226/10.

Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z 1 marca 2012 r., sygn. akt III A P a 52/11.

Zieliński, T. [w:] *Kodeks pracy. Komentarz*, red. Florek, L. Warszawa 2005

Dariusz Michta¹

NIEKONSTYTUCYJNOŚĆ ART. 424¹ § 1 K.P.C. – STUDIUM PRZYPADKU

Streszczenie: Autor rozważa, czy art. 424¹ § 1 k.p.c. jest niezgodny z ustawą zasadniczą, o ile zawęży możliwość wniesienia skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia do sytuacji, w której przez jego wydanie została wyrządzona szkoda jedynie stronie postępowania. Powyższy przepis wskazuje, iż można żądać stwierdzenia niezgodności z prawem prawomocnego wyroku sądu drugiej instancji kończącego postępowanie w sprawie, jeżeli przez jego wydanie stronie została wyrządzona szkoda, a zmiana lub uchylenie tego wyroku w drodze przysługujących stronie środków prawnych nie było i nie jest możliwe. Autor wskazuje, iż przepis ten nie daje podstaw do wniesienia skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia w sytuacji, w której przez jego wydanie została wyrządzona szkoda nie stronie postępowania, lecz pełnomocnikowi z urzędu reprezentującemu stronę postępowania.

Słowa kluczowe: skarga, szkoda, wyrok, sąd, strona, pełnomocnik

UNCONSTITUTIONALITY OF ARTICLE 424¹ § 1 OF CIVIL PROCEEDINGS LAW – CASE STUDY

Abstract: Author considers if Article 424¹ § 1 of Civil Proceedings Law is contrary to Basic Law, when it reduces possibility of placing plaint for identifying inconsistency with law of valid court decision in case when, by its rendering, only one litigant suffered a damage. Law mentioned previously indicates that demanding of identifying inconsistency with law of valid court decision of second instance ending proceedings in process, is possible if by its rendering, litigant suffered a damage and a change or repeal of the judgement by tenable legal means wasn't and is still not possible. Author shows that mentioned law doesn't warrant placing a plaint to identify inconsistency with law of valid court decision, in case when by its rendering damage wasn't done to litigant, but to assigned proxy representing litigant.

Keywords: plaint, damage, judgment, litigant, proxy

¹ Autor jest doktorem nauk prawnych, wykładowcą w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Raciborzu, radcą prawnym, prowadzi indywidualną kancelarię radcowską.

Wstęp

W przedmiotowym artykule autor podejmuje rozważania sprowadzające się do odpowiedzi na pytanie, czy art. 424¹ § 1 k.p.c.² jest niekonstytucyjny o tyle, o ile zawęży możliwość wniesienia skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia do sytuacji, w której przez jego wydanie została wyrządzona szkoda jedynie stronie postępowania. Zgodnie bowiem z powołanym wyżej przepisem można żądać stwierdzenia niezgodności z prawem prawomocnego wyroku sądu drugiej instancji kończącego postępowanie w sprawie, jeżeli przez jego wydanie stronie została wyrządzona szkoda, a zmiana lub uchylenie tego wyroku w drodze przysługujących stronie środków prawnych nie było i nie jest możliwe.

Stan faktyczny

Dla zobrazowania problemu można posłużyć się następującym przykładem. Sąd pierwszej instancji rozpatruje sprawę, w której obie strony są wobec siebie jednocześnie powodami i pozwanymi. W toku postępowania sąd dla jednej ze stron ustanawia pełnomocnika z urzędu do reprezentowania jej interesów, zarówno w zakresie sprawy z jej powództwa, jak również w zakresie sprawy, w której jest ona stroną pozwaną. W wyroku sąd pierwszej instancji orzeka o kosztach procesu, w tym o kosztach reprezentacji, zasądzając na rzecz strony, którą reprezentował pełnomocnik z urzędu, od jej przeciwnika koszty zastępstwa tego pełnomocnika, obejmujące obie sprawy. Sąd drugiej instancji, na skutek pomyłki, błędnie uznaje, iż pełnomocnik z urzędu został wyznaczony dla reprezentowania strony wyłącznie w sprawie z jej powództwa przeciwko pozwanemu, podczas gdy w rzeczywistości jego umocowanie obejmowało również pomoc prawną udzielaną stronie z urzędu w sprawie toczącej się przeciwko niej. Konsekwencją powyższego jest uchylenie przez sąd odwoławczy części orzeczenia sądu pierwszej instancji dotyczącego części kosztów zastępstwa procesowego należnych stronie, która wygrała postępowanie. Na orzeczenie sądu odwoławczego, zmieniające rozstrzygnięcie w przedmiocie kosztów postępowania przed sądem pierwszej instancji, nie przysługuje zażalenie (zażalenie przysługuje jedynie na orzeczenie co do kosztów postępowania odwoławczego³). Sprawa, z uwagi na wartość przedmiotu sporu, nie jest kasacyjna, zresztą zgodnie z postanowieniem Sądu Najwyższego z 20 grudnia 1996 r. od postanowienia o obciążeniu kosztami sądowymi skarga kasacyjna nie przysługuje, ponieważ nie jest to postanowienie kończące postępowanie w sprawie⁴. Należy przy tym dostrzec, że taka możliwość istnieje w zakresie skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia, gdyż Trybunał Konstytucyjny w wyroku z 1 kwietnia 2008 r.⁵ orzekł, że art. 424¹ § 1 i 2 k.p.c. w części obejmującej słowa „kończącego postępowanie w sprawie” jest niezgodny z art. 32 ust. 1 i art. 77 ust. 1 i 2

² Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego, t. j. Dz. U. z 2018 r., poz. 155.

³ Zgodnie bowiem z art. 394² § 1 k.p.c. na postanowienie sądu drugiej instancji, których przedmiotem są oddalenie wniosku o wyłączenie sędziego, zwrot kosztów procesu, zwrot kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu, skazanie świadka, biegłego, strony, jej pełnomocnika oraz osoby trzeciej na grzywnę, zarządzenie przymusowego sprowadzenia i aresztowania świadka, odmowa zwolnienia świadka i biegłego od grzywny i świadka od przymusowego sprowadzenia, przysługuje zażalenie do innego składu tego sądu, z wyjątkiem postanowień wydanych w wyniku rozpoznania zażalenia na postanowienie sądu pierwszej instancji.

⁴ Postanowienie Sądu Najwyższego z 20 grudnia 1996 r., sygn. akt I CZ 30/96, Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna 3/1997, poz. 34.

⁵ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 1 kwietnia 2008 r., sygn. akt SK 77/06, Dz. U. z 2008 r. Nr 59, poz. 367.

Konstytucji RP⁶. Sąd Najwyższy w uzasadnieniu powyższego postanowienia zauważył, że w ten sposób otwarto możliwość kwestionowania w drodze skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem także postanowień (orzeczeń), które nie kończą postępowania w sprawie, a takim jest niewątpliwie postanowienie rozstrzygające o kosztach. Pozostaje zatem rozważenie zasadności wniesienia skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia sądu odwoławczego w zakresie błędnego rozstrzygnięcia o kosztach sądowych (w oparciu o naruszenie art. 98 § 1, 3, 4 w zw. z art. 108 §1 zd. 1 k.p.c.). Problem może dotyczyć zresztą także innych stanów faktycznych, np. błędnego obniżenia wysokości kosztów zastępstwa procesowego dla pełnomocnika z urzędu przez sąd odwoławczy w stosunku do wysokości kosztów zasądzonych przez sąd pierwszej instancji.

Stan prawny

Stosownie do art. 417¹ § 2 k.c.⁷ jeżeli szkoda została wyrządzona przez wydanie prawomocnego orzeczenia jej naprawienia można żądać po stwierdzeniu we właściwym postępowaniu jego niezgodności z prawem, chyba że przepisy odrębne stanowią inaczej. Kodeks cywilny nie zawęży zatem zastosowania tego przepisu do sytuacji, w której szkoda została wyrządzona jedynie stronie. Takiego zawężenia dokonał ustawodawca w art. 424¹ §1 k.p.c., gdyż ograniczył zakres skargi do sytuacji kiedy szkoda została wyrządzona stronie. Dodatkową przesłanką jest brak możliwości zmiany lub uchylenia tego wyroku w drodze przysługujących stronie środków prawnych.

Poglądy judykatury

Sąd Najwyższy w postanowieniu z 19 sierpnia 2010 r. przyjął, iż skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia nie jest środkiem odwoławczym, ale specjalnym środkiem prawnym, służącym umożliwieniu uzyskania odszkodowania od państwa na podstawie art. 417¹ § 2 k.c. Dlatego też art. 424¹ § 1 k.p.c. stanowi, że skarga przysługuje tylko wówczas, gdy przez wydanie zaskarżonego orzeczenia została wyrządzona szkoda. *A contrario*, jeżeli szkoda nie wystąpiła, skarga nie przysługuje, czyli jest niedopuszczalna i podlega odrzuceniu⁸. Brak wspomnienia przez Sąd Najwyższy, że szkoda musi być wyrządzona stronie nie jest celowym zabiegiem mającym zasygnalizować konieczność rozszerzenia możliwości wniesienia skargi przez inne niż strona podmioty, wynika raczej ze skróտowego ujęcia treści art. 424¹ § 1 k.p.c. w uzasadnieniu powołanego postanowienia, może stanowić także nawiązanie do treści art. 424⁵ §1 k.p.c., który wymieniając co skarga powinna zawierać wskazuje w pkt 4) uprawdopodobnienie wyrządzenia szkody, spowodowanej przez wydanie wyroku, którego skarga dotyczy (bez wskazania już, że chodzi o szkodę strony)⁹. Już bowiem w postanowieniu z 11 sierpnia 2005 r., sygn. III CNP 4/05, Sąd Najwyższy zauważył, iż zgodnie z art. 424¹ §1 k.p.c., odczytywanym łącznie z art. 417¹ § 2 k.c., skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia przysługuje tylko wtedy, gdy przez wydanie prawomocnego orzeczenia niezgodnego z prawem stronie wyrządzona została szkoda¹⁰.

⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.

⁷ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, t. j. Dz.U. z 2017 r. poz. 459 ze zm.

⁸ Postanowienie Sądu Najwyższego z 19 sierpnia 2010 r., sygn. akt I CNP 5/10, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/orzeczenia2/i%20cnp%205-10.pdf>, data dostępu 26.03.2018.

⁹ Zob. także postanowienie Sądu Najwyższego z 25 lutego 2015 r., sygn. akt I CNP 37/14, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/orzeczenia3/i%20cnp%2037-14.pdf>, data dostępu 26.03.2018.

¹⁰ Postanowienie Sądu Najwyższego z 11 sierpnia 2005 r., sygn. akt III CNP 4/05, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/orzeczenia1/iii%20cnp%204-05.pdf>, data dostępu 26.03.2018, zob.

Poglądy doktryny

Na fakt, iż ograniczenie zakresu zastosowania normy prawa materialnego (art. 417¹ §2 k.c.) w drodze uregulowań dotyczących postępowań mających na celu uzyskanie wymaganego prejudykatu może budzić zastrzeżenia natury konstytucyjnej zwrócił uwagę Zbigniew Banaszczyk. Zdaniem tego Autora z treści art. 417¹ § 2 k.c. w związku z art. 77 ust. 1 Konstytucji wynika, iż ustawodawca nie wprowadził w stosunku do rozwiązań konstytucyjnych żadnych ograniczeń w zakresie legitymacji czynnej w procesie odszkodowawczym, tymczasem przepisy regulujące postępowanie zmierzające do wydania odpowiedniego prejudykatu wprowadzają ograniczenie podmiotowe w zakresie legitymacji czynnej, albowiem uprawniona do wniesienia stosownych środków prawnych jest – co do zasady – tylko osoba będąca stroną postępowania zakończonego niezgodnym z prawem orzeczeniem¹¹. Zastrzeżenia te za nieuzasadnione uważa Jacek Gudowski, który podkreśla, że szkoda spowodowana wydaniem prawomocnego orzeczenia niezgodnego z prawem może dotknąć tylko stronę (uczestnika postępowania)¹².

Karol Świtaj, w monografii poświęconej skardze o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia, podnosi, iż źródło i podstawę wprowadzenia skargi do k.p.c. stanowi treść art. 77 ust. 1 Konstytucji, zgodnie z którym każdy ma prawo do wynagrodzenia szkody, jaka została mu wyrządzona przez niezgodne z prawem działanie organu władzy publicznej¹³. Autor, wskazując, iż nie ulega wątpliwości, że użyte w art. 77 ust. 1 Konstytucji pojęcie „każdy” odnosi się do podmiotów legitymowanych do dochodzenia naprawienia szkody, podnosi jednocześnie, że jest ono zbyt ogólne i jako takie nie może być rozumiane dosłownie, a jego doprecyzowania dla potrzeb określenia stron postępowania o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia należy poszukiwać w przepisach postępowania cywilnego, a w szczególności uregulowaniach tej instytucji procesowej¹⁴. Zdaniem K. Świtaja stroną postępowania o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia mogą być te podmioty, które uczestniczyły w charakterze strony bądź uczestnika w postępowaniu, w którym wydano zakwestionowany pod względem zgodności z prawem prawomocny wyrok kończący postępowanie w sprawie¹⁵.

W innej monografii poświęconej tematyce skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia jej Autorka - Lidia Bagińska wskazuje, że szkoda musi zostać wyrządzona stronie, a nie innej osobie i to tej stronie postępowania, która wnosi skargę o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia¹⁶.

Konkluzje

Na tle wskazanych przepisów prawnych i linii orzeczniczej Sądu Najwyższego w przedstawionym stanie faktycznym skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocne-

także postanowienie Sądu Najwyższego z 23 września 2005 r., sygn. akt III CNP 5/05, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/orzeczenia2/iii%20cnp%205-05.pdf>, data dostępu 26.03.2018.

¹¹ Z. Banaszczyk, „Odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną niezgodnym z prawem prawomocnym orzeczeniem lub ostateczną decyzją (art. 417¹ § 2 k.c.)”, *Palestra* 5-6/2006, s. 119-120.

¹² J. Gudowski, „System Prawa Procesowego Cywilnego. Środki zaskarżenia. III cz. 2” (red. naczelny T. Ereciński), Warszawa 2013, s. 1587.

¹³ K. Świtaj, „Skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia”, Warszawa 2014, s. 85

¹⁴ Ibidem, s. 85-86.

¹⁵ Ibidem, s. 94.

¹⁶ L. Bagińska, „Skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia”, Warszawa 2009, s. 22.

go wyroku będzie nieskuteczna. Nie zostanie spełniona bowiem przesłanka wyrządzenia szkody stronie poprzez wydanie prawomocnego orzeczenia przez sąd. Pomiędzy stroną a pełnomocnikiem z urzędu nie ma umownego stosunku zlecenia, który określa prawa i obowiązki stron, w tym zasady płatności przez stronę wynagrodzenia pełnomocnika. Pełnomocnika z urzędu wyznacza właściwa okręgowa rada adwokacka lub okręgowa izba radców prawnych a zasady otrzymania wynagrodzenia i jego wysokość są regulowane przez odpowiednie akty normatywne¹⁷. W przypadku, gdy sąd odwoławczy błędnie uchyla część orzeczenia sądu pierwszej instancji dotyczącego zasądzenia na rzecz strony kosztów zastępstwa przez pełnomocnika z urzędu, strona nie jest zobowiązana do zapłaty z własnych środków wynagrodzenia temu pełnomocnikowi. Strona ta bowiem otrzymuje, celem pomocy prawnej, pełnomocnika, którego wynagrodzenie w przypadku wygrania sprawy pokrywa przeciwnik (pomimo iż sąd zasądza to wynagrodzenie na rzecz strony), a w przypadku przegranej - Skarb Państwa (Skarb Państwa pokrywa koszty pełnomocnika z urzędu także w sytuacji, gdy nie są one możliwe do uzyskania od przeciwnika). W przypadku, gdy sąd pomimo wygrania sprawy nie zasądza ostatecznie od przeciwnika strony, która otrzymała pełnomocnika z urzędu, wynagrodzenia tytułem zastępstwa procesowego przez tego pełnomocnika, strona ta nie jest zobowiązana do zapłaty pełnomocnikowi, którego otrzymała z urzędu, z własnych środków. Innymi słowy, pełnomocnik z urzędu nie ma wówczas roszczenia do strony, którą reprezentował o zapłatę wynagrodzenia. Klóciłoby się to bowiem z podstawowym celem ustanowienia pełnomocnika z urzędu, a to udzielenia bezpłatnej pomocy prawnej osobie, która z powodów finansowych nie jest w stanie zatrudnić pełnomocnika z wyboru. Skoro strona, dla której został ustanowiony pełnomocnik z urzędu, nie ma obowiązku zapłacić wynagrodzenia nie ponosi szkody. Szkodę ponosi jedynie pełnomocnik z urzędu, którego wynagrodzenie zostało ostatecznie niezgodnie z prawem pomniejszone.

Bibliografia

Wykaz literatury

Bagińska L., „Skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia”, Warszawa 2009

Banaszczyk Z., „Odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną niezgodnym z prawem prawomocnym orzeczeniem lub ostateczną decyzją (art. 417¹ § 2 k.c.)”, Palestra 5-6/2006

Gudowski J., „System Prawa Procesowego Cywilnego. Środki zaskarżenia. III cz. 2” (red. naczelny T. Ereciński), Warszawa 2013

Świtaj K., „Skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia”, Warszawa 2014

Wykaz aktów prawnych

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, t. j. Dz.U. z 2017 r. poz. 459 ze zm.

¹⁷ Obok k.p.c. są to przede wszystkim rozporządzenia – rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 października 2016 r. w sprawie ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez adwokata z urzędu, Dz. U. z 2016 r., poz. 1714 ze zm. oraz rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 października 2016 r. w sprawie ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez radcę prawnego z urzędu, Dz. U. z 2016 r., poz. 1715 ze zm.

Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego, t. j. Dz. U. z 2018 r., poz. 155.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 października 2016 r. w sprawie ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez adwokata z urzędu, Dz. U. z 2016 r., poz. 1714 ze zm.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 października 2016 r. w sprawie ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez radcę prawnego z urzędu, Dz. U. z 2016 r., poz. 1715 ze zm.

Wykaz orzecznictwa.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 1 kwietnia 2008 r., sygn. akt SK 77/06, Dz. U. z 2008 r. Nr 59, poz. 367.

Postanowienie Sądu Najwyższego z 20 grudnia 1996 r., sygn. akt I CZ 30/96, Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna 3/1997, poz. 34.

Postanowienie Sądu Najwyższego z 11 sierpnia 2005 r., sygn. akt III CNP 4/05, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/orzeczenia1/iii%20cnp%204-05.pdf>, data dostępu 26.03.2018.

Postanowienie Sądu Najwyższego z 23 września 2005 r., sygn. akt III CNP 5/05, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/orzeczenia2/iii%20cnp%205-05.pdf>, data dostępu 26.03.2018.

Postanowienie Sądu Najwyższego z 19 sierpnia 2010 r., sygn. akt I CNP 5/10, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/orzeczenia2/i%20cnp%205-10.pdf>, data dostępu 26.03.2018.

Postanowienie Sądu Najwyższego z 25 lutego 2015 r., sygn. akt I CNP 37/14, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/orzeczenia3/i%20cnp%2037-14.pdf>, data dostępu 26.03.2018.

Stefan Pastuszewski¹

PARADYGMATY REWOLUCJI A WYDARZENIA PO 2015 ROKU W POLSCE

Streszczenie: Analiza zmian w Polsce po 2015 roku w oparciu o paradygmat rewolucji nie udowodniła jednoznacznie, że zmiany te są rewolucją według powszechnie przyjętych schematów, ale wykazała, że mają one wiele cech rewolucji. Jest to rewolucja samoograniczająca. Burzy system demokracji liberalnej, lecz zachowuje jego źródło, czyli system kapitalizmu korporacyjnego. Wbrew oczekiwaniom mas zwiększa się opresyjność aparatu państwowego. Być może jest rewolucją nowego typu, jako że historycznie rzecz biorąc rewolucja zawsze definiuje się na nowo. Jeśli przyjmiemy, że przemiany solidarnościowe były rewolucją nowego typu, to zmiany po 2015 roku, będące ich generacyjną kontynuacją, są takąż rewolucją.

Słowa kluczowe: rewolucja, zmiany, terror, Solidarność.

REVOLUTION PARADIGMS IN THE FACE OF SITUATION IN POLAND AFTER 2015

Abstract: The analysis of changes in Poland after 2015 based on the paradigm of the revolution has not proved unambiguously that these changes are a revolution, according to commonly accepted schemes. It showed that these changes have many features of the revolution. It is a self-limiting revolution. All changes that have taken place since 2015 destroys the system of liberal democracy, but retains its source, the system of corporate capitalism. Against the expectations of the masses, increases the oppressiveness of the state apparatus. Perhaps it is a new type of revolution, because historically speaking, the revolution always redefined itself. If we assume that Solidarity transformations was itself a new type of the revolution, then the changes after 2015, which are their generative continuation, are such kind of revolution.

Keywords: revolution, changes, terror, Solidarity movement

Wprowadzenie

W potocznym rozumieniu rewolucja jest gwałtowną, w znacznym stopniu niekontrolowaną, ale znaczącą zmianą. Biorąc pod uwagę fakt, że po wyborach 25 października 2015 roku zmiany w Polsce są głębokie i gruntowne, a sposób ich wprowadzania burzy wiele zasad dotychczasowego porządku prawno-państwowego i co za tym idzie także życia społecznego, to można przyjąć, że mamy do czynienia z pewnym typem rewolucji.

¹ Dr nauk humanistycznych z zakresu historii. Specjalizuje się w historii najnowszej, w tym przede wszystkim historii chrześcijańskich mniejszości wyznaniowych, dziejach kultury, w tym środków społecznego przekazu, najnowszych dziejach społeczności lokalnych, wielokulturowości i wieloetniczności oraz historii niezależnych ruchów politycznych w PRL, historii Inflant i Bałkanów. Jest autorem 14 książek i ponad 70 artykułów naukowych.

Analizowaniu jej przebiegu, szczególnie w aspekcie relacji: *lud-polityka-prawo* poświęcone jest niniejsze studium.

Z braku innych opracowań i źródeł na ten temat, chcąc dokonać naukowej analizy spraw bieżących, źródłem i inspiracją – oprócz obserwacji własnej w oparciu o badanie źródeł – można uczynić publicystykę rozumianą jako „dziedzina piśmiennictwa zajmująca się omawianiem aktualnych problemów politycznych, gospodarczych, społecznych kulturalnych i naukowych”². Jeśli wydzieli się z jej zasobów publikacje tendencyjne i propagandowe³, to mamy do czynienia z pierwszym stopniem refleksji intelektualnej nad sprawami bieżącymi. Refleksja ta może być niepełna, a nawet błędna, lecz jest zazwyczaj próbą obiektywnego opisu zjawisk i dlatego też może być, przydatna w politologiczno-historycznych badaniach naukowych, tym bardziej, że należy do niej publicystyka naukowa, a więc podejmowana przez naukowców, lecz z uwagi na „ciśnienie zdarzeń” – bez użycia pełnej metodologii naukowej. Do analizy wzięto głównie artykuły publicystyczne o charakterze politologiczno-socjologicznym pisane przede wszystkim przez politologów, socjologów, historyków.

Ramy metodologiczne niniejszego studium określa krytyczna analiza porównawcza prac publicystycznych dotyczących wydarzeń w Polsce po 2015 roku dokonana w oparciu o różne paradygmaty rewolucji.

W studium zredefiniowano – w aspekcie oczywiście głównego problemu i dostosowania do analizowanych zmian – kilka podstawowych pojęć, a także podjęto się próby cybernetycznego przedstawienia relacji między najważniejszymi ogniwami przestrzeni społeczno-politycznej w sytuacji dokonującej się zmiany.

Rewolucja a polska tradycja powstańcza

Nazwanie zmiany czy zmian rewolucją w niczym nie zmienia charakteru i przebiegu owych zmian, a jedynie pozwala zrozumieć je w oparciu o definicje i opisy dotychczasowych zdarzeń tego typu. Od zrozumienia droga jest już w miarę prosta do moderowania owych zmian, a nawet do ich powstrzymania. Nacechowanie rewolucyjnie opisywanego zjawiska może też zadecydować o powszechnej ocenie zmian – pozytywnej bądź negatywnej.

W polskiej pamięci zbiorowej rewolucje nie mają „dobrej prasy”. „Na innych prawach funkcjonują powstania. Przeważnie łączy się je z określeniami wzniosłymi, ocenia raczej pozytywnie mimo ofiar, do jakich doprowadziły. Postrzega jako narodowe, w słusznej sprawie. Rewolucje – jako obce i krwawe (...) Straszne doniesienia płynące z ogarniętej wojną domową Rosji budowały lęk, skutecznie zdusiły mit „o pięknej rewolucji”. Nachalna porewolucyjna indoktrynacja w Polsce Ludowej (...) pogłębiła jeszcze tę niechęć (...). Polacy nie chcieli być kojarzeni z Leninem, Mao czy Pol Potem”⁴.

Inaczej było i jest na Zachodzie, gdzie rewolucja postrzegana jest w kategoriach wielkiego zrywu zbiorowości, wspólnoty i solidarności oraz niecodziennego stanu ducha „wielkich mas ludzkich. Ten stan ducha nie bierze się znikąd. Wyrasta z trwającej od dawna codzienności, ale jest jej zaprzeczeniem, aktem samowyzwolenia”⁵.

² *Słownik języka polskiego*, t. II, red. M. Szymczak, Warszawa 1979, PWN, s. 1074.

³ Od drugiej dekady XX wieku pojawił się nowy typ walki medialnej, a mianowicie *post-prawda*, czyli wiadomość fałszywa stwarzająca pozory prawdy.

⁴ M. Zaremba, *Wielka Rewolucja Solidarności*, Poznań 2017, maszynopis powielany, s. 1-2.

⁵ K. Modzelewski, *Zajedźmy kobyłę historii. Wyznania poobijanego jeźdźca*, Warszawa 2013, Wydawnictwo Iskry, s. 214.

Takie pozytywne zwaloryzowanie rewolucji, która wyzwala ludzi, choć skądinąd wyzwala też w ludziach podłość, zawiść i okrucieństwo”⁶, co jednak według apologetów rewolucji jest tylko marginesem, wynikało – oprócz doświadczeń rewolucji angielskiej (1642-1651) i francuskiej (1789-1799), które przyniosły postęp – z XIX-wiecznej myśli rewolucyjnej, a szczególnie z szeroko rozpowszechnionych na Zachodzie pism Lwa Trockiego (1879-1940). Nic też dziwnego, że zachodni badacze i publicyści szczerze szafują rewolucyjnymi etykietami. To według nich „w latach 1978-2011 odnotowano na całym świecie 35 większych ruchów rewolucyjnych, z których kilkanaście odniosło sukces. Przy-
pomnijmy kilka: Iran (1978-1979), Boliwia (1978-1982), Filipiny (1983-1986), Chile (1985-1988), Republika Południowej Afryki (1983-1990), Haiti (1985), Czechosłowacja (1989), Egipt (2011). Rewolucje te bywają nazywane „aksamitnymi”, negocjowanymi, coraz częściej kolorowymi, tak jak ma to miejsce w przypadku: „rewolucji goździków” w Portugalii (1974-1975), „rewolucji róż” w Gruzji (2003), „pomarańczowej rewolucji” na Ukrainie (2004-2005), „cedrowej rewolucji” w Libanie (2005) czy „jaśminowej rewolucji” w Tunezji (2011)”⁷.

To oni też rewolucją nazwali wydarzenia w Polsce Ludowej od lipca 1980 roku do grudnia 1981 roku: Timothy Garton Ash pisał o „polskiej rewolucji”, Neal Ascherson o „samo-ograniczającej się rewolucji”, Valerie Bunce „o sytuacji rewolucyjnej”, jaka miała miejsce w Polsce. „Rewolucją” wewnątrz rewolucji socjalistycznej nazwał robotniczy sprzeciw Edward A. Tiryakian.

Kategorię *rewolucji* na współczesnym gruncie europejskim jako określeniem gruntownych przemian w systemie demokracji, która „zawsze zmieniała się wśród wstrząsów i kryzysów, w ten sposób dowodząc swej siły i żywotności, chętnie stosuje Pierre Rosanvallon w swej analizie, ukoronowanej zakończonej poradnikiem politologicznym *Dobre rzędy*⁸.

W ten nurt myślenia wpisali się polscy badacze, na bieżąco śledzący ówczesne wydarzenia. O *polskiej pokojowej rewolucji* pisała Jadwiga Staniszkis. Również Jerzy Holzer (1930-2015) w swojej pionierskiej historii *Solidarności* nie miał wątpliwości, że „Polska w latach 1980-1981 przeszła swoistą rewolucję (...) Tadeusz Łepkowski, badacz buntów antykolonialnych i znawca polskich powstań, jeden ze swoich tekstów opublikowanych w 1989 r. zatytułował: „Rewolucja polska 1980 roku”. W tym samym czasie o „rewolucji Solidarności” pisał historyk Paweł Machcewicz. Ich oceny nie przebiły się jednak do opinii publicznej, nie wniknęły do myślenia potocznego”⁹. Nomenklaturę tę stosuje w swoich rozważaniach również Karol Modzelewski. Metaforą *rewolucji Solidarności* jest film Andrzeja Wajdy (1926-2016) *Danton*.

Swą wnikliwą analizę procesów z ostatnich dwóch dekad Polski XX wieku Marcin Zaremba kończy cokolwiek patetycznie: „Rewolucji Solidarności nie należy sprowadzać do jednostkowej eksplozji sierpniowych strajków, nie zakończyła się również wraz z wprowadzeniem stanu wojennego, była rozłożonym w czasie wielowątkowym procesem, który wprowadził nas w wiek XXI. Była wydarzeniem założycielskim III RP. Jej znaczenie przekroczyło polskie granice. Pociągnęła za sobą zmiany w cały blok wschodnim. Nadała również nowy sens słowu *solidarność*, które jako określenie ruchu społecznego

⁶ A. Michnik, *Nowa przemoc masy zaraża*, „Gazeta Wyborcza” 2011, 23 kwietnia

⁷ Marcin Zaremba, op. cit., s. 8.

⁸ P. Rosanvallon, *Dobre rzędy*, z francuskiego przełożyła Grażyna Majcher, Warszawa 2018, Wydawnictwo Akademickie Dialog.

⁹ M. Zaremba, op. cit., s. 2-3.

weszło do wielu języków obcych. To jej uniwersalne przesłanie a także globalne, historyczne skutki pozwalają na nazwanie jej – podobnie jak ma to miejsce w przypadku rewolucji angielskiej czy francuskiej – Wielką Rewolucją Solidarności”¹⁰.

Rewolucja ta miała co najmniej dwie fazy. Pierwsza, to w miarę dobrze opracowany już przez historyków i socjologów, okres szesnastu miesięcy w latach 1980-1981. Stan wojenny i okres szczególnych regulacji prawnych oraz ostatnie lata PRL-u, czyli okres 1981-1989 to podjęta przez władze PRL próba ujęcia wrzenia rewolucyjnego, które rozszło się po wszystkich krajach bloku socjalistycznego, w ramy gruntownej reformy państwa realnego socjalizmu. Reforma ta nie udała się, przechodząc dzięki umowie polityczno-społecznej, zwanej *okrągłym stołem*, w transformację ustrojową. Początek jej to wybory do Sejmu i Senatu 4 czerwca 1981 roku. Trudno ustalić cezurę końcową fazy transformacyjnej¹¹. Transformacja ustrojowa w świadomości i mentalności członków społeczeństwa trwa nadal, jednak raz że wkroczyła w fazę „łagodną”, dwa, że w znacznym stopniu odeszła od, skądinąd w pewnym stopniu utopijnych, ideałów pierwszej „Solidarności”. W świadomości i podświadomości mas doszło do odejścia od, czy nawet zdrady pierwszej fazy rewolucji. Świadomość ta oczywiście została nieoczekiwanie wzmocniona przez przelewającą się przez całą Europę falę lewicującego populizmu, którego wartości i idee bliższe są pierwszej „Solidarności”¹².

Definicje i atrybuty rewolucji

Rewolucja za każdym razem i w każdym miejscu definiuje się na nowo. Cechy jej zależą od określonej sytuacji historycznej i kontekstu kulturowego, niemniej trzymając się jej podstawowego, słownikowego pojęcia (łac. *revolutio*) można zarysować jego granice.

Rewolucja to „proces gwałtownych zmian jakościowych w jakiejś dziedzinie, powodujących zasadnicze przekształcenie istniejącego stanu rzeczy lub układu stosunków i ich nagłe przejście z jednego stadium rozwoju w drugie”¹³.

Choć tyle jest teorii i definicji rewolucji ile teoretyków, to jednak mając świadomość zróżnicowania historycznego, kulturowego i geograficznego zjawisk rewolucyjnych można, bazując na dotychczasowych ustaleniach, opracować uniwersalny katalog atrybutów rewolucji. Wywodzą się one zarówno z podstawowej, słownikowej definicji oraz najważniejszych definicji politologicznych. Oto owe atrybuty:

1. Gwałtowność znacznych przemian
2. Lud, masy społeczne jako siła społeczna, szeroka baza społeczna
3. Poczucie wspólnoty mas ludzkich
4. Zakwestionowanie starego ładu politycznego (*ancient régime*)
5. Przemoc (tyrania) fizyczna lub symboliczna

¹⁰ Ibidem, s. 14.

¹¹ Można pokusić się o zakreślenie tej cezury w momencie zakończenia realizacji głównych założeń tzw. reform Leszka Bałcerowicza, co zbiegło się z wyraźnym wejściem do polskiego systemu ekonomicznego zachodnich korporacji. Umowną datą, zamykającą pierwszą dekadę transformacji, może być rok 1999, kiedy rządy przejęła Akcja Wyborcza Solidarność, która jednak mimo wielu prób nie realizowała solidarnościowych ideałów społecznych. Globalistyczny mechanizm liberalnego kapitalizmu był wówczas silniejszy.

¹² W aksjologii i programie *Solidarności* idee chrześcijańsko-demokratyczne, w tym przede wszystkim solidaryzm społeczny, zlewają się z ideami socjalistycznymi, w których udziałowcy *Solidarności* byli przecież wychowani.

¹³ *Słownik języka polskiego*, t. III, red. M. Szymczak, Warszawa 1981, PWN, s. 54.

6. Nieuchronność (historyczne zdeterminowanie procesów)
7. Przejęcie władzy
8. Kontynuacja głębokich reform

Rewolucja jest nieunikniona, gdy ewolucja, a więc stopniowa zmiana nie spełnia oczekiwań mas, gdy świadomość wyprzedza fakty.

O tym, że dany proces gwałtownych i gruntownych zmian traktujący jako rewolucję nie decyduje jego zwycięski koniec. Były rewolucje, które zakończyły się klęską. Wyłoniły z rewolucji lutowej w Rosji w 1917 roku Rząd Tymczasowy nie udźwignął ciężaru zachodzących zmian. O rewolucyjności decyduje charakter zmian, w tym wymienione atrybuty rewolucji, a nie jej ostateczne efekty.

Zmiany o charakterze rewolucyjnym po 2015 roku

Rewolucja, rewolta czy reforma? Proces zmiany o charakterze rewolucyjnym czy głęboka i szeroka reforma państwa? Dokańczająca się rewolucja solidarnościowa? Kontrewolucja populistyczna? Jak zdefiniować i opisać trwające od 2005 roku w Polsce przemiany? Na pewno mają w sobie coś z rewolucji, jeśli przyjąć jej podstawowe, słownikowe znaczenie (łac. *revolutio* = przewrót).

O tym, że procesy, które mają miejsce w Polsce od 2015 roku można nazwać *rewolucją*¹⁴ przekonany jest publicysta „Polityki” Jacek Żakowski, pisząc o „brnięciu w PiS-owską rewolucję”¹⁵. Stanisław Skarżyński używa z kolei pojęcia „nacjonalistycznej kontrrewolucji”¹⁶. Kontrewolucja też jest rewolucją, tylko ma inny zwrot, zależny oczywiście od poglądów i wizji opisującego. Rewolucja to po prostu gwałtowne i gruntowne przemiany mające szerokie poparcie mas. Publicysta ten jest konsekwentny w swojej kwalifikacji, pisząc między innymi dwa miesiące później o „prawicowych rewolucjonistach” spod znaku „dobrej zmiany”¹⁷.

PiS ma – przynajmniej w części – świadomość, że przemiany w Polsce od 2015 roku to „solidarnościowa rewolucja przywracająca milionom Polaków (...) godne życie na co dzień”¹⁸, jak twierdzi poseł tej formacji Piotr Król. I jakby zakreśla ramy pierwszej fazy tej rewolucji: do wyboru Mateusza Morawieckiego na premiera RP 11 grudnia 2017 roku. Napór i chaos rewolucyjny nie mogą bowiem trwać wiecznie, gdyż mogą doprowadzić do rozprzęgnięcia się państwa, a nawet do anarchii. Główny „motor” rewolucji-lud, będzie wówczas wobec tych zjawisk bezradny, gdyż lud potrzebuje przecież władzy, prawa i państwa, choć często przeciwko nim się buntuje.

Andrzej Zoll twierdzi wprost, że PiS dąży do zastąpienia demokracji liberalnej innym ustrojem¹⁹.

„Kosmos liberalnego porządku powoli zmienia się w chaos, podając w wątpliwość największe osiągnięcie polityczne ery nowoczesnej – syntezę społeczeństwa obywatelskie-

¹⁴ Pojęcie *rewolucji* lansowane jest, ale też nadużywane, głównie przez publicystykę opozycyjną i przypisywane jest wielu, nawet nie najważniejszym poczynaniom rządu, np. Michał Olszewski, *Kurator w pierwszym szeregu rewolucji*, „Gazeta Wyborcza” 2018, nr 47, s. 2.

¹⁵ J. Żakowski, *Nie było nas!*, „Gazeta Wyborcza” 2017, nr 299, s. 12.

¹⁶ S. Skarżyński, *Czyścić 2018*, „Gazeta Wyborcza” 2017, nr 302, s. 8.

¹⁷ S. Skarżyński, *Odrażający, brudni, źli, ale kochają ojczyznę*, „Gazeta Wyborcza” 2018, nr 46, s. 13.

¹⁸ P. Król, *Bydgoszcz też ma szansę na nowy impuls*, „Metropolia Bydgoska” 2017, nr 12, s. 31.

¹⁹ M. Stasiński, A. Zoll, *Werdykt wyborczy może odwrócić rzekę* (wywiad), „Gazeta Wyborcza” 2018, nr 48, s. 24.

go”²⁰ – tak opisuje obecne procesy w Polsce Agata Brelik-Robson, lecz wyciąga z tej diagnozy błędny, ba, nazbyt hiperboliczny wniosek, że *cofa to nas do epoki przednowoczesnej*. Trudno się z tym zgodzić, bowiem w procesach społecznych, czy społeczno-politycznych nigdy nie ma cofania się, choć pozornie wydaje się, że *mamy powtórkę z rozrywki*. Wbrew popularnemu sloganowi historia nie powtarza się. Tezę A. Bielik-Robson można jedynie wytłumaczyć tym, że proces zmian idących w określonym kierunku można zahamować lub wręcz cofnąć. Można też zmienić ich kierunek, co właśnie ma miejsce w Polsce po 2015 roku.

Ewa Siedlecka to przekształcanie, a raczej częściowy demontaż liberalnego porządku, nazywa metaforycznie i też hiperbolicznie „wysadzeniem państwa prawa dynamitem”²¹. Nie dość, że prowincjonalizuje ten znacznie szerszy, ponadnarodowy ruch, choćby tylko częściowego demontażu, bądź głębokiej krytyki liberalizmu w całej Europie i odżywiania pierwiastków nacjonalizmu²², ale błędnie go diagnozuje. Państwo prawa nie jest zmieniane w całym zakresie, gdyż po 2015 roku dotychczasowe przepisy prawa są rygorystycznie, szczególnie na niższych szczeblach przestrzegane. Prawo jest w pewnych segmentach przebudowywane oraz modernizowane są mechanizmy stosowania tego prawa. Na bardziej sprawiedliwe według oceny innowatorów, ale też neutralne zarazem, niezależne od pozycji obywateli, co wykazała, skądinąd „topornie rozegrana” sprawa Władysława Frasyniuka (14 lutego 2018 roku).

Marcin Król nie używa terminu *rewolucja*, ale pojęcie to pośrednio przywołuje, ustawicznie posługując się w swoich deliberacjach pojęciem *tyranii większości*²³.

O atrybutach rewolucji w zmianach po 2015 roku mówi Monika Płatek, choć terminu rewolucji też nie używa: „Mamy ucisk, demolkę demokratycznego państwa prawa i agresję”²⁴.

Jacek Leociak mówi o *rewolucji godnościowej*, choć nie używa takiego pojęcia, gdyż według niego większość wyborców z października 2015 roku żądała „przywrócenia sprawiedliwości, godności, dumy narodowej”²⁵.

Reasumując, większość autorów, w tym naukowców, w swojej publicystyce nie nazywa zmiany po 2015 roku *reformą*, lecz wprost czy pośrednio przywołuje pojęcie *rewolucji*, najczęściej w jego podstawowym, słownikowym znaczeniu. Nie trzymają się oni akademickich, definicji, najczęściej opartych o wydarzenia Wielkiej Rewolucji Francuskiej z 1789 roku czy rewolucji w Rosji (w dwóch odsłonach) w 1917 roku, tylko na wzór politologii zachodniej „rewolucjonizują” każdą, poważniejszą, nieoczekiwaną zmianę czy zwrot polityczny. Jacek Borkowicz mówi nawet o „pokojoywej rewolucji 1956 roku”²⁶, w pewnym sensie podobnej do zmian po 2015 roku. Zdefiniowanie owych zmian jest tym trudniejsze, iż w obecnej, otwartej na świat polskiej rzeczywistości występuje bardzo wiele, spletających się ze sobą czynników, a trwające procesy z jednej strony rozciągają się w czasie, a z drugiej – akcelerują.

²⁰ A. Brelik-Robson, *Nowe średniowiecze*, „Gazeta Wyborcza” („Turning Points”) 2017, nr 302, s. 34.

²¹ E. Siedlecka, *Naród z partią, partia z narodem*, „Gazeta Wyborcza” 2017, nr 302, s. 8.

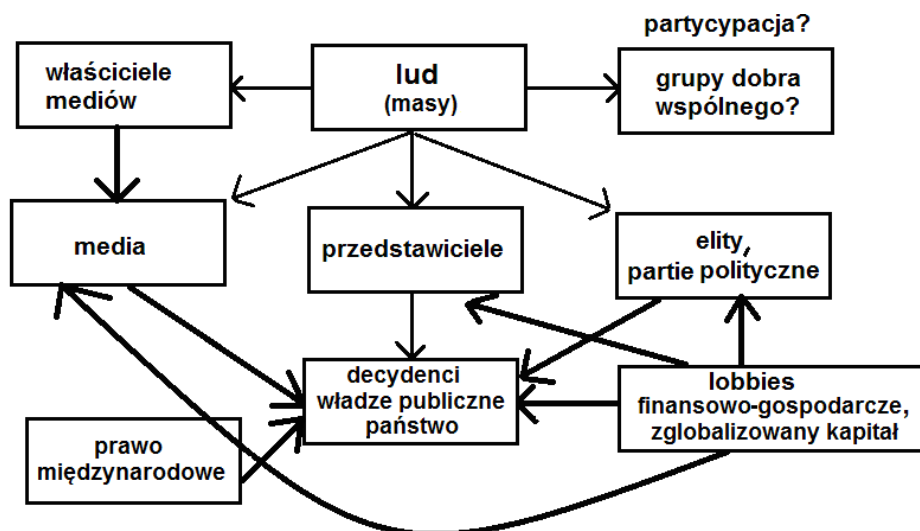
²² A. Rybińska, G. Friedman, *Polska jest wschodzącą potęgą* (wywiad), „W Sieci” 2018, nr 3, s. 21.

²³ M. Król, *Po co to wszystko?*, „Gazeta Wyborcza” 2017, nr 247, s. 4; *Tyrania większości*, „Angora” 2017, nr 57, s. 17.

²⁴ M. Płatek, *Baty na tyłku, ślady na gębie*, „Gazeta Wyborcza” 2017, nr 252, s. 21.

²⁵ J. Leociak, M. Stasiński, *PiS zdjął rękawiczki*, „Gazeta Wyborcza” 2018, nr 64, s. 13.

²⁶ J. Borkowicz, *Jak inteligent zmienił się w Żyda*, „Przewodnik Katolicki” 2018, nr 9, s. 54.

Ryc. 1. Udziałowcy porządku liberalno-demokratycznego w Polsce sprzed 2015 roku²⁷, czyli „*kosmos liberalnego porządku*” (A. Bielik-Robson)

Źródło: opracowanie własne

Lud na boku, lecz nie na marginesie

Autor niniejszego studium ma świadomość niejednoznaczności, a nawet anarchiczności pojęcia *ludu*, lecz dla schematu cybernetycznego opisywanej rewolucji jest ono niezbędne. Spośród dwóch przedstawionych znaczeń tego pojęcia (szeroka zbiorowość o charakterze politycznym i niższe warstwy społeczne) autor używa tego pojęcia w historycznych *ujęciach gminu, pospólstwa czy mas*²⁸, lecz uwspółcześnia je i „socjologizuje”, wskazując na 90 procent populacji, która nie posiada spójnego i całościowego oglądu rzeczywistości społeczno-politycznej ani w tą rzeczywistość bezpośrednio się angażuje. „Dominująca w europejskiej politologii teza głosi, że nie więcej niż 10 procent obywateli ujawnia coś, co można nazwać spójnym obrazem otaczającego życia publicznego”²⁹. Wbrew opiniom prasy ultraprawicowej, w tych 10 procentach mieszczą się, przynajmniej w większości, manifestanci występujący pod hasłami liberalno-demokratycznymi i „państwa prawa”³⁰, jednak głos ich nie jest brany pod uwagę w prowadzonym przez obecną władzę dyskursie o państwie.

Pojęcie *ludu* znakomicie nadaje się do analizy procesów rewolucyjnych i jako symbol (zasada) nie wymaga precyzyjnej definicji. Niemniej w przypadku omawianej rewolucji w Polsce po 2015 roku można z grubsza zakwalifikować doń *klasę ludową* (ludzie

²⁷ Wszystkie schematy pomieszczone w niniejszym studium są autorstwa Stefana Pastuszewskiego.

²⁸ W marksizmie przez *lud* rozumiano pracujące warstwy społeczeństwa, przede wszystkim robotników i chłopów; „lud pracujący miast i wsi”.

²⁹ R. Markowski, *Miastko. I co z tego?*, „Gazeta Wyborcza” 2018, nr 34, s. 12.

³⁰ W odróżnieniu od *pośredników rewolucyjnych* nie mają oni jednak, choćby tylko „intuicyjnego kontaktu” z ludem; są osamotnieni w swojej klasie.

o małym kapitale społeczno-kulturowym i ekonomicznym), część klasy średniej i mało liczną, a bezrefleksyjną część elit politycznych, szczególnie o charakterze nacjonalistycznym i religijnym. Ten ostatni segment hałaśliwie artykułuje swoje przekonania i oczekiwania, nie będąc jednak wobec nich samokrytyczny. Przypomina *ulicę* w klasycznej rewolucji³¹.

Pojęcie *ludu*, choć w wymowie doniosłe, w istocie jest tożsame z *ideą ludową*. W analizowanej tu rewolucji populistycznej *lud* (gr. *demos*) pojmowany jest jako zasada, z której wyprowadza się źródło władzy i legitymizację demokratycznego porządku społecznego. Korzysta się z demokratycznego mechanizmu polegającego na tym, że *wola ludu*³² wyrażana jest w wyborach, a potwierdzana na bieżąco poprzez pomiar opinii publicznej³³.

Gwałtowny rozwój techniki, technologii i systemów informatycznych spowodował, że na całym świecie lud został pobudzony konsumerycznie. Trwający od początku XX wieku proces umasowienia produkcji, a nieco później także umasowienia usług, zdemokratyzował konsumpcję. Cała sfera środków masowego przekazu i reklamy świadomie wzmacniała zdemokratyzowaną konsumpcję, co z kolei wywołało dążenie do wyrównania, czyli wzmocnienia indywidualnej sytuacji materialnej³⁴. Spowodowało to powszechne przekonanie, że system demokratyczny to także „zapewnienie dostępu do istotnych dziedzin życia”³⁵.

Fenomen pośredników rewolucyjnych

W rewolucji po 2015 roku objawił się na niespotykaną dotąd skalę fenomen *pośredników rewolucyjnych*. Za sprawą mechanizmów demokratycznych mamy więc do czynienia nie z bezpośrednim rewolucyjnym ruchem niezadowolonych mas, ale z wykonawstwem pośrednim. Wykonawstwo takie nazywa się niezbyt precyzyjnie, a od pewnego czasu nawet pejoratywnie, *populizmem*.

Lud w 2015 roku nie wyłonił z siebie przywódców, lecz drogą zmienionych przez populizm mechanizmów klasycznej demokracji europejskiej „wynajął” *pośredników rewolucyjnych* do załatwiania swoich spraw. Uzależnił ich od siebie metodą kartki wyborczej, która na dodatek nie jest rzucona raz na zawsze. Dotąd też padała kartka wyborcza, ale po wyborach głos tych, którzy tą kartkę rzucili, zazwyczaj nie był na co dzień słyszany. Władza liberalno-demokratyczna wyalienowała się bowiem ze społeczeństwa, podobnie zresztą jak władza komunistyczna w końcowym stadium Polski Ludowej. Władza liberalno-demokratyczna „po prostu wiedziała lepiej” i miała ślepe zaufanie do doskonałych według niej mechanizmów wolnorynkowych. Ludowi na każdym kroku dowodziła jego głupotę, wykorzystując do tego zarówno media jak i rozbudowaną biurokrację, a także aparat prawa.

³¹ We współczesnym demokratycznym świecie *ulica* jest dość ważnym elementem procesów społeczno-politycznych.

³² Kategoria ta, podobnie jak kategorie *ludu* i *mas* miały swój historyczny kontekst. Użycie ich obecnie może mieć jedynie charakter wykorzystania ich w intelektualnym procesie budowy modelu cybernetycznego.

³³ M. Canivan, *Lud*, z angielskiego przełożył S. Szymański, Warszawa 2008, Wydawnictwo *Sic!*, s. 130.

³⁴ Lew Tołstoj w swojej literackiej *utopii* odwoływał się do mas, jako do zdrowego nurtu społecznego, nieskażonego dążeniem do bogacenia, gdzie trzon moralny nie był uszkodzony różnymi ideologiami. Po pewnym czasie masy, gdy poddały się konsumizmowi, to porzuciły swoje dotychczasowe robocze usytuowanie, zostając głównie przy żądaniach i przywilejach. Zaczęły coraz więcej wymagać.

³⁵ D. Karłowicz, op. cit., s. 65.

Utrata przez polityków odpowiedzialności przed suwerenem, przygłuszonym z jednej strony przez pazerny korporacjonizm gospodarczy, a z drugiej przez nieprzejrzysty, pełen skomplikowanych procedur system państwowej biurokracji, nie były tylko grzechem państwa polskiego po 1989 roku. Podobnie bywało i bywa na Zachodzie, co precyzyjnie opisał P. Rosanvallon³⁶, jednak w Polsce na ten jakby konstytutywny grzech demokracji liberalnej nałożyła się transformacja ustrojowa, jednych promująca ponad miarę, a innych ponad miarę krzywdząca. Rachunek krzywd, postrzeganych oczywiście subiektywnie, przelał czarę goryczy i stąd rewolucyjny bunt mas, od czasu do czasu manifestacyjnie wychodzących na ulicę i strajkujących, ale przede wszystkim korzystających z systemu wybojczego.

Obecne masy partycypują w obecnej rewolucji bez większego wysiłku i ryzyka, bowiem *pośrednicy rewolucyjni* „spijają z ich ust” ich oczekiwania, a nawet marzenia³⁷. Dotyczy to zarówno sfery materialnej jak i niematerialnej. Ta druga też jest ważna, co wykazały badania socjologiczne w legendarnym już Miastku.

Większość wyborców z października 2015 roku zintegrowała się nie wokół ewidentnego rozwoju gospodarczego i wzrostu PKB, tylko wokół subiektywnie odczuwanych krzywd i deficyt godności oraz wokół wartości i idei wyartykułowanych przez *pośredników rewolucyjnych*. Taka jest bowiem prawidłowość społeczna, że ludzi łączy przede wszystkim sfera symboliczna, podczas gdy sfera materialna dzieli³⁸. Wyznawane przez *pośredników rewolucyjnych* wartości i idee tworzą w miarę spójny system, którego bazą jest społeczne nauczanie Kościoła rzymskokatolickiego, będącego przecież – niezależnie od stosunku do wiary – istotnym elementem polskiej tożsamości, choćby w formie systemu wartości, tradycji, obyczajów. Tożsamość tę wzmacniają hasła narodowe, w formie, liberalnego jednak, nacjonalizmu zachowawczego (sprzeciw wobec globalizacji) zwanego potocznie „nacjonalizmem z ludzką twarzą”, a nie agresywnego (dominacja nad innymi narodami). Hasła te budują poczucie godności i wspólnoty.

Przegrani liberalni demokraci też dysponowali katalogiem wartości i idei, ale już mniej konkretnymi, na wyższym, zbyt wysokim dla ludu poziomie abstrakcji, a ponadto pozostającymi często w sprzeczności ze sobą. To: „wolność, sprawiedliwość, przyzwoitość, jawność, patriotyzm oparty na otwartości i dbaniu o swoje otoczenie, postępową politykę społeczną, powszechny sprawny system opieki zdrowotnej, edukacja równych szans i możliwości, zrównoważony rozwój gospodarczy, wzmacnianie ochrony przyrody i praw zwierząt, jak najszersza partycypacja obywateli i obywateli”³⁹. Część tych wartości i idei brzmiała nierealnie, a nawet utopijnie. Odległa była od codziennych doświadczeń przeciętnego człowieka, ale przede wszystkim – podobnie jak w przypadku państwa socjalistycznego – nie były one realizowane na co dzień. Społeczeństwo rozwarstwiało się, rosła sfera ubóstwa i wykluczenia, władza cechowała się pychą i arogancją, przekazy medialne pełne były fałszu i niedomówień, konsumpcja zaszczerpiona przez wielki kapitał, zwiększała wyzysk. Rósł stres egzystencjalny i brak zakorzenienia, spadał poziom zaufania społecznego. Władza polityczna, właściciele banków, klerkowie oraz większość mediów wy-

³⁶ P. Rosanvallon, op. cit.,

³⁷ Swoistym symptomem populizmu jest szczególne wsparcie przez mecenat państwowy po 2015 roku muzyki *disco-polo*.

³⁸ Sfera materialna, gdy zaczyna osiągać bardzo niski poziom też łączy na zasadzie – wspomnianej już – solidarności pokrzywdzonych.

³⁹ B. Nowacka, D. Wodecka, *Czas na lewicę? Wkurzona obywatelka zaprasza na jutro*, „Wysokie obcasy” 2018, nr 3, s. 13-14.

alienowała się tak jak w latach siedemdziesiątych XX wieku liderzy i beneficjenci realnego socjalizmu.

Oprócz oczekiwań ekonomicznych, poprzez przekształcenie państwa kapitalistyczno-liberalnego w państwo socjalne *pośrednicy rewolucyjni* zaspokajają irracjonalne potrzeby ludu. Część Polaków z przełomu XX i XXI wieku, chcąc wytłumaczyć dlaczego żyło im się gorzej, nie mogąc zaakceptować swego statusu, ale też faktów dziejowych, szukało przyczyn swojej sytuacji we wrogach. Kiedyś byli to Żydzi, później komuniści, teraz nuworysze i zachodni biznesmeni. „Ktoś kto ma kapitał kulturowy i społeczny, może dać sobie radę nawet wówczas, gdy brakuje mu kapitału finansowego. Ale gdy się tego nie ma, a na dodatek brakuje wiary w siebie, to się widzi tych innych, którzy przenoszą się do większych mieszkań, kupują samochody, a potem zmieniają je na nowsze, którzy wyjeżdżają za granicę – i się myśli, że to złodzieje”⁴⁰. Stąd zrodziła się żądza odwetu, zaspokojona przez *pośredników rewolucyjnych* w postaci polityki odwetu (dekomunizacja, deubekizacja, degradacja niektórych oficerów WP z okresu PRL). Zbiegła się ona zamiarem zamiarem likwidacji *ancient régime*, co oczywiście jest utopią wszelkich rewolucjonistów i, niepoahamowane przez racjonalność, skłania do działań podłych i okrutnych.

„W tym momencie jawi się pytanie, czy *pośrednicy rewolucyjni* właściwie odczytują oddolne oczekiwania i czy udaje im się realizować zamierzenia wynikłe z tych oczekiwań? A skoro są pośrednikami i mają w ręku środki społecznego oddziaływania, to czy przypadkiem nie wykorzystają tych środków do manipulowania masami? Obserwując tę rewolucję, ale mając też na nią wpływ, choćby poprzez media, trzeba wciąż na te pytania odpowiadać. Bo rewolucja nie jest przecież niekontrolowaną rewoltą”⁴¹.

Kreatywne *pośrednictwo w rewolucji* wynika z niezaprzeczalnego faktu, że po 2015 roku nie zdemontowano formalnych instytucji demokratycznych, zachowując cały system przedstawicielski, jednak w praktyce, po przejęciu władzy zrezygnowano z instytucji debaty publicznej, konsultacji społecznej i brania pod uwagę racji mniejszości, stosując w mechanizmach demokracji przedstawicielskiej metodę *dyktatu większości*. W parlamencie nie przeprowadza się debat, których uczestnicy otwieraliby się wzajemnie na przedstawione racje, wnioski mniejszości są automatycznie odrzucane. A to już jest typowe rozwiązanie rewolucyjne. Większość ignoruje mniejszość, a nawet ją konsekwentnie marginalizuje. To zawieszenie części zasad demokracji liberalnej zdaje się przypominać rosyjską wersję „suwerennej demokracji”. Tam też dyktat w sferze publicznej jest „kompensowany” przez wolność słowa i swobodę zrzeszeń.

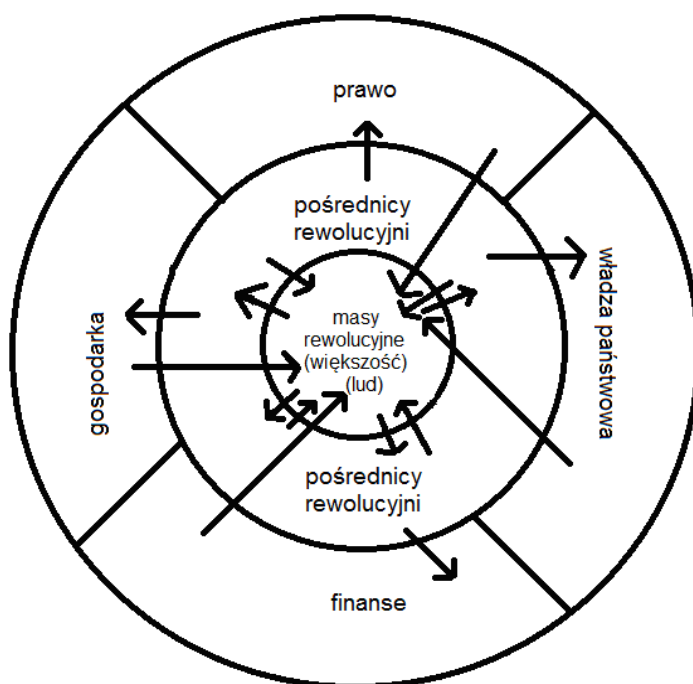
Nie ulega wątpliwości, że *pośredników rewolucyjnych* kusi możliwość oddziaływania na rewolucyjne masy za pomocą posiadanych środków społecznego przekazu, w tym przy stosowaniu, jakże modnej dziś na całym świecie, a wynikłej ze zjawiska wirtualizacji świadomości (tzw. fakty prasowe zamiast faktów rzeczywistych) metody *postprawdy*. Pewna część pośredników ulega tej pokusie, lecz póki co (początek 2018 roku) nie jest to zbyt nagminne. W wielu przypadkach zakusy te powściąga doświadczenie, że często *naród głupi nie wszystko kupuje*⁴², parafrazując cyniczną regułę objawioną przez Jacka Kurskiego. Niemniej nowa władza stosuje wiele technik inżynierii społecznej, głównie zmasowaną propagandę.

⁴⁰ M. Płatek, op. cit., s. 21.

⁴¹ S. Pastuszewski, *Rewolucji solidarnościowej ciąg dalszy*, „Akant” 2018, nr 2, s. 13.

⁴² Społeczeństwo „nie kupiło” zasadności wypłacanych przez premier Beatę Szydło wysokich premii dla zdegradowanych ministrów i wiceministrów.

Przedstawiona w schemacie dynamika procesów *dokańczającej się rewolucji solidarnościowej* unaocznia wektory sił sprawczych, ale też siły zwrotne. Wprawdzie to *masy* za sprawą *pośredników rewolucyjnych* wywołują nową jakość w sferach prawa, władzy, finansów i gospodarki, ale w efekcie też zaczynają one podlegać oddziaływaniu owych nowych jakości. Czasem są to jakości korzystne dla najsłabszych obywateli, choćby wspomnieć 500+, obniżony wiek emerytalny, ulgi przy zakupie leków, program *Mieszkanie plus*⁴³, program pracowniczych planów kapitałowych (PPK), lecz czasem są one niezbyt korzystne, choćby wspomnieć ów gorset opresji finansowo-administracyjnej od 2015 roku, sprzęgający się z wcześniejszymi, niezlikwidowanymi mimo wszystko neoliberalnymi gorsetami pieniądza i biurokracji. Lud wprawdzie pozostaje w pewnej korespondencji z *pośrednikami rewolucyjnymi*, ale już nie z państwem, prawem, gospodarką i sektorem finansów. Strefy te mniej lub bardziej ów lud uciskają. Znaczna część społeczeństwa żyje więc w poczuciu ciągłego zagrożenia i niepewności jutra. Rodzi to frustracje, które od czasu do czasu kończą się tragicznie⁴⁴.

Ryc. 2. Procesy dokańczającej się rewolucji solidarnościowej (faza pierwsza)

Źródło: opracowanie własne

⁴³ Według różnych szacunków w Polsce brakuje 2 do 3 milionów mieszkań.

⁴⁴ Narastająca fala samobójstw; na przykład „samobójstwo poszerzone” matki i trójki dzieci w Zelczynie 7 marca 2018 roku.

Niewątpliwie owe dwa, a raczej trzy *terror* częściowo nawzajem się redukują. Systemowy przecież *terror pieniądza* oraz cywilizacyjny *terror biurokracji* przyhamowywane są przez spontaniczny, nie zawsze jednak samoograniczający się *terror większości*⁴⁵, głównie w parlamencie. Sprawujący władzę starają się łagodzić skutki biurokratyzmu i wyzysku ekonomicznego.

W schemacie tym szczególną rolę pełnią *pośrednicy rewolucyjni*, którzy – jak widać – mogą przez pewien czas nie w pełni podlegać zmodernizowanemu przez siebie systemowi państwowo-ekonomicznemu. Pozostaje więc poleganie na ich wewnętrznych regulacjach ideowo-moralnych. Dla dobra państwa muszą jednak populistyczne oczekiwania i żądania „przepuścić” przez filtr idei i wartości. Dobrze jest wierzyć, bowiem są oni obecnie przy władzy, tworzą prawo, częściowo opanowują finanse i biorą do ręki ster gospodarki uspołecznionej, że owi *pośrednicy rewolucyjni* cały czas wsłuchiwać się będą w oczekiwania mas i zaspokajając będą ich żywotne potrzeby, po części jednak – dla rozsądku i równowagi – moderując te oczekiwania, czyli w istocie będą służyć, a nie władać. Władza jako służba... Być może zabrzmiało to nazbyt idealistycznie, ale póki co – według autora niniejszego studium – wielu pośredników rewolucyjnych usiłuje taką postawę zachować.

Część jednak narzuca masom swoje wizje, od czasu do czasu posługując się manipulacją, zwaną eufemistycznie *inżynierią społeczną*. Dzieje się tak dlatego, że muszą oni nie tylko przebudowywać państwo i prawo, ale spełniać codzienne funkcje władcze. Jednak, gdy zbyt zaufa się swojej wizji i mądrości, lekceważąc krytykę głoszoną przez opozycję, to łatwo o błędy. S. Skarżyński stwierdza ironicznie, choć w znacznym stopniu bezpodstawnie, że „związek PiS z rzeczywistością jest wątpliwy”⁴⁶.

Pośrednicy rewolucyjni za przeciwnika ideowego przyjęli były system realnego socjalizmu w PRL, bez rozróżniania jego dobrych i złych stron. Podobnie potraktowali demokrację liberalną. Nie określając zbyt precyzyjnie proponowanego w zamian „systemu dobrej zmiany”, zaczęli demontować dotychczasowy system, głównie w sferze symbolicznej i personalnej, gdyż zarówno jeden jak i drugi „wrogi system” pozostawiły w miarę dobrze funkcjonującą bazę materialno-prawną, mającą na dodatek międzynarodowe zabezpieczenia. Tzw. dekomunizacja objęła więc głównie sferę nazewnictwa publicznego oraz sferę personalnego „trybunału historii”, dotyczącego funkcjonariuszy aparatu represji i najwyższych władz PRL, szczególnie ostatniego okresu państwa, w którym to okresie część pośredników rewolucyjnych została skrzywdzona⁴⁷. Odsunięto od ważnych funkcji państwowych osoby aktywne w PRL, należące do PZPR i stronnictw sojusznicznych oraz wykształcone w minionym okresie, co szczególnie widoczne jest w wojsku i policji.

Niewzruszenie bazy ekonomicznej poprzedniego okresu i wybiórcza przebudowa dotychczasowego prawa, również pozostającego pod międzynarodową kuratelą, skłania do stwierdzenia, że mamy do czynienia z *rewolucją niepełną* bądź *przyhamowaną od zewnątrz*.

Po dwóch latach wrzenia rewolucyjnego lud zamilkł. „Społeczeństwo przestało reagować”⁴⁸ – twierdzi A. Zoll, a S. Skarżyński rozwija tę myśl: „Polskie społeczeństwo wykazuje daleko idącą obojętność, mobilizując się w ograniczonym zakresie mniej więcej

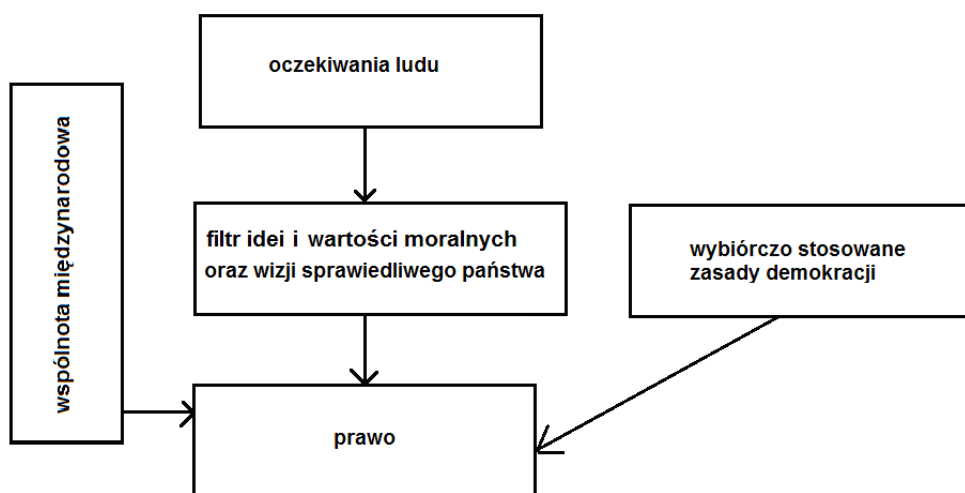
⁴⁵ Być może bardziej celne byłoby użycie terminu *dyktat* zamiast *terror*.

⁴⁶ S. Skarżyński, *Odrażający...*, op. cit., s. 13.

⁴⁷ Tzw. ustawę degradacyjną dotyczącą dowódców wojskowych zawetował Prezydent RP Andrzej Duda 27 kwietnia 2018 roku.

⁴⁸ M. Stasiński, Andrzej Zoll, op. cit., s. 24.

raz do roku, co władza zresztą z łatwością omija”⁴⁹. Można więc mówić, że pierwsza faza rewolucji dobiegła końca. Koniunktura w gospodarce i szeroka, nowatorska w wielu zakresach akcja socjalna poprawiła sytuację wielu obywateli, którzy – w miarę i chwilowo zadowoleni – przestają się żywo interesować sprawami wspólnymi, bądź zawierają propagandzie rządowej. W takiej sytuacji, nierecenzowani przez lud *pośrednicy rewolucyjni*, kontynuują reformy, często oczywiście metodą prób i błędów, bo w polityce inaczej się nie da. Wbrew utopii Platona nie ma recepty na idealne państwo.

Ryc. 3. Proces stanowienia prawa przez pośredników rewolucyjnych w czasie rewolucji populistycznej

Źródło: opracowanie własne

We współczesnym demokratycznym świecie wszystkim, a w głównej mierze rządzącym, zależy na względnej stabilizacji, bowiem destabilizacja prędzej czy później odsunie rządzących od władzy. Nieprawdą jest więc, że pośrednicy rewolucyjni wciąż, dla utrzymania swojej władzy stymulować będą chaos, co wieszczy M. Król: „Im więcej bałaganu, tym więcej ludzie zgłępieją i w ogóle przestaną protestować. Pomysł z późnego imperium osmańskiego”⁵⁰. Doprawdy, ale paralele to nazbyt odległe, i w czasie, i przestrzeni kulturowej. Niemniej Jacek Leociak wskazuje na niebezpieczeństwo techniki *Bewegung*, czyli ciągłego ruchu, pisząc: „Ruch jest podstawą politycznego nacjonalizmu PiS. PiS nigdzie nie dojdzie, on tylko musi iść”⁵¹.

Pośrednicy rewolucyjni, formując się przez wiele lat w wodzowskiej partii opozycyjnej, przygotowali się do stanowienia rewolucji. Są karni, także w myśleniu, pracowici i konsekwentni. Nie mają wątpliwości, albo te wątpliwości pozostawiają do rozstrzygnięcia kierownictwu. Jako „żołnierze” chcą być dobrze wynagradzani, stąd tendencja niektó-

⁴⁹ S. Skarżyński, *Nadzieja...*, op. cit., s. 7.

⁵⁰ M. Król, *Po co to wszystko?*, „Gazeta Wyborcza” 2017, nr 297, s. 14.

⁵¹ J. Leociak, M. Stasiński, op. cit., s. 13.

rych do dodatkowych korzyści, choćby wspomnieć wysokie premie dla odchodzących członków rządu Beaty Szydło, a także jej nietrafne wystąpienie w obronie tych premii na posiedzeniu Sejmu 26 marca 2018 roku.

Trzy terrory

Obok *terroru większości* rewolucja po 2015 roku dopuszcza, przejęte od poprzedników, czasem nawet je modernizując dla własnych korzyści, dwa inne: *terror pieniądza* i *terror biurokracji*, choć z uwagi na złagodnienie współczesnego języka lepiej posługiwać się pojęciem *dyktatu*.

Jednym z instrumentów, zachowanej przeciw gospodarki liberalnego kapitalizmu, jest *terror pieniądza*. Przeciętny obywatel musi płacić za wszystko, w tym także za to, co tradycyjnie było dotąd bezpłatne lub względnie tanie, czyli za usługi urzędnicze i sądowe, posługę religijną i pomoc medyczno-opiekuńczą. Aby *utrzymać się na powierzchni* musi pozyskiwać dodatkowe środki finansowe, sam przez to stając się czynnym i po części też drapieżnym udziałowcem obłędnego łańcucha *terroru pieniądza*. Sytuacja taka dręczy większość społeczeństwa, ale realizatorzy dezyderatów rewolucyjnych (pośrednicy rewolucyjni) póki co nie reagują na odziedziczony po poprzednikach *terror pieniądza*. Zmodernizowany aparat państwowy nawet zwiększa swą opresyjność finansową, co na zasadzie łańcucha wzmacnia *terror pieniądza* w innych dziedzinach. Bo na mandaty, opłaty sądowe i urzędowe, a nawet coraz droższą komunikację, trzeba gdzieś zarobić.

Przez dwa lata od 2015 roku dodano kilka nowych podatków lub quasi-podatków, opłat. Wprowadzono podatek bankowy, za który zapłacili i wciąż płacą wszyscy klienci banków. Wprowadzono podatek od towarzystw ubezpieczeniowych, w rezultacie czego zapłacili ci, którzy kupują polisę na samochód, dom czy na jakąkolwiek nieruchomość. Wprowadzono podatek od wkładów pieniężnych wnoszonych do firm, podatek od fuzji i przejęć finansowych kredytem. Wprowadzono podatek od przychodów z majątku dziedzicznego lub otrzymanego jako darowizna. Wprowadzono nowe, nieznane dotąd opłaty, jak ostatnio opłatę przesyłową, przez co wszyscy zapłacimy w rachunkach za energię elektryczną znacznie większe kwoty. Wprowadzono nowe opłaty za przesył wody, za śmieci, nawet za torebki foliowe. Wprowadzono dodatkową składkę emerytalną i rentową dla najlepszych miejsc pracy i do zera obcięto koszty uzyskania przychodów. Rygorystycznie wzrosły różne kary, zapowiada się kara w wysokości 5000 zł za brak dowodu osobistego. Usiłowano wprowadzić podatek handlowy, powstrzymany jednak przez Komisję Europejską. Uszczelniony system podatkowy dręczy psychicznie drobnych przedsiębiorców i to nie dlatego, że dotąd oszukiwali, tylko dlatego, że obecnie toną w morzu biurokracji.

Terror biurokracji wynika z jej nieprzejrzystości i nadmiernego rozrostu. „Zagmatwanie instytucji zwiększa ich dystans do obywateli tak, że przestają być oni obywatelami, by stać się zdominowanymi przez te instytucje poddanymi” – twierdzi P. Rosanvallon⁵².

Przeniesiony z UE *terror biurokratyczny* nie zmniejsza się, przede wszystkim dlatego, że w otoczeniu względnego chaosu zwarta biurokracja ratuje państwo przed rozkładem. Trzeba też wziąć pod uwagę zrozumiały z punktu widzenia psychologicznego fakt, że pośrednikom rewolucyjnym, z których część sprawuje realną władzę, nie chce ograniczać liczby miejsc pracy w biurokracji. Bo są one czyste, ciepłe i bezpieczne. Bo są dla nich samych, a także rodziny i znajomych, ale też wiernych wykonawców, cóż że czasem karierowiczów. W rezultacie powstają nowe instytucje budżetowe, różne agencje i ośrodki. Re-

⁵² Za: M. Bylin, *Lektura obowiązkowa dla opozycji*, „Gazeta Wyborcza” 2018, nr 52, s. 4.

wolucja zmienia ich strukturę i nazwy, a nie wolumen tego typu biurokratycznych przyssawek.

Nowe państwo zachowało liberalno-kapitalistyczną opresyjność dotychczasowego państwa. „Jest tak samo drapieżcze jak poprzednie rządy”⁵³. Opresyjność ta jest najbardziej dotkliwa dla najsłabszych i najbiedniejszych, którzy nie mają wystarczająco *thuszczu finansowego* i bardzo często w płaceniu rachunków wystawionych im przez państwo i akceptowane, bądź tolerowane przez państwo różne instytucje, w tym zaspokajające elementarne potrzeby obywateli, mają debet. Ów system opresji oparty jest na trzech filarach: *dura lex sed lex*, nienaruszalność własności, zdroworozsądkowa doktryna głosząca, że *za wszystko trzeba płacić*. Bezwzględność ściągania podatków większość ludzi stara się zaakceptować, bo z nich przede wszystkim utrzymuje się sfera publiczna realizująca *dobro wspólne*, ale już do dyskusji pozostają opłaty za czynności urzędowe, horrendalne opłaty sądowe, coraz wyższe mandaty i różne kary, a wszystko to obarczone bezwzględną ściągalnością odsetek. Samorządy terytorialne, będące też przecież funkcją państwa, postępują podobnie i zachowują się podobnie jak ono, przypominając przedsiębiorstwa kapitalistyczne, w których zysk jest głównym celem. Przykładem takiej praktyki mogą być rozbudowane do monstrualnych rozmiarów strefy płatnego parkowania w miastach. Podobnie postępuje aparat prawny, którego wyroki, szczególnie te niższe, związane z grzywnami i opłatami sądowymi, często nie mają wiele wspólnego ze sprawiedliwością, bowiem celem ich jest ściąganie jak największej kwoty pieniężnej z tych, którzy wpadną w jego ręce. Pozyskane środki nie idą w całości na utrzymanie owego aparatu, bowiem główny jego windykator czyli komornik działa jak przedsiębiorca prywatny, to znaczy nastawiony jest głównie na zysk.

Niewątpliwie owe dwa, a raczej trzy *terror* częściowo nawzajem się redukują. Systemowy przecież *terror pieniądza* oraz cywilizacyjny *terror biurokracji* przyhamowywane są przez spontaniczny, nie zawsze jednak samoograniczający się *terror większości*⁵⁴, przede wszystkim na poziomie parlamentarnym.

Elity

Do elit wyodrębniających się ze społeczeństwa z uwagi na kompetencje należy także z uwagi na sprawowane funkcje część pośredników rewolucyjnych (tzw. elity władzy, elity polityczne). Jest to grupa wyraźnie mniejszościowa, w zasadzie skupiona w jednej, dość ekskluzywnej partii. Inna rzecz, że po 1989 roku nie ma w Polsce partii masowych⁵⁵.

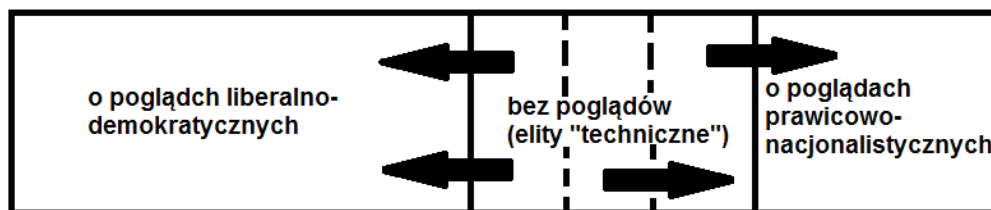
Jeśli idzie o identyfikacje pogładowe, to w czasie przygotowań do rewolucji i w czasie samej rewolucji wykrystalizowały się dwa bieguny: poglądy liberalno-demokratyczne (+ konserwatywne), poglądy prawicowo-nacjonalistyczne (+ konserwatywne). Blok pierwszy na poziomie elit jest najliczniejszy, choć prawie równie liczny jest blok elit (inteligencji) bez poglądów (tzw. inteligencja „techniczna”, specjalistyczna, operacyjna). Są to ludzie bez przekonań politycznych lub lojalności wobec konkretnego elektoratu. Wobec władz występują jako profesjonalni lojaliści. Blok prawicowo-nacjonalistyczny jako sprawujący władzę jest niezbyt liczny, lecz przyciąga część elit bez poglądów, które dla karie-

⁵³ J. Piekutowski, M. Wilgocki, op. cit., s. 18.

⁵⁴ Być może bardziej celne byłoby użycie terminu *dyktat* zamiast *terror*.

⁵⁵ Ostatnią partią masową była Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (1949-1991). Okresowo, u schyłku PRL, odsetek członków PZPR w polskim społeczeństwie wynosił 10%. Odliczając dzieci i młodzież, to co 10 dorosły obywatel Polski Ludowej należał do PZPR. W latach siedemdziesiątych XX wieku liczba członków PZPR sięgnęła 3 milionów. Przynależność partyjna w większości przypadków była tylko formalna, z uwagi zarówno na masowość tej partii jak i pogłębiający się w niej kryzys ideowy.

ry manifestacyjnie głoszą poglądy tegoż. Duża część elit „technicznych”, raczej nie deklarując konkretnych poglądów, sprzyja biegunowi liberalno-demokratycznemu.

Ryc. 4. Rozkład poglądów w elitach

Źródło: opracowanie własne

Znamienne, że przy rozmyciu się pojęcia „lewicowość”, prawie nie ma już elit lewicowych, chyba, że tkwią one ukryte w starszych i bardzo starych, odchodzących z areny, pokoleniach. Także rozmyte jest pojęcie „konserwatyzmu”, gdyż cechy jego są obecne w każdym z trzech bloków elit. Efektem „zamieszania” ideowego jest też to, że elity prawicowo-nacjonalistyczne opowiadają się za populistyczną, a nawet socjalistyczną formą uprawiania polityki, a to głównie za sprawą idei narodu (zjednoczonego narodu). Nie ulega wątpliwości, że sprawujące władzę po 2015 roku elity polityczne to mniejszość o poglądach prawicowo-nacjonalistycznych, do której dołączają ludzie, którzy z uwagi na swoją karierę poglądy takie werbalnie artykułują.

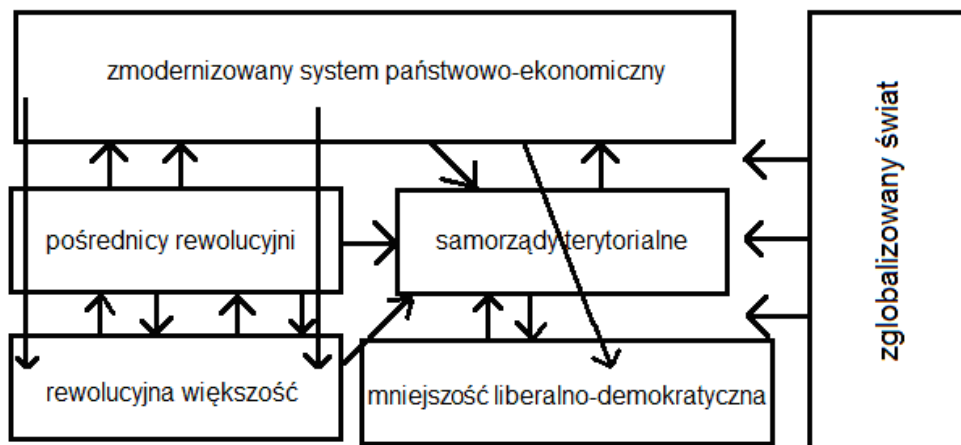
Wśród grupy „technicznych” są uwiedzeni nacjonalistycznym posłannictwem inteligencji, z których większość oficjalnie nie przystępuje do obozu prawicowo-nacjonalistycznego, ale podejmują oni zażartą nieraz dyskusję z podobnymi sobie „technicznymi” o poglądach liberalno-demokratycznych, notabene również niezgłaszającymi akcesu do konkretnego obozu (sferę „technicznych” bez akcesu oznaczono na schemacie linią przerywaną. Jest ona bardzo płynna). Ubiegunowienie elit jest w miarę stałe, ale wielkość tych biegunów raczej nie. Póki co liczbowo dominuje biegun liberalno-demokratyczny, lecz równocześnie postępuje proces powiększania się kosztem „bezideowego centrum” bieguna prawicowo-nacjonalistycznego.

Zmarginalizowanie mniejszości

W państwie rewolucyjnego wrzenia objawiającego się *terrorem większości* mniejszość nie ma istotnego wpływu na dokonujące się procesy. *Pośrednicy rewolucyjni* lekceważą ją, większość przeklina, także za pomocą internetowego *hejtu*, a zmodernizowany system państwowo-ekonomiczny zmusza do określonych zachowań. Mamy więc do czynienia nie tylko z marginalizacją ilościową, ale też jakościową. To rzeczywiście jest *nowa*, nazwijmy *rewolucyjna forma demokracji*, tak, demokracji, bowiem niezawieszone zostają podstawowe prawa człowieka i obywatela, w tym wolność słowa. Systemy wyborcze są teoretycznie dostępne dla każdego, nikt nikomu nie zamyka ust, co wcale nie znaczy, że póki co uszy mas i pośredników nie są zamknięte na głosy dobiegające z marginesów. Ma miejsce dyktat *pośredników rewolucyjnych*, cały czas powołujących się na wolę większości, czyli *suwerena*.

Z permanentnie toczącej się w państwach demokracji debaty o państwie wyłączone jest nie tylko demokratyczno-liberalna mniejszość, ale także centrum. Znaczna część klasy

ludowej, będąca trzonem elektoratu PiS, też z natury swej jest wyłączona, bowiem uczestniczyć w tego typu debacie nie potrafi. Zawierza pośrednikom.

Ryc. 5. Zmarginalizowanie mniejszości w I fazie *dokładającej się rewolucji*

Źródło: opracowanie własne

W swoisty sposób na marginesie procesów rewolucyjnych pozostają samorządy terytorialne, ale mają one ściśle określone, gospodarczo-socjalne zadania i ograniczony zasięg. Ponadto są z natury zbyt rozproszone, aby stanowić liczącą się w tych procesach siłę. Niemniej to one stanowią swoiste oparcie dla mniejszości liberalno-demokratycznej, która usiłuje doprowadzić do pewnego stopnia integracji w skali państwa lokalnych struktur samorządowych, co wydaje się być zadaniem niewykonalnym z uwagi na naturę samorządności terytorialnej (określone interesy, prawa i kompetencje).

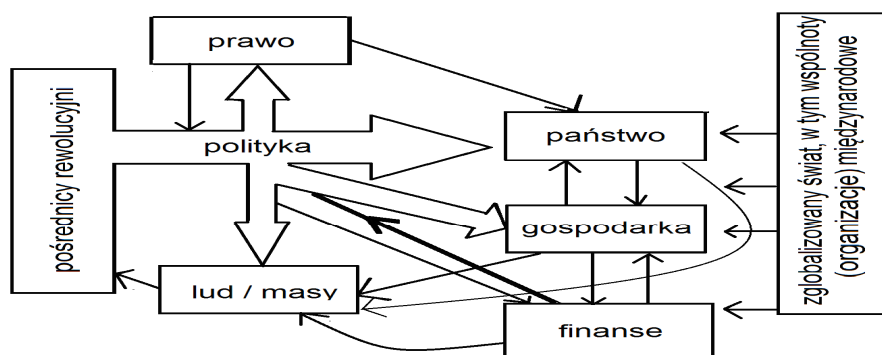
Nie ulega wątpliwości, że *pośredników rewolucyjnych* kusi możliwość oddziaływania na rewolucyjne masy za pomocą posiadanych środków społecznego przekazu, w tym przy stosowaniu, jakże modnej dziś na całym świecie, a wynikłej ze zjawiska wirtualizacji świadomości (tzw. fakty prasowe zamiast faktów rzeczywistych) metody *postprawdy*. Pewna część pośredników ulega tej pokusie, lecz póki co (początek 2018 roku) nie jest to zbyt nagminne. W wielu przypadkach zakusy te powściąga doświadczenie, że często *naród głupi nie wszystko kupuje*, parafrazując cyniczną regułę ukutą przez Jacka Kurskiego.

Rewolucyjny rozrost polityki

We współczesnym państwie demokratycznym, stosującym w sferze gospodarki zasady liberalne, to właśnie gospodarka stanowi jeden z głównych czynników regulacji stosunków wewnętrznych. Polityka rozumiana za Maxem Weberem jako zdobywanie i sprawowanie władzy na poziomie makrospołecznym, nie wybija się wówczas na plan pierwszy. To mechanizmy rynkowe w zasadniczym stopniu wpływają na działania ludzi.

Inaczej jest w sytuacji rewolucyjnej, kiedy dokonywane są gwałtowne i gruntowne zmiany w państwie. Wówczas to polityka, do dyspozycji której pozostają *mechanizmy siłowe*, urasta do rangi głównego moderatora i regulatora rzeczywistości, głównego instrumentu zmian. Zadaniem jej, oprócz utrzymania i umocnienia władzy, jest przeprowadzenie

zmian, także w działającej dotąd w miarę autonomicznie gospodarce. Jednak we współczesnym, zglobalizowanym świecie polityka, nawet w sytuacji rewolucyjnej, nie ma charakteru *wszechobecnej ośmiornicy*. Ogranicza ją obowiązujące, choć permanentnie zmieniane przez nią samą prawo, ale też zglobalizowany świat zewnętrzny, działający głównie poprzez międzynarodowy system finansowy, a także poprzez organizacje międzynarodowe za pomocą prawa stanowionego przez nie, a ratyfikowanego przez poszczególne państwa. Polityka pośredników rewolucyjnych po 2015 roku jest więc ustawicznym manewrowaniem między tym, co możliwe do zmiany a co niemożliwe.

Ryc. 6. Polityka, prawo i lud w sytuacji rewolucji populistycznej

Źródło: opracowanie własne

Objaśnienie: Polityka jest procesem dynamicznym, podczas gdy prawo i państwo stanowią w miarę, okresowo przynajmniej, względnie stabilny segment rzeczywistości społeczno-politycznej. Współzależność między tymi segmentami są wielostronne, lecz w wielu przypadkach można wyodrębnić wektory dominujące, które na powyższym schemacie zaznaczono. Między innymi wykazano małą zależność finansów od polityki, ale za to wyraźny wpływ finansów na politykę. Widoczny jest jednak rewolucyjny rozrost i niezwykła dynamika polityki jako głównego narzędzia *pośredników rewolucyjnych*. Rewolucja nie może bowiem mieć skrupułów, choć jest na swój sposób idealistyczna.

Prawo zmieniane przez parlamentarną większość

Przez prawo rozumie się system norm i jednoznacznych dyrektyw postępowania, które powstały w związku z istnieniem państwa, ustanowionych lub uznanych przez właściwe organy władzy publicznej lub społecznej i przez te organy stosowanych, w tym z użyciem przymusu⁵⁶. W Polsce prawo stanowione jest przez parlament, ale w jego późniejszej interpretacji bierze się również pod uwagę wyroki sądów. Litera prawa może być interpretowana w różny sposób. W sytuacji rewolucyjnej można mówić o dynamicznej interpretacji prawa, w tym także o jego nieprzestrzeganiu w pełnym zakresie, a także odstępstwach w jego przestrzeganiu. - „Dobro ludu jest naszym prawem” – mówiono na pierwszych po-

⁵⁶ S. Wronkowska, *Podstawowe pojęcia prawa i prawnoustwowa*, Wydawnictwo Ars boni et aequi, Poznań 2005, s. 11-20.

siedzeniach Sejmu po 2015 roku. W istocie bowiem często dąży się do ustanowienia nowego, często odmiennego od dotychczasowego prawa, które ma zapewnić realizację dezyderatów rewolucyjnych. Jest to oczywiście gra ryzykowna, gdyż jedna zmiana pociąga za sobą kolejną, a dezyderaty często są trudne do spełnienia.

Gorączka legislacyjna przekłada się na jakość stanowionego prawa. Ma miejsce brak konsultacji, „łamane są podstawowe zasady legislacyjne, nowelizuje się nowelizacje, jedną ustawą zawiesza się kilka”⁵⁷. Według opozycji stosunek pośredników rewolucyjnych do prawa „zbliża się niebezpiecznie do pewnej granicy za którą rozciąga się nieograniczona przestrzeń ustawowego bezprawia”⁵⁸. Widoczne jest to przede wszystkim w „dewastacji prestiżu Trybunału Konstytucyjnego i jego funkcji kontrolnych oraz zamienienie w kompletną farsę procedur ustawodawczych”⁵⁹.

Za tym soczystym, publicystycznym sformułowaniem, wskazującym jak silny jest opór wobec dokonujących się zmian, kryje się konstatacja o zamyśle takiej przebudowy państwa, aby było ono łatwiej sterowane przez rządzącą większość oraz o nieliczeniu się z opozycyjną mniejszością w parlamencie. Są to bez wątpienia działania rewolucyjne, bez wątpienia o charakterze przemocy symbolicznej. Usprawiedliwiać może je jedynie szczytny cel, co do którego pośrednicy rewolucyjni nie mają wątpliwości.

Fazy trzeciej fazy rewolucji solidarnościowej

Rewolucja jest procesem. Historycy dowodzą, że rewolucja socjalistyczna w Rosji trwała ponad 20 lat, czyli od 1917 do 1938 roku.

Wraz z wyborem 11 grudnia 2017 roku premiera Mateusza Morawieckiego i częściową rekonstrukcją rządu zakończyła się I faza rewolucji, faza *burzy i naporu*. „Zjedzone zostały niektóre dzieci rewolucji”, co publicznie wytłumaczono, że *spełniły już one swoje zadanie*, a teraz są inne zadania, co sugeruje, że pośrednicy rewolucyjni mają swój plan⁶⁰. Rozpoczęła się faza stabilizowania rozchwianego gmachu państwa i utwierdzania dotychczasowych zdobyczy rewolucyjnych. Sprzyja temu milcząca zgoda mas, które jeśli występują przeciwko rządowi to tylko w sektorach branżowych i tylko z żądaniem wyższych uposażeń. Wydaje się, że paląca do niedawna kwestia godności została rozwiązana. Ład, silna władza i naród wyniesiony na piedestał wartości wspólnotowych – obok oczywiście szerokiej akcji socjalnej – zdają się zadowalać masy.

Na zamknięcie I fazy i stabilizacyjny kształt II fazy istotny wpływ miała społeczność międzynarodowa, cały czas dofinansowująca polskie państwo, w tym samorządy. Zbyt silne są też związki polskiej gospodarki i finansów z zachodnimi korporacjami. Z tych powodów pośrednicy rewolucyjni nie zdecydowali się na izolację międzynarodową, do której doszłoby, gdyby pogłębiali niektóre zmiany. Mamy więc do czynienia z *samoograniczającą się rewolucją*. Samoograniczenie to, a nawet skrępowanie wynika również z kultywowania idei i moralności, przejętego od *Solidarności* etosu oraz zaakceptowanej idei *państwa prawa*.

Tak więc, głównymi czynnikami ograniczającymi przemiany rewolucyjne, ale też powodującymi decyzję o samoograniczaniu się są:

1. „Państwo prawa”

⁵⁷ J. Piekutowski, M. Wilgocki, op. cit., s. 18.

⁵⁸ J. Zajadło, *Kiedy bezprawie udaje prawo*, „Gazeta Wyborcza” 2018, nr 40, s. 21.

⁵⁹ Ibidem, s. 21.

⁶⁰ Na pewno taki plan jest, ale modernizowany jest on *ad hoc*, co daje całemu przedsięwzięciu politycznemu większą szansę powodzenia.

2. Podstawowe zasady demokracji
3. Obiektywne prawa ekonomiczne, głównie prawa rynku
4. Prawo, umowy i zobowiązania międzynarodowe
5. System zglobalizowanej gospodarki

Dążenie mas i pośredników rewolucyjnych do pogłębienia przemian ściera się z powszechnym raczej pogodzeniem się z tymi ograniczeniami z uwagi na obawę przed destabilizacją państwa i jego izolacją na arenie międzynarodowej. Tak więc można mówić, że po fazie rewolucyjnej – jako kontynuacja – nastąpiła faza głębokiej, permanentnej reformy.

Co po rewolucji?

Czy rewolucję postsolidarnościową można powstrzymać? Na pewno można oddziaływać na jej przebieg, ale musi się ona wyczerpać, choć także za sprawą owego oddziaływania. Nawet jeśli za sprawą kartki wyborczej pośrednicy rewolucyjni utracą władzę, to procesy rewolucyjne będą jeszcze się tlić aż do naturalnego wygaśnięcia. Wywołana przez nie zmiana w taki czy inny sposób utrwali się. Psychologizujący teoretycy rewolucyjni (np. David C. Schwartz, Denton E. Morrison) przyczynę rewolucji upatrują w stanie umysłu mas. W wyniku rewolucji stan ten zmienia się a więc rewolucja utrwala się. Czy po wyczerpaniu się rewolucji nastąpi powrót od stanu poprzedniego? Nie, chociażby z uwagi na zmieniony stan umysłu mas.

Podsumowanie

Analiza zmian w Polsce po 2015 roku w oparciu o paradygmat rewolucji nie udowodniła jednoznacznie, że zmiany te są rewolucją według powszechnie przyjętych paradygmatów, ale wykazała, że mają one wiele cech rewolucji. Jest to rewolucja samoograniczająca się, dokańczająca się, a także przyhamowana od zewnątrz. Burzy system demokracji liberalnej, lecz zachowuje jego źródło, czyli system kapitalizmu korporacyjnego. Wbrew oczekiwaniom mas zwiększa się opresyjność aparatu państwowego. Być może gwałtowna i gruntowna zmiana po 2015 roku jest *rewolucją nowego typu*, jako że historycznie rzecz biorąc rewolucja zawsze definiuje się na nowo. Jeśli przyjmiemy, że przemiany solidarnościowe lat 1980-1981 oraz 1989-1999, były *rewolucją nowego typu*, to zmiany po 2015 roku, będące ich generacyjną kontynuacją, też są taką rewolucją. Można ją hasłowo nazwać *postsolidarnościową*, *godnościową* (*godności*), *populistyczną*. W każdym razie lokuje się w grupie rewolucji *aksamitnych*.

Autor ma świadomość, że niniejsze studium nie wyczerpuje zagadnienia, jakim jest politologiczno-socjologiczna analiza przemian dokonujących się w Polsce po 2015 roku. Niemniej wyraża nadzieję, że może być inspiracją do wnikliwszych, nawet jeśli tylko częściowych, analiz tego skomplikowanego i niezwykle dynamicznego procesu. Dla ożywczej świadomości tego co, się wokół nas dzieje i w czym, choć w różny sposób (poparcie i sprzeciw) uczestniczymy, wysiłek taki należy podjąć.

Bibliografia:

- Borkowicz J., *Jak inteligent zmienił się w Żyda*, „Przewodnik Katolicki” 2018, nr 9.
Brelík-Robson A., *Nowe średniowiecze*, „Gazeta Wyborcza” („Turning Points”) 2017, nr 302.
Bylin M., *Lektura obowiązkowa dla opozycji*, „Gazeta Wyborcza” 2018, nr 52.

- Canivan M., *Lud*, Warszawa 2008, Wydawnictwo *Sic!*.
- Kolińska-Dąbrowska M., *Sądy dla bogaczy*, „Gazeta Wyborcza” 2018, nr 59.
- Kolińska-Dąbrowska M., *Sądy dla bogaczy*, „Gazeta Wyborcza” 2018, nr 59.
- Kondzińska A., *Odeszli ministrowie, którzy khuli w oczy Brukselę*, „Gazeta Wyborcza” 2018, nr 7.
- Kozłowska I., *Państwo 4 „S”*, „Tygodnik Solidarność” 2018, nr 6.
- Kozłowski D., *Demos o demokracji*, „Sieci” 2018, nr 3.
- Król M., *Po co to wszystko?*, „Gazeta Wyborcza” 2017, nr 247, s. 4; *Tyrania większości*, „Angora” 2017, nr 57.
- Król M., *Po co to wszystko?*, „Gazeta Wyborcza” 2017, nr 297.
- Król M., Pochanke J., *Tyrania większości* (wywiad), „Angora” 2017, nr 53.
- Król P., *Bydgoszcz też ma szansę na nowy impuls*, „Metropolia Bydgoska” 2017, nr 12.
- Krupa J., Olszewski M., *Ile samorządu tyle wolności*, „Gazeta Wyborcza” 2018, nr 58.
- Leociak J., Stasiński M., *PiS zdjął rękawiczki*, „Gazeta Wyborcza” 2018, nr 64.
- Margueritte Bernard, Karnowski J i M., *Polska, czyli oaza* (wywiad), „Sieci” 2017, nr 48.
- Markowski R., *Miastko. I co z tego?*, „Gazeta Wyborcza” 2018, nr 34.
- Matyja R., *Świat władzy domaga się przewietrzenia*, „Rzeczpospolita” („Plus Minus”) 2018, nr 8.
- Michalski C., Staniszkis J., *Dlaczego „Solidarność” nie była rewolucją* (wywiad), „Europa-Tygodnik Idei” 2005, nr 35.
- Michnik A., *Nowa przemoc masy zaraża*, „Gazeta Wyborcza” 2011, 23 kwietnia.
- Modzelewski K., *Zajedźmy kobyłę historii. Wyznania poobijanego jeźdźca*, Warszawa 2013.
- Nowacka B., Wodecka D., *Czas na lewicę? Wkurzona obywatelka zaprasza na jutro*, „Wysokie obcasy” 2018, nr 3.
- Olszewski M., *Kurator w pierwszym szeregu rewolucji*, „Gazeta Wyborcza” 2018, nr 47.
- Olszewski M., *Rachunek krzywd, a gotówka pod stołem*, „Gazeta Wyborcza” 2018, nr 64.
- Pastuszewski S., *Demokracja związkowa lat 1980-1981 w pamięci i ocenie członków NSZZ „Solidarność” regionu bydgoskiego*, „Kronika Bydgoska” 2017, t. XXXVII.
- Pastuszewski S., *Rewolucja solidarnościowa czyli populistyczna etap pierwszy*, „Akant” 2018, nr 4.
- Pastuszewski S., *Rewolucji solidarnościowej ciąg dalszy*, „Akant” 2018, nr 2.
- Pastuszewski S., *Zmarginalizowani przeciw zmarginalizowanym*, „Akant” 2017, nr 4.
- Płatek M., *Baty na tyłku, ślady na gębie*, „Gazeta Wyborcza” 2017, nr 252.
- Rosanvallon P., *Dobre rządy*, z francuskiego przełożyła G. Majcher, Warszawa 2018.
- Rybińska A., Friedman G., *Polska jest wschodzącą potęgą* (wywiad), „Sieci” 2018, nr 3.
- Samsonowicz H., Subbotko D., *Jestem Polakiem, znaczy jestem coś wart* (wywiad); „Gazeta Wyborcza” 2016, nr 135.
- Siedlecka E., *Naród z partią, partia z narodem*, „Gazeta Wyborcza” 2017, nr 302.
- Skarżyński S., *Czyściec 2018*, „Gazeta Wyborcza” 2017, nr 302.
- Skarżyński S., *Nadzieja to nie przywilej. To obowiązek*, „Gazeta Wyborcza” („Magazyn Świąteczny”) 2018, nr 27.
- Skarżyński S., *Odrażający, brudni, źli, ale kochają ojczyznę*, „Gazeta Wyborcza” 2018, nr 46.
- Słownik języka polskiego*, t. II, red. Mieczysław Szymczak, Warszawa 1979, PWN
- Stasiński M., Zoll A., *Werdykt wyborczy może odwrócić rzekę* (wywiad), „Gazeta Wyborcza” 2018, nr 48.

Swat K., *Demokracja liberalna, czyli nowe logo Wielkiego Brata*, „Tygodnik Solidarność” 2017, nr 48.

Woźniak S., *Nowy porządek świata premiera Morawieckiego*, „Tygodnik Solidarność” 2017, nr 51-52.

Wronkowska S., *Podstawowe pojęcia prawa i prawoznawstwa*, Wydawnictwo *Ars boni et aequi*, Poznań 2005.

Zajadło J., *Kiedy bezprawie udaje prawo*, „Gazeta Wyborcza” 2018, nr 40.

Zaremba M., *Wielka Rewolucja Solidarności*, Poznań 2017.

Żakowski J., *Nie było nas!*, „Gazeta Wyborcza” 2017, nr 299.

Agnieszka Rogozińska¹

MEDIACJA W POLSKIM SYSTEMIE PRAWNYM

Streszczenie: Artykuł omawia alternatywne metody rozwiązywania sporów Alternative Dispute Resolution (ADR): mediację, concyliację, negocjacje i arbitraż (zwany także sądownictwem polubownym). W prawie polskim uregulowane są dwie spośród wskazanych metod, tj. mediacja i arbitraż. Omówiono miejsce mediacji i arbitrażu w polskim systemie prawnym, zasady postępowania mediacyjnego, a także szerokie spektrum zastosowania tego rodzaju rozwiązań zarówno w systemie karnym, jak i szeroko rozumianej dziedzinie życia społecznego.

Słowa kluczowe: alternatywne metody rozwiązywania sporów, mediacja, arbitraż, sprawiedliwość naprawcza, prawo, Polska

MEDIATION AND ARBITRATION IN THE POLISH LEGAL SYSTEM

Abstract: The article discusses alternative dispute resolution methods. Alternative Dispute Resolution (ADR): mediation, conciliation, negotiation and arbitration (also known as arbitration). Two of the indicated methods are regulated in Polish law, i.e. mediation and arbitration. The place of mediation and arbitration in the Polish legal system, principles of mediation proceedings as well as a wide range of applications of such solutions both in the criminal system and in the broadly understood field of social life were discussed.

Keywords: alternative methods of dispute resolution, mediation, arbitration, restorative justice, law, Poland

Wstęp

Wśród alternatywnych metod rozwiązywania sporów (*Alternative Dispute Resolution* - ADR) wyróżnia się mediację, concyliację, negocjacje i arbitraż. Zapisy polskiego prawa regulują dwie spośród wymienionych metod, tj. mediację i arbitraż. Niniejszy artykuł ma na celu omówienie zasad mediacji oraz wskazanie jej miejsca w polskim systemie prawnym.

Przez pojęcie mediacji rozumiemy próbę doprowadzenia do ugodowego rozwiązania sporu, satysfakcjonującego obie strony konfliktu na drodze dobrowolnych negocjacji prowadzonych przy udziale osoby trzeciej, neutralnej wobec stron i ich konfliktu - mediatora, który wspiera przebieg negocjacji, łagodzi powstające napięcia i pomaga – nie narzucając stronom rozwiązania – w wypracowaniu porozumienia². Mediator jest osobą bezstronną,

¹ Doktor nauk społecznych (nauki o polityce). Zawodowo związana z Katedrą Bezpieczeństwa Narodowego Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Filia w Piotrkowie Trybunalskim. Mediator Polskiego Centrum Mediacji im. dr Janiny Waluk w Warszawie. Stały mediator przy Sądzie Okręgowym w Piotrkowie Trybunalskim

² „Przez mediację rozumie się dobrowolny i poufny proces, w którym fachowo przygotowana, niezależna i bezstronna osoba za zgodą stron pomaga im poradzić sobie z konfliktem. Mediacja pozwala jej uczestnikom określić kwestie sporne, zmniejszyć bariery komunikacyjne, opracować propozycje rozwiązań i - je-

która nie reprezentuje ani interesów pokrzywdzonego, ani sprawcy³. W trakcie mediacji to strony decydują o jej przebiegu, treści ewentualnej ugody i zawartych w niej warunkach, mediator jest przede wszystkim strażnikiem procedury mediacyjnej, tj. kontroluje, czy warunki ugody są zgodne z zapisami prawa i zasadami życia społecznego. W trakcie postępowania mediacyjnego mediator zachęca strony do nawiązania dialogu, unikania konfrontacji i szukania porozumienia. Strony same wybierają technikę rozwiązania sporu i odgrywają szczególnie aktywną rolę w samodzielnym dążeniu do znalezienia formuły porozumienia, która będzie dla nich najbardziej odpowiednia. Mediacja daje zatem możliwość wyjścia poza stanowisko o charakterze czysto prawnym i uzyskania zindywidualizowanego rozwiązania odpowiadającego prawdziwemu charakterowi sporu⁴.

Zasady mediacji

Mediacja opiera się na pięciu podstawowych zasadach: dobrowolności, akceptowalności, bezstronności, neutralności, poufności⁵.

1. Dobrowolność jako naczelną zasadą mediacji obowiązuje zarówno strony, jak i mediatora. Strony przystępują do postępowania mediacyjnego na podstawie własnej decyzji, ale również w dobrej wierze, tzn. z chęcią rozwiązania konfliktu. Mediator zobowiązany jest do poinformowania stron na wstępie postępowania mediacyjnego o tym, że mają prawo do odstąpienia od mediacji na każdym jej etapie;

2. Akceptowalność równoznaczna jest ze zgodą stron na osobę mediatora, jak i uznaniem dla zasad prowadzenia mediacji w trakcie jej przebiegu;

3. Bezstronność rozumiana jako nieopowiadanie się mediatora po żadnej ze stron konfliktu. Mediator nie powinien sugerować sposobu rozwiązania sporu, może natomiast zachęcać strony do wyrażania stanowisk i opinii oraz do negocjowania formy zadośćuczynienia czy też innych elementów ugody;

4. Neutralność rozumiana jako obowiązek mediatora do pozostania neutralny wobec sposobu rozwiązania sporu proponowanego przez strony. Mediator może jednak ocenić czy zawartemu porozumieniu można nadać klauzulę wykonalności, gdyby strony chciały zatwierdzić ugodę przed sądem;

śli taka jest wola stron - zawrzeć wzajemnie satysfakcjonujące porozumienie”. Definicja za: *Spoleczna Rada do Spraw Alternatywnych Metod Rozwiązywania Konfliktów i Sporów przy Ministrze Sprawiedliwości, Standardy prowadzenie mediacji i postępowania mediacyjnego uchwalone przez Radę w dniu 26 czerwca 2006 r.*, https://ms.gov.pl/Data/Files/_public/mediacje/adr1/adr_standardy_mediacji.rtf (dostęp: 02.02.2018).

³ M. Koszowski, *Prawno-etyczne aspekty wykonywania zawodu mediatora z uwzględnieniem standardów europejskich*, „Studia Prawno-Ekonomiczne”, 2008, nr 77, s. 29–47; M. Koszowski, *Prawno-etyczne aspekty wykonywania zawodu mediatora (zasady etyki mediatora) z uwzględnieniem standardów europejskich*, „ADR Arbitraż i Mediacja”, 2008, nr 4, s. 103–117.

⁴ Cechy te odróżniają mediację od arbitrażu, w którym wyrok wydawany jest na podstawie właściwego prawa, a gdy strony wyraziły na to zgodę – z uwzględnieniem ogólnych zasad prawa i zasad słuszności. Wyrok wydawany jest przez arbitrów wybranych przez strony sporu lub według zasad przez nieustalonych, a strony mają obowiązek poddania się jego wskazaniom. Szarzej: *Arbitraż i Mediacja. Praktyczne aspekty stosowania przepisów. Materiały konferencyjne (Iwonicz Zdrój, 18–20.10.2007 r.)*, oprac. P. Nowaczyk, D. Sagan, T. Miśko, „ADR Arbitraż i Mediacja”, 2008, nr 1, s. 79–91; A. Jakubiak-Mirowska, *Od modelu sądowego do modelu eksperckiego – rozwój instytucji arbitrażu w Polsce*, [w:] *Alternatywne formy rozwiązywania sporów w teorii i w praktyce. Wybrane zagadnienia*, red. S. L. Stadniczeńko, H. Duszka-Jakimko, Opole 2008, s. 93–109.

⁵ Za przepisami artykułu 183³ *Ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego* (Dz.U. 1964, Nr 43, poz. 296, z późn. zm.) oraz artykułu 23a § 1 *Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego* (Dz.U. 1997, Nr 88, poz. 553).

5. Poufność rozumiana jako nieudostępnianie przez mediatora informacji dotyczących okoliczności, przebiegu i postanowień postępowania mediacyjnego osobom trzecim. Zasada ta dotyczy również stron mediacji – mogą one przekazać osobom trzecim tylko takie informacje, jakie wspólnie uzgodnią. Zgodnie z art. 259 *Kodeksu postępowania cywilnego* mediator nie może być świadkiem w czasie postępowania sądowego co do faktów, o których dowiedział się w związku z prowadzeniem mediacji, chyba że strony zwolnią go z obowiązku zachowania tajemnicy mediacji.

Mediacja w polskim systemie prawnym

Mediacja może mieć zastosowanie w różnego rodzaju sporach, w których regulacje prawne przewidują możliwość zawarcia ugody, tj. sprawy karne, cywilne, gospodarcze, rodzinne, z nieletnim sprawcą czynów karalnych, pracownicze i administracyjne - na wniosek sądu, bądź zainteresowanych stron (jeszcze przed wszczęciem właściwego postępowania sądowego).

Idea mediacji, jako alternatywnej metody rozwiązywania konfliktów i sporów, po raz pierwszy pojawiła się w prawie polskim w *Ustawie z dnia 23 maja 1991 r. o rozwiązywaniu sporów zbiorowych*⁶, następnie w *Kodeksie karnym* w 1997 r.⁷, *Ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich*⁸, w *Ustawie o postępowaniu przed sądami administracyjnymi* w 2004 r.⁹, zaś od 10 grudnia 2005 r. instytucja mediacji funkcjonuje w sprawach cywilnych¹⁰.

W przypadku mediacji w sprawach cywilnych obowiązują regulacje przepisów: *Kodeksu postępowania cywilnego*¹¹, *Regulacja obowiązująca od 10 grudnia 2005 r. wprowadzona do Kodeksu postępowania cywilnego ustawą o zmianie Kodeksu postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw*¹², *Ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wspieraniem polubownych metod rozwiązywania sporów*¹³, *Kodeks cywilny*¹⁴, *Ustawa o kosztach sądowych w sprawach cywilnych*¹⁵, *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie wysokości wynagrodzenia i podlegających zwrotowi wydatków mediatora w postępowaniu cywilnym*¹⁶, *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie prowa-*

⁶ *Ustawa z dnia 23 maja 1991 r. o rozwiązywaniu sporów zbiorowych* (Dz.U. 1991, Nr 55 poz. 236).

⁷ *Ustawa z dnia 26 czerwca 1997 r., Kodeks karny* (Dz.U. 1997, Nr 88, poz. 553 z późn. zm.).

⁸ *Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich* (Dz.U. 1982, Nr 35 poz. 228).

⁹ *Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. o postępowaniu przed sądami administracyjnymi* (Dz.U. 2012, poz. 270 z późn. zm.).

¹⁰ *Ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego* (Dz.U. 1964, Nr 43, poz. 296, ze zm.) - regulacja obowiązująca od 10 grudnia 2005 r., wprowadzona do *Kodeksu postępowania cywilnego* *Ustawą z dnia 28 lipca 2005 roku o zmianie Kodeksu postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw* (Dz.U. 2005, Nr 172, poz. 1438 z późn. zm.).

¹¹ *Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego* (Dz.U. 1964, Nr 43, poz. 296 z późn. zm.).

¹² *Ustawa z dnia 28 lipca 2005 roku o zmianie Kodeksu postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw* (Dz.U. 2005, Nr 172, poz. 1438 z późn. zm.).

¹³ *Ustawa z dnia 10 września 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wspieraniem polubownych metod rozwiązywania sporów* z dnia 10 września 2015 r. (Dz.U. 2015, poz. 1595).

¹⁴ *Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny* (Dz.U. 1964, Nr 16, poz. 93 z późn. zm.).

¹⁵ *Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych* (Dz.U. 2005, Nr 167, poz. 1398, z późn. zm.).

¹⁶ *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 2016 r. w sprawie wysokości wynagrodzenia i podlegających zwrotowi wydatków mediatora w postępowaniu cywilnym* (Dz.U. 2016, poz. 921).

dzenia listy stałych mediatorów¹⁷, Prawo o ustroju sądów powszechnych¹⁸, Ustawa o pozasądowym rozwiązywaniu sporów konsumenckich¹⁹.

Podstawową regulację mediacji w sprawach cywilnych zawierają przepisy art. 183¹ - 183¹⁵ *Kodeksu postępowania cywilnego*²⁰. Ustawa z dnia 10 września 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wspieraniem polubownych metod rozwiązywania sporów²¹ wprowadziła nowe regulacje w tym zakresie (w tym z obszaru prawa gospodarczego, prawa pracy i prawa rodzinnego). Celem nowelizacji było rozszerzenie i upowszechnienie wykorzystywania mediacji w sprawach cywilnych. Skutkiem zmian było szersze i częstsze wykorzystywanie mediacji, a co za tym idzie skrócenie i usprawnienie procesów sądowych oraz obniżenie kosztów sporów, zarówno po stronie obywateli, jak i państwa. Zmiany w procedurze układają się w etapy, w trakcie których przekazywana jest wiedza na temat polubownych metod rozwiązywania sporów: obowiązek informowania sądu już w pozwie o próbie zakończenia sporu polubownie, obowiązek pouczenia stron przez sąd o możliwości mediacji, nakłanianie stron do mediacji na każdym etapie postępowania, większa rola sędziego przy analizowaniu spraw, które mają potencjał do mediacji, nakazanie stronom udziału w postępowaniu informacyjnym dotyczącym mediacji, obciążenie strony niechętniej zawarciem ugody kosztami postępowania oraz zwrot opłat na skutek zawarcia ugody po przeprowadzeniu mediacji. Istotnym rozwiązaniem jest podniesienie zarówno prestiżu zawodu mediatora, jak i standardów wymaganych od mediatorów stałych oraz wprowadzenie mechanizmu ich weryfikacji.

Na ogół to sąd wyznacza mediatora z listy stałych mediatorów prowadzonych przez prezesa danego sądu okręgowego, choć strony mogą podjąć autonomiczną decyzję co do jego wyboru. Kierując sprawę do mediacji w zakresie prawa cywilnego sąd wyznacza czas jej trwania do trzech miesięcy, z możliwością przedłużenia tego terminu na zgodny wniosek stron. Po zakończeniu postępowania mediacyjnego mediator sporządza protokół, który wraz z ewentualną ugodą odsyła do sądu, który z kolei przeprowadza postępowanie w kierunku zatwierdzenia podpisanej ugody, a w przypadku wykonywania jej zapisów na drodze egzekucji (zadośćuczynienie materialne) nadaje jej klauzulę wykonalności. Ugoda podpisana przed mediatorem i zatwierdzona przez sąd jest równoznaczna z ugodą zawartą przed sądem, co nadaje jej pełnoprawny tytuł egzekucyjny²².

Wprowadzone zmiany nie oznaczają, że we wcześniejszym okresie nie było możliwości osiągnięcia przez strony postępowania sądowego kompromisu i ugodowego załatwienia sporu. Wskazać można choćby na rozwiązanie przyjęte w *Kodeksie postępowania cywilnego*, nakładające na sąd powinność dążenia do ugodowego załatwienia spraw, w których zawarcie ugody jest dopuszczalne, czy też nałożony na sędziego - przewodniczącego obowiązek skłaniania stron do pojednania, zwłaszcza na pierwszym posiedzeniu²³.

¹⁷ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 stycznia 2016 r. w sprawie prowadzenia listy stałych mediatorów (Dz.U. 2016, poz. 122).

¹⁸ Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. 2001, Nr 98, poz. 1070).

¹⁹ Ustawa z dnia 23 września 2016 r. o pozasądowym rozwiązywaniu sporów konsumenckich (Dz.U. 2016, poz. 1823).

²⁰ Ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 1964, Nr 43, poz. 296, ze zm.)

²¹ Ustawa z dnia 10 września 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wspieraniem polubownych metod rozwiązywania sporów (Dz.U. 2015, poz. 1595).

²² Art. 183(15) § 1 *Kodeksu postępowania cywilnego*: „Ugoda zawarta przed mediatorem, po jej zatwierdzeniu przez sąd ma moc prawną ugody zawartej przed sądem. Ugoda zawarta przed mediatorem, którą zatwierdzono przez nadanie jej klauzuli wykonalności jest tytułem wykonawczym”.

²³ Patrz: przypis 15.

Obowiązujące przepisy *Kodeksu postępowania cywilnego* stwarzały i nadal stwarzają także możliwość - w drodze zawezwania na próbę ugody – uregulowania spraw cywilnych, których charakter na to pozwala, drogą ugody zawartej jeszcze przed wniesieniem pozwu. Do sądu należy zaś ocena, czy treść ugody jest zgodna z prawem, zasadami współżycia społecznego lub czy nie zmierza do obejścia prawa.

W mediacjach w sprawach administracyjnych obowiązują zapisy Prawa o postępowaniu przed sądami administracyjnymi²⁴ oraz *Kodeksu postępowania administracyjnego*²⁵. W tym ostatnim przypadku ustawodawca dopuścił możliwość mediacji tak między stronami postępowania, jak również pomiędzy stronami a organami administracji publicznej, przed którym sprawa się toczy²⁶. Wprowadzenie możliwości mediacji w tym zakresie zapobiega możliwości wszczęcia postępowania odwoławczego lub sądowo-administracyjnego poprzez wypracowywanie wspólnego stanowiska przez stronę i organ administracji.

Mediacje w sprawach karnych prowadzone są w oparciu o *Kodeks postępowania karnego*²⁷, *Kodeks karny*²⁸, *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach karnych*²⁹, *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie wysokości i sposobu obliczania wydatków Skarbu Państwa w postępowaniu karnym*³⁰, *Kodeks karny wykonawczy*³¹. W przypadku postępowania karnego proces mediacyjny nie powinien trwać dłużej niż miesiąc (nie wliczając do tego okresu czasu trwania postępowania przygotowawczego). Po zakończeniu mediacji mediator sporządza sprawozdanie z jej przebiegu, które wraz z ewentualnie wypracowaną przez strony ugodą dostarcza instytucji kierującej sprawą do postępowania mediacyjnego.

W zakresie mediacji w sprawach nieletnich zastosowanie ma *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich*³², *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach nieletnich*³³, *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie wysokości i szczegółowych zasad ustalania kosztów postępowania w sprawach*

²⁴ Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi, (Dz.U. 2002, Nr 153, poz. 1270, z późn. zm.)

²⁵ Ustawa z dnia 7 kwietnia 2017 r. o zmianie ustawy Kodeks postępowania administracyjnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2017, poz. 935).

²⁶ Ibidem, art. 96a § 4.

²⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1997, Nr 88, poz. 553), regulacja obowiązująca od 1 lipca 2003 r., wprowadzona do Kodeksu postępowania karnego ustawą z dnia 10 stycznia 2003 r. (Dz.U. 2003, Nr 17, poz. 155 z późn. zm.)

²⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 1997, Nr 88, poz. 553, z późn. zm.)

²⁹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 maja 2015 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach karnych (Dz.U. 2015, poz. 716).

³⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 czerwca 2003 r. w sprawie wysokości i sposobu obliczania wydatków Skarbu Państwa w postępowaniu karnym (Dz.U. 2003, Nr 108, poz. 1026).

³¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 1997, Nr 90, poz. 557 z późn. zm.), mediację wprowadzono na mocy Ustawy z 24 lipca 2003 r. o zmianie ustawy Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2003, Nr 142, poz. 1380).

³² Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 2016, Nr 35, poz. 228).

³³ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 maja 2001 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach nieletnich (Dz.U. 2001, Nr 56, poz. 591).

*nieletnich*³⁴ oraz *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie wynagrodzeń kuratorów zawodowych i aplikantów kuratorskich*³⁵.

Mediacja stała się instytucją postępowania z nieletnimi na mocy – obowiązującej od 29 stycznia 2001 r. – ustawy z 15 września 2000 r. nowelizującej przepisy *Ustawy z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich*. W ustawie tej znalazł się zapis zamieszczony w *Przepisach ogólnych (Dział I)*, upoważniający sąd rodzinny do kierowania spraw do postępowania mediacyjnego. Decyzja ta zależy od uznania sądu: „sąd rodzinny może”, ale warunkiem *sine qua non* jest inicjatywa lub zgoda pokrzywdzonego i nieletniego³⁶.

Zgodnie z art. 3a § *Ustawy* podmiotami uprawnionymi do prowadzenia postępowań mediacyjnych są instytucje lub osoby godne zaufania, które odpowiadają wymogom określonym w powołanym wyżej rozporządzeniu. Są nimi m.in. instytucje, do których zadań statutowych należy działalność w zakresie mediacji, resocjalizacji, poradnictwa wychowawczego i pomocy psychologicznej, diagnozy psychologicznej, profilaktyki przestępczości oraz ochrony wolności i praw człowieka, które posiadają wpis na listę prezesa sądu okręgowego, a także – bez obowiązku wpisu – rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne.

Podsumowanie

Postępowania sądowe rzadko kończą się w wyniku zawarcia ugody. Jedną z przyczyn tego stanu rzeczy jest z pewnością fakt, że oficjalność procedur sądowych, atmosfera sali sądowej nie sprzyjają pojednaniu, nie pozwalając również stronom na zrozumienie istoty problemu. Dodatkowo, w warunkach jawności rozprawy oprócz sędziego, protokolanta, samych stron na sali mogą znajdować się jako publiczność osoby trzecie, niezwiązane z żadną ze stron procesu, co dodatkowo powoduje wzrost napięcia, lęku i brak poczucia bezpieczeństwa.

Instytucja mediacji na linii ofiara – sprawca jako forma sprawiedliwości naprawczej powstała z potrzeby zadośćuczynienia pokrzywdzonemu za wyrządzoną szkodę i doznaną krzywdę. Złamanie prawa wyrównuje się poprzez naprawienie szkody, a pokrzywdzony w aktywny sposób uczestniczy w podjęciu decyzji o rodzaju zadośćuczynienia – ważne są jego problemy i potrzeby. W trakcie mediacji zwraca się szczególną uwagę na zrozumienie przez sprawcę krzywdy, jaką wyrządził osobie pokrzywdzonej oraz na wzięcie przez sprawcę odpowiedzialności za naprawienie szkody i zadośćuczynienie. Jest to o tyle istotne, że w tradycyjnej sprawiedliwości karnej główny punkt ciężkości skupiony jest przede wszystkim na przestępstwie i przestępcy, a fakt nieprzestrzegania prawa wyrównuje się poprzez przewidzianą prawem sankcję opartą na ukaraniu sprawcy. Zadośćuczynienie dla pokrzywdzonego, jak i jego oczekiwania i potrzeby w ogóle nie są brane pod uwagę³⁷.

³⁴ *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 r. w sprawie wysokości i szczegółowych zasad ustalania kosztów postępowania w sprawach nieletnich* (Dz.U. 2016, poz. 863).

³⁵ *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2002 r. w sprawie wynagrodzeń kuratorów zawodowych i aplikantów kuratorskich* (Dz.U. 2002, Nr 239, poz. 2037 z późn. zm.).

³⁶ Art. 3a § *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 15 września 2000 r.* (Dz.U. 2000, Nr 91, poz. 1010).

³⁷ Szerzej: K. Potaczała, *Diagnozowanie i rozwiązywanie sytuacji konfliktowych między nieletnim sprawcą przestępstwa a ofiarą przez postępowanie mediacyjne*, [w:] *Terapia w resocjalizacji. Cz. I, Ujęcie teoretyczne*, red. A. Rejzner, P. Szczepaniak, Warszawa 2009; J. Latała, *Od idei odwetu po sprawiedliwość naprawczą. Rozważania nad resocjalizacyjnym charakterem instytucji mediacji po wyroku jako formy sprawiedliwości naprawczej*, https://ms.gov.pl/Data/Files/_public/probacja/2010/nr2/2latala.pdf (dostęp: 2.02.2018).

W konfliktach, których podłożem są czyny zabronione pod groźbą kary mediacja ma znaczenie szczególne. Przede wszystkim ma doprowadzić do złagodzenia lub nawet zniwelowania bezpośrednich negatywnych dla ofiary skutków przestępstwa, określanych mianem wiktymizacji pierwotnej, a także – co bardzo ważne – ma osłabić albo wyeliminować zjawisko tzw. wiktymizacji wtórnej, którego przejawami są dodatkowy stres i cierpienie ofiary wynikające z niewłaściwego odnoszenia się do niej przez otoczenie społeczne, a zwłaszcza przez przedstawicieli agend ścigania i wymiaru sprawiedliwości³⁸.

Mediacja jest również szansą dla tych, którzy nie potrafią znaleźć sposobu na rozwiązanie konfliktu bez udziału osób trzecich. Pozwala stronom pozostającym w sporze na znaczną aktywność w kształtowaniu postępowania, które ma rozstrzygnąć ich spór. Dla stron pozostających w stałych relacjach (rodzinnych, sąsiedzkich, handlowych) najwyższą zaletą jest możliwość budowania co najmniej neutralnych kontaktów w przyszłości. Mediacja, która prowadzona jest poza sądem daje możliwość rozmowy o problemach i konfliktach w neutralnej, a nawet przyjaznej atmosferze, sprzyjającej swobodnym wypowiedziom stron oraz rozładowaniu emocji. Mediacja bowiem, zgodnie ze wskazaniem eksperta Rady Europy ds. Mediacji i Sprawiedliwości Naprawczej Martin'a Wright'a, to proces ludzki, nie sądowy, który unowocześnia proces karny i budzi szacunek dla sprawiedliwości³⁹.

Bibliografia:

- Arbitraż i Mediacja. Praktyczne aspekty stosowania przepisów. Materiały konferencyjne (Iwonicz Zdrój, 18–20.10.2007 r.)*, oprac. P. Nowaczyk, D. Sagan, T. Miśko, „ADR Arbitraż i Mediacja”, 2008, nr 1, s. 79–91.
- Bieńkowska E., Mazowiecka L., *Ofiara przestępstwa w dokumentach międzynarodowych*, Warszawa 2009.
- Jakubiak-Mironczuk A., *Od modelu sądowego do modelu eksperckiego – rozwój instytucji arbitrażu w Polsce*, [w:] *Alternatywne formy rozwiązywania sporów w teorii i w praktyce. Wybrane zagadnienia*, red. S. L. Stadniczeńko, H. Duszka-Jakimko, Opole 2008.
- Koszowski M., *Prawno-etyczne aspekty wykonywania zawodu mediatora z uwzględnieniem standardów europejskich*, „Studia Prawno-Ekonomiczne”, 2008, nr 77, s. 29–47.
- Koszowski M., *Prawno-etyczne aspekty wykonywania zawodu mediatora (zasady etyki mediatora) z uwzględnieniem standardów europejskich*, „ADR Arbitraż i Mediacja”, 2008, nr 4, s. 103–117.
- Potaczała K., *Diagnozowanie i rozwiązywanie sytuacji konfliktowych między nieletnim sprawcą przestępstwa a ofiarą przez postępowanie mediacyjne*, [w:] *Terapia w resocjalizacji. Cz. 1, Ujęcie teoretyczne*, red. A. Rejzner, P. Szczepaniak, Warszawa 2009.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 r. w sprawie wysokości i szczegółowych zasad ustalania kosztów postępowania w sprawach nieletnich (Dz.U. 2016, poz. 863)*.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 czerwca 2003 r. w sprawie wysokości i sposobu obliczania wydatków Skarbu Państwa w postępowaniu karnym (Dz.U. 2003, Nr 108, poz. 1026)*.

³⁸ Pojęcie to definiuje Rekomendacja Komitetu ministrów Rady Europy dla Państw Członkowskich w sprawie pomocy dla ofiar przestępstw z 14 czerwca 2006 r., tekst polski patrz: E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, *Ofiara przestępstwa w dokumentach międzynarodowych*, Warszawa 2009, pkt II.2.5.

³⁹ Cyt. za: http://mediator.org.pl/o_mediacji/2/ (dostęp: 2.02.2018).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 maja 2001 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach nieletnich (Dz.U. 2001, Nr 56, poz. 591).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 maja 2015 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach karnych (Dz.U. 2015, poz. 716).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2002 r. w sprawie wynagrodzeń kuratorów zawodowych i aplikantów kuratorskich (Dz.U. 2002, Nr 239, poz. 2037 z późn. zm.).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 2016 r. w sprawie wysokości wynagrodzenia i podlegających zwrotowi wydatków mediatora w postępowaniu cywilnym (Dz.U. 2016, poz. 921)

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 stycznia 2016 r. w sprawie prowadzenia listy stałych mediatorów (Dz.U. 2016, poz. 122).

Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 1964, Nr 43, poz. 296, ze zm.)

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. 1964, Nr 16, poz. 93 z późn. zm.)

Ustawa z dnia 23 września 2016 r. o pozasądowym rozwiązywaniu sporów konsumenckich (Dz.U. 2016, poz. 1823).

Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. 2001, Nr 98, poz. 1070).

Ustawa z dnia 28 lipca 2005 roku o zmianie Kodeksu postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2005, Nr 172, poz. 1438 z późn. zm.)

Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (Dz.U. 2002, Nr 153, poz. 1270, z późn. zm.)

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 1997, Nr 88, poz. 553, z późn. zm.)

Ustawa z dnia 23 maja 1991 r. o rozwiązywaniu sporów zbiorowych (Dz.U. 1991, Nr 55, poz. 236).

Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 1982, Nr 35, poz. 228).

Ustawa z dnia 7 kwietnia 2017 r. o zmianie ustawy Kodeks postępowania administracyjnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2017, poz. 935).

Ustawa z dnia 10 września 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wspieraniem polubownych metod rozwiązywania sporów z dnia 10 września 2015 r. (Dz.U. 2015, poz. 1595).

Strony internetowe:

http://mediator.org.pl/o_mediacji/2/.

https://ms.gov.pl/Data/Files/_public/mediacje/adr1/adr_standardy_mediacji.rtf.

Latała J., *Od idei odwetu po sprawiedliwość naprawczą. Rozważania nad resocjalizacyjnym charakterem instytucji mediacji po wyroku jako formy sprawiedliwości naprawczej*, https://ms.gov.pl/Data/Files/_public/probacja/2010/nr2/2latala.pdf.

*Łukasz Rozen*¹

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ W PERSPEKTYWIE FUNDAMENTALNYCH IDEI WSPÓŁCZESNEJ POLITYKI

Streszczenie: Artykuł omawia zrównoważony rozwój w kontekście podstawowych idei współczesnej polityki. Zalicza się do nich polityczną reprezentację, prawa człowieka oraz konstytucjonalizm. Te trzy idee sprzyjają zrównoważonemu rozwojowi i są z nim związane. Dlatego też współczesne demokracje liberalne są istotne i ważne dla wprowadzania zasad zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: Zrównoważony rozwój, prawa człowieka, konstytucjonalizm, reprezentacja polityczna

SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN PERSPECTIVE OF THE MOST IMPORTANT IDEAS OF CONTEMPORARY POLITICS

Abstract: The article presents sustainable development in context of the most important ideas of contemporary politics. These are such ideas as political representation, human rights and constitutionalism. These three ideas favors of sustainable development and are related with it. So modern liberal democracies are important for sustainable development.

Keywords: sustainable development, human right, political representation, constitutionalism.

Wstęp

Idee polityczne są bardzo liczne i różnorodne, co można szczególnie dostrzec w poszczególnych, rywalizujących ze sobą ideologiach i doktrynach politycznych. Liberalizm, konserwatyzm, socjalizm, nacjonalizm – by wspomnieć tylko te najważniejsze, prezentują często zupełnie odmienne, sprzeczne ze sobą koncepcje; same zresztą niejednokrotnie zawierają w sobie poszczególne nurty, które ze sobą rywalizują i odmiennie podchodzą do zasadniczych zagadnień. Niemniej można wyróżnić zestaw pewnych najbardziej istotnych, fundamentalnych politycznych idei, które są w zasadzie uznawane powszechnie w kręgu kultury zachodniej, mimo różnic doktrynalnych i ideologicznych. Innymi słowy, są one wręcz nieodłączne od współczesnej zachodniej cywilizacji, ich integralną, zasadniczą częścią. Prawa człowieka, polityczna reprezentacja czy konstytucjonalizm zaliczają się właśnie do grona tych najbardziej fundamentalnych, najważniejszych idei współczesnej poli-

¹ Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Instytut Politologii, studia doktoranckie – nauki polityczne.

Socjolog i politolog, jego zainteresowania naukowe dotyczą nowożytnej myśli politycznej, powiązania doktryn politycznych z koncepcjami ekonomicznymi, myśli liberalnej, zwłaszcza klasycznego liberalizmu politycznego

tyki, które począwszy od czasów nowożytnych, przełomu XVII i XVIII w., zaczęły być wysuwane i rozwijane przez myślicieli politycznych, a potem wprowadzane w praktykę ustrojową i polityczną przez oświeceniowe rewolucje oraz konstytucje, szczególnie we Francji i Stanach Zjednoczonych. Co prawda można wyróżnić i inne, równie istotne idee polityczne, niemniej w kontekście zrównoważonego rozwoju właśnie te wydają się najbardziej zasadnicze.

Rozwój zrównoważony zresztą również jest pewną ideą i koncepcją o charakterze humanistycznym, społecznym, nie przynależy wyłącznie do nauk przyrodniczych. Nierzadko pojmuje się go w kategoriach ekologicznych, związanych z ekorozwojem, ochroną środowiska. Takie rozumienie zrównoważonego rozwoju jest jednak nie do końca właściwe, pomija bowiem to, że dotyczy również zagadnień społecznych i ekonomicznych, gospodarczych². Stąd należy go ujmować jako bardziej złożoną, głęboką koncepcję aksjologiczną, humanistyczną. Zrównoważony rozwój opiera się na przekonaniu, że trzy zasadnicze obszary, dziedziny ludzkiej działalności, jakimi są środowisko naturalne, gospodarka i sfera społeczna powinny pozostawać ze sobą w równowadze, a także żaden z nich nie powinien umniejszać pozostałemu bądź go minimalizować³. Kwestie ekonomiczne nie powinny marginalizować ważnych kwestii społecznych, takich jak ubóstwo, z kolei postęp gospodarczy nie powinien odbywać się kosztem niszczenia środowiska naturalnego. Każda z wymienionych sfer jest ważna, wprost fundamentalna dla rozwoju społeczeństwa, dlatego powinna być wspierana i rozwijana. Ponadto, to państwa są głównymi podmiotami, odpowiedzialnymi za stosowanie i przestrzeganie zasad zrównoważonego rozwoju, na co wskazują podstawowe dokumenty wydane przez ONZ. Jest to zatem idea o charakterze nie tylko społecznym, ale i politycznym, skoro to państwa mają ją stosować w swoich działaniach, wskazując poszczególne kierunki działania. Wyjaśnienia te wskazują, że rozwój zrównoważony, choć faktycznie jest mocno związany z ekorozwojem i często jest rozwijany w ramach nauk przyrodniczych, to daleko wykracza poza tę tematykę i zagadnienia. Ma więc on charakter interdyscyplinarny, obejmując wiele sfer i obszarów. Postulaty tej koncepcji, takie jak walka z ubóstwem czy wyrównywanie poziomu życia obywateli mają charakter doktrynalny i aksjologiczny, choć zrównoważony rozwój nie łączy się wprost z określoną ideologią czy nurtem politycznym. W tym tekście zostanie podjęta kwestia, w jakiej mierze takie polityczne idee jak reprezentacja polityczna, konstytucjonalizm czy prawa człowieka powiązane są ze zrównoważonym rozwojem, tym bardziej, że są one zróżnicowane i odmiennie rozumiane.

I. Reprezentacja polityczna

Idea politycznej reprezentacji jest w zasadzie ideą świata nowożytnego. Starożytność nie знаła zasady reprezentowania ludu przez swoich przedstawicieli – w ateńskiej demokracji władzę sprawowali bezpośrednio obywatele, w okresie Republiki Rzymskiej lud (plebejusze) miał powierzona pewną część władzy. Jak zauważył już Jan Jacques Rousseau, polityczna reprezentacja pojawiła się wraz z czasami feudalnymi, w okresie monarchii stanowej, kiedy przedstawiciele poszczególnych stanów reprezentowali je przed królem czy księciem. Niemniej dopiero w okresie nowożytnym sama koncepcja reprezentacji uzyskiwała pełne znaczenie polityczne, stając się z wolna podstawową zasadą polityki i ustrojów. Myślicielem, który w sposób szczególny wyakcentował wagę reprezentacji, był Thomas Hobbes, dla którego stanowiła ona fundament powstania społeczeństwa i państwa – dopiero

² Por. T. Parteka, *Planowanie strategiczne rozwoju zrównoważonego*, Gdańsk 1997.

³ Por. A. Płachciak, *Geneza idei rozwoju zrównoważonego*, „Ekonomia” 5 (17), 2011, s. 243.

wraz z powierzeniem przez jednostki władzy suwerenowi jako ich reprezentantowi, powstaje władza polityczna. Jak powszechnie wiadomo, koncepcje T. Hobbesa nie miały charakteru liberalnego, a autorytarny, stąd jego rozumienie reprezentacji określa się jako „absolutną”, jak zresztą całą koncepcję władzy angielskiego filozofa. Począwszy od Johna Locke’a reprezentacja uzyskuje znaczenie liberalne – ma bowiem stanowić sposób sprawowania władzy przez lud, a także ograniczać władzę i jej arbitralność. Liberalizm już od samych początków mocno opowiadał się za doktryną suwerennego ludu, a polityczna reprezentacja umożliwiała w warunkach dużych zbiorowości i państw na jej pośrednie sprawowanie przez obywateli, choć w ograniczony sposób. We wczesnej myśli liberalnej nie tylko wybrani przedstawiciele, ale w ogóle cała władza (w tym monarcha) traktowana jest w ramach politycznej reprezentacji - władzy, która została powierzona przez lud dla dobra ogółu.

W XVIII w. pojawił się zasadniczy spór co do rozumienia reprezentacji i jej politycznego stosowania. Pojmowana była bowiem na dwa różne sposoby – jako delegacja, co oznaczało ściśle powiązanie przedstawicieli z wyborcami, wydawanie im instrukcji oraz możliwość odwołania w czasie kadencji, ale i w odmiennym sensie, bardziej jako powiernictwo, co oznaczało, że reprezentanci mają dużą swobodę i niezależność, a ich zadaniem jest nie tyle ściśle wypełnianie woli ludu, ile działanie na jego korzyść⁴. Reprezentacje w tym pierwszym ujęciu szczególnie afirmował Thomas Paine, który był nie tylko myślicielem liberalnym, ale i radykalnym (jak na ówczesne czasy) demokratą, z kolei już Monteskiusz, a potem Edmund Burke rozumieli ową ideę bardziej w drugim znaczeniu. Szczególnie mocno zaakcentował się spór o reprezentację w okresie tworzenia Konstytucji Amerykańskiej⁵. Federaliści uważali, że prawo do wyboru reprezentantów powinno być powierzone stosunkowo niewielkiej grupie obywateli, a także skłaniali się do rozumienia jej bardziej jako powiernictwa, co oznaczało dużą samodzielność przedstawicieli; z kolei dla antyfederalistów reprezentanci powinni być wybierani przez możliwie szeroką liczbę obywateli oraz odzwierciedlać różnorodność społeczeństwa, co oznaczało nacisk na podobieństwo reprezentantów do ludu⁶. Ujmując rzecz w skrócie, można wyróżnić dwie zasadnicze koncepcje reprezentacji – liberalną bądź republikańską i demokratyczną. Dla pierwszej, reprezentanci jako wyróżniający się wiedzą i umiejętnościami, powinni działać na rzecz obywateli, posiadając niezależność od swoich wyborców podczas rządów i pewną swobodę działania – stąd posiada ona cechy merytokratyczne, elity styczne, podczas gdy dla drugiej reprezentacja powinna wiernie odzwierciedlać wolę ludu, a przedstawiciele działać jako jego delegaci. We współczesnych demokracjach liberalnych przeważa w dużej mierze pierwsza koncepcja reprezentacji. Politycy, mówiąc ściślej parlamentarzyści, są wybierani na kilkuletnią kadencję, podczas której są niezależni od swoich wyborców, nie mogą zostać przez nich odwołani i nie są zobligowani do ścisłego wykonywania ich poleceń. Co prawda wszyscy obywatele mają prawa wyborcze, niemniej na ogół to partie wystawiają swoich kandydatów, w dużej mierze rozbudowane i profesjonalne. W praktyce w ustabilizowanych demokracjach kultury zachodniej oznacza to rządy politycznych elit, profesjonalnych polityków, co potwierdza właśnie merytokratyczny charakter współczesnej polityki. Populizm stanowi jedną z najbardziej istotnych reakcji na przeważające we współczesnych ustrojach elementy liberalne, domagając się bezpośredniej władzy ludu bądź też

⁴ Por. A. Heywood, *Teoria Polityki*, Warszawa 2009, s. 225.

⁵ Por. T. Ball, *Eseje Federalistów* [w:] P. Kelly, D. Boucher (red.), *Myśliciele polityczni. Od Sokratesa do współczesności*, Kraków 2008, s. 345.

⁶ Por. D. Runciman, M. Vieira, *Reprezentacja*, Warszawa 2011, s. 54-55.

gruntownej zmiany dotychczasowej reprezentacji, która jest postrzegana jako ograniczenie demokracji we właściwym tego słowa znaczeniu.

W tym miejscu należy postawić pytanie – w jakiej mierze współczesna koncepcja politycznej reprezentacji sprzyja zrównoważonemu rozwojowi. Trzeba podkreślić, że omawiana liberalna koncepcja sprzyja bardziej rządów zawodowych, wykształconych polityków, a nie demagogów, czy ludzi niemających politycznego doświadczenia. Co jeszcze, politycy posiadają podczas swoich kadencji niezależność od swoich zwolenników, co umożliwia im podejmowanie decyzji społecznie niepopularnych, choć ważnych i korzystnych. Zrównoważony rozwój jest ideą złożoną, postulującą harmonijny rozwój w różnych obszarach i sferach, co oznacza, że tylko wykwalifikowani i doświadczeni politycy, a także urzędnicy, mogą ją stosować w poszczególnych działaniach. Wymaga ona dużej roztropności i wiedzy od polityków, choćby w kwestii umiejętnego pogodzenia rozwoju gospodarczego ze społecznym, tak, aby żaden z nich nie był marginalizowany, a także dbałości o środowisko naturalne, co mogłoby zostać pominięte, a wręcz zakwestionowane przez populistycznie nastawionych polityków. Dzięki temu, że nie są oni zobligowani instrukcjami od wyborców, a także nie mogą podczas kadencji być przez nich odwołani, mogą podejmować własne, suwerenne decyzje, działać na rzecz dobra wspólnego, kierując się właśnie ideą zrównoważonego rozwoju, nawet jeśli odmienne są społeczne nastroje czy opinia elektoratu. Zresztą efektywne rządzenie w warunkach współczesnych, bardzo złożonych struktur państwowych i globalizacji wymaga dużego profesjonalizmu, kompetencji nie tylko ze strony urzędników, ale i polityków. Trudno stosować w praktyce podstawowe postulaty rozwoju zrównoważonego bez profesjonalnych elit politycznych, posiadających wiedzę i doświadczenie. Dlatego też omawiana liberalna, merytokratyczna koncepcja reprezentacji jako rządów politycznej elity, działającej na rzecz dobra ogółu, w dużej mierze sprzyja zrównoważonemu rozwojowi, umiejętnemu rządzeniu na rzecz ochrony środowiska naturalnego, rozwoju gospodarczego i społecznego.

II. Prawa człowieka

Jedną z najbardziej zasadniczych idei nowożytnej polityki, przynajmniej od czasów oświeceniowych rewolucji, są prawa człowieka. Choć ich korzeni można doszukiwać się już we wcześniejszych czasach, to za ich właściwy początek uznaje się koncepcje J. Locke’a, który wysunął teorię naturalnych praw, a w zasadzie uprawnień jednostki do życia, wolności i majątku⁷. Prawa człowieka stanowiły istotę klasycznego liberalizmu, wraz z indywidualizmem, czyli uznaniem jednostki na wartość nadrzędną wobec społeczeństwa czy państwa. Prawa człowieka stanowiły wyraz liberalnego indywidualizmu i potwierdzały szczególną wartość jednostki, jej godność. Stanowiły przełom w rozumieniu człowieka i jego praw, zrywając z feudalizmem i wspólnotowym, stanowym ujmowaniem jednostek. We francuskiej „Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela”, a także w pierwszych dziesięciu poprawkach do amerykańskiej konstytucji, zostały wymienione zasadnicze prawa i swobody obywatelskie, a także prawa polityczne. Niemniej prawa człowieka w ujęciu liberalnym posiadały charakter formalno-prawny, to znaczy odnosiły się do równości ludzi wobec prawa, potwierdzały naturalne uprawnienia człowieka, nie dotyczyły jednak równości w znaczeniu materialnym, praw społecznych i ekonomicznych. Dopiero w XIX w. nastąpił dalszy rozwój praw człowieka, które zaczęły obejmować również uprawnienia o charakterze społecznym i gospodarczym. Pojawiły się bowiem, wraz z rozwojem społeczeństwa industrialnego i socjalizmu, postulaty praw społecznych i ekonomicznych, oznaczających po-

⁷ Por. M. Freeman, *Prawa człowieka*, Warszawa 2007, s. 30.

lepszenie warunków życiowych gorzej sytuowanych warstw społecznych. Prawa te określa się jako prawa drugiej generacji, których realizacja wymaga od państwa aktywnego działania na rzecz polepszenia sytuacji biedniejszych warstw, wówczas przede wszystkim robotników⁸. Stanowiły więc one odejście od państwa ograniczonego, którego podstawowym zadaniem było przede wszystkim przestrzeganie elementarnych praw i wolności, zapewnianie pokoju społecznego. Warto podkreślić, że prawa społeczne i ekonomiczne były wysuwane nie tylko przez socjalistycznych, ale i liberalnych myślicieli, takich jak choćby Leonard Hobhouse, którzy połączyli idee socjalne z liberalnymi. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 1948 r., najważniejszy dokument w tej kwestii, wymienia szeroki katalog praw społecznych i gospodarczych, jak choćby prawo do pracy, do godziwego wynagrodzenia czy urlopu. Prawa drugiej generacji zostały powszechnie przyjęte i uznane, także w konstytucjach, czego przykładem są zapisy Konstytucji RP z 1997 r. – w rozdziale drugim wymienione zostały prawa społeczne, ekonomiczne i kulturalne (np. art. 67 dotyczy prawa do zabezpieczenia społecznego, art. 70 prawa do nauki, art. 75 potrzeb mieszkaniowych obywateli).

Zrównoważony rozwój ściśle łączy się z prawami człowieka, zarówno tymi podstawowymi, jak również społecznymi i gospodarczymi. Rozwój w sferze społecznej, postulowany w ramach rozwoju zrównoważonego, oznacza w dużej mierze społeczny dobrobyt, w tym pomoc ludziom uboższym, wiąże się także z uznaniem godności człowieka, w wymiarze prawnym i społecznym. Już w podstawowym dla idei zrównoważonego rozwoju dokumencie „Nasza wspólna przyszłość” mowa jest o zapewnieniu odpowiednich warunków życia: „stabilny rozwój wymaga zaspokojenia podstawowych potrzeb wszystkich ludzi i dania wszystkim możliwości spełnienia ich aspiracji do lepszego życia”⁹. Z kolei w późniejszym dokumencie postuluje się już bardziej konkretne działania, i to ze strony państwa, jeśli chodzi o zapobieganie biedzie i wyrównywaniu poziomu życia: „Wszystkie państwa i wszyscy ludzie powinni współpracować przy realizacji zasadniczego zadania, jakim jest wykorzenienie ubóstwa – co jest niezbędne do zapewnienia trwałego i zrównoważonego rozwoju oraz do zmniejszenia różnic w poziomie życia większości ludzi na świecie – i dążyć do zaspokojenia ich potrzeb”¹⁰. Wynika z tego, że zrównoważony rozwój nie ogranicza się tylko do kwestii przyrodniczych, związanych z ochroną środowiska, ale dotyczy również społecznego rozwoju i polityki gospodarczej oraz społecznej, która ma za zadanie zapewnienie ludziom odpowiednich, godziwych warunków materialnych. Rozwój w tym ujęciu oznacza nie tylko sam postęp gospodarczy, ale i społeczny, socjalny, polepszenie warunków życia ludzi ubogich, stąd ściśle łączy się z prawami społeczno-ekonomicznymi. Nie oznacza to, że łączy się on z ideologią socjalistyczną czy nawet socjaldemokracją, bowiem prawa drugiej generacji są przyjmowane również przez inne doktryny polityczne, jak choćby liberalizm społeczny czy egalitarny. Zrównoważony rozwój przeciwstawia się radykalnemu kapitalizmowi czy leseferyzmowi, bogaceniu się tylko zamożnej części społeczeństwa, domagając się dobrobytu dla wszystkich ludzi, szczególnie osób bezrobotnych czy ubogich. Ponadto rozwój społeczny oznacza nie tylko prawa socjalne, ekonomiczne, kulturalne, ale oczywiście również te najbardziej podstawowe, fundamentalne oraz prawa polityczne. Stąd idea praw człowieka – zarówno w tradycji klasycznej oraz socjalnej, stanowi jedną z zasadniczych części idei zrównoważonego rozwoju.

⁸ Por. W. Osiatyński, *Prawa człowieka i ich granice*, Kraków 2011, s. 32.

⁹ *Nasza Wspólna Przyszłość*, Warszawa 1991, s. 67.

¹⁰ *Dokumenty końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych Środowisko i Rozwój*, Warszawa 1993, s. 14.

III. Konstytucjonalizm

Choć początków konstytucjonalizmu można doszukiwać się już w czasach starożytnych i średniowiecznych, to jednak w swoim zasadniczym, liberalnym rozumieniu idea ta pojawiła się dopiero w okresie nowożytnym¹¹. Konstytucjonalizm oznaczał przede wszystkim ograniczenie rządów przez tzw. „wyższe prawo”, które w tradycji anglosaskiej w XVII wieku określano jako „fundamentalne prawa” czy „dawną konstytucję”. Aż do XVIII wieku, z wyjątkiem lewellerów, konstytucja była rozumiana nie tyle jako pisemny akt prawny, o najwyższej randze, ale jako niepisane powszechnie uznawane prawa i zwyczaje, którym musi podlegać każda władza. Kwestia spisania tak rozumianych praw pozostawało długo uznawana za drugorzędną. Idea konstytucjonalizmu, podjęta przez J. Locke’a, a potem kolejnych liberałów, oznaczała ograniczenie władzy i jej arbitralności przez takie prawo, które nie może być zmieniane czy kwestionowane przez rządzących, a które uchwalić na prawo tylko lud. Można zatem wyróżnić kilka aspektów nowożytnego konstytucjonalizmu, to znaczy fundamentalne prawo stanowiące ramy działania i ograniczenia dla władzy państwowej oraz konstytucję jako wyraz woli ludu-narodu¹². Kwestię spisanej konstytucji w sposób szczególnie podjął w XVIII w. T. Paine, dla którego jej wydanie w pisemnej formie stanowiło o jej sile i szczególnym znaczeniu, zwłaszcza w kwestii ograniczania despotycznych rządów. Dlatego też za pierwszą nowożytną konstytucję w pełnym tego słowa znaczeniu uważa się Konstytucję Amerykańską. Ponadto, konstytucjonalizm ściśle powiązany był z doktryną naturalnych praw człowieka, które były nie tyle uchwalane przez lud czy konstytucję, ale w niej potwierdzane, zapisywane. „Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela” z 1789 r. poprzedziła Konstytucję Francuską, stanowiąc jej Preambulę; w przypadku Konstytucji Amerykańskiej większość jej twórców nie była zwolennikami ich zapisania, niemniej już po kilku latach najważniejsze z owych praw i swobód obywatelskich, zostało dopisanych do Konstytucji jako słynne „dziesięć poprawek”. Odtąd konstytucjonalizm oznaczał nie tylko rządy ograniczone przez prawo konstytucyjne, ale i państwo, które przestrzega praw człowieka i swobód obywatelskich oraz uznaje, że to naród jest źródłem władzy.

Zrównoważony rozwój także w tym przypadku ściśle łączy się z ideą konstytucjonalizmu. Konstytucja, jako rezultat przemyślanych politycznych decyzji i postanowień, ogranicza nie tylko arbitralność władzy, ale również dowolność w prowadzeniu choćby polityki gospodarczej, jak poprzez konstytucyjne zapisy o niezależności Banku Centralnego, który odpowiada za politykę pieniężną. W wielu konstytucjach są specjalne ustępy odnoszące się do ochrony środowiska naturalnego, co w oczywisty sposób sprzyja rozwojowi zrównoważonemu. Także konstytucyjne normy, odnoszące się do politycznej reprezentacji i przede wszystkim praw człowieka, są bardzo istotne w tym kontekście. Konstytucjonalizm zatem stanowi barierę dla arbitralności, dowolności władzy państwowej, wyznacza jej ramy i obowiązki, dzięki czemu o takim kraju można mówić jako o „państwie prawnym”. Współczesne konstytucje wyliczają szereg praw człowieka pierwszej generacji, a część z nich, jak polska konstytucja, także prawa społeczne, ekonomiczne i kulturalne. Zawarte w konstytucji zapisy dotyczące tak rozumianych praw człowieka, nie tylko ograniczają władzę, ale także wskazują sposób prowadzenia polityki gospodarczej i społecznej. Część zapisów konstytucyjnych, o jakich wspomniano, jak właśnie ochrona środowiska naturalnego czy prawa jednostki stanowią istotę zrównoważonego rozwoju. Warto też wspo-

¹¹ Por. A. Bryk, *Konstytucjonalizm. Od starożytnego Izraela do liberalnego konstytucjonalizmu amerykańskiego*, Kraków 2013, s. 33.

¹² Por. T. Wiecech, *Anglosaska formuła politycznego konstytucjonalizmu*, Kraków 2014, s. 10.

mnąć, że w artykule 5 Konstytucji RP z 1997 roku obecny jest specjalny zapis odnoszący się do zrównoważonego rozwoju.

Podsumowanie

Wymienione fundamentalne idee współczesnej polityki, czyli reprezentacja polityczna, prawa człowieka i konstytucjonalizm sprzyjają wprowadzaniu zasad zrównoważonego rozwoju. Uniemożliwiają bądź też utrudniają prowadzenie polityki kwestionującej prawa jednostki bądź też populistycznej, stanowią przez to odpowiednie ramy dla realizowania postulatów zrównoważonego rozwoju. Rozwój w tym ujęciu jest wielopłaszczyznowy, obejmujący sferę przyrodniczą, ekonomiczną i kulturalną, co wymaga prowadzenia odpowiedzialnej, rozważnej polityki, dlatego też reprezentacja w ujęciu liberalnym sprzyja sprawowaniu władzy przez kompetentnych i profesjonalnych polityków. Prawa człowieka, a szczególnie prawa drugiej generacji, stanowią jedną z zasadniczych części zrównoważonego rozwoju, a konstytucjonalizm sprzyja mu ze względu na ograniczenie władzy politycznej i poszczególne zapisy o prawach człowieka czy ochronie środowiska. Stąd też współczesne demokracje liberalne można uznać za właściwe ustroje do wprowadzania w praktykę zasad i koncepcji zrównoważonego rozwoju.

Bibliografia:

- Ball T., *Eseje Federalistów*, [w:] Kelly P., Boucher D. (red.), *Myśliciele polityczni. Od Sokratesa do współczesności*, Kraków 2008.
- Bryk A., *Konstytucjonalizm. Od starożytnego Izraela do liberalnego konstytucjonalizmu amerykańskiego*, Kraków 2013.
- Dokumenty końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych Środowisko i Rozwój*, Warszawa 1993.
- Freeman M., *Prawa człowieka*, Warszawa 2007.
- Heywood A., *Teoria polityki*, Warszawa 2009.
- Nasza Wspólna Przyszłość*, Warszawa 1991.
- Osiatyński W., *Prawa Człowieka i ich granice*, Kraków 2011.
- Parteka T., *Planowanie strategiczne rozwoju zrównoważonego*, Gdańsk 1997.
- Płachciak A., *Geneza idei rozwoju zrównoważonego*, „Ekonomia” 5 (17), 2011.
- Runciman David, Vieira Monica, *Reprezentacja*, Warszawa 2011.
- Wieciech T., *Anglosaska formuła politycznego konstytucjonalizmu*, Kraków 2014.

Katarzyna Stokłosa¹

DOBROSTAN ZWIERZĄT GOSPODARSKICH A ZASADA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Streszczenie: Zrównoważony rozwój ściśle związany jest z dobrostanem zwierząt. Dobrostan zwierząt jest definiowany jako stan w którym zwierzę radzi sobie z warunkami w jakimi żyje. Zwierzę jest w dobrym stanie, jeśli (jak wskazują dowody naukowe) jest zdrowe, nie cierpi niewygody, jest dobrze odżywione, bezpieczne, jest w stanie wyrazić wrodzone zachowania, nie odczuwa bólu, strachu ani niepokoju.

Kwestia dobrostanu zwierząt została uregulowana w szeregu aktów prawnych. Na poziomie unijnym kwestie te reguluje przede wszystkim Traktat o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej oraz w szeregu dyrektyw. Na poziomie polskim, ochrona środowiska została uregulowana w Konstytucji RP, bez wspomniania o prawach zwierząt. Kwestię tę szczegółowo reguluje ustawa o ochronie praw zwierząt.

De lege ferneda, należy zastanowić się nad większymi gwarancjami związanymi z przestrzeganiem prawa oraz sankcjami związanymi z niehumanitarną hodowlą zwierząt gospodarskich czy niehumanitarnym ich zabijaniem.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój; ochrona zwierząt; środowisko

WELFARE OF FARM ANIMALS AND THE PRINCIPLE OF DEVELOPMENT SUSTAINABLE

Abstract: Sustainable development is closely related to animal welfare. Animal welfare is defined as a condition in which the animal cope with the conditions in which it lives. The animal is in good condition if (as scientific evidence suggests) is healthy, does not suffer discomfort, is well-nourished, safe, able to express innate behavior, does not feel pain, fear or anxiety. The issue of animal welfare has been regulated in a number of legal acts. At the EU level, these issues are primarily regulated by the Treaty on the Functioning of the European Union and a series of directives. At the Polish level, environmental protection has been regulated in the Constitution of the Republic of Poland, without mentioning animal rights. This matter is regulated in detail by the Act on the Protection of Animal Rights. *De lege ferneda*, we should consider greater guarantees related to compliance with the law and sanctions related to inhumane farming of livestock or inhuman killing.

Keywords: sustainable development; animal protection; environment

Wprowadzenie

W realizacji zasady zrównoważonego rozwoju, szczególnie w rolnictwie uwzględnia się działania związane z właściwym postępowaniem ze zwierzętami². Zrównoważona produk-

¹ Autorka jest studentką piątego roku prawa na Uniwersytecie Warszawskim. Interesuje się europejskim postępowaniem karnym oraz prawem karnym, ze szczególnym uwzględnieniem przestępstw przeciwko środowisku.

cja zwierzęca powinna uwzględniać relację człowiek-zwierzę. Dlatego należy znaleźć równowagę pomiędzy ochroną praw zwierząt oraz kształtowaniem przyrody, w taki sposób, aby nie zagrażała człowiekowi.

Zgodnie z art. 13 Traktatu o Funkcjonowaniu UE³ (dalej TFUE), Państwa Członkowskie przy formułowaniu i wykonywaniu polityki rolnej w pełni uwzględniają wymagania w zakresie dobrostanu zwierząt jako istot zdolnych do odczuwania, przy równoczesnym przestrzeganiu przepisów prawnych i administracyjnych oraz zwyczajów Państw Członkowskich związanych w szczególności z obyczajami religijnymi, tradycjami kulturowymi i dziedzictwem regionalnym.

Poza TFUE, status zwierząt rzeźnych reguluje Europejska Konwencja o Ochronie Zwierząt Rzeźnych zawarta 10 maja 1979 roku w Strasburgu⁴ i zatwierdzoną w ramach prawa europejskiego Decyzją Rady WE z dnia 16 maja 1988 roku (88/306/EWG)⁵ oraz Rozporządzenie Rady (WE) nr 1099/2009 z dnia 24 września 2009 roku w sprawie ochrony zwierząt podczas ich uśmiercania⁶.

Niestety, w prawodawstwie unijnym brakuje regulacji dla pewnych obszarów w zakresie dbania o dobrostan zwierząt ze strony rolników oraz unormowań związanych z mechanizmami kontrolnymi w sprawie postępowania ze zwierzętami. W pracach nad poprawą dobrostanu zwierząt, w których uwzględnia się przede wszystkim: poprawę egzekwowania dotychczasowych przepisów w zakresie ochrony zwierząt, poprawę stanu wiedzy i świadomości unijnych podmiotów gospodarczych w zakresie dobrostanu zwierząt, poprawę spójności stosowania przepisów w zakresie dobrostanu zwierząt, w odniesieniu do poszczególnych gatunków zwierząt⁷.

Celem artykułu jest zaprezentowanie istoty zrównoważonego rozwoju rolnictwa, przy szczególnym uwzględnieniu dobrostanu zwierząt gospodarczych, który wymaga interdyscyplinarnego podejścia badaczy z różnych dziedzin: inżynierii rolniczej, zootechniki, biologii, fizjologii, weterynarii, etologii⁸.

Dobrostan zwierząt w kontekście zrównoważonego rozwoju

Pojęcie *sustainable development* funkcjonuje w polskiej literaturze jako zrównoważony rozwój, trwały rozwój bądź ekorozwój, który ma na celu wypracowanie takich mechanizmów i sposobów działania, które pozwolą kontynuować dalszy rozwój cywilizacyjny

² A. Bartkowiak, Ł. Namyślak, P. Mielcarek, *Działania strategiczne w zakresie dobrostanu zwierząt jako element zrównoważonego rozwoju rolnictwa*, PiR 2012 (I-III) z 1 (75), s. 99-104.

³ Traktat Ustanawiający Europejską Wspólnotę Gospodarczą (Dz. U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/2 z późn. zm.).

⁴ European Convention For The Protection of Animals For Slaughter (Dz. U. UE. L. z 1988 r. Nr 137, str. 27).

⁵ Decyzja Rady z dnia 16 maja 1988 r. w sprawie zawarcia Europejskiej Konwencji o Ochronie Zwierząt Rzeźnych (Dz. U. UE. L. z 1988 r. Nr 137, str. 25).

⁶ Rozporządzenie Rady (WE) nr 1099/2009 z dnia 24 września 2009 r. w sprawie ochrony zwierząt podczas ich uśmiercania (Dz. U. UE. L. z 2009 r. Nr 303, str. 1).

⁷ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady i Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie strategii Unii Europejskiej w zakresie ochrony i dobrostanu zwierząt na lata 2012-2015. Komisja Europejska, Bruksela 19.01.2012.

⁸ V. Lundi, G. Coleman, S. Guarrison, *Animal welfare science-Working at the interface between the natural and social sciences*, Applied Animal Behaviour Science Vol. 97 s. 37-49.

z zachowaniem praw przyrody, dobrostanu zwierząt i społeczno-gospodarczych aspiracji ludzkości⁹.

Pojęcie zrównoważonego rozwoju, kształtowało się w kontekście prac międzynarodowego gremium ONZ. Oficjalnie koncepcję zrównoważonego rozwoju – rozwijaną i udoskonalaną od Szczytu Ziemi w Sztokholmie w roku 1972 - przyjęto do realizacji na drugim Szczycie Ziemi, który odbył się w czerwcu 1992 roku w Rio de Janeiro¹⁰. Przyjęto wówczas dwa podstawowe dokumenty: Deklarację z Rio będącą ogólną filozofią zrównoważonego rozwoju i Agendę21 – dokument przedstawiający sposoby, zasady i mechanizmy praktycznego wprowadzania założeń tej koncepcji w życie¹¹.

W odniesieniu do obszarów wiejskich koncepcja zrównoważonego rozwoju zakłada jednoczesną poprawę warunków życia ludności oraz prowadzenia działalności gospodarczej na tych obszarach przy nienaruszaniu specyficznych zasobów wsi, tj. środowiska naturalnego czy zachowania dobrostanu zwierząt gospodarczych¹².

Zrównoważony rozwój rolnictwa, według definicji ONZ ds. Wyżywienia i Rolnictwa FAO z 1987 roku, „polega na takim wykorzystaniu i konserwacji zasobów naturalnych i takim zorientowaniu technologii i instytucji, aby uzyskać zaspokojenie ludzkich potrzeb i przyszłych pokoleń”¹³.

Istotnym czynnikiem zrównoważonego rozwoju jest dobrostan zwierząt definiowany przez Światową Organizację Zdrowia jako stan, w którym zwierzę radzi sobie z warunkami w jakich żyje: „zwierzę jest w dobrym stanie, jeśli (jak wskazują dowody naukowe) jest zdrowe, nie cierpi niewygody, jest dobrze odżywione, bezpieczne, jest w stanie wyrazić wrodzone zachowania, nie odczuwa bólu, strachu ani niepokoju. Dobrostan zwierząt wymaga zapobiegania chorobom i leczeniu weterynaryjnemu, odpowiedniego schronienia, zarządzania, żywienia, humanitarnego obchodzenia się i humanitarnego uboju/zabicia. Dobrostan zwierząt odnosi się do stanu i traktowania zwierząt, które obejmuje również inne określenia takie, jak: opieka, hodowla zwierząt oraz humanitarne leczenie”¹⁴.

Pojęcie dobrostanu zwierząt stanowi od kilkudziesięciu lat przedmiot sporów w doktrynie nauk biologicznych i weterynarii, ale także etyki oraz prawa. Termin ten wiąże się z takimi jakościami biologicznymi, jak stres, tolerancja, adaptacja, kondycja i homeostaza, co wskazuje, że pojęcie „dobrostan” dotyczy organizmu jako całości i ogarnia wszystkie jego funkcje, od reakcji psychicznych (emocje, odczucia) do zjawisk zachodzących na poziomie komórkowym¹⁵.

⁹ A. Skowroński, *Zrównoważony rozwój perspektywą dalszego postępu cywilizacyjnego*, Problemy Ekoro-zwoju 2006, vol. 1 No. 2, s.47-57.

¹⁰ R. Paczuski, *Prawo ochrony środowiska*, Bydgoszcz 2000, s. 32-37; S. Kozłowski, *Ekologiczne problemy przyszłości świata i Polski*, Warszawa 1998.

¹¹ Dokumenty te zostały przetłumaczone na jęz. polski i opublikowane [w:] *Dokumenty końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych Środowisko i Rozwój*, Rio de Janeiro, 3-14 czerwca 1992. Szczyt Ziemi, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa 1993.

¹² D. Żmija, *Zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, s.150-151.

¹³ S. Urban, *Rola ziemi w rolnictwie zrównoważonym a aktualne jej zasoby w Polsce*, Acta Agraria et Silve-stria, Series Agraria, Sekcja Ekonomiczna, 2003, Vol. XL, s. 25-36.

¹⁴ E. Bodak, R. Kołacz *Bioakumulacja metali ciężkich u zwierząt*. [w:] *Ekologiczne problemy chowu zwie-rząt w rejonach skażeń metalami ciężkimi*. Pr. zbior. Red. E. Bodak, Z. Dobrzański. Wrocław-Rudna. ELMA AR. ISBN 83-906 885-0-6 s. 68–82.

¹⁵ R. Kołacz, E. Bodak, *Dobrostan zwierząt i kryteria jego oceny*, Medycyna Weterynaryjna 1999, nr 3, s. 147.

Poza wskaźnikami związanymi z parametrami fizykalnymi biologicznymi ważnym jest zapewnienie odpowiednich regulacji prawnych mających na celu ochronę statusu zwierząt gospodarskich. Na poziomie krajowym status tych zwierząt reguluje ustawa o ochronie zwierząt, a także ustawa o ochronie zdrowia zwierząt¹⁶ oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt¹⁷. Na poziomie unijnym problem został uregulowany w TFUE oraz w wymienionych powyżej dyrektywach.

Akty prawne regulujące status zwierząt gospodarskich w Polsce

Ustalenie w jakiej sferze polskiego prawa należy umieścić problematykę humanitarnej ochrony zwierząt jest zagadnieniem jednocześnie i niełatwym i niezbędnym przed przejściem do próby uchwycenia rozwiązań konstytucyjnych¹⁸.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej¹⁹ nie odnosi się *expressis verbis* do problemu odpowiedniego traktowania zwierząt. W art. 5 Konstytucji, określającym funkcje państwa, zasadnicze cele jego działania, zawarto stwierdzenie, iż Rzeczypospolita Polska zapewnia (wśród innych kierunków działalności) ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju. To sformułowanie może stanowić najbardziej ogólny punkt wyjścia do realizowania przez Państwo obowiązku zapewnienia zwierzętom odpowiedniego traktowania. Ponadto, art. 74 wskazuje, że władze publiczne prowadzą politykę zapewniającą bezpieczeństwo ekologiczne współczesnym i przyszłym pokoleniom, a ochrona środowiska jest obowiązkiem władz publicznych. Jednakże umieszczanie w konstytucji przepisów regulujących ochronę środowiska zapewnia jej porównywalną rangę z innymi podstawowymi wartościami chronionymi przez konstytucję. Konstytucjonalizacja ochrony środowiska umożliwia przez to wywieranie istotnego wpływu na prawo i opinię publiczną²⁰.

Na poziomie ustawowym zasady postępowania ze zwierzętami gospodarskimi są uregulowane w rozdziale 3 ustawy o ochronie praw zwierząt. Wprowadza ona obowiązek zapewnienia opieki i właściwych warunków bytowania, ponadto sposób używania zwierząt do pracy nie może stwarzać dla nich zagrożenia życia i zdrowia ani zadawać im cierpienia. W zakresie korzystania ze zwierzęcia należy odwołać się do art. 252 Kodeksu Cywilnego (dalej k.c.)²¹, który pozwala na ustanowienie użytkowania na zwierzęciu. Użytkowanie zwierzęcia koresponduje z jego naturą biologiczną. Jest też sprawą powszechnie znaną, że ta forma prawna korzystania z dóbr materialnych jest aktualna zwłaszcza w odniesieniu do zwierząt gospodarskich. Gospodarcze wykorzystanie tych zwierząt (m.in. bydła, owiec, drobiu, pszczoł) często polega na pozyskiwaniu przede wszystkim pożytków naturalnych (mleka, wełny, jaj, miodu itd.)²². Jednakże, należy przy tym pamiętać, aby zapewnić zwierzętom właściwą opiekę oraz właściwe warunki bytowe.

Jeżeli chodzi o przepisy konstytucyjne innych państw europejskich (tj. Niemcy, Francja, Dania Holandia), część ustaw zasadniczych w ogóle nie wspomina o ochronie

¹⁶ Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt (Dz. U. z 2003 r. Nr 106, poz. 1002, z późn. zm.).

¹⁷ Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt (Dz. U. z 2008 r. Nr 213, poz. 1342, z późn. zm.).

¹⁸ W. Radecki, *Ustawy: o ochronie zwierząt, o doświadczeniach na zwierzętach - z komentarzem*, Wyd. DIFIN, Warszawa 2007, s. 28.

¹⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

²⁰ M. Mazurkiewicz, *Regulacja konstytucyjna ochrony środowiska w Polsce*, (w:) *Ochrona środowiska naturalnego w Polsce*, red. H. Lisicka, TN POŚ, Wrocław 1999, s. 20

²¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 459 z późn. zm.).

²² M. Goettel, *Sytuacja zwierzęcia w prawie cywilnym* [online]. LEX, 2018-01-16 22:28 [dostęp: 2018-03-29 13:36]. Dostępny w Internecie: <https://sip.lex.pl/#/monograph/369273602/201376>

środowiska jako wartości konstytucyjnej, nie mówiąc już o wyodrębnieniu ochrony zwierząt. Z kolei drugą i najszerszą grupę tworzą konstytucje, które wspominają w sposób mniej lub bardziej szczegółowy o obowiązku dbania państwa i obywateli o środowisko naturalne. Przykładowo, w konstytucji Łotwy w art. 115 wskazano, że: „państwo broni prawa każdego do życia w sprzyjającym środowisku, udzielając informacji na temat stanu środowiska i troszcząc się o jego ochronę i poprawę”.

Na poziomie unijnym, tak jak wspomniano wyżej, dobrostan zwierząt oraz ochrona środowiska jest kluczową kwestią przy formułowaniu polityki rolnej i rybołówstwa. Powszechnianie dobrostanu zwierząt stało się jedną z wartości realizowanych przez Unię Europejską w drodze jej bezpośredniej inkorporacji do prawa pierwotnego stosunkowo niedawno²³. Jednakże zasada przyjęta w art. 13 TFUE nie jest absolutna. Prawodawca podkreśla, że w procesie stanowienia i stosowania przepisów dotyczących bądź uwzględniających dobrostan zwierząt winny być brane pod uwagę tradycja i prawodawstwo istniejące w państwach członkowskich w zakresie, w jakim mogą one mieć wpływ na rozumienie dobrostanu zwierząt oraz wskazuje na wyjątki, które mogą być czynione w systemie ochrony z uwagi na wskazane elementy: obyczaje religijne, dziedzictwo kulturowe bądź tradycje regionalne.

Na przykład na gruncie prawa polskiego Trybunał Konstytucyjny orzekł o zgodności z prawem przepisów dotyczących uboju rytualnego (tj. uboju dokonywanego bez ogłuszenia za pomocą cięcia, czekając na wykrwawienie się zwierzęcia). Zakaz uśmiercania zwierząt w przedstawiony sposób, został wprowadzony do polskiego porządku prawnego na podstawie rozporządzenia Rady (WE) nr 1099/2009 z 24.9.2009 r. w sprawie ochrony zwierząt podczas ich uśmiercania. W sentencji Trybunał orzekł, że: „ubój szczególnymi metodami występować może niezależnie od tego, czy mięso miałoby być pozyskiwane jako przeznaczone wyłącznie dla wyznawców spożywających je z uwagi na wymagania religii”²⁴. Mięso pozyskane z wykrwawieniem uchodzi bowiem za przysmak i ma wzięcie handlowe, a jego producenci niekoniecznie są sami wyznawcami judaizmu lub dla tych wyznawców je przeznaczają.

Konkluzje

Dobrostan zwierząt ściśle związany jest z pojęciem zrównoważonego rozwoju, zwłaszcza obszarów wiejskich. Biorąc pod uwagę ekonomiczny aspekt dobrostanu zwierząt można wyszczególnić takie główne jego wyznaczniki, takie jak: kwalifikacje strat zdrowotnych i produkcyjnych wynikających z pogorszonego dobrostanu, wybór strategii prowadzącej do minimalizacji strat, bilans nakładów finansowych na polepszenie dobrostanu, czy bilans zysków, związanych z polepszeniem dobrostanu²⁵.

De lege ferenda należy zastanowić się nad lepszą implementacją przepisów unijnych w zakresie ochrony praw zwierząt, w szczególności ich hodowli oraz humanitarnego uśmiercania. Ponadto, w samym ustawodawstwie unijnym należy rozważyć wprowadzenie nowych rozwiązań, zwłaszcza w zakresie przestrzegania ustanowionego prawa i ewentualnych sankcji za jego niestosowanie. Polityka Unii Europejskiej powinna także uwzględniać

²³ M. Górski, J. Miłkowska-Rębowska, *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz. Tom I (art. 1-89)* [online]. Wolters Kluwer Polska, 2018-01-08 23:23 [dostęp: 2018-03-30 00:23]. Dostępny w Internecie: <https://sip.lex.pl/#/commentary/587327087/124527>.

²⁴ Wyrok TK z dnia 10.12.2014 r., K 52/13, OTK-A 2014, nr 11, poz. 118.

²⁵ Z. Dobrzyński, op.cit.

działania zmierzające do poprawy konkurencyjności unijnych podmiotów gospodarczych, czy stanu wiedzy.

Bibliografia:

Monografie:

- Bartkowiak A., Namyślak Ł., Mielcarek P, *Działania strategiczne w zakresie dobrostanu zwierząt jako element zrównoważonego rozwoju rolnictwa*, PiR 2012 (I-III) z 1 (75), s. 99-104.
- Bodak E., Kołacz R. *Bioakumulacja metali ciężkich u zwierząt*. [w:] *Ekologiczne problemy chowu zwierząt w rejonach skażeń metalami ciężkimi*. Pr. zbior. Red. E. Bodak, Z. Dobrzański. Wrocław–Rudna. ELMA AR. ISBN 83-906 885-0-6 s. 68–82.
- Goettel M., Sytuacja zwierzęcia w prawie cywilnym [online]. LEX, 2018-01-16 22:28 [dostęp: 2018-03-29 13:36], <https://sip.lex.pl/#/monograph/369273602/201376>.
- Górski M., Miłkowska-Rębowska J., *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz. Tom I (art. 1-89)* [online]. Wolters Kluwer Polska, 2018-01-08 23:23 [dostęp: 2018-03-30 00:23]. Dostępny w Internecie: <https://sip.lex.pl/#/commentary/587327087/124527>.
- Kołacz R., Bodak E., *Dobrostan zwierząt i kryteria jego oceny*, Medycyna Weterynaryjna 1999, nr 3, s. 147.
- Lundi V, Coleman G, Guarrison S., *Animal welfare science-Working at the interface between the natural and social sciences*, Applied Animal Behaviour Science Vol. 97 s. 37–49 .
- Mazurkiewicz M., *Regulacja konstytucyjna ochrony środowiska w Polsce*, (w:) *Ochrona środowiska naturalnego w Polsce*, red. H. Lisicka, TN POŚ, Wrocław 1999, s. 20.
- Paczuski R., *Prawo ochrony środowiska*, Bydgoszcz 2000, s. 32-37; S. Kozłowski, *Ekologiczne problemy przyszłości świata i Polski*, Warszawa 1998.
- Radecki W. *Ustawy: o ochronie zwierząt, o doświadczeniach na zwierzętach - z komentarzem*, Wyd. DIFIN, Warszawa 2007, s. 28.
- Skowroński A., *Zrównoważony rozwój perspektywą dalszego postępu cywilizacyjnego*, Problemy Ekorozwoju 2006, vol. 1 No. 2, s.47-57.
- Urban S., *Rola ziemi w rolnictwie zrównoważonym a aktualne jej zasoby w Polsce*, Acta Agraria et Silvestria, Series Agraria, Sekcja Ekonomiczna, 2003, Vol. XL, s. 25-36.
- Żmija D., *Zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, s.150-151.

Akty prawne

- Decyzja Rady z dnia 16 maja 1988 r. w sprawie zawarcia Europejskiej Konwencji o Ochronie Zwierząt Rzeźnych (Dz. U. UE. L. z 1988 r. Nr 137, str. 25).
- Dokumenty końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych Środowisko i Rozwój*, Rio de Janeiro, 3-14 czerwca 1992. Szczyt Ziemi, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa 1993.
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady i Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie strategii Unii Europejskiej w zakresie ochrony i dobrostanu zwierząt na lata 2012-2015. Komisja Europejska, Bruksela 19.01.2012.
- European Convention For The Protection of Animals For Slaughter (Dz. U. UE. L. z 1988 r. Nr 137, str. 27).
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).
- Rozporządzenie Rady (WE) nr 1099/2009 z dnia 24 września 2009 r. w sprawie ochrony zwierząt podczas ich uśmiercania (Dz. U. UE. L. z 2009 r. Nr 303, str. 1).

Traktat USTANAWIAJĄCY EUROPEJSKĄ WSPÓLNOTĘ GOSPODARCZĄ
(Dz. U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/2 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt (Dz. U. z 2003 r. Nr 106, poz. 1002,
z późn. zm.).

Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych
zwierząt (Dz. U. z 2008 r. Nr 213, poz. 1342, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 459 z późn. zm.).

Wyrok TK z dnia 10.12.2014 r., K 52/13, OTK-A 2014, nr 11, poz. 118.

ROZDZIAŁ III

SOCJOLOGIA, BEZPIECZEŃSTWO PAŃSTWA ORAZ PROCESY TRANSFORMACJI CYBERPRZESTRZENI

Katarzyna Borowska¹

CHARAKTERYSTYKA POLICJI JAKO GRUPY DYSPOZYCYJNEJ W SYSTEMIE BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA

ABSTRAKT: Artykuł został poświęcony ogólnej charakterystyce Policji jako formacji uzbrojonej i umundurowanej. Policja jest jednym z podstawowych organów powołanych do zapewniania bezpieczeństwa obywateli i porządku publicznego. Celem artykułu jest przedstawienie struktury danej grupy dyspozycyjnej, specyfiki jej pracy, zadań przez nią wykonywanych. Policja składając się z kompetentnych osób, właściwie zweryfikowanych na etapie naboru i rekrutacji może cieszyć się dużym zaufaniem społeczeństwa. Dobór kandydatów do służby musi się odbywać na różnych etapach, gdyż służba jaką będą pełnić funkcjonariusze jest trudna, wymagająca poświęcenia i zdyscyplinowania a przede wszystkim odpowiedzialna.

Słowa kluczowe; policja, grupa dyspozycyjna, bezpieczeństwo, postępowanie kwalifikacyjne w Policji.

CHARACTERISTICS OF THE POLICE AS A DISPOSABLE GROUP IN A SECURITY SYSTEM

ABSTRACT. The present article is focused on general characteristics of the police as armed enforcements and uniformed services. The police are one of the major authorities responsible for ensuring the safety of citizens and public order.

This article aim is to depict a structure of a particular disposable group, the specificity of its work, and the tasks it performs. The police consisting of qualified people, properly verified at a recruitment stage, may have much public confidence now.

The selection of candidates for service must take place at various stages since the service that officers perform is difficult, requires a lot of dedication, a high degree of discipline and most of all it requires a high sense of responsibility.

Keywords: the police, disposable group, safety, the qualification procedure

Wstęp

Podstawową potrzebą człowieka jest poczucie bezpieczeństwa. Podchodząc do pojęcia bezpieczeństwa należy je analizować na różnych płaszczyznach przestrzennych to znaczy analizując zewnętrzne i wewnętrzne bezpieczeństwo, funkcjonalne czyli polityczne, gospodarcze, publiczne i wiele innych. Na podmiotowej płaszczyźnie, która wskazuje przedmio-

¹ Mgr Katarzyna Borowska ukończyła Niepaństwową Wyższą Szkołę Pedagogiczną w Białymstoku o kierunku Pedagogika, specjalizacja Wychowanie obronne z problematyką przestępczości. Obecnie doktorantka Uniwersytetu Wrocławskiego, Wydział Nauk Społecznych we Wrocławiu. Autorka od wielu lat jest praktykiem w zakresie bezpieczeństwa a przede wszystkim jest funkcjonariuszem Policji. Analizując świadomość społeczeństwa w danym obszarze, obrała tok studiów doktoranckich o kierunku socjologii.

ty zapewniajcie bezpieczeństwo. W literaturze można spotkać wiele różnych definicji bezpieczeństwa wewnętrznego, które jest częścią składową bezpieczeństwa państwa. Dlatego też niezbędne było stworzenie specjalistycznych organów, które by mogły w sposób skuteczny realizować cele wynikające z polityki bezpieczeństwa wewnętrznego a jednym z nich jest Policja. Policja stanowiła zawsze formację uzbrojoną, umundurowaną, służącą państwu i społeczeństwu. Ta grupa dyspozycyjna w systemie bezpieczeństwa państwa spełnia szczególną rolę, gdyż to właśnie jej głównym zadaniem jest ochrona ludzi i utrzymanie porządku publicznego, a do tego zostały na nią nałożone zadania i obowiązki.

Definicja grupy dyspozycyjnej, bezpieczeństwa

Definiując znaczenie grupy dyspozycyjnej, należy najpierw zdefiniować czym jest dyspozycyjność. Otóż słowo dyspozycyjność wywodzi się z wieloznacznego łacińskiego terminu *dispono*, znaczącego m.in.: rozstawiać, rozporządzać, podporządkować, zastosować a również „dysponować”. Biorąc pod uwagę wymienione znaczenia wspomnianego słowa, z „dyspozycyjnością” łączy się zdolność do pewnych zachowań konkretnych ludzi bądź ich zbiorowo określonej kategorii społecznej lub grupy społecznej. Zauważmy jednak, że właściwość ta bywa przypisana nie tylko komuś, ale także czemuś, czyli zarówno konkretnym ludziom, jak i przedmiotom, które są do dyspozycji, czyli w stanie gotowości do ich użycia w razie potrzeby². Grupy dyspozycyjne tworzone w systemie bezpieczeństwa wykazują ciągłą gotowość do podejmowania działań specjalnych z racji posiadanych uprawnień (dyspozycyjność w rozumieniu wąskim), różnych od działań regularnych (dyspozycyjność rozumiana w szerokim znaczeniu), prowadzonych w sposób zorganizowany, profesjonalny, a niejednokrotnie z powodów politycznych aktywności te nie są ujawnione opinii publicznej. Głównym przejawem ich dyspozycyjności jest funkcja, jaką pełnią w przeciwdziałaniu i zwalczaniu skutków zagrożeń ekologicznych, cywilizacyjnych i społecznych, które mogłyby destabilizować życie danej społeczności lub społeczeństwa. Nie mogły być to działania żywiołowe lub amatorskie, lecz takie, które wymagałyby wysokich umiejętności i kwalifikacji od członków interweniujących formacji. Członkowie grup dyspozycyjnych muszą więc mieć wysokie kwalifikacje zawodowe, umiejętność sprawnego działania w rozmaitych sytuacjach, nawet w ekstremalnych warunkach. Oczekiwania w tym zakresie wzrastają w miarę rozwoju cywilizacyjnego i społecznego. Grupy dyspozycyjne, jeśli składają się z kompetentnych osób, właściwie zweryfikowanych na etapie naboru i rekrutacji, mogą cieszyć się dużym zaufaniem, a wtedy posiadają znaczący kapitał społeczny³.

Według Zdzisława Zagórskiego dyspozycyjność jest złożonym typem stosunków społecznych. Wyraża się w nim podporządkowanie jednych uczestników, czy aktorów życia społecznego innym, zdolnym do czynienia posłusznymi sobie, właśnie dyspozycyjnych⁴. Dyspozycyjność więc oznacza nic innego, jak możliwości dysponowania kimś lub czymś, zarówno konkretnymi ludźmi jak i podmiotem, będącymi do dyspozycji czyli w stanie gotowości do ich użycia w razie potrzeby. Należy podkreślić, że grupy dyspozycyjne każdego z systemów bezpieczeństwa we współczesnym państwie realizują zadania w swoim zakresie, jak również są przygotowane do współdziałania z innymi grupami dyspozycyjnymi militarnego, paramilitarnego i cywilnego systemu bezpieczeństwa państwa.

² Maciejewski J., *Grupy dyspozycyjne analiza społeczna*. Wrocław 2014, s.51.

³ Maciejewski J., *Grupy dyspozycyjne analiza socjologiczna*, Wrocław 2014, s. 54-55.

⁴ Zagórski Z., *Grupy dyspozycyjno-mundurowe w toku transformacji*, [w:] T. Leszczykiewicz, Zagórski (red.) *Wojsko i inne grupy dyspozycyjne w perspektywie socjologicznej*, Wyd. WSO im. T. Kościuszki, Wrocław 2000, s. 16.

W systemie bezpieczeństwa państwa do grup paramilitarnych w grupach dyspozycyjnych zaliczyć możemy grupy podległe strukturze administracyjnej państwa, a ich różnorodność wynika z powierzonych im zadań. Wydzielenie tych wyspecjalizowanych grup jest trudne, ponieważ mimo, iż niektóre formacje są utworzone na wzór wojskowy, to jednak oficjalnie nie mają militarnego charakteru. Zaliczamy do grup paramilitarnych w Polsce Policję.

Bezpieczeństwo jest jednym z najważniejszych pojęć mających znaczenie dla człowieka, jest stanem wolnym od wszelkich zagrożeń. Oznacza ono poczucie pewności istnienia i gwarancje jego zachowania oraz szansę na doskonalenie⁵. Bezpieczeństwo nie dotyczy jednostki czyli człowieka, ale grup społecznych, jest podstawą potrzeb państw i systemów międzynarodowych, a jego brak wzbudza poczucie zagrożenia i niepokoju. Jest stanem, który zapewnia człowiekowi jego pełną samorealizację. W literaturze podkreśla się, że bezpieczeństwo zapewnia trwanie, przetrwanie, rozwój, doskonalenie i stabilizację⁶. Zastanawiając się co oznacza wyraz „bezpieczeństwo” z perspektywy etymologicznej, należy uznać, iż pochodzi on ze złożenia wyrazów „bez” oraz „pieczy”. Piecza oznacza staranie, troskliwość jak również otoczenie kogoś opieką i ochroną. Przedrostek „bez” wskazuje na brak jakiejś cechy, rzeczy lub osoby. Spojenie tych dwóch wyrazów w jedną całość oznacza więc stan, w którym ochrona nie jest potrzebna, lecz konieczna, niezbędna. Słowo bezpieczeństwo pochodzi z języka łacińskiego *securitas*, z dwóch członów: *sine* „bez” i *cura* „zmartwienie, strach, obawa”⁷.

Policja jako grupa dyspozycyjna i jej charakterystyka

Pojęcie „policja” na gruncie prawa polskiego ma dwojakie znaczenie. Przedmiotowe, chodzi tu o sferę działalności państwa, które wiąże się ze stosowaniem przez policję przymusu wobec niektórych osób czyli instytucji. Podmiotowe znaczenie rozumiane jako specyficzne zorganizowane korpusy osobowe, których celem jest ochrona konstytucyjnego ustroju państwa i zapewnienie ładu, porządku publicznego⁸. Określana jest ja o grupa dyspozycyjna to oznacza kategorię osób, które czerpią środki swej egzystencji z przygotowania do ochrony i bezpośredniego sprawowania ochrony dóbr ważnych dla całego systemu społecznego i poszczególnych osób przez posługiwanie się lub zagrożenie posłużeniem się w imieniu państwa środkami przymusu bezpośredniego lub przez bezpośrednie oddziaływanie bodźcami⁹.

Policja jest umundurowaną i uzbrojoną formacją służącą społeczeństwu i przeznaczoną do ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz utrzymywania bezpieczeństwa i porządku publicznego¹⁰. Jest organizacją formalną, zespołem ludzi powołanych do realizacji określonych celów. Podstawowym aktem prawnym regulującym działania Policji jest Ustawa o Policji z dnia 6 kwietnia 1990 roku. Normuje ona sferę jej zadań, sposób funkcjonowania, kompetencje funkcjonariuszy. Policja funkcjonuje w ramach obowiązującego

⁵ Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego. Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2008. [dostęp 2015-11-18].s. 18.

⁶ Maciejewski J., *Filozoficzne postawy edukacji bezpieczeństwa*, Warszawa 1999, s. 13.

⁷ Maciejewski J., *Oficerowie Wojska Polskiego w okresie przemiany społecznej struktury i wojska. Studium socjologiczne*, Wyd. Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2002, s. 7.

⁸ Długosz Z., *Organy policyjne*, [w:] *Organy korporacje ochrony państwa*, S. Sagan (red), Wyd. Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2001, s. 153.

⁹ Morawski Z., *Funkcjonowanie policji w strukturze społecznej*, Wrocław 1999, s.18.

¹⁰ Ustawa o Policji z dnia 6 kwietnia 1990 roku art. 1 (tekst jednolity Dz. U. Z 2015 r. poz. 353; z póź. zm).

prawa, a jej głównym celem jest dążenie do osiągnięcia w swoich działaniach profesjonalizmu i fachowości.

Jacek Ziółkowski stwierdza, że podstawowym zadaniem policji jest działalność prewencyjna mająca na celu utrzymanie ładu, porządku i bezpieczeństwa publicznego. Działalność represyjno- pościgowa na charakter wtórny i uruchamiana jest w momencie zaistnienia konkretnego zdarzenia, zazwyczaj mającego postać przestępstwa lub wykroczenia. Jednak poza wskazanymi podstawowymi zadaniami policja wykonuje również wiele innych zadań np. ukierunkowanych na zapobieganie lub zwalczanie skutków klęsk żywiołowych (pożary, powodzie itp.)¹¹.

Włodzimierz Kubiacyk opisuje, że „policja odgrywa podstawową rolę w istnieniu pokojowego społeczeństwa korzystającego z dobrodziejstw porządku i bezpieczeństwa publicznego”¹². Natomiast służebna funkcja policji wobec społeczeństwa została podkreślona w Ustawie o Policji¹³. Normuje ona sferę zadań, sposób funkcjonowania, kompetencje funkcjonariuszy jak również stosunek służbowy. Jest umundurowaną i uzbrojoną formacją, w której funkcjonuje system służebności funkcjonariuszy. Znaczenie ma tu również centralizm oraz hierarchiczne podporządkowanie według, których organizacja funkcjonuje. Idąc za Jarosławem Dobkowskim wnioskuje się że struktura Policji ma na celu osiągnięcie jednolitości, jak również dyscypliny, a także profesjonalizmu i fachowości¹⁴. Należy podkreślić, że wyróżnik jaki stanowi umundurowanie i uzbrojenie nie jest najważniejszym elementem definicji Policji. Tadeusz Hanausek podkreśla, że funkcjonariusz Policji wykonuje swoje obowiązki również wtedy, gdy podejmuje czynności służbowe nie mając przy sobie broni i nie będąc w mundurze. W ten sposób eksponuje skuteczność oraz siłę, którą włada Policja. Broń palna jest środkiem przymusu bezpośredniego, przy pomocy którego można efektywnie powstrzymać najgroźniejsze zamachy na dobra prawnie chronione. Odnosi się to w szczególności do tych zamachów, w których przestępca używa niebezpiecznych narzędzi lub broni palnej. Natomiast umundurowanie wskazuje na scentralizowany sposób kierowania Policją oraz jednolitość tej formacji. Struktura przedstawiająca się w taki sposób, daje możliwość szybkiego podejmowania decyzji. Podsumowując ten fragment rozważań można stwierdzić, że wolą ustawodawcy było skonfigurowanie Policji jako formacji szybko reagującej na zagrożenia oraz niezawodnie je neutralizującej¹⁵. Należy tu też zwrócić uwagę na fakt, że niezależnie od uwarunkowań politycznych Policja jest apolityczna co ma bardzo duży wpływ na wysoki poziom zaufania społecznego. Służenie społeczeństwu ma zdecydowany wpływ na kształtowanie się statusu prawnego funkcjonariuszy Policji. Są oni zobligowani do poświęcania i pełnego utożsamiania się z misją publiczną instytucji, do której przynależą. Potwierdzenie tego można znaleźć w treści roty ślubowania¹⁶. Podczas realizacji zadań wynikających z rot ślubowania, policjant zobowiązuje się do podejmowania świadomych obowiązków a mianowicie chronić ustanowiony Konstytucją Rzeczypospolitej Polski porządek prawny, wiernie służyć Narodowi. Strzec bezpieczeństwa Państwa i jego obywateli, nawet z narażeniem życia. Respektowania dyscypliny służbowej oraz wykonywania poleceń i rozkazów służbowych, dochowania wierności

¹¹ Ziółkowski J., *Samorząd – Policja*, Warszawa 1999, s. 9.

¹² Kubiacyk W., *Prawo policji*, Gdańsk 1996, s. 9.

¹³ Ustawa o Policji z dnia 6 kwietnia 1990 roku (tekst jednolity Dz. U. Z 2015 r. poz. 353; z póź. zm).

¹⁴ Dobkowski J., *Zasady organizacji Policji*, [w:] E. Ura, Pieprzny S. (red.), *Służby i formacje mundurowe w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego Rzeczypospolitej Polskiej*, Rzeszów 2010, s.312.

¹⁵ Bogdański P., *Bezpieczeństwo kadrowe Policji na przykładzie przesłanek doboru do służby*, Szczecino 2015. s. 66.

¹⁶ Ustawa o Policji z dnia 6 kwietnia 1990 roku art. 27.

konstytucyjnym organom państwa. Ślubuje strzec tajemnic związanych z służbą, honoru, godności i dobrego imienia służby oraz przestrzegać etyki zawodowej¹⁷. Bardzo uroczysty charakter ślubowania na celu kształtowanie sylwetki zawodowej funkcjonariusza policji. Dlatego rola ślubowania uwypukla najważniejsze wartości, którym policjant powinien dochować wierności¹⁸.

Dobór kandydatów do służby w policji

Postępowanie kwalifikacyjne doboru kandydatów do służby w Policji podzielone jest na kilka etapów. W myśl ustawy o Policji obejmuje: złożenie odpowiednich dokumentów stwierdzających wymagane wykształcenie, kwalifikacje zawodowe, dane o poprzednim zatrudnieniu wraz z kwestionariuszem¹⁹. Następnie należy przejść test sprawności fizycznej, test wiedzy ogólnej, testy psychologiczne mające na celu ustalenie sprawności psychicznej do służby w Policji, jak również ustalenie zdolności fizycznej. Etapy postępowania kwalifikacyjnego mogą być sklasyfikowane zgodnie z różnymi kryteriami podziału. Duże zróżnicowanie metod i etapów doboru do służby wynika z wyjątkowości zawodu policjanta, jak również z wykonywanych w ramach formacji zadań, a co za tym idzie ponoszenia odpowiedzialności za ochronę bezpieczeństwa państwa i obywateli, powoduje, że efektywność metod doboru kandydatów do służby powinna być w ich przypadku bardzo wysoka. Funkcjonariusza, którego po przeprowadzeniu selekcji powołano do służby, również można z tej służby zwolnić. Został określony pewien katalog, na podstawie którego takie zwolnienie może nastąpić, a mianowicie: poprzez orzeczenie trwałej niezdolności do służby przez komisję lekarską, nieprzydatność do służby, stwierdzona w opinii służbowej w okresie służby przygotowawczej, w tym przypadku musi być spełniony warunek, że są wystawione dwie opinie negatywne i upłynęło co najmniej 6 miesięcy pomiędzy nimi. Wymierzenia kary dyscyplinarnej wydalenia ze służby, skazania funkcjonariusza prawomocnym wyrokiem Sądu za przestępstwo lub przestępstwo skarbowe umyślne. Katalog kar jest obszerny i obowiązuje każdego policjanta bez względu na to, jakie stanowisko zajmuje. Decydując się na wykonywanie tego zawodu, pamiętajmy, że służba policjanta nie trwa osiem godzin, lecz w systemie zmianowym i w niedzielę i święta. Działania jakie są podejmowane w trakcie służby przez funkcjonariusza nie służą jemu, lecz są skierowane dla dobra innych, społeczeństwa, ocierając się o zło, niebezpieczeństwo a co za tym idzie i poświęcenie. Mają opis zadań oraz specyfiki danego zawodu nie każdy obywatel jest w stanie zdecydować się na wstąpienie do służby w Policji. Wyszczególnienie i sporządzenie zamkniętego katalogu zadań jakie spoczywają na Policji jest bardzo trudne. Do podstawowych i najistotniejszych zadań należy zaliczyć opisane w art. 1 ust. 2 ustawy o Policji, a mianowicie:

- I. ochrona życia i zdrowia ludzi oraz mienia przed bezprawnymi zamachami naruszającymi te dobra;
- II. ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego, w tym zapewnienie spokoju w miejscach publicznych oraz w środkach publicznego transportu i komunikacji publicznej, w ruchu lądowym i na wodach przeznaczonych do powszechnego korzystania;

¹⁷ . Bagiński P., op. cit., s. 72.

¹⁸ R. Frątczak, *Wpływ ceremoniału policyjnego i regulaminu ogólnego Policji na etyczne postawy policjantów*, [w:] Gembara S., Rymaniak J. (red.), *Organizacja i zarządzanie w Policji: teraźniejszość i przyszłość*, Poznań 2007, s. 263-281.

¹⁹ Ustawa o Policji z dnia 6 kwietnia 1990 roku art. 27, art. 1 ust 1 pkt 6 i 7.

- III. inicjowanie i organizowanie działań mających na celu zapobiegania popełnieniu przestępstw i wykroczeń oraz zjawiskom kryminogennym i współdziałanie w tym zakresie z organami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi;
- IV. wykrywanie przestępstw i wykroczeń oraz ściganie ich sprawców;
- V. nadzór nad specjalistycznymi uzbrojonymi formacjami ochronnymi w zakresie określonym w odrębnych przepisach;
- VI. kontrola przestrzegania przepisów porządkowych i administracyjnych związanych z działalnością publiczną lub obowiązujących w miejscach publicznych;
- VII. współdziałanie z policjantami innych państw oraz ich organizacjami międzynarodowymi, a także z organami i instytucjami Unii Europejskiej na podstawie umów i porozumień międzynarodowych oraz odrębnych przepisów;
- VIII. gromadzenie, przetwarzanie i przekazywanie informacji kryminalnych;
- IX. prowadzenie zbiorów danych zawierających informacje gromadzone przez uprawnione organy o odciskach linii papilarnych osób, niezidentyfikowanych śladach linii papilarnych z miejsc przestępstw oraz o wynikach analizy kwasu deoksyrybonukleinowego (DNA)²⁰.

Jan Tarno wyodrębnia działania faktyczne Policji, których fundamentem są ogólnie przyjęte normy prawne, które pociągają za sobą skutki prawne oraz czynności, na które składają się przepisy procedury karnej²¹.

Rodzaje służb występujących w policji

Policja składa się z następujących rodzajów służb: kryminalna, prewencyjna i wspomagająca działalność Policji w zakresie organizacyjnym, logistycznym i technicznym. W jej skład wchodzi wyodrębnione oddziały prewencji i pododdziały antyterrorystyczne, jednostki badawczo-rozwojowe, Wyższa Szkoła Policji, ośrodki szkolenia i szkoły policyjne oraz Policja sądowa²². Policja wykonuje czynności operacyjno-rozpoznawcze, dochodzeniowo-śledcze i administracyjno-porządkowe. Policja ma również za zadanie wykonywania czynności zleconych przez: sądy, prokuraturę, organy administracji rządowej i przy ich realizacji jest zobligowana do uszanowania ludzkiej godności oraz do przestrzegania ogólnie przyjętych obowiązujących praw człowieka. Zasady, formy współpracy są regulowane ustawami, rozporządzeniami, regulaminami a także zawartymi porozumieniami i aktami prawnymi. Należy tu zaznaczyć, że współdziałanie ze sobą podmiotów niejednokrotnie staje się szansą właściwego i sprawniejszego wypełniania zadań postawionych przed administracją bezpieczeństwa i porządku publicznego. Nie można tu zapomnieć o etycznych aspektach policjanta. Edward Wiszowaty określa etykę jako filozoficzną i normatywną naukę o moralności, która opisuje i wyjaśnia, czym jest dobro i powinność moralna, sumienie, odpowiedzialność oraz co stanowi sens i cel egzystencji człowieka i jaki zakres ma wpływ działanie moralnie dobre i złe na jego naturę²³. Sylwetka moralna policjanta determinuje jego zachowanie wobec reprezentowanej przezeń grupy i wpływa na poczucie odrębności tego zawodu. Jej elementy to morale, obyczaje i tradycje, które osadzone są histo-

²⁰ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji art. 1 Dz.U.2017.0.2067.

²¹ Tarno J., *Policja jako organ administracji o kompetencjach szczegółowych*, [w:] Babiński A., Bogdański P., (red.), *Policja w systemach administracji publicznej*, Szczytno 2005, s. 11.

²² Mirska A., *Policja jako podstawowy podmiot w systemie bezpieczeństwa i porządku publicznego*, [w:] *Bezpieczeństwo Wewnętrzne Państwa wybrane Zagadnienia*, red. Sulowski S., Brzeziński M., Warszawa 2009, s. 209.

²³ Wiszowaty E., *Etyka Policji. Między prawem, moralnością i skutecznością*, Warszawa 2011, s. 22.

rycznie²⁴. Istnienie etyki zawodowej Policji, jak i jej uzasadnienie nie jest tak oczywiste jakby mogło się wydawać. Zasady etyki zawodowej policjanta wynikają z ogólnych wartości i norm moralnych uwzględniających specyfikę zawodu policjanta. Kodeks etyczny funkcjonujący w Policji zawiera odniesienie do konwencji praw człowieka, która musi być przestrzegana bezwzględnie, nie może tu być mowy o uprzedzeniach rasowych czy innych przypadkach nietolerancji²⁵. W pracy funkcjonariusza nie wystarczy jedynie posiadanie fachowej wiedzy i sprawności w działaniu podczas wykonywania obowiązków służbowych, niezbędne jest również swoiste zaangażowanie, które można określić mianem „uduchowienia o charakterze humanistycznym”²⁶. Należy zauważyć, że praca policjanta wiąże się z ponoszeniem ryzyka i identyfikacją z zawodem. Zasady etyki zawodowej policjanta są uregulowane aktem prawnym - Załącznik do Zarządzenia nr 805 Komendanta Głównego Policji z dnia 31 grudnia 2003 roku, w którym znajdują tam się takie zasady, jak:

- I. etyka zawodowa policjanta przede wszystkim wynika z wartości i norm moralnych uwzględniających specyfikę zawodu policjanta,
- II. policjant we wszystkich swoich działaniach ma obowiązek poszanowania godności ludzkiej jak też przestrzegania i ochrony praw człowieka,
- III. policjanta w kontaktach z ludźmi powinna cechować życzliwość oraz bezstronność wykluczająca uprzedzenia rasowe, narodowościowe, wyznaniowe, polityczne, światopoglądowe lub wynikające z innych przyczyn oraz powinien przestrzegać zasad poprawnego zachowania, kultury osobistej i dbać o schludny wygląd,
- IV. podczas wykonywania czynności służbowych policjant powinien dostosowywać swoje zachowanie do sytuacji i cech osób uczestniczących w zdarzeniu, w szczególności wieku, płci, narodowości i wyznania, a także uwzględniać uzasadnione potrzeby tych osób,
- V. w trakcie wykonywania czynności służbowych policjant powinien zachować szczególną wrażliwość i takt w stosunku do ofiar przestępstwa lub innego zdarzenia, udzielać im możliwie wszechstronnej pomocy, a także dbać o zachowanie dyskrecji,
- VI. policjant będąc funkcjonariuszem publicznym powinien wystrzegać się korupcji w każdej postaci oraz zwalczać wszelkie jej przejawy²⁷.

Dokonując analizy tych punktów można stwierdzić, jak trudno jest sprostać aksjomatom, by zasady etyki zawodowej miały przełożenie na specyficzne problemy służby, a zarazem nie były naznaczone „dydaktyzmem, utopijnością”²⁸. Polska Policja ciągle zmienia swoje oblicze, dopasowuje charakter działań do zmieniającej się rzeczywistości. Następują nie tylko zgodnie z oczekiwaniami społeczności ale również z nadzieją dla policjantów i policjantek. Zawód funkcjonariusza Policji jest bardzo odpowiedzialny, ryzykowny, niebezpieczny a mimo to zatrudniania się do niej coraz to większą liczbę kobiet, które dzięki swoim postawom i pracy zostają powołane na stanowiska kierownicze.

²⁴ J. Maciejewski, *Grupy dyspozycyjne analiza socjologiczna*, Wrocław 2014, s. 132-133.

²⁵ Zarządzenie nr 805/2003 Komendanta Głównego Policji. Dz. Urz. KGP 2004 nr 1, poz 1-3,

²⁶ E. Wiszowaty, *Duszpasterstwo Policji. Studium pastoralno-socjologiczne*, Szczepiń 2002, s. 14.

²⁷ Załącznik do Zarządzenia nr 805 Komendanta Głównego Policji z dnia 31 grudnia 2003 roku s. 1-2.

²⁸ P. Mejer, *Sen o Policji, Etyka zawodowa policjanta – uwagi o teorii i praktyce*, „Gazeta Policyjna” 2003, nr 38, s. 3.

Podsumowanie

Rola Policji jest nieoceniona i bardzo ważna, gdyż zapewnia bezpieczeństwo i porządek publiczny. Poprzez ogólną charakterystykę Policji przybliżono kwestię jej wielowymiarowości. Celem artykułu jest wykazanie, w jaki sposób Policja jako grupa dyspozycyjna realizuje zadania, które nakłada na nią ustawodawca poprzez wiele aktów prawnych. Skuteczność zadań realizowanych przez Policję zależy jest od prawidłowego doboru kandydatów do służby w Policji oraz od odpowiedniego procesu kształcenia policjantów. W związku z powyższym zaprezentowany został system kształcenia i doskonalenia zawodowego funkcjonariuszy Policji. Utożsamianie się policjanta z wykonywanym zawodem gwarantuje rzetelne wykonywanie obowiązków służbowych. Kształtowanie i utrzymywanie przez władze państwa, oczekiwanego przez społeczeństwo stanu bezpieczeństwa, zobowiązuje do postawienia w stan wysokiej efektywności zaangażowanych organów. Należy podkreślić, że struktura Policji jest dostosowana do zakresu zadań i pozwala jej na sprawne funkcjonowanie w tym zakresie, jest podmiotem systemu bezpieczeństwa państwa, wyspecjalizowanym w wypełnianiu zadań. Tylko sprawnie funkcjonująca Policja może w pełni realizować powierzoną jej misję – ochronę bezpieczeństwa i porządku publicznego.

BIBLIOGRAFIA

- Bogdański P., *Bezpieczeństwo kadrowe Policji na przykładzie przesłanek doboru do służby*, Szczytno 2015.
- Długosz Z., *Organy policyjne*, [w:] *Organy korporacje ochrony państwa*, S. Sagan (red), Wyd. Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2001.
- Dobkowski J., *Zasady organizacji Policji*, [w:] E. Ura, Pieprzny S. (red.), *Służby i formacje mundurowe w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego Rzeczypospolitej Polskiej*, Rzeszów 2010.
- Frątczak R., *Wpływ ceremoniału policyjnego i regulaminu ogólnego Policji na etyczne postawy policjantów*, [w:] Gembara S., Rymaniak J. (red.), *Organizacja i zarządzanie w Policji: teraźniejszość i przyszłość*, Poznań 2007.
- Kubiaczyk W., *Prawo policji*, Gdańsk 1996.
- Maciejewski J., *Filozoficzne postawy edukacji bezpieczeństwa*, Warszawa 1999.
- Maciejewski J., *Grupy dyspozycyjne analiza społeczna*, Wrocław 2014.
- Maciejewski J., *Oficerowie Wojska Polskiego w okresie przemiany społecznej struktury i wojska. Studium socjologiczne*, Wyd. Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2002.
- Mirska A., *Policja jako podstawowy podmiot w systemie bezpieczeństwa i porządku publicznego*, [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, red. Sulowski S., Brzeziński M., Warszawa 2009.
- Morawski Z., *Funkcjonowanie policji w strukturze społecznej*, Wrocław 1999.
- Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2008. [dostęp 2015-11-18].
- Tarno J., *Policja jako organ administracji o kompetencjach szczegółowych*, [w:] Babiński A., Bogdański P. (red.), *Policja w systemach administracji publicznej*, Szczytno 2005.
- Ustawa o Policji z dnia 6 kwietnia 1990 roku art. 1 (tekst jednolity Dz. U. Z 2015 r. poz. 353; z póź. zm).
- Wiszowaty E., *Duszpasterstwo Policji. Studium pastoralno-socjologiczne*, Szczytno 2002.

- Wiszwaty E., *Etyka Policji. Między prawem, moralnością i skutecznością*, Warszawa 2011.
- Zagórski Z., *Grupy dyspozycyjno-mundurowe w toku transformacji*, [w:] T. Leszczykiewicz, Zagórski (red.), *Wojsko i inne grupy dyspozycyjne w perspektywie socjologicznej*, Wyd. WSO im. T. Kościuszki, Wrocław 2000.
- Zarządzenie nr 805/2003 Komendanta Głównego Policji . Dz. Urz. KGP 2004 nr 1.
- Ziółkowski J., *Samorząd – Policja*, Warszawa 1999.

Janusz Dworak¹

BEZPIECZEŃSTWO INTELEKTUALNE (NA MARGINESIE ROZWAŻAŃ O BOGU I HISTORII)

Streszczenie: Artykuł ma charakter metodologiczny, a przedstawione rozważania służą do zaprezentowania sposobu generowania zjawisk emergentnych. Nieco inne spojrzenie na istnienie Boga i historię pozwala na konkluzję, że coraz częściej religia zastępowana jest historią. Ma to swoje praktyczne reperkusje, ponieważ brak filozoficznych debat na temat oddziaływania nauki na wiarę i transcendencję utrudnia, a czasem nawet uniemożliwia intelektualny rozwój społeczeństwa. Dyskusje bowiem na tematy abstrakcyjne przełamują bariery mentalne i ograniczają schematyczne i stereotypowe myślenie. Ponowoczesność charakteryzuje się tym, że coraz więcej ludzi o małej wiedzy wypowiada się na ważne dla społeczeństwa tematy. Konkluzję wyrazić można za pomocą zdania - obywatele demokratycznego państwa, pragnący budować przyszłość, powinni być inspirowani do dyskusji, debat i dysput dających poczucie przynależności do społeczeństwa.

Słowa kluczowe: Bóg, historia, emergencja, kontekst, dyskusja.

INTELLECTUAL SECURITY (ON THE SIDE OF CONSIDERATIONS ABOUT GOD AND HISTORY)

Abstract: This article focuses on methodology, and the deliberations presented herein are aimed at presenting how emergent phenomena are generated. A slightly different perspective on the idea of existence of God and on history leads to a conclusion that religion is more and more often replaced by history. This has its practical repercussions, as the lack of philosophical debates regarding the impact of science on faith and transcendence hinders and sometimes even prevents intellectual development of the society. It is because discussions on abstract issues break mental barriers, thus opposing a schematic and stereotypical way of thinking. Post-modernism is characterised by the fact that more and more people with a limited knowledge express their views on issues of vital importance to the society. The conclusion: citizens of a democratic country who look out to the future should be inspired to hold discussions, debates and disputations, which will give them a sense of belonging to the society.

Keywords: God, history, emergence, context, discussion.

¹ Dr Janusz Dworak - nauczyciel akademicki, autor artykułów na temat marketingu, etyki i relacji. Obecne zainteresowania skupiają się wokół kreowania warunków do powstawania zjawisk emergentnych, umożliwiających generowanie rozwiązań innowacyjnych w wybranych dziedzinach nauki.

Thomas Mayer na temat ekonomii wypowiedział następującą maksymę - „Jeżeli my, ekonomiści, nie będziemy służyć radą, pozostawimy otwarte pole dla dziennikarzy i polityków, którzy znają się na tym jeszcze mniej”². Parafrazując te słowa w kontekście zagrożenia intelektualnego, można powiedzieć, że - Jeżeli my ludzie nauki, nie będziemy służyć radą, pozostawimy otwarte pole dla tych, którzy znają się na tym jeszcze mniej.

Metoda, cel, problem

Artykuł ma charakter metodologiczny, a przedstawione w nim rozważania stanowią ilustrację do sposobu kreowania zjawisk emergentnych w stosunkowo odległych od siebie dziedzinach. Emergencja, „od łacińskiego *emerge* – wynurzam się, to pojawianie się nowych jakości, cech, czy zjawisk w miarę wzrostu złożoności układu. W najprostszym ujęciu układ emergentny to taki, który jako całość przejawia cechy, jakich nie da się wyprowadzić z badania każdej z jego cech z osobna”³. Ma ona charakter chwilowy i nie można przewidzieć pojawienia się jej w określonym momencie, lecz można podjąć próbę stworzenia „sztucznych” warunków jej generowania za pomocą dyskusji. Inicjując procesy emergentne, należy wziąć pod uwagę następujące ograniczenia. Z jednej strony „dużą masę zmiennych składających się na rzeczywistość redukujemy do liczby na tyle małej, żeby można było badać ich wzajemne oddziaływanie”⁴, z drugiej strony ilość informacji musi być na tyle duża, żeby wywołała nowe skojarzenia. Generowanie zjawisk emergentnych ma na celu poszukiwanie wspólnego mianownika dla odległych od siebie dziedzin oraz artykułowanie niekonwencjonalnych wniosków sprzyjających rozwojowi intelektualnemu interlokutorów.

Celem prowadzonych w artykule dociekań jest ukazanie zagrożeń rozwoju intelektualnego w dzisiejszych czasach, z których do najważniejszych można zaliczyć: brak debat, dysput i polemik w kształceniu na każdym szczeblu edukacji. Refleksje poczynione w pierwszej części artykułu zostały oparte o spór intelektualistów związany z istnieniem Boga. Dywagacje w części drugiej ostrzegają przed niefrasobliwą interpretacją minionych zdarzeń.

Problem, którego próba rozwiązania została podjęta w niniejszym artykule, sprowadza się do odpowiedzi na pytanie: Jak ustrzec kolejne pokolenia przed zniechęceniem do poszukiwania argumentów w obronie swoich racji?

Żeby nie posądzono autora tekstu o propagowanie średniowiecznej scholastyki, w niniejszej pracy ukazano Boga jako Byt. Milczeniem pominięto istotę religii, która w różny sposób interpretuje oddziaływanie Absolutu na kolejne pokolenia.

Wprowadzenie

Intelektualiści żyjący w minionych epokach nie byli w stanie udowodnić, czy Bóg jest, czy też Go nie ma. Jednak prowadząc dyskusje na ten temat, zawsze w centrum uwagi stawiali jakąś Energię, którą można było: nazwać, zaakceptować, zlekceważyć lub zakwestionować. W związku z tym snuto różnego rodzaju domniemania i przedstawiano mniej lub bardziej wiarygodne dowody na Jej istnienie. Tego typu rozmowy pozostawiała niepokój w świat-

² T. Mayer, *Prawda kontra precyzja w ekonomii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 68.

³ <http://www.kopernik.org.pl/bazawiedzy/artykuly/percepcjaemergencja-emergencja/>.

⁴ T. Mayer, *Prawda kontra precyzja w ekonomii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 168.

domości ludzi nauki, a to zmuszało ich do dalszych poszukiwań i nakręcało koniunkturę intelektualnych rozważań. Od Arystotelesa poprzez Kanta, Hegla, Nietzschego Schopenhauera, pierwszoplanowym tematem filozoficznych rozważań była istota Boga.

Natomiast idea Stwórcy w epoce nazwanej Ponowoczesność nie sprowadza się do Jego akceptacji, czy nawet do Jego negacji, lecz przede wszystkim do zupełnej obojętności. Dyskusje na ten temat uważane są bowiem jako strata czasu, podobnie jak dociekania na temat, czy na Gwieździe Polarnej istnieje jakiekolwiek życie. Współczesne pokolenie odcina się od wysiłku intelektualnego, ponieważ uważa, że gdy niemożliwym staje się opowiedzenie się po którejś ze stron, lepiej nie angażować się w rozwiązywanie problemu. W wyniku takiego podejścia do filozofowania zanikają debaty na temat Opatrzności, ponieważ ani ateści, ani teologowie nie poszukują już nowych koncepcji na potwierdzenie swych racji. Brak dyskusji na tematy abstrakcyjne, które od momentu pojawienia się świadomości człowieka były siłą napędową rozwoju całych pokoleń, jest w dużej mierze zaprzepaszczeniem dalszego rozwoju intelektualnego. Taki stan zmniejsza szansę na generowanie zjawisk emergentnych, które są podstawą kreowania innowacji w społeczeństwie. To one, powstając w wyniku dopływu informacji z różnych dziedzin, mogą sprzyjać rozwiązywaniu problemów w sytuacjach niebranych do tej pory pod uwagę i przyczyniać się do rozwoju nauki poprzez poszerzanie zakresu erudycji i wiedzy.

Ponowoczesne aspekty dyskusji na temat Boga

Ponowoczesność, usuwając Boga z rozważań naukowych, zysła Go w intelektualny niebyt. Nie ma dla Niego miejsca we współczesnym świecie, ponieważ nie można się z Nim komunikować. Ten stan powoduje, że kończy się wzajemne przekonywanie z prostego powodu – zajmowanie się w skomercjalizowanym świecie abstrakcyjnym Bytem nie przysparza materialnych korzyści, a więc wszelkie polemiki są bezużyteczne. Można więc zaryzykować stwierdzenie – rodzi się nowa epoka, w której znakomita część problemów sprowadza się do rozwiązań „zero-jedynkowych”, do poszukiwania jedynie odpowiedzi na pytania - czy dane zjawisko występuje? - czy też go brak? Do głosu dochodzą „wyszktałceni”, którzy nie posiadając na dany temat wiedzy, i z braku odpowiedniego przygotowania merytorycznego, potrafią myśleć tylko w systemie binarnym – „tak” albo „nie”, co uwalnia ich od intelektualnego wysiłku.

Bagatelizujący dyskusje na tematy wiary uznali, że wszystko na ten temat zostało już powiedziane i uczestnictwo w trwającym od tysiącleci sporze nie ma dla nich większego sensu. W tego typu postępowaniu nie wzięto jednak pod uwagę tego, że „Myśli religijne są konkretnymi obrazami, które cechuje narzucająca się siła i ogólność idei, albo też ideami, które przedstawiają niepowtarzalne osoby i wydarzenia”⁵. W socjologii funkcjonują pejoratywne określenia na człowieka pozbawionego głębszych refleksji. Pierwszym jest „Tuman kulturowy”, czyli członek społeczeństwa, „działający w sposób zgodny z góry ustalonym i prawomocnym zbiorem możliwych działań, jakie oferuje mu kultura”⁶. Drugim jest „Tuman psychologiczny”, czyli osoba, która „wytwarza trwale właściwości społeczeństwa, wybierając spośród wielu możliwości tylko takie działania, jakie wynikają z jego biografii psychiatrycznej”⁷. Obie te postacie bagatelizują wysiłek związany z abstrakcyjnym myśleniem, na rzecz bezkrytycznego aprobowania pojawiających się coraz częściej „autorytetów”.

⁵ M. Halbwachs, *Společne ramy paměti*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 417.

⁶ H. Garfinkel, *Studia z etnometodologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 88.

⁷ Tamże, s. 88-89.

Łącząc wiedzę o Bogu z fizyką, która szeroko opisuje pojęcie stan nieustalony, można puste miejsca między jedynką (Bóg istnieje), a zero (Bóg nie istnieje) wypełnić dodatkowymi przemyśleniami. Nie będą to jałowe dysputy (w przekonaniu niektórych przedstawicieli epoki ponowoczesności), lecz typowe akademickie rozważania prowadzące do odkrywania nowych obszarów nauki. „Refleksyjność i nowoczesność oznacza, że większa część społecznej aktywności i materialnego stosunku do przyrody jest systematycznie poddawana rewizji ze względu na nowo zdobyte wiadomości lub nabytą wiedzę”⁸. Czerpiąc wiedzę tylko z literatury popularno-naukowej i z Internetu dowiadujemy się, że elektron zmieniający orbitę równocześnie znika i pojawia się na drugiej, czyli w tym samym czasie w jednym miejscu jest, a zarazem go tam nie ma. Obecnie nawet nie wiemy, czy elektron ma jakąkolwiek strukturę wewnętrzną, lecz wiadomym jest tylko to, że istnieje^{9,10,11}. Posługując się daleko idącą analogią, można powiedzieć, że Bóg jest, i w tym samym czasie Go nie ma. Można zaryzykować stwierdzenie, że stan nieustalony w odniesieniu do Niego przejawia się być może tym, że z jednej strony o Jego istnieniu świadczą codzienne wrażenia związane z przeżywaniem: radości, piękna i posiadaniem świadomości, a z drugiej strony Jego brak przejawia się licznymi chorobami, wojnami, konfliktami, katastrofami, którym On nie zapobiegł.

Niektórzy mają wrażenie, że czując ciepło, widząc kolory i światło, słysząc muzykę oraz czują Jego obecność na każdym kroku. Inni, nie doświadczając piękna barw i dźwięków, twierdzą, że duchowe przeżycia są tylko wymysłem osób posiadających bujną wyobraźnię. Dlaczegoż więc nie podjąć próby uznania Boga jako pewnego¹² wrażenia, bez którego trudno wyobrazić sobie jakąkolwiek egzystencję. W przytoczonych rozważaniach pojawia się dość często słowo „wrażenie”, nawiązujące do czegoś, będącego jedynie częścią naszej świadomości. W zasadzie wrażenia stanowią tylko przetworzone przez zmysły informacje, jakie w różnym zakresie odbierają ludzie. Analogicznie może być z Bogiem, jest wszędzie, ponieważ pozostawił po sobie ślady wywierające wrażenia na wszystkich żyjących. W sensie fizycznym mogą być one nawet badane, analizowane i opisywane, lecz nie można poznać ich natury. W wyniku tych rozważań należałoby zastanowić się także nad zmianą relacji na osi człowiek - Bóg. Dotychczasowe były bowiem przedstawiane w następujący sposób – Bóg jest pytaniem człowieka – Kim jestem? Odpowiedzi najczęściej były następujące: jestem dzieckiem bożym; jestem stworzeniem obdarzonym przez Boga świadomością; jesteśmy na tyle ważni, że spośród istot żywych tylko my mamy szansę na życie wieczne. Nowe podejście do relacji człowiek – Bóg może przyjąć następującą formę – Bóg jest wrażeniem. Wrażenia nie występują bez przyczyny, lecz spowodowane

⁸ A. Giddens, *Nowoczesność i Tożsamość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 29.

⁹ <https://www.swiat.ovh/ksi%C4%99%C5%BCyc/pl/Elektron>.

¹⁰ Nie udało się potwierdzić istnienia żadnej struktury wewnętrznej elektronu, mimo wielokrotnych prób rozbicia ich za pomocą zderzania w akceleratorach. Jedną z właściwości elektronów jest ich nierozróżnialność – elektrony w świecie mechaniki kwantowej istnieją tylko jako prawdopodobieństwo, więc pomiędzy obserwacjami nie jesteśmy w stanie określić tożsamości konkretnej cząsteczki. [<https://www.spidersweb.pl/2014/09/hipoteza-wheeler.html>].

¹¹ Cząstki elementarne są wzbudzeniem pól kwantowych, które można zdefiniować w języku innych obiektów, ale wtedy pojawiałoby się pytanie czym owe obiekty są naprawdę. Pole kwantowe opisujące pojedynczy elektron zawsze zmienia się w czasie, czyli porusza się. Najbardziej trafne wydawać by się mogło określenie, że elektrony tworzą powłoki. Odpowiedź ta oparta jest na kwantowej teorii pola, która stanowi najbardziej fundamentalną ze znanych nam i potwierdzonych doświadczalnie teorii fizycznych. Jest ona jednocześnie najbardziej odległa od życia codziennego i przez to najtrudniejsza do opisanego w języku potocznym. [<https://zapytajfizyka.fuw.edu.pl/pytania/co-to-tak-naprawde-jest-elektron>].

¹² Słowo „pewny” najbardziej odzwierciedla istnienie Boga. Jest bowiem nie tylko synonimem stabilizacji, lecz także czegoś nieokreślonego.

wane są postrzeganiem koloru, światła, dźwięku, a nawet intuicyjnie czegoś, czego w zasadzie nie ma. (Przykładowo, mam wrażenie, że ona mnie kocha; mam wrażenie, że ktoś za mną idzie; mam wrażenie, że nie jestem sam). Wrażenia powstają w nieoczekiwany sposób, budzą zarówno wątpliwości, jak i nadzieję, zawierają intelektualne przesłanki uznania niektórych z ich za prawdziwe, stanowią podstawę do wydawania sądów na tematy naukowe i egzystencjalne. Pojawiają się na skutek logicznych dywagacji, są mieszanką wiedzy, doświadczenia, a czasem i fikcji, a będąc przejawem reakcji na zmiany zachodzące w otoczeniu, świadczą o sposobie myślenia każdego człowieka. Jedni mają wrażenie, że entropię wszechświata Ktoś porządkuje, inni obstają przy tym, że materia sama się organizuje w różne formy bytu, lecz odpowiedź, kto ma rację, zmusza do refleksji, argumentowania i dyskusji. Wrażenia zależą od kontekstu, to on bowiem zmienia perspektywę myślenia poprzez wyodrębnienie świadomych odniesień do określonych sytuacji. Przykładowo kontekst:

- religijny – powoduje, że przemarsz grupy osób staje się procesją;
- społeczny – sprawia, że wypowiedź zmienia się w przemówienie;
- patriotyczny – wymusza odpowiedzialność za Ojczyznę;
- naukowy – uwiarygadnia przedstawiane treści;
- polityczny – usprawiedliwia działania racją stanu;
- historyczny – uzasadnia postępowanie kultywowaniem pamięci przodków.

W stosunku do problemu istnienia Boga kontekst będzie stymulował rozważania nadając im określony kierunek myślenia, tak jak to ma miejsce w badaniach etnometodologicznych.

Pierwszym kontekstem, w którym można rozpatrywać istnienie Boga, jest prędkość i przestrzeń. Nieskończoną prędkość wydedukowano na podstawie następujących przesłanek. Przestrzeń to miejsce, w którym światło porusza się z określoną prędkością: w metalach i skałach 0 km/s; w diamencie 150 000 km/s; w wodzie 200 000 km/s; w próżni 300 000 km/s. Jak widać prędkość zależy od środowiska - jest więc prawdopodobnie i takie, gdzie można poruszać się z prędkością ∞ km/s. Im szybciej coś się porusza, tym bardziej „skraca” się przestrzeń, którą przemierza. Przy prędkości nieskończenia wielkiej nie ma przestrzeni, ponieważ poruszający się obiekt będzie w każdym miejscu, to znaczy - wszędzie lub nigdzie.

Rozważania na temat Boga w kontekście prędkości można zreasumować następującym zdaniem, że istnieje coś, co może poruszać się z nieskończoną prędkością, dla Kogo nie istnieje odległość, jest bowiem w każdym miejscu równocześnie.

Drugim kontekstem, w którym można rozpatrywać istnienie Boga, jest energia. Różne jej formy zostały już przez człowieka odkryte, lecz tych niepoznanych z pewnością jest znacznie więcej. Jedną z nich może być ta, która powstała z niczego, czyli zera „0”. W matematyce sprowadza się to do analizy równania: $0 = (+ a) + (- a)$. Właśnie tu to „nic” zostało podzielone na część realną (+ a) i nierealną (- a). Analizując ten zapis, można dojść do wniosku - jest jakaś Siła, która potrafi z zera zrobić coś rzeczywistego i abstrakcyjnego. Dedukując, dochodzi się do wniosku, że materia i energia mogły powstać z podziału niczego.

Trzecim kontekstem, w którym można rozpatrywać istnienie Boga, jest czas. Dość przewrotna, oparta na obserwacjach definicja czasu brzmi – Czas jest to miara zachodzących przeobrażeń w danym miejscu. Znaczy to, że jeżeli zmiany nie zachodzą, to czas nie płynie. Jeżeli dokonamy personifikacji czasu, to można zauważyć, że jest Ktoś, kto zainicjował zachodzące zmiany w celu realizacji swoich zamierzeń.

Czwartym kontekstem, w którym można rozpatrywać istnienie Boga, jest sens. Przekładając jednego dnia tonę węgla z jednej strony torów kolejowych na drugą, wykonujemy pracę - być może sensowną? Lecz powtarzając tę czynność codziennie przez miesiąc lub rok mamy poczucie bezsensu. Przekładanie dla samego przekładania jest podobne do tworzenia czegoś dla samego tworzenia. Są to czynności absurdałne, czego istota myśląca stara się raczej unikać. Sens istnienia Boga jest nieznany, lecz w egzystencji człowieka należy się go dopatrywać, inaczej jego byt można by sprowadzić tylko do przerzucania przez całe życie tony węgla z jednej strony torów na drugą. Sensem jest osiąganie celów, dlatego nadajemy go życiu poprzez przedłużanie i dożywanie możliwie długich lat. Będzie nim również poznawanie swoich możliwości i przekraczanie barier intelektualnych. W kontekście bytu człowieka można doszukiwać się sensu w poszukiwaniu Boga, czego wyrazem może być odkrywanie „tajemnic” przyrody i doskonalenie się w różnych dziedzinach. Działania te sprowadzają się do wkraczania w sferę emergencji, czyli tworzenia nowych jakościowo innych idei, rzeczy i pomysłów.

Piątym kontekstem, w którym można rozpatrywać istnienie Boga, jest pamięć, zarówno ta indywidualna, jak i zbiorowa. Pierwsza jest podstawą tworzenia osobowości każdego z nas, druga, kształtowana przez czynniki zewnętrzne, ma za zadanie przysposobić poszczególne osoby do życia społecznego realizującego wspólną wizję rozwoju. W tym kontekście Bóg pojawia się jako pamięć o zjawiskach abstrakcyjnych, których nie można dostrzec patrząc z perspektywy realnej. Człowiek pozbawiony takiej pamięci w zasadzie nie ma punktu odniesienia do umiejscowienia siebie w historii świata. Sprowadzony do wymiaru dnia powszechnego, odcina sobie perspektywę historycznego postrzegania zachodzących zjawisk.

Szóstym kontekstem, w którym można rozpatrywać istnienie Boga, jest ewolucja. Analizując DNA, można przypuszczać, że Ktoś poprzez ten zapis stymuluje materię ożywioną w kierunku dalszego rozwoju. Jest mało prawdopodobne, że z niczego powstała materia, z niej automatycznie zrodziło się życie, a proces myślenia wraz ze świadomością pojawił się też przypadkowo. Trudno sobie wyobrazić, aby te jakościowe przeobrażenia były tylko odpowiedzią na dostosowywanie się istot żywych do otoczenia. Ponadto można zauważyć, że ewolucja przystosowuje organizmy do środowiska, tymczasem mózg ludzki przekształca otoczenie do własnych potrzeb. I jeszcze jedno, w miarę upływu czasu każdy z nas powinien uodparniać się na choroby, tymczasem tak nie jest. Jeżeli przyjmiemy, że materia powstała samoistnie, że życie powstało samoistnie, że świadomość powstała samoistnie, że inteligencja powstała samoistnie - to dedukując, dlaczego nie przyjąć, że jakaś Siła, która to wszystko stworzyła - też powstała samoistnie.

Kontekstem, w którym nie powinno się rozpatrywać istnienia Boga, jest władza. Obdarzeni wolnością i pozostawieni sami sobie ludzie, nie potrafią skutecznie zapobiegać jej nadużyciom. Sięgający po władzę uciekali się do różnego rodzaju tortur fizycznych i psychicznych w stosunku do swoich wrogów. Tę nikczemną formę postępowania przypisywali Bogu, który „wymagał” od nich prowadzenia okrutnych krucjat w imię obrony prawdy. Jeżeli nie byłoby Boga, to ludzie nie mieliby na kogo zrzucać swoich win, nie byłoby też tajemniczej siły, która wywiera presję na podwładnych i zmusza ich do zabijania niewiernych, w imię sobie tylko znanych racji. Logicznie rozumując, jeżeli Bóg z jakiegoś powodu milczy, to przemawianie w Jego imieniu jest świętokradztwem, wszczynanie wojen – pogaństwem, a politykowanie – błazenadą. Dodatkowo bluźnierstwem jest obarczanie Go odpowiedzialnością za działalność człowieka, a nieporozumieniem mieszanie religii z historią.

Wymienione konteksty stanowią zachętę do włączania się w nurt podobnych dyskusji celem poszukiwania mniej lub bardziej przekonujących filozoficznych aspektów istnienia Boga. Dyskusje powinny być kontynuacją myśli tych, na których oparto rozwój społeczno-polityczny, on to bowiem przyczynił się do powstania cywilizacji. Przyjmując takie założenia, łatwiej będzie zerwać ze schematyzmem myślowym i stereotypami ograniczającymi rozwój intelektualny, jaki pojawił się w ponowoczesności.

Reasumując - do pozytywnych wrażeń sprzyjających rozwojowi intelektualnemu należą rozważania filozoficzne dotyczące: ciepła, które czujemy; koloru, którego nie jesteśmy w stanie oddzielić od przedmiotu; światła, którego nie można dotknąć; muzyki, której nie można dostrzec oraz Boga, który nadaje sens naszej egzystencji, mimo że nie można z Nim porozmawiać. Zaprezentowane konteksty rozważań mają zachęcić wszystkich do dalszych debat i analiz na temat implementacji osiągnięć naukowych - do rozważań z dziedzin wymykających się racjonalnemu poznaniu. W zasadzie każdy ma własne intelekt i to on powinien być źródłem powstawania zjawisk emergentnych, czyli odkrywania nieznanych dotąd zjawisk w wyniku nowatorskiego myślenia, argumentowania i artykułowania swoich poglądów.

Ponowoczesne aspekty dyskusji na temat historii

Historię w zasadzie można traktować jako chronologiczny ciąg zdarzeń, które miały miejsce w minionych latach. Jest ona dziedziną wiedzy, w której się nie eksperymentuje i nie prowadzi badań ilościowych. Na podstawie dywagacji historycznych nie powinno się stosować metody indukcji, czy też dedukcji, a abstrahowanie pozbawione jest sensu. W historii nie ma miejsca na badania ankietowe z prostego powodu, bo potencjalni respondenci już nie żyją. Nie można też danych uzyskanych z analiz historycznych przetwarzać w informację za pomocą metod, którymi posługują się inne dziedziny nauki. Ponadto, historycy nie mają możliwości dokonywania pomiaru, ponieważ nie posługują się jednolitą skalą zapewniającą ocenę doniosłości zaistniałych zdarzeń. Natomiast dzięki ich wysiłkowi opisywane zdarzenia układają się w miarę spójną i logiczną całość, powodując powstawanie określeń typu – „historia lubi się powtarzać” lub że „historia kołem się toczy”, jednak „Byłoby błędem sądzić, że to kontinuum społeczeństwa jest jakimś perpetuum mobile”¹³. Obszersze publikacje o minionych latach można więc uważać tylko za kroniki opatrzone subiektywnym komentarzem do wybranych wydarzeń, a ich wartość intelektualna sprowadza się jedynie do chronologicznego uszeregowania faktów, które przedstawiają punkty zwrotne całego narodu. Są nimi najczęściej wojny, powstania, okresy świetności, despotyzmu, czy totalitaryzmu. Historia, stosując liczne uogólnienia, jest obciążona poważnym błędem wynikającym z ilości niewziętych pod uwagę zmiennych. Każda więc kolejna interpretacja zdarzeń jest wysoce prawdopodobna, ponieważ tylko „Wyobraźnia socjologiczna umożliwia dla życia wewnętrznego i zewnętrznej kariery różnorodnych jednostek. Pozwala ona zdać sobie sprawę z tego, jak jednostki, w zamęcie swojego codziennego doświadczenia nabywają fałszywej świadomości swojego położenia społecznego”¹⁴.

Osobnym tematem dającym się zauważyć w historii jest sposób zawierania małżeństw. Połączone ślubem pary decydowały o dalszych losach podwładnych, zapominając o własnym szczęściu. Z punktu widzenia racji stanu można ten obrządek nazwać szczególnym poświęcaniem się dla Ojczyzny, czego tak brakuje obecnie żyjącym. Współczesna

¹³ N. Elias, *Spółeczeństwo jednostek*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 60.

¹⁴ C.W. Mills, *Wyobraźnia socjologiczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 52.

historia mocno kultywuje okrągłe rocznice, wynikające z przyjętego i bardzo wygodnego w liczeniu układu dziesiętnego. Tą magiczną liczbą jest obecnie 10, którą można dowolnie mnożyć, otrzymując różne wyniki, przykładowo jest to: 100 lat, 200 lat, 1000, czy nawet 1050 lat. Nie bierze się pod uwagę tego, że w przeszłości tę funkcję pełniła liczba 12, ponieważ łatwo można było ją podzielić na 1, 2, 3, 4, 6 i 12. Z tego okresu wywodzą się staropolskie określenia typu: tuzin guzików, kopa jaj lub mniej znane słowo mendel oznaczające 15 sztuk, czyli ćwierć kopy. Określenia onegdaj stosowane w odniesieniu do produktów rolnych są używane jeszcze na współczesnych bazarach. Obchodząc różne uroczystości, historycy pominęli milczeniem układ binarny, dzięki któremu funkcjonuje informatyka. Tu nasuwa się dość przekorne pytanie, dlaczego do obchodów „okrągłych” rocznic nie przyjąć sześćioletniego lub dwuletniego okresu upamiętniania minionych wydarzeń? W pierwszym przypadku byłoby to logiczne nawiązywanie do polskiej tradycji, w drugim sprowadzałoby się do nowoczesnego obchodzenia uroczystości - co drugi rok. Nadawanie wyjątkowego statusu liczbie dziesięć graniczy z: magią, zabobonem, przesądem, tak skutecznie zwalczanym w innych przejawach życia społecznego. Pseudonauki, takie jak wróżbiarstwo, okultyzm i spirytyzm, zostały już praktycznie wyeliminowane z życia społecznego, a pustkę po nich powoli wypełnia numerologia, której celem nie jest rozwój intelektualny, lecz generowanie pustych emocji jedynie na podstawie praktycznego sposobu liczenia. Celowym jest więc czczenie bohaterów narodowych bez uciekania się do dat, gdy jakąś rocznicę da się podzielić przez 10. Bohaterskie czyny na polu walki i małżeństwa zawierane w imię zachowania pokoju przez naszych znakomitych przodków zasługują na szacunek, niezależnie w którym roku się odbywały.

Rozważania odnoszące się do dawnych czasów podpowiadają, że niewykonalnym zadaniem stojącym przed historykami jest dowiedzenie obiektywnej prawdy, ponieważ minione wydarzenia nie są jednoznacznie oceniane przez potomnych. Postacie w epoce Ponowoczesność sprowadzają się do przedstawiania ich w formie zero-jedynkowej, to znaczy pozytywne cechy stają się priorytetem, a o negatywnych najczęściej się milczy. Dyskusje na ich temat uważane są za zbędne, ponieważ każdy z nich ma już zapewnione miejsce w podręcznikach szkolnych. Można także zauważyć pojawianie się fikcyjnych bohaterów wykreowanych przez znanych pisarzy i reżyserów, którzy nie inspirowali już współczesnych do wielkich działań. Ich niezwykłość polega na tym, że istnieją tylko w świadomości tych, którzy czytali batalistyczne powieści lub oglądali ich ekranizację w kinie. Do czytelników i widzów dociera fakt, że zostały one wymyślone, a nawet jeżeli nazwiska są prawdziwe, to akcja i tak niewiele ma wspólnego z rzeczywistością tamtych lat.

Wydarzenia historyczne pieczętują przywiązanie do: nacji, z którą się utożsamiamy, miejsca, w którym spędziliśmy dzieciństwo, języka, którym się posługujemy oraz kultury, która pozostała nam po przodkach. Nie mając wpływu na podejmowane decyzje przez onegdaj żyjących – współczesne społeczeństwo dość często bierze odpowiedzialności za czyny, których dopuścili się żyjący w minionych latach ludzie. Tymczasem z własnych doświadczeń wiemy, że jesteśmy dumni lub wstydzimy się tylko za rodziców i nie bardzo utożsamiamy się już z mentalnością swoich dziadków. Załóżmy, że gdyby nawet zaszła taka cudowna sytuacja, że pokolenia gdzieś spotkałyby się, to przecież w żaden sposób nie mogłyby się z sobą dogadać. Niewielu bowiem potrafiłoby zaaprobować sposoby postępowania tych, którzy są w prostej linii naszymi krewnymi. Przerzucanie winy i sukcesów ludzi żyjących w dawnych epokach na współczesnych mieszkańców miast i wsi powoduje, że w wielu przypadkach czujemy się winni tego, że nasi rodacy dokonali przerażających zbrodni, które budzą w nas grozę i lęk.

Odpowiedzialność zbiorowa praktykowana w systemach totalitarnych nie może być przemycana do demokracji, ponieważ obciążając winą współczesnych za czyny ich przodków, uniemożliwia się ich prawidłowy rozwój emocjonalny. Podobna sytuacja zachodzi w sytuacji odwrotnej, gdy część społeczeństwa odczuwa dumę z sukcesów rodzimych świętych, sportowców, naukowców i artystów, czyli z wysiłku innych osób. Z punktu widzenia rozwoju społecznego, politycznego i gospodarczego kraju, takie postępowanie prowadzi do apatii lub niczym nieuzasadnionej euforii, a w końcowym stadium przekształca się w stagnację.

Historię należy traktować jako dzieje społeczeństwa, które w turbulentnych warunkach próbuje zachować swoją tożsamość i kulturę. Można zauważyć, że do negatywnych emocji z nią związanych należą w dużej mierze te działania, które winą za popełnione czyny poprzednich pokoleń obarczają współcześnie żyjących. Należy więc unikać uogólniania pojedynczych lub kilku epizodów i przenosić je na całe społeczeństwo. Ponadto należałoby odejść od powracania pamięcią do zdarzeń w cyklu dziesięcioletnim, lecz więcej uwagi przykładać do opisu sytuacji, które je wywołały. Żaden bowiem układ liczbowy (dziesiętny, binarny, czy oparty na mnożeniu i dzieleniu liczby dwanaście) nie powinien determinować przypominania zwykłym obywatelom ich dziejów. Współczesna historia nie powinna kultywować magicznych obrzędów, nadając zwykłym gestom nadzwyczajną moc¹⁵.

Zakończenie

Bezpieczeństwo intelektualne zostanie obywatelom zapewnione tylko wówczas, gdy będą oni mieli szansę na debatowanie i wyrażanie własnych przemyśleń, dotyczących zarówno sfery duchowej jak i materialnej. Niebezpieczeństwo pojawi się wówczas, gdy ktoś zamieni Boga (co do którego każdy posiada jakieś wyobrażenia) - na groźnego Bożka Dziejów (odgrzającego się, że powrócą zdarzenia, o których chcielibyśmy już zapomnieć).

Metoda, dzięki której opracowano niniejszy artykuł, oparta została na wykorzystaniu zjawisk emergentnych, co pozwoliło na szukanie wspólnego mianownika dla rozważań o Bogu i historii. Efektem tego są następujące wnioski:

- zarówno religia, jak i historia wpływają na kształtowanie mentalności całych pokoleń;
- rozważania na temat istoty Boga mogą mieć konstruktywny wymiar i przyczyniają się do rozwoju intelektualnego społeczeństwa;
- rozważania na temat historii mogą mieć destruktywny wymiar, ponieważ wzbudzają poczucie winy za zbrodnie przodków;
- dyskusja na temat Boga wymusza poszukiwanie logicznych argumentów za albo przeciw Jego istnieniu;
- dyskusja na temat wydarzeń historycznych sprowadza się najczęściej do przyjęcia jakiejś interpretacji minionych zdarzeń.

Rozważania poczynione w niniejszym artykule miały uzmysłowić, że spór o istnienie Boga jest jedną z determinant rozwoju cywilizacyjnego, ponieważ zmusza do argumentowania swoich racji. Natomiast rozważania na temat historii ostrzegają przed stereotypami myślenia uniemożliwiającymi kreatywny sposób myślenia. Antidotum na ograniczanie rozwoju intelektualnego są dyskusje prowadzone na tematy abstrakcyjne w kontekście

¹⁵ Przykładowo - po złożeniu przysięgi przez młodego człowieka, staje się on żołnierzem, a po ukończeniu szkoły wojskowej i dotknięciu szabłą jego ramienia przeistacza się w oficera. Obowiązkiem pierwszego jest zabijanie w imię jakiejś racji stanu, zaś zadanie drugiego sprowadza się do wskazywania kogo i w jakich okolicznościach należy pozbawić życia.

badania naukowych. W niniejszym artykule Ponowoczesność pokazana została jako bezrefleksyjny sposób interpretacji zdarzeń, przejawiający się ignorancją *sacrum* (dyskusja o Bogu) i zachwytem nad *profanum* (interpretacja historii).

Literatura:

- Blaug M., *Metodologia ekonomii*, Wydawnictwo Naukowe, PWN, Warszawa 1995.
Elias N., *Spółczesność jednostek*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
Garfinkel H., *Studia z etnometodologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
Giddens A., *Nowoczesność i Tożsamość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
Halbwachs M., *Spółeczne ramy pamięci*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
Mayer T., *Prawda kontra precyzja w ekonomii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996.
Mills C.W., *Wyobrażenia socjologiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

Netografia:

- <https://www.swiat.ovh/ksi%C4%99%C5%BCyc/pl/Elektron>.
<http://www.kopernik.org.pl/bazawiedzy/artykuly/percepcjaemergencja-emergencja/>.

Jędrzej Kałuża¹

AKTUALNE ZAGROŻENIE WOJNĄ HYBRYDOWĄ DLA POLSKI ZE STRONY FEDERACJI ROSYJSKIEJ

Streszczenie: Świat rozwija się w bardzo dużym tempie, a wraz z nim praktycznie wszystkie dziedziny życia, takie jak nauka, technologia, medycyna, cyberprzestrzeń. Proporcjonalnie do tego postępu i w związku rozkwitem techniki ewoluują pojęcia związane z bezpieczeństwem, które dla wielu krajów stają się priorytetowe. Nowe oblicze otrzymują również działania militarne. Państwa rozwinięte uporały się z problemami takimi, jak zapewnienie obywatelom żywności i wody, opanowanie epidemii, czy zagwarantowanie edukacji, jednak wszystkie bez względu na poziom urbanizacji stoją w obliczu nowego zagrożenia – wojny hybrydowej. Jakie są jej cechy? Jaki ma charakter oraz przebieg? Jak rozpoznać jej rozpoczęcie i zakończenie? Jakie środki służą do jej przeprowadzenia? Czy organizacje międzynarodowe są w stanie skutecznie jej przeciwdziałać? Niniejszy artykuł podejmuje próbę udzielenia odpowiedzi na powyższe pytania i diagnozuje aktualny stopień zagrożenia wojną hybrydową dla Polski, głównie w kontekście specyficznego położenia geopolitycznego.

Słowa kluczowe: wojna hybrydowa, wojna niekonwencjonalna, zagrożenia dla Polski, terroryzm, cyberterroryzm.

CURRENT THREATS OF A HYBRID WAR FOR POLAND FROM THE RUSSIAN SIDE.

Summary: The world is developing at a very high rate, in fact all areas of life such as science, technology, medicine and cyberspace. At the same time, proportionally to this progress and in relation to the development of technology, security-related concepts have evolved and are becoming a priority for many countries. The new face has come also for military activities. Developed countries have dealt with problems such as providing food and water to citizens, controlling the epidemic, and guaranteeing education, however, regardless of the level of urbanization, they face a new threat – a hybrid war. What are its features? What is its nature and direction? How to recognize its beginning and end? What measures are used to carry it out? Are international organizations able to counteract it effectively? This article attempts to answer the above questions and diagnoses the current level of threat of a hybrid war for Poland, mainly in the context of a specific geopolitical situation.

Keywords: hybrid war, unconventional war, threat to Poland, terrorism, cyberterrorism.

¹ Student w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Raciborzu, Wydział Nauk Społecznych, Rok III, Bezpieczeństwo Państwa.

Referent Wydziału Konwojowego i Policji Sądowej, Instruktor taktyk i technik interwencji policyjnych, Stażysta ratownictwa na wodach powodziowych i szybko płynących, Zainteresowania: politologia, socjologia, psychologia, filozofia, problematyka egzystencjalna.

„Jeśli chcesz pokoju szukaj się na wojnę”

(dewiza antyczna)

Wprowadzenie

Działania militarne stale zmieniają swoje oblicze. Ich ewoluowanie jest ściśle związane z postępowaniem nauki i nowoczesnymi technologiami, które coraz częściej angażowane są do realizowania celów politycznych. Niniejszy artykuł podejmuje próbę sprecyzowania i scharakteryzowania, czym właściwie jest wojna hybrydowa, a także analizuje współczesny stopień zagrożenia tego rodzaju agresją wobec Polski.

Od zarania dziejów ludzie prowadzą konflikty zbrojne. Są one wywołane przez chęć pozyskania surowców, terytorium, rynków zbytu, powzięcia niewolników, podporządkowania narodu w celu czerpania korzyści, osiągnięcia przewagi geostrategicznej (np. zajmowanie cieśnin, półwyspów, wysp). Mają też często podłoże religijne, kulturowe, historyczne lub wynikają z antagonizmów i napięć społecznych. Ich zasięg i przebieg zawsze był związany z epoką, w której występował oraz ściśle korelował ze stopniem rozwoju technologicznego. Jak podaje Jean-Jacques Babel od roku 3500 p.n.e. do dziś świat był wolny od wojen tylko przez 292 lata. W tym okresie było 14550 dużych i małych wojen, podczas których zginęło, zmarło z głodu, epidemii i innych czynników z nimi związanych ponad 3,66 mld ludzi².

Według znawców prawa międzynarodowego wojna jest zerwaniem stosunków pokojowych pomiędzy państwami i rozpoczęciem wrogich działań, które charakteryzują się walką zbrojną³. Termin ten można rozumieć również jako celowe wywołanie konfliktu zbrojnego pomiędzy wrogimi podmiotami wojny (narodami lub grupami społecznymi, etnicznymi, religijnymi). „Polemologia dostrzega trzy główne przyczyny wojen:

1. strukturalne – zależne od rodzaju techniki, nadmiernego zbrojenia, wzrostu znaczenia elit wojskowych, potencjału ekonomicznego i demograficznego;
2. koniunkturalne – głównie polityczne alianse i koalicje, zmiany opinii publicznej pod wpływem ideologii, propagandy lub religii, negatywne stereotypy etniczne;
3. okazjonalne (bezpośrednie) – nieprzewidziane incydenty czy prowokacje”⁴.

Wojny zazwyczaj pociągają za sobą nieodwracalne konsekwencje w postaci znacznych zmian w strukturach społecznych, demograficznych oraz w środowisku naturalnym. Są też katastrofą moralną i etyczną. Niestety, pomimo licznych międzynarodowych konwencji i traktatów dotyczących humanitarnego prowadzenia wojen, bardzo często dochodzi do mordów ludności cywilnej, torturowania oraz pogwałcenia wszelkich praw chroniących zdrowie, życie i wolność człowieka. W tym kontekście oczywistym wydaje się, że największym sukcesem jest przeprowadzenie działań zbrojnych tak, by pokonać wrogów i osiągnąć cele polityczne bez użycia armii. Bardzo korzystne może być również ewentualne zaangażowanie wojska, jednak nie w celu prowadzenia działań zbrojnych, lecz jego pozorowane użycie zmierzające do wywarcia presji, zyskania przewagi psychologicz-

² O. Wasiuta, *Geneza pojęcia i zmiany podejścia do wojny hybrydowej dyskursie politycznym i wojskowym*, „Przegląd Geopolityczny”, 17, 2016, s. 26.

³ M. Kołodziejczyk, *Analiza pojęcia wojny, agresji i napaści zbrojnej przykłady ich użycia w aktach prawnych obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej*, „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej” nr 2(14) 2015, s. 71.

⁴ R. Borkowski, *Konflikty współczesnego świata*, Wydawnictwo AGH, Kraków 2001, s. 41.

nej, zniechęcenia przeciwnika do walki. Taka strategia także umożliwia realizację zamierzonych celów wojny, jednak bez straty w ludziach czy sprzęcie. Na kartach historii wielokrotnie można zauważyć tego typu konflikty. Stanowią one swoistą demonstrację sił, zatem należy uznać, że taka myśl ideologiczna i pogląd na wojnę może stanowić podwaliny dla nowej ery w jej prowadzeniu, a mianowicie – okresu wojen hybrydowych. Należałoby się również spodziewać, że trwale zmienia one oblicze polityki międzynarodowej.

Wojny hybrydowe

Wojny o charakterze konwencjonalnym (ze względu na sposób wypowiedzenia oraz zastosowane środki do jej prowadzenia) mogą ustąpić swoje miejsce nowemu rodzajowi działań – wojnom hybrydowym. Choć pewne jej formy istnieją już od starożytności, stanowią one w historii współczesnej nową formę prowadzenia polityki międzynarodowej. Wojny polegające na zastosowaniu agresji poprzez wykorzystanie armii, oraz takie, w których z łatwością możemy wyróżnić strony konfliktu zaczynają tracić swoją wartość i mogą zostać wyparte przez wojny nowej generacji. Uznano, że taka forma prowadzenia walki stwarza poważne zagrożenie bezpieczeństwa państw członkowskich NATO i Unii Europejskiej⁵.

Dla lepszego zaprezentowania i rozwinięcia przedmiotowego terminu przywołać należy kilka znaczących definicji. Słownik języka polskiego definiuje **hybrydę** jako: „coś, co składa się z różnych elementów, często do siebie niepasujących; roślinę lub zwierzę powstałe ze skrzyżowania dwóch odmian, ras lub gatunków; wyraz złożony z elementów należących do dwóch różnych języków”⁶. Już w owej definicji możemy dostrzec pierwsze charakterystyczne dla tego typu działań cechy, a mianowicie zastosowanie różnych form prowadzenia działań wojennych jednocześnie. Mowa oczywiście o nowych, niestosowanych dotychczas i niekonwencjonalnych metodach, takich jak: równoczesne stosowanie walki informacyjnej, ataku sił specjalnych, wykorzystanie nowoczesnych technologii, najemników, działań propagandowych, cyberataku, wprowadzanie chaosu oraz blokady politycznej i ekonomicznej wroga. Wszystkie te działania mają na celu osłabienie możliwości obronnych danego państwa i często zatajanie realnych intencji agresora.

W tym miejscu warto również zaprezentować, jak rozumiany jest termin **agresja podprogowa**. Biuro Bezpieczeństwa Narodowego klasyfikuje ją jako: „działania wojenne, których rozmach i skala są celowo ograniczane i utrzymywane przez agresora na poziomie poniżej dającego się w miarę jednoznacznie zidentyfikować progu regularnej, otwartej wojny. Celem agresji podprogowej jest osiągnięcie przyjętych celów z jednoczesnym powodowaniem trudności w uzyskaniu konsensusu decyzyjnego w międzynarodowych organizacjach bezpieczeństwa”⁷. To bardzo znamienne i charakterystyczne cechy wojny hybrydowej. Działanie organizacji międzynarodowych (np. ONZ, NATO) w takich sytuacjach jest sparaliżowane bowiem, z powodu niskiej eskalacji zdarzenia, nie wiadomo dokładnie z czym ma się do czynienia, ze zwykłym konfliktem i nieporozumieniami na płaszczyźnie politycznej, kulturowej i historycznej czy z regularną wojną.

⁵ M. Wojnowski, *Koncepcja „wojny nowej generacji” w ujęciu strategów Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej*, „Przegląd Bezpieczeństwa wewnętrznego” nr 13 (7) 2015, s. 13.

⁶ Słownik języka polskiego, termin: hybryda W: <https://sjp.pwn.pl/sjp/hybryda;2560929.html>, [dostęp 15.01.2018].

⁷ Mini słownik BBN, termin: agresja podprogowa, [w:] <https://www.bbn.gov.pl/pl/bezpieczenstwo-narodowe/minislownik-bbn-propozy/6035,MINISLOWNIK-BBN-Propozycje-nowych-terminow-z-dziedziny-bezpieczenstwa.html>, [dostęp 15.01.2018].

Kolejną definicję, którą warto przytoczyć, jest już sam związek wcześniej omawianych pojęć - **wojna hybrydowa**. Jest to „wojna łącząca w sobie jednocześnie różne możliwe środki i metody przemocy, w tym zwłaszcza zbrojne działania regularne i nieregularne, operacje w cyberprzestrzeni oraz działania ekonomiczne, psychologiczne, kampanie informacyjne itp.”⁸. Takie ujęcie podsumowuje ten nowoczesny styl prowadzenia wojny, uwypatniając jego cechy i znamiona.

Zagadnienie wojny hybrydowej zostało upowszechnione przez Franka Hoffmana, który twierdzi, że „Jest nim jakikolwiek adwersarz używający kombinacji broni konwencjonalnej, nieregularnej taktyki, terroryzmu i przestępczości w tym samym czasie i na tym samym polu bitwy celem osiągnięcia celów politycznych”⁹.

Bardzo ciekawym ujęciem wojny nowej generacji jest koncepcja stworzona w 2013 roku przez dwóch wybitnych ekspertów: Siergieja Czekinowa (pułkownika zajmującego stanowisko dyrektora Centrum Studiów Wojenno-Strategiczných Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej) oraz Siergieja Bogdanowa (generała pełniącego tę samą funkcję w latach 1991-1994). „Zaproponowany przez nich model składa się z ośmiu następujących faz:

1. prowadzenie działań asymetrycznych w celu osłabienia przeciwnika i stworzenia sprzyjających warunków ułatwiających interwencję przez zastosowanie środków informacyjnych, psychologicznych, dyplomatycznych i ekonomicznych;
2. dezorientacja dowództwa armii oraz politycznego przywództwa kraju stanowiącego obiekt agresji za pomocą kombinacji jawnych i tajnych operacji specjalnych prowadzonych za pośrednictwem mediów, dyplomacji i agencji pozarządowych. Operacje te polegają przede wszystkim na wykorzystaniu sprzeczności w stanowiącym obiekt agresji kraju i wprowadzeniu fałszywych informacji, danych, instrukcji oraz rozkazów do przestrzeni informacyjnej wspomnianych podmiotów;
3. zastraszanie, oszukiwanie i korumpowanie przedstawicieli elit przywódczych i wojska. Działanie to ma doprowadzić do złamania woli oporu nieprzyjaciela oraz zdeintegrowania jego struktur dowodzenia;
4. zastosowanie na szeroką skalę różnorodnych środków propagandy wpływających na wzrost nastroju niepewności i poczucia zagrożenia w społeczeństwie. Efekt ten jest potęgowany m.in. przez działania dywersyjne i wywrotowe prowadzone przez różne grupy zbrojne i organizacje paramilitarne;
5. ustanowienie strefy zakazu lotów nad terytorium zaatakowanego państwa, blokada dróg, mostów i węzłów komunikacyjnych, wykorzystanie prywatnych organizacji o charakterze zbrojnym oraz grup złożonych z przeciwników ustroju społecznego i porządku politycznego kraju stanowiącego obiekt agresji;
6. rozpoczęcie działań zbrojnych poprzedzonych akcją rozpoznawczą i wywiadowczą prowadzoną przy użyciu różnorodnych technologii i środków (operacje sił specjalnych, wywiad radioelektroniczny, użycie wywiadowczych i nawigacyjnych środków kosmicznych);
7. wdrożenie działań zbrojnych w jednej przestrzeni informacyjnej gwarantującej zespołową świadomość sytuacyjną, co umożliwia kierowanie dużą ilością różnorodnych sił i środków w walce między innymi dzięki wsparciu z kosmosu;

⁸ Tamże, termin : wojna hybrydowa.

⁹ Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, http://www.ce.uw.edu.pl/pliki/pw/4-2015_hajduk.pdf, [dostęp 24.02.2018].

8. przejście kontroli nad punktami oporu nieprzyjaciela i zniszczenie ocalałych jednostek wroga, przy wykorzystaniu sił specjalnych, których zadanie polega na rozpoznaniu potencjału i zdolności bojowych przeciwnika, a następnie przekazanie precyzyjnych danych dotyczących pozycji i położenia punktów oporu nieprzyjaciela. Umożliwia to uderzenie z zastosowaniem broni precyzyjnego rażenia, co powoduje zniszczenie wszelkich miejsc oporu. Ostatnim etapem działań jest metodyczne zajmowanie wrogo terytorium przez wojska lądowe”¹⁰.

W tym rozdziale warto również wspomnieć o **cyberterroryzmie**. Termin ten coraz częściej pojawia się w mediach, bowiem tego typu ataki paraliżują systemy bankowe, serwery danych, a w ten sposób mogą spowodować nawet dysfunkcję całego państwa. Według amerykańskiego Departamentu Obrony cyberterroryzmem jest bezprawny atak lub groźba takiego ataku przeciwko komputerom, sieciom komputerowym lub informacjom przechowywanym na nich mający na celu zastraszenie lub wymuszenie na społeczeństwie, lub rządzie danego kraju spełnienia określonych celów politycznych. W ostatnich latach hakerzy zaczęli prowadzić wirtualne akcje dywersyjne nie tylko celem demonstracji swoich zdolności, ale także na zlecenie państw przeciwko innym państwom¹¹.

Woja hybrydowa na Ukrainie

Pierwszy raz z takim rodzajem (we współczesnym rozumieniu) wojny spotykamy się w roku 2014. Rosja, realizując swoje cele polityczne, atakuje w ten nowatorski sposób Ukrainę. Jak się okazuje, ze względu na działania poniżej progu oficjalnej wojny, Ukraina, Unia Europejska oraz inne organizacje międzynarodowe, takie jak ONZ, NATO, dbające o bezpieczeństwo, pozostają bezradne. Niewątpliwie atak ten nie jest tylko incydem, a częścią dużo większych założeń politycznych, które mają zmierzać do odbudowania wielkiego mocarstwa. Strategię W. Putina można również postrzegać jako sprawdzenie reakcji pozostałych międzynarodowych graczy na przeprowadzoną agresję. Niestety nie było jednogłośniego odzewu, a konsekwencją tego jest przeprowadzenie zamierzonych planów, a nawet tworzenie idei na większą skalę (dalsze działania związane z przejmowaniem nowych terenów Ukrainy). Nikt nie powstrzymał tej maszyny. Jak wiadomo wojna hybrydowa była skrupulatnie przygotowywana i planowana przez stronę rosyjską. Kraj ten ma dalej mocarstwowe aspiracje i zdaje sobie sprawę, że rozpoczęcie odbudowy tego supermocarstwa musi rozpocząć się od podporządkowania Ukrainy (w kontekście politycznym i gospodarczym), bez względu na zastosowane do realizacji tego celu środki¹².

Należy podkreślić, że wszelkie działania militarne na Ukrainie poprzedzają protesty społeczne przeciwko Wiktorowi Janukowyczowi zwane „Euromajdanem”. Działania te pociągają za sobą dwa skutki. W aspekcie bezpośrednim Wiktor Janukowycz zostaje odwołany z funkcji prezydenta, z kolei wydarzenia te w sposób pośredni rozpoczynają konflikt na południowo-wschodniej Ukrainie (a tym samym na wojnę z Rosją). To w „Euromajdanie” można doszukiwać się osłabienia statusu kraju poprzez dezinformację, działania terrorystyczne i propagandowe. Warto zaakcentować, że oficjalnie podawane są informacje, iż Rosja nie ma z tymi działaniami nic wspólnego, a winni są separatyści w Doniecku i Ługańsku¹³. Kładziony jest nacisk na problematykę kulturową i historyczną tego regionu

¹⁰ M. Wojnowski, *Koncepcja...*, dz. cyt., s. 16-17.

¹¹ Centrum Inicjatyw Międzynarodowych, http://blog.centruminicjatyw.org/2015/03/wojna_hybrydowa/, [dostęp 15.01.2018].

¹² O. Wasiuta, *Geneza pojęcia i zmiany...*, dz. cyt., s. 28.

¹³ J. Hajduk, T. Stępniewski, *Wojna hybrydowa Rosji z Ukrainą*, Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, 2015, nr 4, s. 135-136.

tak by międzynarodowi obserwatorzy sami do końca nie wiedzieli, o co naprawdę chodzi w konflikcie i nie mogli podjąć szybkich i zdecydowanych działań (jak wspomniano wcześniej w znacznym stopniu paraliżuje to międzynarodowe struktury odpowiedzialne za bezpieczeństwo).

Ukraina jest pierwszym krajem, który musiał stanąć wobec zagrożenia, jakim jest nowy rodzaj wojny. Tak naprawdę nie została ona nigdy oficjalnie wypowiedziana i Rosja nie poczuwa się do odpowiedzialności za te działania. Wojna, jak się ją nazywa w publikacjach „hybrydowa, nieliniowa, wojna kontrolowanego chaosu”, obejmuje trzy etapy:

1. destabilizacja sytuacji gospodarczej i politycznej w celu doprowadzenia do konfliktu wewnętrznego w państwie-ofierze;
2. dezintegracja państwa w celu przekształcenia go w tak zwane państwo niezdolne do samodzielnego istnienia;
3. zmiana władzy politycznej na kontrolowaną przez agresora¹⁴.

Zagrożenia dla Polski

W kontekście przedstawionych wydarzeń rodzą się pytania, w tym jedno zasadnicze: czy istnieje realne zagrożenie wojną hybrydową ze strony rosyjskiej dla Polski. Warto spojrzeć na przyczyny i motywacje strony rosyjskiej do prowadzenia tego rodzaju przemocy. By odpowiedzieć na te pytania, trzeba spojrzeć na szerszy kontekst historyczny. Podział świata po II wojnie światowej ustalił dwie główne strefy wpływów. Jedną była zachodnia część Europy pod „hegemonią” Wielkiej Brytanii (inwestycje w Niemczech, Francji przynosiły kolosalne zyski), drugą wschodnia, „pod butem” Kraju Rad. Podział był rozpatrywany i zatwierdzany na postępujących po sobie konferencjach w Teheranie (28 listopada-1 grudnia 1943 r.), Jałcie (4-11 lutego 1945 r.) i Poczdamie (17 lipca-2 sierpnia 1945 r.), wydawał się trwały i zadowalający (dla mocarstw). Jednak z biegiem czasu Rosja utraciła wpływy w większości swoich państw satelickich. Należące kiedyś do ZSRR kraje (w tym Łotwa, Litwa, Estonia, Ukraina) oraz „poddane” mu pośrednio (w tym Polska, Czechy) odzyskują autonomię. W zachodniej Europie tworzy się Unia Europejska, której utrzymanie gwarantuje dostęp do tanich surowców, dotarcie do rynków zbytu dla produktów, taniej siły roboczej (niektórzy interpretują to jako nową formę legalnej kolonizacji, bowiem realizuje jej pewne cele). W tym kontekście Unia „wchłania” kolejne kraje satelickie byłego Związku Radzieckiego. Wobec aktualnego położenia Rosji uzasadnione wydaje się, że strona rosyjska prowadzi działania ukierunkowane na odzyskanie swojej międzynarodowej pozycji i przywrócenie dawnych stref wpływów. „Zgodnie z rosyjską doktryną powstał ład pozimnowojenny, z dominującą pozycją szeroko rozumianego Zachodu, a szczególnie Stanów Zjednoczonych, stał się nie do przyjęcia. Zwycięstwo w II wojnie czecheńskiej, eliminacja przez Władimira Putina zastanych układów oligarchicznych rządzących Rosją za czasów Borysa Jelcyna i rosnące ceny surowców energetycznych, przyczyniły się do zbudowania nowego układu politycznego, w całości podporządkowanego Putinowi i jego otoczeniu”¹⁵. Według Jurija Hajduka wojna tak naprawdę trwa, a rozgrywa się pomiędzy Trzecim Rzymem (Rosją), a Trzecią Kartaginą (Londynem, wraz z całym zachodnim światem). Koresponduje to z geopolityczną wizją, o której mowa była wcześniej (utworzona po II wojnie światowej)¹⁶.

¹⁴ O. Wasiuta, *Geneza pojęcia i zmiany ...*, dz. cyt., str. 28.

¹⁵ J. Hajduk, T. Stępniewski, *Wojna hybrydowa Rosji ...*, dz. cyt., str. 138-139.

¹⁶ Tamże, str. 140.

W odniesieniu do przedstawionych argumentów można uznać z dużą dozą prawdopodobieństwa, że Polska jako kraj, który kiedyś podlegał wpływom Związku Radzieckiego, jest zagrożona atakami podobnymi do tych, które miały miejsce na Ukrainie. Słabnąca pozycja Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej może być wyraźnym sygnałem dla Rosji, że można byłoby przeprowadzić elementy wojny hybrydowej w Polsce, a spodziewane konsekwencje i odzew przybiorą formę sankcji, nie zaś interwencji zbrojnej. Dlatego tak niekorzystne są wszelkie działania i polityka osłabiająca pozycję Polski w stosunkach międzynarodowych i mogące stanowić medialną dezinformację prowadzącą do potencjalnego wystąpienia Rzeczypospolitej ze Wspólnoty Europejskiej. Byłoby to katastrofalne dla bezpieczeństwa Polski. Kraj nie jest gotowy, by bronić się i zapewnić autonomię obywatelom, choćby ze względu na specyficzne geopolityczne położenie. Polska upatruje swoją szansę w dobrych stosunkach ze Stanami Zjednoczonymi, jednak warto spojrzeć w historię, aby przekonać się, że wielokrotnie Polska zostawała sama w kontekście zagrożenia i realizowania interesów na płaszczyźnie polityki i interesów międzynarodowych. W odniesieniu do przebiegu wojny na Ukrainie, gwarancji zapewnienia bezpieczeństwa Polski nie daje również obecność w strukturach NATO. Podczas przywołanych wydarzeń zostały obnażone wszelkie braki i słabości tej organizacji wobec podprogowego prowadzenia wojny. Jako dysfunkcje działania Paktu Północnoatlantyckiego można wyróżnić brak decyzywności, skutecznego wywierania presji, właściwej reakcji stron na agresję. „W konsekwencji tychże zdarzeń w Polsce coraz wyraźniejszych kształtów nabiera myślenie i działanie proobronne, a w nim - znaczenie strategii obronności i potencjału militarnego. Coraz częściej i bardziej zdecydowanie retoryka bieżącej polityki bezpieczeństwa odwołuje się do siły, a w szczególności do siły zbrojnej w zabezpieczeniu strategicznych interesów naszego państwa. Obraz ten wyraźnie kontrastuje zwłaszcza z niedawnymi politykami i strategiami bezpieczeństwa, w ramach których doktryna obronna nie była traktowana jako środek strategicznej ciężkości bezpieczeństwa narodowego”¹⁷.

Z pewnością nie da się przewidzieć dokładnego scenariusza przyszłych wydarzeń, ale niewątpliwie Rosja stwarza poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa Polski. To jak potoczy się historia środkowej Europy jest zależne od wielu czynników, takich jak: polityka polskiego rządu wobec Unii Europejskiej, wzmocnienie wschodniej flanki NATO głównie przez zagraniczne (międzynarodowe) siły, przebieg konfliktu na Ukrainie. Dużą szansę pokłada się we wsparciu sił Stanów Zjednoczonych, a zainteresowanie owej strony jest widoczne na przykład we wspieraniu Inicjatywy Trójmorza. Ostatnio takie stanowisko zaznaczył Donald Trump swoją obecnością na konferencji „3C” w Warszawie. O takim dyskursie mogą świadczyć również realizowane działania dotyczące tarczy antyrakietowej, czy wzmocnienie wschodniej flanki NATO i obecność amerykańskich żołnierzy w obszarze naszych granic.

Istnieją liczne scenariusze wojny hybrydowej przeprowadzone na terenie Polski. Największym niebezpieczeństwem może być to, że bardzo trudno rozpoznać i wskazać jej rozpoczęcie, ponieważ są to działania pod progiem oficjalnego prowadzenia wojny (wojna w białych rękawiczkach), z wykorzystaniem elementów zarządzania chaosem. Punktem zapalnym może być szereg pozornie niegroźnych sporów na tle kulturowym, historycznym, religijnym (na przykład spór o wrak samolotu z katastrofy smoleńskiej, nieporozumienia odnośnie do pomników, dewastacja cmentarza ofiar stalinizmu w Bykowni, ostrzelanie polskiego konsulatu w Łucku czy podpalenie szkoły w Mościskach). Jak twierdzi szef wołyńskiego oddziału Służby Bezpieczeństwa Ukrainy Jurij Fełoniuk „organizowane

¹⁷ M. Fryc, *Polska strategia obronności wobec zagrożenia militarnego z elementami „wojny hybrydowej”*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, 2015/I, s. 62.

na terenie Ukrainy antypolskie prowokacje korzystne są tylko dla jednego kraju - Federacji Rosyjskiej”¹⁸. Jako kolejną warto wyróżnić informację podaną w Wiadomościach z dnia 01.06.2017 roku, emitowanych w TVP1. „Dzień później (po przywołanym ataku na polski konsulat) drogę Lwów – Rawa Ruska blokują podający się za Polaków zwiezieni autobusami opłaceni ludzie. Protestują za 200 hrywien czyli za około 30 złotych, i w styczniu, i w lutym i w marcu, za każdym razem wszystkie nitki prowadzą do kremlowskiego kłębka. Zderzyliśmy się ze światowym terroryzmem, który nazywa się Władimir Putin, on jest dzisiaj terrorystą numer jeden na świecie”¹⁹. Następny problem, który się pojawia w rozpoznaniu z jakim zjawiskiem ma się do czynienia, związany jest bezpośrednio z tym, że informacje są poddawane manipulacji. Łatwo też z informacji rzetelnych zrobić niewiarygodne, podając je lub komentując jako teorie spiskowe. Dlatego wszelka polaryzacja państwa polskiego i wewnętrzne spory są tak niebezpieczne w kontekście wojny hybrydowej. Wiadomości i fakty podawane w dziennikach telewizyjnych posiadają (w zależności od potrzeb) różną narrację i samo to jest elementem chaosu informacyjnego. Pociąga to również konsekwencje w postaci utraty wiarygodności podawanych komunikatów. Tak naprawdę przeciętny obywatel nie jest w stanie do niczego się odnieść i zrozumieć sytuacji, w której bezpośrednio się znajduje.

Podsumowanie

Bez względu na rodzaj zagrożenia (wojnę konwencjonalną lub hybrydową) Polska jest w ciągłym ryzyku agresji ze strony rosyjskiej. Jak wspomniano wynika to ze specyficznego położenia Polski oraz z imperialnego charakteru polityki Federacji Rosyjskiej. Do takiej agresji mogą być wykorzystane wszelkie prowokacje i napięcia polityczne w przestrzeni Warszawa – Moskwa. Jedni w dzisiejszym dyskursie politycznym stawiającym na antyrosyjskość będą widzieć początek sporu prowadzącego do wojny hybrydowej, drudzy, patriotyzm, obronę polskiego interesu i właściwą interpretację historii. Tak czy inaczej to właśnie brak ostrości pojęcia wojny hybrydowej stanowi jej wielkie niebezpieczeństwo. Trudno też liczyć na pomoc sojuszników w sytuacji, w której nie mamy do czynienia z oficjalnym wypowiedzeniem wojny czy atakiem militarnym. Jak pokazuje historia, międzynarodowe organizacje wolą się wstrzymać od podejmowania decyzji w takich sprawach i interpretują zaistniałe konflikty jako spory wewnętrzne czy też związane z mniejszościami narodowymi, ruchami autonomicznymi, nieporozumieniami religijnymi i regionalnymi. Podkreślenia wymaga również to (co potwierdzają wydarzenia na Ukrainie), że ani Polska, ani Unia Europejska, ani międzynarodowe organizacje bezpieczeństwa, takie jak ONZ i NATO, nie są gotowe na skuteczne przeciwdziałanie temu nowemu rodzajowi wojny.

Bibliografia:

- Borkowski R., *Konflikty współczesnego świata*, Wydawnictwo AGH, Kraków 2001.
Fryc M., *Polska strategia obronności wobec zagrożenia militarnego z elementami „wojny hybrydowej”*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, 2015/I.
Hajduk J., T. Stępniewski, *Wojna hybrydowa Rosji z Ukrainą*, Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, 2015, nr 4.

¹⁸ J. Fełoniuk, W: Wiadomości, TVP 1, z dnia 01.06.2017r., <https://www.youtube.com/watch?v=i0vGdtceYps>, [dostęp 18.01.2018].

¹⁹ Tamże.

Kołodziejczyk M., *Analiza pojęcia wojny, agresji i napaści zbrojnej przykłady ich użycia w aktach prawnych obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej*, „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej” nr 2(14) 2015.

Wasiuta O., *Geneza pojęcia i zmiany podejścia do wojny hybrydowej dyskursie politycznym i wojskowym*, „Przegląd Geopolityczny”, 17, 2016.

Wojnowski M., *Koncepcja „wojny nowej generacji” w ujęciu strategów Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej*, „Przegląd Bezpieczeństwa wewnętrznego” nr 13 (7) 2015.

Strony internetowe:

Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, <https://www.bbn.gov.pl/pl>.

Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, <http://www.ce.uw.edu.pl>.

Centrum Inicjatyw Międzynarodowych, <http://blog.centruminicjatyw.org>.

Słownik języka polskiego, <https://sjp.pwn.pl/sjp>.

Wiadomości TVP 1 z dnia 01.06.2017 r., <https://www.youtube.com/watch>.

Joanna M. Kretek¹, Henryk A. Kretek²

ANALIZA STOSUNKÓW POLSKO – BRYTYJSKICH NA PRZEŁOMIE XX I XXI WIEKU

Streszczenie: Struktura pracy obejmuje: krótkie wprowadzenie historyczne oraz sześć argumentów zawierających opis podłoża historycznego stosunków obu państw. W takim układzie strukturalnym syntezie poddane zostaną następujące elementy współpracy: istniejąca wymiana handlowa, szkolnictwo i edukacja oraz wymiana kulturalna. Ponadto dokonane będzie porównanie sposobu prowadzenia polityki zagranicznej pomiędzy Polską a Wielką Brytanią oraz przedstawione zostaną informacje na temat współpracy militarnej w ramach NATO. W zakończeniu znajdzie się podsumowanie prowadzonej analizy i odpowiedź na pytanie, czy zaproponowaną hipotezę udało się zweryfikować negatywnie czy też potwierdzić jej zasadność.

Słowa kluczowe: współpraca, strategia, stosunki międzynarodowe, bezpieczeństwo państwa, Unia Europejska.

ANALYSIS OF POLISH-BRITISH RELATIONS AT THE TURN OF THE 20TH AND 21ST CENTURIES

Summary: The structure of the work includes: a short historical introduction and six arguments containing a description of the historical background of the relations between the two states.

Following elements are synthesized: current trade exchange, educational system and cultural exchange. Moreover, foreign policy and cooperation within NATO between Poland and Great Britain is presented. The conclusion is a summary of the analysis carried out and the answer to the question whether the proposed hypothesis could be verified negatively or confirm its validity.

Keywords: cooperation, strategy, international relations, state security, European Union.

¹ Absolwentka: PWSZ w Raciborzu na kierunku filologia angielska, Studia podyplomowe: Uniwersytet Jagielloński, PUNO – Polski Uniwersytet Na Obczyźnie w Londynie.

² Doktor nauk społecznych w dziedzinie nauk o polityce. Dysertację doktorską obronił na Uniwersytecie Opolskim. Socjologię studiował w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Raciborzu na specjalizacji „Kierowanie i przywództwo w jednostkach administracji publicznej”, a studia magisterskie ukończył na Uniwersytecie Opolskim na kierunku Stosunki Międzynarodowe ze specjalizacją „Marketing polityczny”. Ponadto ukończył studia podyplomowe na Wydziale Teologii UO. Zdobył również uprawnienia niezbędne do pracy w zawodzie nauczyciela na studiach podyplomowych w Międzywydziałowym Centrum Kształcenia i Doskonalenia Pedagogicznego UO. Jest stypendystą naukowym Uniwersytetu Śląskiego w Opawie w Republice Czeskiej.

Organizator międzynarodowych konferencji naukowych w zakresie etyki w polityce i w biznesie; edukacji dorosłych w aspekcie budowania społeczeństwa obywatelskiego; kulturowych społecznych i etycznych uwarunkowań biznesu, gospodarki i zarządzania, oraz w przedmiocie zrównoważonego rozwoju (realizuje międzynarodowy projekt „Debiut naukowy – Zrównoważony rozwój”).

Obecnie jest wykładowcą w PWSZ w Raciborzu oraz redaktorem naczelnym czasopisma naukowego EUNOMIA. Pracuje także jako asystent krajowy i dyrektor biura posła do prof. Jerzego Buzka.

Wstęp

Celem tego studium jest analiza stosunków polsko-brytyjskich na przełomie XX i XXI wieku, co zostanie przeprowadzone w oparciu o zweryfikowanie hipotezy, która traktuje między innymi o tym, że współpraca polsko-brytyjska nie rokuje nadziei na dynamiczny rozwój w najbliższych latach między innymi ze względu na brak wspólnych interesów. Przeprowadzona analiza będzie pomocna w potwierdzeniu bądź odrzuceniu zaproponowanej arbitralnie hipotezy.

Stosunki polsko-brytyjskie po 2004 roku, czyli po wejściu Polski w struktury Unii Europejskiej, a tym samym wejściu w kolejną po NATO płaszczyznę współpracy bezpośredniej – nie są przedmiotem szczególnie popularnych badań i rozpraw naukowych, zatem trudno natknąć się na literaturę, która pomogłaby pozwolić spojrzeć wieloaspektowo ten obszar stosunków międzynarodowych. W takim otoczeniu uprawnioną wydaje się być teza, że w zasadzie nie istnieje partnerstwo między polityczną i ekonomiczną potęgą, nie tylko Europy, ale i świata jaką jest Wielka Brytania a Polską, poza oczywiście naturalnymi płaszczyznami współpracy dyplomatycznej.

Rzeczpospolita Polska jest krajem leżącym w Europie Środkowo-Wschodniej, która to część kontynentu nie ma większych wpływów na arenie międzynarodowej, mimo dobrego położenia z punktu widzenia geopolitycznego. Zatem dla właściwego rozpoznania kwestii współpracy i rozwoju poprawnych relacji pomiędzy Polską a Wielką Brytanią należy w większym stopniu skupić się na takich momentach we wspólnej historii obu państw - szczególnie na przestrzeni ostatnich 100 lat - w których te stosunki zostały w jakikolwiek sposób udokumentowane i dzięki dostępnym źródłom można potwierdzić, że istniały.

Na podstawie literatury przedmiotu, raportów i publikacji można wysnuć tezę, że stosunki, a tym bardziej ich dalej rozwinięta relacja, czyli partnerstwo ma niewielkie szanse na rozwój w bliższej lub dalszej przyszłości. Żeby zdać sobie sprawę z przyczyn takiego stanu rzeczy, należy przedstawić tezę oprzeć na wiarygodnych źródłach, jakimi są badania naukowe, a tych wystarczająca ilość nie została odnaleziona. Popularne źródło wiedzy stanowią artykuły i publikacje, ale te nie zawsze posiadają znamiona naukowości. Zdarza się, że wyrażane w nich poglądy nie mają naukowych podstaw, bowiem to najczęściej artykuły prasowe, a zatem opracowania dziennikarzy zawierające ogólne sformułowania, stąd też trudno je przywoływać bądź cytować.

Można zauważyć, że w historii stosunków polsko-brytyjskich nie było partnerstwa w dosłownym tego słowa znaczeniu, gdyż kraje te różniły się pod wieloma względami, a szczególnie w doborze priorytetów stawianych polityce zagranicznej.

Strategia polityczna Wielkiej Brytanii nie podlega większym zmianom, można nawet określić, iż jest niezmienna i konsekwentna, a można także stwierdzić, że jest konserwatywna. Najlepiej ten pogląd uwiarygadnia zdanie wypowiedziane w Izbie Gmin przez wicehrabiego Henryka Temple Palmerstona, wielokrotnego brytyjskiego ministra spraw zagranicznych w latach 1830–1851³, który powiedział, że „Wielka Brytania nie ma wiecznych przyjaciół, ani wiecznych wrogów – ma tylko wieczne interesy”. Takie postawienie sprawy oznacza, że Zjednoczone Królestwo, w sprawach polityki zagranicznej, kieruje się niezmiennie od 200 lat przede wszystkim swoim dobrem, co może również oznaczać, że przede wszystkim dba o interesy swoich mieszkańców. Interpretując oświadczenie polityka tej rangi, można wnioskować, że mamy do czynienia z pozytywnie pojmowaną polityką państwa w stosunku do swojego dobra najwyższego czyli do obywateli.

³ D. Brown, *Palmerston: A Biography*, London, 2010.

W przeciwieństwie do polskiej polityki zagranicznej, której priorytety zmieniają się zależnie od ekipy rządzącej, brytyjska polityka zarówno wewnętrzna jak i zewnętrzna, bez względu na to czy partią rządzącą są konserwatyści, liberałowie, czy laburzyści, jest trwała i konsekwentna zarówno w założeniach jak i ich późniejszej realizacji.

Argument I - uwarunkowania historyczne

Wielka Brytania do początku XX wieku prowadziła politykę równowagi sił oraz „wspaniałej izolacji”⁴. Takie podejście wynikało z faktu, iż Królestwo było bogatym i potężnym krajem, a ponadto niechętnie podejmowało współpracę z innymi krajami, gdyż było w dużej mierze samowystarczalne. Jeżeli jednak zdarzały się jakieś deficyty, to zasoby w państwach *Commonwealth'u*⁵ - z których Wielka Brytania chętnie czerpała - pozwalały szybko luki w dostępie do potrzebnych dóbr zapewnić. Jednakże nie przez cały XX wiek Wielka Brytania trwała w dobrobycie i utrzymywała się w mniemaniu o swojej potędze. Jej wysoką pozycję na arenie międzynarodowej przejęły Stany Zjednoczone Ameryki Północnej, które stały się potentatem przemysłowym, urastając do roli hegemonu na świecie. W drugiej połowie XX wieku na rynkach międzynarodowych pojawiła się Republika Federalna Niemiec i to jej zrestrukturyzowana po II wojnie światowej kapitalistyczna gospodarka dawała o sobie znać, prześcigając Królestwo w wielu dziedzinach.⁶

Na podstawie obserwacji trendów na rynkach międzynarodowych, a szczególnie w Europie, Wielka Brytania musiała zmienić swoją politykę zagraniczną na bardziej otwartą na inne kraje, a także Brytyjczycy musieli zacząć liczyć się ze wzrastającymi u jej boku nowymi europejskimi potęgami, takimi jak Francja czy Niemcy.

Gdy po I wojnie światowej Niemcy znajdowały się w kryzysie, potrzebne im było wsparcie finansowe, a to zagwarantowała im Wielka Brytania. Brytyjczycy dążyli bowiem do tego, aby poprzez lepszą sytuację Trzeciej Rzeszy zniwelować rolę Polski w środkowej Europie⁷. Ponadto na podstawie obserwacji polityki zagranicznej Wielkiej Brytanii we wzmiankowanym czasie na Wyspach Brytyjskich uważano, że Polska nie jest warta tego, aby zabiegać o jej względy.

Stosunek Wielkiej Brytanii do Polski nie ulegał zmianie przez wiele lat, a niechęć do narodu polskiego spowodowana była swoistą ignorancją i niedoinformowaniem elit politycznych Zjednoczonego Królestwa, które mogły wynikać z naturalnych różnic kulturowych. Jedyne informacje jakie docierały do Wielkiej Brytanii to były dokumenty tłumaczone na język angielski z niemieckiego lub przekazy słowne rosyjskich dyplomatów uciekających z Rosji. Gdy w grudniu 1918 roku wysłano pierwszego brytyjskiego dyplo-

⁴ Wspaniała izolacja („*splendid isolation*”) – termin używany jako określenie polityki zagranicznej Wielkiej Brytanii w XIX w., a po raz pierwszy użyty przez Ministra Finansów Kanady George’a Fostera, opisującego zaangażowanie Zjednoczonego Królestwa w sprawy europejskie.

⁵ *Commonwealth* jest dobrowolnym stowarzyszeniem skupiającym 53 niezależne, równe i suwerenne państwa w których zamieszkuje 2,4 miliarda obywateli. Struktura ta obejmuje zarówno zaawansowane gospodarki, jak i kraje rozwijające się. Trzydziestu członków to małe państwa, z których wiele to kraje wyspiarskie. Wspólne wartości i zasady są zapisane w tzw. Karcie Wspólnoty. Kraje członkowskie są wspierane przez sieć ponad 80. organizacji międzyrządowych, pozarządowych, organizacji kulturalnych i zawodowych. Ostatnim krajem, który dołączył do Wspólnoty w 2009 roku jest Rwanda, <https://thecommonwealth.org/&prev=search>, dostęp: 20.02.2018.

⁶ A. S. Bidwell, *Dzieje Wielkiej Brytanii w XX wieku. Od światowego imperium do "małego państwa" na obrzeżach Europy*, Warszawa 2008, s. 12 – 13.

⁷ Za prof. Markiem Kornatem (PAN, UKSW), wykład na PUNO-UJ z dnia 21 stycznia 2012 roku pt. „Polska i Brytyjska dyplomacja w XX wieku”.

matę do Polski, aby uzyskać więcej informacji na temat Rzeczypospolitej, szybko go odwołano pod pretekstem przejawiania zbyt wielkich sympatii do Polaków⁸.

W 1920 roku z inicjatywy prezydenta Stanów Zjednoczonych powstała Liga Narodów, której celem miało być utrzymanie pokoju i współpracy na świecie. Pod patronatem Rady Ligi Narodów przygotowano status Wolnego Miasta Gdańska oraz przyłączenie Górnego Śląska do Polski, którym to decyzjom sprzeciwił się ówczesny premier Zjednoczonego Królestwa George Lloyd.⁹

Z kolei w 1925 roku z inicjatywy nowego Ministra Spraw Zagranicznych Wielkiej Brytanii, Josepha Austena Chamberlaina, doszło do podpisania Traktatu w Locarno, który wyznaczył nienaruszalność granic między Niemcami i Francją oraz Niemcami i Belgią. Polska oraz Czechosłowacja mimo starań takich gwarancji nie otrzymały. J. A. Chamberlain był przychylny Polsce, a jego aprobatę do przemian w Rzeczypospolitej Polskiej obrazuje fakt, że w 1926 roku pozytywnie ustosunkował się do nowego rządu II Rzeczypospolitej. Minister J. A. Chamberlain uznał, iż Józef Piłsudski, mimo że został uznany odpowiedzialnym za przewrót majowy w Polsce, był jedyną osobą zdolną utworzyć wystarczająco silny rząd, pozwalający na normalizację stosunków Polski z sąsiadami¹⁰.

Obojętność Brytyjczyków wobec narodu polskiego była zauważalna do 1939 roku, a sprawy zmieniły obrót w okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej. Otóż 31 marca 1939 roku ówczesny premier Wielkiej Brytanii Artur Neville Chamberlain zadeklarował pomoc Polsce w przypadku agresji Niemiec, w wyniku czego 25 sierpnia 1939 roku w Londynie lord Halifax oraz polski ambasador Edward Raczyński podpisali traktat o wzajemnej pomocy. Wynikiem tego porozumienia międzynarodowego było wypowiedzenie Niemcom wojny przez Zjednoczone Królestwo, co nastąpiło już 3 września 1939 roku, to jest w dwa dni po wkroczeniu Niemiec do Polski¹¹.

W czasie II wojny światowej ogromne znaczenie w bitwie o Anglię miała pomoc polskich lotników. W powietrznej bitwie przeciwko niemieckiemu lotnictwu *Luftwaffe* walczyło 144 polskich lotników, głównie z Dywizjonu 303, co stanowiło 5% ogółu pilotów *Royal Air Force*¹². Ponadto w bitwie o Anglię Brytyjczycy wykorzystali wiedzę i sukcesy polskich kryptologów w rozpracowaniu niemieckiej maszyny szyfrującej Enigmy¹³, co w znacznym stopniu pomagało śledzić ruchy wojsk niemieckich.

W zamian za zaangażowanie Polaków w bitwie o Anglię, brytyjskie dowództwo, doceniając te dokonania, pomogło w rozbudowie polskich sił lotniczych jeszcze podczas trwania II wojny światowej¹⁴.

Aż do 1989 roku relacje dyplomatyczne czy gospodarcze między RP a Wielką Brytanią były raczej sporadyczne, a z punktu widzenia Brytyjczyków raczej pragmatyczne. Przełom w stosunkach obu państw nastąpił po 1989 roku – czyli po zmianie ustroju politycznego w Polsce.

⁸ M. Łukasik-Duszyńska, *Brytyjskie poselstwo donosi. Posłowie brytyjscy wobec stosunków z państwami bałtyckimi w latach 1920-1926*, Warszawa 2008, s. 67.

⁹ J. Tyszkiewicz, E. Czapiewski, *Historia powszechna, Wiek XX, część pierwsza, rozdział II*, Warszawa 2010.

¹⁰ M. Łukasik – Duszyńska, *Brytyjskie poselstwo donosi...*, dz. cyt., s. 144.

¹¹ A. Prazmowska, *Britain, Poland and Eastern Front, 1939*, Cambridge University Press 1987.

¹² J. Garliński, *Poland in The Second World War*, London 1985.

¹³ S. Jakóbczyk, J. Stokłosa, *Złamanie szyfru Enigma : poznański pomnik polskich kryptologów*, Poznań 2007.

¹⁴ Zob.: E. Banaszczyk: *W bitwie o Anglię*, Warszawa, 1973.

W relacjach polsko–brytyjskich po upadku komunizmu w RP można wyróżnić trzy fazy¹⁵:

- Faza pierwsza obejmuje okres od 1989 do 1992 roku i była to faza normalizacji stosunków pomiędzy oboma krajami. W tym czasie można było wyróżnić kilka istotnych momentów w stosunkach dwustronnych. W styczniu 1990 roku 18 najbogatszych państw świata utworzyło Polski Fundusz Stabilizacyjny, który Wielka Brytania zasiłała kwotą 100.000.000\$ (słownie: sto milionów dolarów amerykańskich) w postaci darowizny¹⁶. Następnym godnym odnotowania zdarzeniem jest wizyta prezydenta Lecha Wałęsy u królowej Elżbiety II w kwietniu 1991 roku (w tym czasie podpisano Wspólną Deklarację Rządów RP i Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii oraz Irlandii Północnej, która obecnie uważana jest za podstawę stosunków polsko–brytyjskich po 1989 roku¹⁷). Kolejnym ważnym wydarzeniem było zniesienie wiz dla obywateli Polski (1992 rok), a także nawiązana w tym czasie współpraca w wyjaśnieniu drażliwych aspektów historycznych.
- Faza druga obejmuje okres od początku 1993 roku aż do 1 maja 2004 roku, w której można wyróżnić przede wszystkim wsparcie polityczne i gospodarcze Wielkiej Brytanii w dążeniu Polski do wejścia do NATO oraz Unii Europejskiej, którego symptomami były ścisłe konsultacje polityczne na najwyższym szczeblu politycznym. Duże znaczenie miała również zmiana rządu w Zjednoczonym Królestwie w 1997 roku, kiedy to nowym premierem został Tony Blair. Polityk ten dał się poznać jako zwolennik polityki proeuropejskiej, a także powiększenia struktur NATO i UE o nowe państwa członkowskie.
- Faza trzecia to okres po 1 maja 2004 roku, a zatem czas obejmujący członkostwo Polski w Unii Europejskiej i przede wszystkim otwartość Wielkiej Brytanii na migracje. Zjednoczone Królestwo jako jedno z pierwszych państw tak zwanej „piętnastki” w pełni otworzyło rynek pracy dla obywateli krajów nowo wstępujących do UE.
- W zasadzie można by dopisać fazę czwartą, czyli okres po rozpoczęciu przez Wielką Brytanię negocjacji związanych z *Brexitem* czyli negocjacjami związanymi z wyjściem Zjednoczonego [jeszcze ciągle] Królestwa z Unii Europejskiej po referendum z 23 czerwca 2016 roku, jednakże obecnie nie osiągnięto żadnych wiążących porozumień, a zatem opisywanie tematu byłoby dywagacjami raczej dziennikarskimi niż analizami naukowymi, popartymi wynikami badań opartych o zakończone kolejne etapy negocjacji z UE.

Na początku XXI wieku można wskazać wiele przykładów dobrze układającej się współpracy resortowej Polski i Wielkiej Brytanii. Jednym z przykładów takiej kooperacji może być zorganizowane pod koniec 2011 roku spotkanie, w którym udział wzięli Minister Marcin Korolec oraz Ambasador Polski Barbara Tuge-Erecińska z przedstawicielką Ministerstwa Przedsiębiorczości, Innowacyjności oraz Kwalifikacji Zawodowych Wielkiej Brytanii¹⁸. Celem tego spotkania była kwestia związana z pakietem patentowym, nad którym Polska podczas Prezydencji w Radzie Unii Europejskiej prowadziła intensywne prace.

¹⁵ Z wykładu J. Gajewskiego, Kierownika Wydziału Politycznego Ambasady RP w Londynie, z dnia 17 marca 2012 na Polskim Uniwersytecie Na Obczyźnie – UJ w Londynie.

¹⁶ A. Szelągowska, *Znaczenie funduszu prywatyzacji banków polskich w procesie restrukturyzacji sektora bankowego w Polsce*, Warszawa 2004.

¹⁷ Za J. Borkowskim (sekretarz stanu ds. Parlamentarnych, konsularnych, polonii oraz informacji europejskiej w Ministerstwie Spraw Zagranicznych od 2007 r.)

¹⁸ www.londyn.polemb.net, (dostęp: 27.03.2012).

Wartym podkreślenia jest fakt, że istnieje ponad 60 porozumień między strukturami regionalnymi Polski i Wielkiej Brytanii¹⁹. Na przykład Warszawa od 1957 roku zaprzyjaźniona jest z angielskim Coventry, Kalisz od 1989 roku współpracuje z Perth i Southampton, Kraków od 1995 roku jest związany umową z Edynburgiem [Szkocja], będącym miastem partnerskim, z kolei od 2002 roku warszawskie Bielany są połączone umową partnerską z londyńską dzielnicą Ealing itd. Celem takich porozumień jest między innymi: współpraca gospodarcza, partnerstwo edukacyjne, czy wymiana doświadczeń w działalności samorządu lokalnego.

Od 2006 roku regularnie mają miejsce oficjalne spotkania premierów Polski i Wielkiej Brytanii. Dodatkowo 2–3 razy w roku Ministrowie Spraw Zagranicznych obu krajów spotykają się w ramach struktur UE, kiedy można rozmawiać o przyszłości wzajemnych stosunków, a także komentować obecne wydarzenia w Europie i na arenie międzynarodowej.

Argument II - wymiana handlowa

Należy zwrócić szczególną uwagę na dynamikę wzrostu wymiany handlowej. Według Brytyjsko-Polskiej Izby Handlowej eksport produktów brytyjskich do RP wzrósł w 2011 o 13 proc. względem roku 2010 - co daje 1,4% ogółu eksportu brytyjskiego. Na tym polu Polska jest bardzo atrakcyjnym rynkiem inwestycyjnym dla firm brytyjskich, a to na przykład ze względu na tańszą siłę roboczą, wysoko wykwalifikowaną kadrę techniczną, czy możliwość pozyskania środków finansowych z Unii Europejskiej na inwestycje wewnątrz UE. W Polsce inwestują duże brytyjskie firmy farmaceutyczne, finansowe, naftowe, powstają sieci supermarketów, czy rozwija się przemysł tytoniowy. Ponadto z Wielkiej Brytanii eksportuje się do Polski: ropę naftową, produkty farmaceutyczne, pojazdy drogowe czy maszyny specjalistyczne. Brytyjczycy przenoszą na rynek polski usługi świadczone w zakresie tzw. zaplecza biznesowego (m.in. centra telefoniczne, kadry), a jest to wynikiem niskich kosztów utrzymania siły roboczej i stosunkowo wysokich kwalifikacji pracowników w Polsce. Natomiast Polska na terenie Zjednoczonego Królestwa sprzedawała w 2011 roku o 16% więcej towarów niż w 2010 roku. Jest to 1,7 proc. ogólnej wartości importu na rynek brytyjski, co dało Polsce 16 miejsce wśród eksporterów do Wielkiej Brytanii²⁰. Wzrost ten spowodowany był dużą ilością emigrantów z Polski przebywających na terenie Zjednoczonego Królestwa, którzy kupowali polskie produkty w sieciach znanych hipermarketów.

W latach 2002-2016 polsko-brytyjska wymiana handlowa odnotowała okres dynamicznego rozwoju, szczególnie pod względem tempa wzrostu polskiego eksportu, a Zjednoczone Królestwo należy do dziesięciu najważniejszych partnerów handlowych Polski. Zgodnie z danymi *Her Majesty Revenue and Customs* w grudniu 2016 roku Polska zajęła 20. pozycję wśród największych odbiorców towarów z UK (awans z pozycji 21 w 2015 roku), z wartością eksportu do Polski wynoszącą ok. 4,26 mld GBP (wzrost o ok. 16,6% w skali roku). Polska zajmuje także 12. pozycję w rankingu największych eksporterów z łączną wartością eksportu do UK na poziomie 9,18 mld GBP, natomiast w 2017 roku wartość eksportu do UK wyniosła już 11,47 mld GBP, co wskazuje na tendencję wzrostową²¹. W sumie na przestrzeni 2016 roku eksport towarów z UK do Polski wy-

¹⁹ Publikacja Urzędu Komitetu Integracji Europejskiej pt. *Miasta i Gminy Bliźniacze*, Warszawa 2003.

²⁰ www.mg.gov.pl, (dostęp: 21.03.2012).

²¹ Export do Wielkiej Brytanii z Polski <http://www.parkiet.com/Gospodarka----Kraj/302129962-GUS-Polski-eksport-w-2017-r-Najwazniejszym-rynkiem-dla-polskich-firm-pozostaja-Niemcy.html>, Przelicznik wg <https://www.money.pl/pieniadze/kalkulator/>, (dostęp: 22.02.2018).

niósł 1,4% całego brytyjskiego eksportu, natomiast import towarów z Polski do UK wyniósł ok. 2,1% całości brytyjskiego importu²².

Rynek brytyjski jest rynkiem wymagającym. Miejsce nie do przecenienia w polskim eksporcie zajmuje sektor rolno-spożywczy. W supermarketach stworzone są tzw. *polskie półki*, na których można znaleźć wszelkiego rodzaju produkty pochodzące z Polski. Ponadto do Wielkiej Brytanii w coraz większym stopniu eksportuje się samochody, urządzenia telekomunikacyjne, maszyny biurowe, meble itp. Dzieje się tak między innymi ze względu na stosunkowo niskie koszty produkcji w Polsce oraz wysoką jakość stanowiących usług. Produkty z Polski mają wysoki potencjał konkurencyjności na rynku brytyjskim.

Odnotowuje się również wzrost zainteresowania Wielką Brytanią niewielkich polskich firm czy osób fizycznych, które podejmują działalność gospodarczą na wyspach. Są to przede wszystkim firmy budowlane, polskie hurtownie, a także sklepy czy restauracje itp. Według szacunków BPIH około 40 tysięcy tego typu przedsiębiorstw funkcjonuje na terenie Wielkiej Brytanii²³.

Po 2012 roku dostrzegalne było zakładanie sklepów o polskich nazwach sprzedających polskie produkty w miejsce półek w supermarketach i była to rozwijająca się gałąź wymiany handlowej, wskazująca na charakter perspektywiczny. Natomiast w obliczu Brexitu i wyjściu Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej powstać mogą znaczne utrudnienia w przepływie towarów, a w konsekwencji mogą pojawić się stawki celne, które spowodują, że import towarów z Polski nie będzie już atrakcyjny, a zatem można przewidywać stagnację na tym polu, a może nawet regres. W negocjacjach pomiędzy Wielką Brytanią a UE pojawia się tak zwany okres przejściowy, ale taka sytuacja nie stanowi zachęty do inwestowania w rozwój wymiany handlowej, a więc należy spodziewać się nawet zamykania polskich sklepów na wyspach brytyjskich.

Argument III - szkolnictwo i edukacja

W kwestii edukacji Polska nie ma zbyt wiele do zaoferowania Wielkiej Brytanii. Według różnych dostępnych źródeł, tj.: QS World University Rankings²⁴, The Times Higher Education²⁵, czy Academic Ranking of World Universities²⁶, uniwersytety czy uczelnie brytyjskie znajdują się w czołówkach każdego rankingu, natomiast polskie uczelnie są usytuowane daleko z tyłu w tych samych zestawieniach. Nie świadczy to o niskim poziomie nauczania w Polsce, ma to jednak znaczenie w aspekcie ewentualnej współpracy czy wymiany studentów, bowiem polskie uczelnie są mało atrakcyjnym partnerem dla uczelni brytyjskich. Można zauważyć różnego rodzaju wymiany studenckie i międzyuczelniane typu Erasmus, czy Leonardo Da Vinci²⁷, jednakże powstały one i działają z inicjatywy Unii Europejskiej, a nie z woli Wielkiej Brytanii.

Nadzieją na rozwój współpracy polsko-brytyjskiej jest działająca od 1938 roku w Polsce organizacja pozarządowa *British Council*, zajmująca się organizowaniem kursów językowych oraz przeprowadzaniem egzaminów z języka angielskiego. *British Council* nie działa na zlecenie rządowe, aczkolwiek odpowiada za swoją działalność przed Ministrem

²² http://www.informatorekonomiczny.msz.gov.pl/pl/europa/wielka_brytania/, (dostęp: 22.02.2018).

²³ www.bpcc.org.pl, (dostęp: 21.03.2012).

²⁴ <http://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2011>, (dostęp: 16.03.2012).

²⁵ <http://www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings/2011-2012/top-400.html>, (dostęp: 16.03.2012).

²⁶ <http://www.shanghairanking.com>, (dostęp: 16.03.2012).

²⁷ <http://www.erasmus.org.pl/odnosniki-podstawowe/o-programie>, (dostęp: 16.03.2012).

Spraw Zagranicznych Wielkiej Brytanii. Celem tej organizacji jest budowanie opartych na wzajemnych korzyściach relacji pomiędzy społeczeństwem brytyjskim i mieszkańcami innych krajów oraz promowanie brytyjskiej myśli twórczej i osiągnięć poza jej granicami²⁸. Z rozwojem współpracy organizacji pozarządowych ludzie młodzi wiążą spore nadzieje, jednakże bez politycznego i finansowego wsparcia tych organizacji ze strony rządu, szanse na rozszerzenie oferty NGOs są niewielkie.

Argument IV – kultura

Po wejściu Polski do Unii Europejskiej i otwarciu granic Wielkiej Brytanii dla pracowników z krajów Europy Wschodniej, po rozszerzeniu UE w 2004 roku, nastąpił ogromny napływ młodych ludzi²⁹ do Zjednoczonego Królestwa. Należało więc poszerzyć zasoby wiedzy Brytyjczyków na temat Polaków, których z roku na rok co raz więcej przybywało na wyspy.

W związku z takim znaczącym wzrostem emigracji, od marca 2009 roku do kwietnia 2010 roku Instytut Adama Mickiewicza z Warszawy, którego celem działalności jest wzrost wartości Polski na arenie międzynarodowej, zorganizował cykl imprez kulturalnych promujących Polskę w Wielkiej Brytanii. Przedsięwzięcie nosiło nazwę „POLSKA! Year”, a odbyło się pod patronatem królowej Elżbiety II oraz prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego. W tym czasie zorganizowano ponad 200 projektów (pokazów, wystaw, koncertów, sztuk teatralnych, etc.) na terenie całej Anglii, Szkocji, Walii i Irlandii Północnej³⁰.

Kiedy Sejm RP ustanowił rok 2010 Rokiem Chopinowskim, koordynatorem obchodów rocznicowych w Wielkiej Brytanii został Instytut Kultury Polskiej w Londynie³¹, przy współpracy z Ambasadą RP w Wielkiej Brytanii. Celem tego wydarzenia było promowanie współczesnej kultury Polski przy wykorzystaniu nieprzemijających wartości jaką niesie ze sobą ceniona przez Brytyjczyków muzyka Chopina. Patronat medialny nad obchodami Roku Chopinowskiego w Zjednoczonym Królestwie objęła ogólnokrajowa stacja radiowa Classic FM. Wydarzenia związane z tymi obchodami były szeroko komentowane w mediach brytyjskich, ukazały się artykuły na ten temat w wielkonakładowych gazetach, takich jak „The Daily Telegraph”, w magazynie „Time Out”, czy „The Gramophone”. Ponadto odbywały się rozliczne imprezy, pokazy, wystawy promujące Polskę i wybitnych Polaków w Wielkiej Brytanii, a do najważniejszych należał odbywający się cyklicznie od 2002 roku Festiwal Filmów Polskich KINOTEKA, w którym w 2012 roku wziął udział znakomity polski dyrygent Krzysztof Penderecki. Często również miały miejsce premiery polskich filmów w kinach brytyjskich, koncerty wybitnych polskich muzyków, a na brytyjskich scenach goszczono światowej sławy skrzypka jazzowego Krzysztofa Śmietanę, czy pianistę i kompozytora Leszka Możdżera³².

Kolejnym przykładem współpracy Polski i Wielkiej Brytanii był pokaz mody „The Fashion Culture”, który odbył się w Oranżerii Muzeum Pałacu w Wilanowie w lutym 2012 roku. Zaprezentowane zostały prace studentów z polskich i brytyjskich wyższych

²⁸ <http://www.britishcouncil.org>, (dostęp: 16.03.2012).

²⁹ Wg. GUS w 2004 roku do Wielkiej Brytanii wyjechało z Polski około 150 tys. ludzi, gdzie dwa lata wcześniej liczba emigrantów szacowana była na około 24 tys.

³⁰ <http://ukinpoland.fco.gov.uk>, (dostęp: 12.03.2012).

³¹ IKP w Londynie, to część polskiej misji dyplomatycznej w Wielkiej Brytanii. Instytut poświęcony jest promowaniu więzi kulturalnych między Polską, a Wielką Brytanią.

³² <http://www.polishculture.org.uk>, (dostęp 11.03.2012).

uczelni artystycznych. Następny pokaz z tej serii odbędzie się wiosną 2012 roku w Somerset House w Londynie.

Z drugiej strony trudno dostrzec działania promocyjne Wielkiej Brytanii w Polsce. Ale to chyba z powodu dosyć prozaicznego faktu, że w zasadzie Zjednoczonego Królestwa nie trzeba reklamować, gdyż na co dzień Polacy oglądają brytyjskie filmy, programy telewizyjne, czy słuchają muzyki w radio wykonywaną przez brytyjskich artystów. Jednym z nielicznych przykładów wpływów brytyjskich na rynku polskim może być prowadzona w 2012 roku w dużych miastach kampania znanej firmy *Marks and Spencer* próbująca zachęcić polskich konsumentów do celebrowania świąt Wielkiej Nocy w stylu angielskim.

Argument V - strategia prowadzenia polityki zagranicznej

Kolejnym argumentem, mogącym potwierdzić tezę, iż stosunki polsko-brytyjskie mają małą szansę na rozwój w najbliższych latach, jest odmiennie prowadzona polityka zagraniczna obu podmiotów prawa międzynarodowego.

Podstawową cechą polityki zagranicznej Polski jest jej zmienność, czyli brak konsekwencji, a zatem dostrzegalny jest deficyt jasnej wytyczonej strategii. Trudno jest prognozować kierunki polityki zagranicznej Polski, gdyż polityka ta zależy od ekipy rządzącej, a to rząd realizuje obraną przez siebie strategię współpracy międzynarodowej. Ważnym okresem były lata 2005–2007, to jest krótko po wejściu Polski do UE, kiedy na czele Państwa stali bracia Lech i Jarosław Kaczyńscy i to wówczas zauważalnym stało się zacieśnienie stosunków pomiędzy oboma państwami. Sympatia polityczna frakcji reprezentowanych w tym czasie przez rządzących oparta była w dużej mierze na *eurosceptycyzmie*. W następnych latach nie odnotowano ochłodzenia stosunków dyplomatycznych, natomiast po ogłoszeniu Brexitu w 2016 roku i ponownym objęciu władzy w Polsce przez formację polityczną, na czele której stoi Jarosław Kaczyński, wydaje się, iż powrót do wspólnej polityki polegającej na ochładzaniu stosunków obu krajów z UE wydaje się zauważalny, a w przypadku Wielkiej Brytanii nawet destrukcyjny wobec struktury unijnej w Europie.

Politykę zagraniczną Wielkiej Brytanii w odróżnieniu od polskiej cechuje trwałość i brak radykalnych zmian. Ustrój polityczny Wielkiej Brytanii to monarchia parlamentarna, zatem jak już wyżej wspomniano jej polityka zagraniczna nie zmienia się, jest w miarę trwała, stabilna i to niezależnie od partii czy opcji rządzącej. W związku z powyższymi argumentami przewidywalna jest taka postawa polityków brytyjskich, że nawet kiedy zachodzą polityczne zmiany w organach ustawodawczych, to nie zachodzą radykalne zmiany w myśleniu, a w konsekwencji w działaniu polityków brytyjskich i to niezależnie od partii, z której się wywodzą. Natomiast w kwestii polskich stosunków międzynarodowych wiele zależy od opcji partii rządzącej, gdyż Polska nie ma jednoznacznie określonej polityki zagranicznej, poza ramami określonymi w Konstytucji, ale te z kolei są bardzo ogólne. Ponadto kwestia reprezentacji Polski na zewnątrz jest przedmiotem sporów wynikających z niejasnych i niejednoznacznych zapisów w Konstytucji RP, co umożliwia interpretację zapisów zależnie od interesu instytucjonalnego Rządu czy urzędującego Prezydenta.

Trzeba podkreślić, że Wielka Brytania skupia się przede wszystkim na krajach posiadających znaczne wpływy na arenie międzynarodowej, dlatego też jej największym partnerem strategicznym (ma to podłoże historyczne) są Stany Zjednoczone, co nabrało szczególnego tempa i nowego oblicza po objęciu urzędu Prezydenta USA przez Donalda Trumpa. Symptomatycznym faktem w stosunkach dyplomatycznych był akt zaproszenia Premier Teresy May jako pierwszej głowy państwa z Europy z wizytą do USA.

Polska jako kraj bez wielkich wpływów na arenie międzynarodowej nie jest dla Wielkiej Brytanii atrakcyjnym partnerem, z którym można by rozwijać strategiczne sto-

sunki międzynarodowe, czy zacieśniać więzi bilateralne, celem załatwienia jakichś większych interesów. Polska nie jest w żadnej liczącej się grupie państw z rozwiniętą gospodarką, takich jak G7, G8 czy nawet G20. Poza tym problem z rozwiązaniem kwestii Polaków pracujących w Wielkiej Brytanii w obliczu Brexitu powoduje, że co najmniej do wiosny 2018 roku nie odnotuje się żadnych poważniejszych kontaktów, bowiem oba państwa zachowują wobec siebie szczególnie dystans, aby nie spowodować jakiegoś incydentu czy sporu, który mógłby wpłynąć na negocjacje co do przyszłości czy zasad w przepływie osób pomiędzy Unią Europejską a krajem niestowarzyszonym.

Argument VI - współpraca militarna

Istnieje polsko-brytyjska współpraca militarna, są to m.in. wymiany, kursy, szkolenia, wspólne wyjazdy na misje w ramach NATO (m.in. Afganistan, Irak), a ponadto kilka razy w roku odbywają się wspólne manewry wojskowe. Jednym z przykładów partnerstwa w dziedzinie obronności mogą być wspólne ćwiczenia „Kozacki Step” organizowane cyklicznie od 1996 roku w Ośrodku Szkolenia Poligonowego w Mykolaiv na Ukrainie, w których biorą udział żołnierze z Polski, Wielkiej Brytanii oraz Ukrainy. Mają one na celu osiągnięcie zdolności do współdziałania w ramach misji pokojowych i stabilizacyjnych.

Kolejny symptom rozwijającej się kooperacji w zakresie bezpieczeństwa to zaproponowana Polsce w 2006 roku przez Zjednoczone Królestwo dwustronna współpraca logistyczna, która odbywa się na szczeblu roboczym, a jej celem jest wsparcie eksperckie w obszarze transportu międzynarodowego. Ponadto strona polska czerpie korzyści z doświadczenia Brytyjczyków w zabezpieczaniu logistycznym sił przeciwnowojennych. Jest to dobrze rozwinięta współpraca z Królewską Żandarmerią Wojskową, a ponadto dochodzi do wymiany informacji oraz doświadczeń między innymi na takim polu, jak szkolenia oficerów itp.³³. Warta odnotowania jest również operacja BALTOPS (z ang. *Baltic Operations*), w której skład wchodzi członkowie jednostek Partnerstwa dla Pokoju oraz państw NATO, a odbywa się przy udziale m.in. Polski i Wielkiej Brytanii. Ćwiczenia te mają miejsce od 1971 roku i są największą operacją morską na morzu Bałtyckim. BALTOPS stanowi podstawę do promowania wzajemnego zrozumienia i współdziałania na morzu³⁴.

Ponadto, współpracę na polu bezpieczeństwa militarnego i obronności determinuje przynależność obu państw do NATO i obecność w Radzie Bezpieczeństwa ONZ. Ale i na tym polu Polska nie znajduje się na szczególnie uprzywilejowanej pozycji, bowiem Wielka Brytania jest jednym z pięciu stałych członków Rady Bezpieczeństwa ONZ, a Polska w latach 2017-2018 dostępuje zaszczytu posiadania statusu członka niestałego tej instytucji, a takiemu członkowi przysługuje raczej rola prestiżowa niżli pierwszoplanowa.

Zakończenie

Postawionej na początku hipotezie, iż współpraca polsko-brytyjska nie rokuje nadziei w najbliższych latach ze względu na brak wspólnych interesów, nie można jednoznacznie odrzucić i przedstawić w jej miejsce kontrpropozycję. Jednakże sprawa rozwoju współpracy pomiędzy oboma państwami nie jest beznadziejna i nawet ma szanse na powolny i systematyczny rozwój. Na podstawie przedstawionych argumentów można stwierdzić, że czynniki takie jak promowanie kultury, współpraca militarna w szeregach NATO mają

³³ T. Chołuj, *Polsko – brytyjska współpraca logistyczna*, „Przegląd Logistyczny”, wrzesień 2008.

³⁴ T. Franczyk, G. Łyko, *Ćwiczenia Baltops jako modelowy przykład stosunków międzynarodowych w regionie Bałtyku*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej”, Warszawa 2006.

duże znaczenie w dzisiejszych stosunkach między oboma państwami. Być może kiedyś Rzeczpospolita Polska stanie się dla Wielkiej Brytanii równoważnym partnerem, ale droga do tego celu będzie długa i wymagająca dobrej woli z obu stron.

Bibliografia:

Wydawnictwa zwarte:

- Banaszczyk E., *W bitwie o Anglię*, Warszawa 1973.
- Bidwell A.S., *Dzieje Wielkiej Brytanii w XX wieku. Od światowego imperium do "małego państwa" na obrzeżach Europy*, Warszawa 2008.
- Brown D., *Palmerston: A Biography*, London, 2010.
- Garliński J., *Poland in The Second World War*, London 1985.
- Jakóbczyk S. Stokłosa J., *Złamanie szyfru Enigma: poznański pomnik polskich kryptologów*, Poznań 2007.
- Łukasik-Duszyńska M., *Brytyjskie poselstwo donosi. Posłowie brytyjscy wobec stosunków z państwami bałtyckimi w latach 1920-1926*, Warszawa 2008.
- Prazmowska A., *Britain, Poland and Eastern Front, 1939*, Cambridge University Press 1987.
- Szelągowska A., *Znaczenie funduszu prywatyzacji banków polskich w procesie restrukturyzacji sektora bankowego w Polsce*, Warszawa 2004.
- Tyszkiewicz J., Czapiewski E., *Historia powszechna, Wiek XX, część I, rozdział II*, Warszawa 2010.

Opracowania, artykuły:

- Chołuj T., *Polsko-brytyjska współpraca logistyczna*, "Przegląd Logistyczny", IX-2008.
- Franczyk T., Łyko G., *Ćwiczenia Bałtows jako modelowy przykład stosunków międzynarodowych w regionie Bałtyku*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej”, Warszawa 2006.
- Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, *Miasta i Gminy Bliźniacze*, Warszawa 2003.

Strony internetowe:

- Commonwealth, <http://thecommonwealth.org>.
- Export do Wielkiej Brytanii z Polski <http://www.parkiet.com/Gospodarka>.
- www.bpcc.org.pl, .
- www.britishcouncil.org.
- www.erasmus.org.pl/odnosniki-podstawowe/o-programie.
- www.mg.gov.pl.
- www.polishculture.org.uk.
- www.shanghairanking.com.
- www.timeshighereducation.co.uk.
- www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2011.
- www.ukinpoland.fco.gov.uk.

Kamil Mateusz Kuśmider¹

UWARUNKOWANIA WSPÓŁCZESNEGO EXODUSU POLAKÓW DO WIELKIEJ BRYTANII

Streszczenie: Migracje międzynarodowe są jednym z ważniejszych zjawisk społecznych nowoczesnego świata oraz współczesnej Polski. Artykuł przedstawia istotę współczesnych migracji Polaków do Wielkiej Brytanii oraz przede wszystkim prezentuje gotowość młodzieży do tychże wjazdów. Zostały w nim wykorzystane wyniki badania, które zostało przeprowadzone wśród uczniów szkół średnich, wykazujących gotowość migracyjną.

Słowa kluczowe: migracje, socjologia mobilności, mobilne społeczeństwo, gotowość młodzieży

CONDITIONS OF THE CONTEMPORARY POLISH EXODUS TO GREAT BRITAIN.

Abstract: International migrations are one of the most important social phenomenon in the modern world and modern Poland. Article presents the essence of contemporary migrations Poles to United Kingdom and most of all it shows readiness of young people to move abroad. It was developed basing on the result of research, which were conducted among high school students who had been demonstrating readiness to migration.

Keywords: migration, sociology of mobility, mobile society, readiness of young people

Wstęp

Ludzie migrują od niepamiętnych czasów. Od początków istnienia ludzkości, człowiek prowadził tryb koczowniczy. Jego całe życie wypełniała wędrówka. Migracje międzynarodowe są jednym z ważniejszych zjawisk społecznych nowoczesnego świata. Są jednocześnie masowym zjawiskiem o globalnym zasięgu i globalnym wpływie². Są też jednym z ważniejszych zjawisk w historii Polski. Wielu obserwatorów może się wydawać, że problem pojawił się wraz ze wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej, jednakże w rzeczywistości sięga on połowy XIX wieku, kiedy w tej części Europy wychodźstwo osiągnęło skalę masową, przyjmując formy migracji dobrowolnych i przymusowych, czasowych i osiedleńczych³. Wyjazdy zagraniczne Polaków mają różny cel. Dla niektórych mają czysto wymiar czysto finansowy. Dla innych jest to okazja do aktywnego spędzenia wolnego

¹ Doktorant w ramach Interdyscyplinarnych Humanistycznych Studiów Doktoranckich UŁ. Absolwent Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politologicznych Uniwersytetu Łódzkiego. Dyplomant Dziennikarstwa prasowego, radiowego i telewizyjnego Społecznej Akademii Nauk w Łodzi.

² M. Lesińska M., *Migracje we współczesnej analizie politologicznej – niewykorzystany potencjał*, Ośrodek Badań nad Migracjami, CMR Working Papers 47/105, Warszawa 2011, s. 1-10.

³ Tamże, s. 10.

czasu, doskonalenia umiejętności języka obcego, zdobywanie doświadczenia lub dokształcania się.

Migracje w ujęciu socjologicznym

Migracja to nic innego jak ruch jednostek mniej lub bardziej stały albo grup przekraczających granice symboliczne czy polityczne do nowych obszarów zamieszkania oraz nowych wspólnot⁴. Migracja ma wiele form, powodowana jest przez wiele przyczyn i wywołuje różnorodne skutki. Wyróżnia się wiele typów migracji, tworzonych na podstawie poszczególnych kryteriów pojedynczych cech. Pojęcie migracji, w czasie, gdy współczesny świat znajduje się w erze globalizacji, nabrało innego znaczenia.

Analizując różne publikacje zajmujące się tym zjawiskiem, można zauważyć różne definicje wyjaśniające proces migracji. Dariusz Stola uważa, że są zjawiskiem zasługującym na uwagę, bowiem zależą od splotu wielu czynników: demograficznych, społecznych, gospodarczych, politycznych i kulturowych. Jako zjawisko masowe odzwierciedlają działanie wspomnianych czynników – wyrażają przemiany społeczne stojące za nimi⁵. Zdaniem Janusza Mariańskiego migracje oznaczają przesuwanie się ludzi w przestrzeni, ruch ludności mający na celu zmianę miejsca zamieszkania na stałe lub czasowo w obrębie kraju, jak i z jednego kraju do drugiego⁶. Według Głównego Urzędu Statystycznego „Migracją jest oczywiście także zmiana kraju zamieszkania”⁷. Z ekonomicznego punktu widzenia najważniejsza jest migracja zarobkowa, „rozumiana jako przestrzenne przemieszczanie się ludności i zawodowo czynnej podejmowane w celu poprawy sytuacji życiowej własnej i członków rodziny”⁸. Migracje trzeba postrzegać jako łańcuch zdarzeń, sprzężeń zwrotnych, które napędzają się wzajemnie i podtrzymują. Według Wojciecha Janickiego na podejmowanie decyzji o migracji mają wpływ relacje oraz związki interpersonalne z migrantami byłymi i przyszłymi⁹. W nowoczesnym świecie pojawiły się tendencje, które będą kształtowały wzory migracji w najbliższym czasie¹⁰: nasilenie, które spowoduje, że migracje będą liczniejsze niż przedtem; zróżnicowanie fal migracji, imigranci będą należeć do bardzo różnych grup społecznych i etnicznych; globalizacja, poprzez którą migracje stopniowo będą obejmowały cały świat, a wiele krajów stanie się celem źródłem i migrantów; feminizacja, co oznacza, że kobiety będą stanowiły dużą liczbę migrantów.

Mobilność Polaków

Migracje międzynarodowe są jednym z ważniejszych zjawisk społecznych nowoczesnego świata. Wyjazdy z Polski stanowią niezmiernie istotny element historii naszego narodu, a przez dziesiątki lat miały różnorodne motywacje, od prześladowań, przez poprawę jako-

⁴ M. Tabin, *Słownik socjologii i nauk społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 195.

⁵ D. Stola, *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949-1989*, Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2010, s.7.

⁶ J. Mariański, *Słownik Katolickiej Nauki Społecznej*, [w:] <http://www.kns.gower.pl/slownik/migracje.htm> [dostęp 30.12.2016.]

⁷ W. Janicki, *Przegląd teorii migracji ludności*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Zakład Geografii Ekonomicznej, INOZ, vol. LXII, nr 14, Lublin 2007, s.190.

⁸ J. Nakonieczna, *Migracje międzynarodowe a rozwój państwa*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007, s. 21.

⁹ W. Janicki, *Przegląd teorii...*, s.190.

¹⁰ <http://www.geografia14lo.yum.pl/attachments/article/77/Migracje%20ludno%C5%9Bci%202011.pdf>, [dostęp 24.09.2017.]

ści ekonomicznej życia, aż po powody rodzinne. Sytuacja zmieniła się po 1 maja 2004 roku, kiedy to zaczęto mówić o gorączce wyjazdowej do Wielkiej Brytanii¹¹.

Patrząc wstecz, obecną migrację poakcesyjną w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat poprzedzały trzy etapy exodusu do Wielkiej Brytanii. Pierwszy okres to czas po II wojnie światowej, kolejny – to lata osiemdziesiąte i migracja solidarnościowa; trzeci – początek lat dziewięćdziesiątych¹². Dzięki temu, że nie wprowadzono ograniczeń w stosunku do migrantów, jak i dzięki dużemu zapotrzebowaniu na brytyjskim rynku pracy, Wielka Brytania stanowiła bardzo atrakcyjne miejsce do wyjazdów. Zjednoczone Królestwo stanowi pogranicze kulturowe, zarówno ze względów historycznych, jak i z powodu wspólnych procesów migracyjnych.

Polscy migranci poakcesyjni mieli dostęp do mniej lub bardziej sformalizowanych instytucji polonijnych na terenie tego kraju. Dodatkowo osoby kierujące się do Londynu miały również możliwość nawiązania nowych kontaktów w polskiej dzielnicy Ealing¹³. Polska imigracja do Wielkiej Brytanii przeszła ogromne przeobrażenia w ciągu 11 lat. Polacy wykształcili w sobie ciągłą gotowość do zmian i bardzo duże oczekiwania w związku z wyjazdami. Wielka Brytania nadal jawi się Polakom jako atrakcyjna wyspa pełna perspektyw życiowych, wielu możliwości i szczęścia. Największym skupiskiem Polaków w Wielkiej Brytanii jest wciąż Londyn. Polscy imigranci wiedzą, że jeśli będą się starać, to mogą wiele osiągnąć – nawet jako obcy, nowi w tym kraju. Grupa ta charakteryzuje się dobrowolnie podjętymi decyzjami o wyjeździe, mającymi wpływ na kształtowanie ich osobowości. Takie decyzje Polaków sugerują, iż poza zdobyciem pieniędzy coraz częściej liczy się komponent kulturowy. Aleksandra Baranowska-Skimina uważa, że w dzisiejszych czasach migracje w naszym kraju uwarunkowane są właśnie chęcią poszukiwania lepszych warunków do życia i atrakcyjniejszej pracy. Młodzi ludzie udają się także za granicę w celach zdobywania nauki i uzyskania nowych życiowych doświadczeń¹⁴.

Z momentem przystąpienia Polski do UE w dniu 1 maja 2004 r. sytuacja migracyjna naszego kraju uległa zasadniczej zmianie. W początkowym czasie naszego członkostwa w UE można było zaobserwować znaczny wzrost emigracji z Polski, dzięki zasadzie swobodnego przepływu osób w ramach Wspólnoty. Nasiliły się migracje zarobkowe Polaków do krajów, które odczuwały niedobór rąk do pracy, w szczególności do Wielkiej Brytanii i Irlandii. Migracje Polaków po 1 maja 2004 roku cechowała nie tylko wielka skala (wg szacunków GUS w 2008 roku poza granicami czasowo przebywało już około 2,3 miliona stałych mieszkańców Polski¹⁵), ale i spektakularna dynamika (ponad dwukrotny wzrost zasobu migrantów w ciągu zaledwie 4 lat). Współcześnie głównymi kierunkami migracji, a więc obszarami emigracyjnymi, są: Wielka Brytania i Niemcy. Polacy migrują głównie za pieniędzmi. Z danych GUS wynika, iż Polacy wyjeżdżają także częściowo w celu dołączenia do swojej rodziny, która już tam przebywa od jakiegoś czasu. Owe migracje nie są już tak prostym zjawiskiem, jak kiedyś i coraz częściej nie sprowadzają się

¹¹ M. Bukowski (red.), *Zatrudnienie w Polsce. Produktivność do pracy*, Warszawa 2007, s. 54.

¹² Ł. Lewandowski, *Życie i praca Polaków w Wielkiej Brytanii. W: I. Sobczak (red.), Współczesne migracje ludności w Polsce – uwarunkowania i skutki*, Wydawnictwo Gdańskiej Wyższej Szkoły Administracji, Gdańsk 2010, s. 76.

¹³ A. Bobek, *Polscy migranci w Irlandii. Rola sieci społecznych w procesie migracyjnym oraz kształtowaniu się społeczności etnicznej*, Studia Humanistyczne, Kraków 2010, t. 8, s. 57-67

¹⁴ Baranowska-Skimina, A., *Emigracja Polaków w latach 2004 – 2011* [w:] <http://www.egospodarka.pl/85952,Emigracja-Polakow-w-latach-2004-2011,1,39,1.html>, [dostęp 28.11.2017.]

¹⁵ http://www.stat.gov.pl/gus/5840_8408_PLK_HTML.htm, [dostęp 10.10.2017].

tylko do jednorazowej zmiany miejsca zamieszkania w kraju na zamieszkanie za granicą (oraz ewentualnego powrotu do kraju). Podłoże kształtu dzisiejszych migracji Polaków stanowi postępująca globalizacja, a w tym znaczny rozwój środków transportu daje większą swobodę przemieszczania się i powoduje zmiany w sferze społecznej. Wbrew powszechnemu przekonaniu, obecnie polskie migracje mają w większości charakter czasowy, tak zwane migracje sezonowe, niż osiedleńczy¹⁶.

Wyjazdy Polaków do Wielkiej Brytanii stają się gwarancją satysfakcjonującego standardu życia, stanowiącego konkretny punkt odniesienia w celu polepszenia sytuacji materialnej i podniesienia jakości życia, w tym opieki socjalnej. Uzyskanie w tym kraju pracy i relatywnie wyższych zarobków przez dużą grupę migrantów sprzyja podjęciu decyzji o podjęciu tam zatrudnienia¹⁷. Polacy wyjeżdżają także częściowo w celu dołączenia do swojej rodziny, która już tam przebywa od jakiegoś czasu. Polacy chętnie wyjeżdżają i pracują tam, gdzie są doceniani i stwarza się im szerokie perspektywy rozwoju, a takim przyjaznym krajem jest właśnie Wielka Brytania. Wyraźnie widać także utrzymującą się tendencję domina – chcemy wyjeżdżać tam, gdzie są już nasi przyjaciele i bliscy. Dzięki temu łatwiej asymilujemy się w nowym społeczeństwie, a w razie niepowodzenia z pierwszym doświadczeniem w pracy za granicą, szybko wracamy na rynek pracy dzięki wsparciu znajomych. Wielka Brytania, zdaniem wielu Polaków, gwarantuje szeroki wachlarz możliwości i osiągnięcie sukcesu. Czynnikiem przyciągającym migrantów do Zjednoczonego Królestwa jest na pewno duża pomoc oferowana rodzinom z dziećmi oraz uczniom otrzymuje pomoc w postaci zasiłków na dzieci, bądź dopłat do edukacji. Osoby te doceniają otrzymaną pomoc, dzięki której, jak mówią, żyje się bezpieczniej. Dodatkowym atutem wyjazdów do Wielkiej Brytanii jest dobre połączenie z tym krajem. Obecnie dzięki rozwojowi transportu lotniczego, koszty związane z migracją Polaków do Wielkiej Brytanii (zarówno finansowe, jak i czasowe) uległy radykalnemu obniżeniu. To dzięki tanim liniom lotniczym i dobremu transportowi autokarowemu również bliscy z Polski mogą częściej odwiedzać migrantów za granicą, niż oni sami przyjeżdżają do ojczyzny.

Polacy dostrzegają bogactwo okazji do poprawienia swojej sytuacji i korzystają z nich. Zdaniem wielu, jeżeli pracuje się na cały etat i zarabia poniżej pewnego pułapu, to państwo dopłaca do nauki. Dla tych osób mnóstwo kursów w college'u jest za darmo. To jest genialne dla ludzi, którzy chcą podnosić swoje kwalifikacje. Istnieje też możliwość nadrobienia nieznajomości języka, uczestnicząc w kursach, prowadzonych za darmo bądź za uiszczeniem symbolicznej opłaty, w szkołach, które dopasowują zajęcia do preferencji uczęszczających. Wielka Brytania, dość otwarta i przyjaźnie nastawiona na przyływ obcokrajowców, doświadcza dużego napływu siły roboczej z Polski¹⁸. Świadomość istnienia tychże możliwości wpływa pozytywnie na Polaków, co pozwala im uważać, że przy odpowiednim wysiłku mogą osiągnąć wszystko. Polscy imigranci w Wielkiej Brytanii wiedzą, że jeśli nawet zaczynają od prostej pracy fizycznej, to w przyszłości będą mogli znaleźć zatrudnienie odpowiednie do swoich kwalifikacji i zdolności. Na pewno dużą rolę

¹⁶ <http://stosunki-miedzynarodowe.pl/socjologia/1077-procesy-migracyjne-jako-zrodlo-szans-i-zagrozen-dla-spolecznosci-lokalnych> [dostęp 07.12.2017.]

¹⁷ K. Głębicka, *Ambiwalencja migracji w literaturze przedmiotu*, [w:] *Migracje i społeczeństwo. Zbiór Studiów 2*, Warszawa 1997, s. 202.

¹⁸ M. Gacek, *Strategie migracyjne Polaków po 2004 roku. Przypadek Szkocji, Pogranicze*. Polish Borderlands Studies, Nr 1/2013, s. 107.

odgrywa także dostępność różnych polskich produktów, polskiego kościoła oraz świadomość obecności innych Polaków, co sprzyja łatwiejszej adaptacji w nowych warunkach¹⁹.

Ponadto Polacy w Wielkiej Brytanii mają stały kontakt z Polską i nie potrzebują namiastki kraju w formie instytucji polonijnych, nie muszą także odtwarzać bezpowrotnie utraconego świata, jak było to w wypadku Polonii powojennej. Polskość jest dla nich w zasięgu ręki, na każde zawołanie – wiedzą, że istnieją polskie sklepy, polska szkoła czy wspomniany wcześniej polski kościół, mają dostęp do polskojęzycznych mediów, w każdej chwili mogą wsiąść do samolotu i w tym samym dniu być w Polsce. Dlatego nie odczuwają, że czegoś im bardzo brakuje na wyspie, że muszą jakoś szczególnie dbać o swoją polskość²⁰. Pozytywny wizerunek własny i pewność siebie sprzyjają dostrzeganiu pozytywnych aspektów mieszkania na wyspie. To, że czują, iż się sprawdzili i poradzili sobie w obcym kraju, powoduje również podejście z większym dystansem do polskiej tożsamości. Nie muszą nikomu udowadniać, że „Polak potrafi”, wiedzą bowiem, że tak po prostu jest²¹. Znaczną grupę Polaków stanowią osoby do 35 roku życia, wyjeżdżający głównie w celu zdobycia nowych doświadczeń, znający język oraz z chęcią poznania nowego kraju i podjęcia nauki. Inne grono, jako powód swojego wyboru najczęściej wskazuje na pomoc rodziny, która przebywała tam wcześniej i wspomogła ich na starcie²². Polacy, szczególnie ci, którzy nie znają języka w sposób komunikatywny, mają możliwość uczęszczania do miejsc zrzeszających Polonię, natomiast osoby posługujące się językiem angielskim, mają możliwość otaczania się nie tylko Polakami, ale i utrzymywania towarzyskich kontaktów z przedstawicielami innych narodowości.

Wśród współczesnych polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii dużą grupę stanowią „bociany”, a więc migranci sezonowi, którzy chcą w jak najkrótszym czasie zarobić jak najwięcej, nie wydając przy tym zbyt wiele. Charakteryzują się przebywaniem za granicą od dwóch do sześciu miesięcy, poruszając się w szeregach Polonii (ze względu na powiązania, dzięki którym mogą migrować tam sezonowo), zatrudniając się w niskopłatnych branżach. Kolejną grupą są „chomiki”, które dążą do zgromadzenia funduszy podczas jednego dłuższego pobytu, aby w ten sposób móc otworzyć w Polsce własną działalność. Ci również wybierają niskopłatne branże zatrudnienia. „Chomiki” świadomie rezygnują z integracji ze społeczeństwem i nowym otoczeniem, ponieważ to dla nich tylko dodatek do pracy i zarobku, który ma ich „uwolnić” od losu większości rodaków w kraju, jak też postawić na uprzywilejowanej pozycji po powrocie. Kolejna kategoria to „buszujący”. Nie ograniczają swoich planów do jednego kraju, są otwarci i gotowi na różne opcje. Znajdują zatrudnienie w różnych branżach. Ze względu na to, że grupa ta jest stosunkowo młoda wiekowo, wykazuje dużą mobilność międzynarodową, uważając, że europejski rynek pracy stoi przed nimi otworem. Ostatnia grupa to „łososie”, które albo osiedlą się na stałe, albo wrócą do Polski dopiero na starość. W tej grupie panuje pogląd, że będąc w Wielkiej Brytanii, można zdobyć więcej i żyć lepiej. Zatem mobilność ogranicza się do części Zjednoczonego Królestwa²³. Polscy emigranci to w znacznej części mężczyźni, któ-

¹⁹ J. Fomina, *Światy równoległe – wizerunek własny Polaków w Wielkiej Brytanii*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 209, s. 8.

²⁰ A. Portes, *Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology*, „Annual Review of Sociology” 1998, t. 24, s. 1–24; idem, The two meanings of social capital, „Sociological Forum” 2000, t. 15, s. 1–12.

²¹ J. Fomina, *Światy równoległe ...*, dz.cyt., s. 28.

²² M. Gacek, *Strategie migracyjne Polaków...*, dz. cyt., s. 111.

²³ J. Eade, S. Drinkwater, M. Garapich, *Polscy migranci w Londynie – klasa społeczna i etniczność, Raport z badań*, University of Surrey, 2006, s. 8.

rzy dominują wśród osób pracujących fizycznie, z wykształceniem zawodowym. Kobiety natomiast stanowią większość wśród emigrantów najmłodszej kategorii wiekowej, przy czym jednocześnie legitymują się wykształceniem wyższym, pochodzą ze średnich i dużych miast, wykonując pracę umysłową. Najczęściej są one stanu wolnego i należą do tej grupy emigrantów, które wyjechały w celu kształcenia się²⁴. Jeśli chodzi o wiek, to prawie połowa emigrantów²⁵ są to młode osoby w przedziale wiekowym 25–34 lata. Współczesna polska młodzież jest wymagająca, chociaż nie roszczeniowa. Istotne dla jej wewnętrznego świata są wartości osobiste, takie jak miłość, szczęście, przyjaźń czy rodzina, ale także praca, bowiem taka traktowana jest jako warunek osobistych satysfakcji i udanego życia. Dziś świadomi reguł, na których opiera się świat, młodzi swoją energię poświęcają inwestycji w siebie, co ma zaprocentować w przyszłości. Otwartość na wyjazdy poza granice naszego kraju jest wysoka wśród młodzieży polskiej. Wyjazdy do Wielkiej Brytanii, szczególnie dla młodych, są przygodą i szansą na niezależność. Prawdziwy test życia potrzebny każdemu. Wyjazd nie tylko za granicę, ale poza strefę rodzinnego domu i sieci zależności i powiązań, daje szansę sprawdzenia się.

Młodzi Polacy oczekują od przyszłej pracy braku napięcia i stresów oraz stabilności i rozwoju zawodowego, co upatrują w Wielkiej Brytanii, patrząc na sukcesy dotychczasowych emigrantów. W dalszej kolejności wskazywane są powody związane z korzystniejszymi warunkami do życia i pracy. Wśród nich są między innymi: wyższy standard życia (33%), możliwość podróżowania i zwiedzania świata (23%), lepsza służba zdrowia (22%) czy lepsze warunki socjalne (18%). Istotnym czynnikiem motywującym do wyjazdu dla Polaków jest również środowisko zawodowe. Aż 26% badanych wskazało szersze perspektywy rozwoju kariery jako powód motywujący do wyjazdu z Polski, 23% uznało za motywujący brak odpowiedniej pracy w Polsce, a 14% wskazało na wyższy poziom kultury zawodowej²⁶. Przyczyną exodusu Polaków jest właśnie opłacalność owego wyjazdu i możliwość uzyskania większego wynagrodzenia, (nawet kilkakrotnie) za tą samą pracę oraz poczucia bezpieczeństwa²⁷. Cele młodych nie dziwią, a dążenie do ich realizacji poprzez odszukanie się w angielskiej rzeczywistości stworzy nowe możliwości życiowe. Młodzi, wkraczając w dorosłe i samodzielne życie, często są zmuszeni do zweryfikowania swoich wcześniejszych poglądów. Współcześni migranci z Polski to relatywnie częściej mężczyźni, dużo młodszy, lepiej wykształceni, częściej niż wcześniej pochodzący z ośrodków miejskich. Należy przy tym podkreślić, że jednocześnie nie są to już „przegranicy transformacji”, cechujący się przed rokiem 2004 największą skłonnością do mobilności. Z raportu „Młodzi 2011” wynika, że młodzi ludzie w odróżnieniu od pokolenia rodziców nie chcą być częścią rewolucyjnych zmian. Zdaniem dra Mirosława Pęczonego „nie da się wy-

²⁴ B. Leszczyńska, S. Nowak, K. Reński, B. Rokicki, P. Stronkowski, I. Szczepocka, *Wpływ funduszu Unii europejskiej na saldo migracji wewnętrznych i zewnętrznych w Polsce, Raport końcowy*, Warszawa 2009, s. 54.

²⁵ Za ibidem: Niemal połowa wszystkich emigrantów (47%) to osoby w wieku 25-34 lata. Kolejną dużą grupę stanowią osoby między 18 a 24 rokiem życia – 36%. Emigranci powyżej 34 roku życia stanowią zaledwie 15% wszystkich wyjeżdżających.

²⁶ Raport „Migracje zarobkowe Polaków”, [w:] Work Service: http://londynek.net/wiadomosci/article?jdnews_id=25782 [dostęp 20.09.2016.]

²⁷ R. Jończy, *Exodus zarobkowy opolskiej młodzieży*, Polityka Społeczna nr 10, XXXIII, Warszawa, 2006, s. 12.

kluczyć, że identyfikacja pokolenia zyska na wartości i być może przerodzi się w pokoleniową solidarność”²⁸.

Młodzi Polacy są gotowi do wyjazdów emigracyjnych do Wielkiej Brytanii. Potwierdzeniem tej tezy stanowią wyniki przeprowadzonego badania, którego respondentami była młodzież szkół średnich²⁹. Zainteresowanie pracą w Wielkiej Brytanii jest wysokie, bowiem 53,54 % wyraziło taką chęć, z czego największe jest wśród uczniów zamieszkujących miasto. Boddźcem do wyjazdu do Wielkiej Brytanii w celach zarobkowych jest również przekonanie o dobrych płacach. Pogląd ten powoduje, że respondenci są skłonni podjąć pracę nawet o sezonowym charakterze. Badani wskazali na wyjazd w celu zdobywania kwalifikacji naukowych, zawodowych, doświadczenia życiowego lub poznania świata. Zarobione pieniądze chcą przeznaczyć na ogół na specjalne wydatki, a także ze względu na chęć usamodzielnienia się. Poszukiwania pracy w Wielkiej Brytanii młodzież zazwyczaj opiera na kontaktach bezpośrednich, informacjach i pomocy uzyskanej od znajomych oraz rodziny z doświadczeniem zawodowym za granicą (68,06%). Dzisiejsza młodzież wie, że może to być wyjazd zarobkowy, ale jest to jednocześnie forma spędzania czasu, będąca swego rodzaju inwestowaniem w siebie, co może być bardzo przydatne w przyszłości, kiedy to po zakończeniu edukacji będą starali się odnaleźć w dorosłym życiu. Kontakt z obcym językiem pozwoli im na jego efektywniejszą naukę, zaś doświadczenia zebrane w trakcie takich wyjazdów na pewno będą procentowały podczas poszukiwań pracy, a dla niektórych być może zawarte wówczas znajomości przyczynią się do rozpoczęcia kariery poza granicami Polski.

„Młodzi ludzie - jak twierdzi prof. Krystyna Iglicka - szukają lepszego życia. [Emigranci] wiedzą, że normalne życie jest na wyciągnięcie ręki i korzystają z tego”³⁰. Młode pokolenie Polaków chce być samodzielne i odpowiedzialne, stawiając czoła nowym wyzwaniom i problemom. Przyszłość w Wielkiej Brytanii otwiera przed nimi różne możliwości, ale równocześnie szykuje wiele trudnych problemów, które muszą pokonać, a nie zawsze są gotowi na podejmowanie takich wyzwań. Badania dowodzą, iż młodzi są równocześnie wrażliwi na ludzi i świat, ale jednocześnie odczuwają słabiej więź z tradycyjnymi wspólnotami (narodem i religią), a bardziej między sobą.

Należy zaznaczyć, iż w Wielkiej Brytanii zauważalne jest zjawisko *brain waste* – marnotrawstwa mózgów, które najlepiej obrazuje fakt, że jedna trzecia młodych migrantów z Polski ma wyższe wykształcenie, lecz spora część pracuje poniżej swoich kwalifikacji, na przykład jako magazynierzy czy kelnerzy³¹. Przez to nie podwyższają swoich kwalifikacji, ryzykując często ich utratę³². Pośród młodych Polaków migrujących do Wielkiej Brytanii przeważają ci, którzy mają ambitne cele związane ze swoją karierą i przyszłością. Po pewnym czasie życia na obczyźnie zdają sobie sprawę, że ich możliwości są ograniczone z powodu ich pochodzenia. Stąd myśl o powrocie do Polski. Najczęściej decydują się na powrót z powodu tęsknoty za bliskimi osobami i krajem. Istotnym elemen-

²⁸ M. Zawadzki, *Doroste dzieci... czyli portret młodych Polaków*, [w:] <http://www.swps.pl/warszawa/oferta-edukacyjna/jednolite-magisterskie-stopnia/dziennikarstwo-i-komunikacja-spoleczna/758-dziennikarstwo-teksty-studentow/8464-doroste-dzieci-czyli-portret-młodych-polakow> [dostęp 28.12.2017.]

²⁹ Badanie przeprowadzone zostało, we wrześniu 2017 roku, wśród uczniów klas I-III dwóch liceów miasta Łowicza.

³⁰ *Kierunki emigracji zarobkowej*, [w:] <http://rynekpracy.pl/artukul.php/wpis.766> (22.03.2017.)

³¹ R. Bera, M. Korczyński, *Dynamika migracji Polaków do Wielkiej Brytanii po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej*. [w:] H. Kosienkowska (red.), *Dystans społeczny emigrantów polskich wobec obcych i innych*. Lublin 2012, Wydawnictwo UMCS, s. 57.

³² A. Bobrowska, *Migracje wykształconych Polaków*, *Sprawy Nauki*, 2006, nr 4, s. 20-21.

tem decyzji o powrocie jest niepełna satysfakcja z powodu wykonywanej pracy, często niezgodnie z posiadanym wykształceniem³³. Młodzi ludzie, którzy wyjeżdżali z planem, by za granicą, pracując i oszczędzając, przeczekać trudny dla naszego kraju czas i wrócić, kiedy sytuacja na rynku pracy poprawi się w wystarczającym stopniu, ustabilizować się i założyć rodzinę, czują jeszcze większy niepokój. Oprócz tęsknoty poczucie, że czas na realizację ich życiowego planu niepokojąco się kurczy. Niektórzy polscy emigranci decydują się na powrót do kraju, kiedy dochodzą do wniosku, że w kraju przyjmującym skończyła się dla nich możliwość awansowania, że tutaj już nic szczególnego nie osiągną. Inni po latach pracy na sukces przestają się nim cieszyć, czują się wyjałowieni, puści, pozbawieni napędu. Często wśród polskich emigrantów po latach, kiedy dawali sobie radę w obcym środowisku, budzi się pragnienie, by żyć wśród swoich, przestać być przyjezdny, nawet w pełni akceptowanym, ale w jakimś stopniu „innym”. Coraz mocniej odczuwa się odmienność kulturową ludzi, z którymi się obcuje³⁴. Wyjazdy przyczyniają się z jednej strony do wyrównywania poziomu życia oraz poprawy warunków bytowych, z drugiej strony ceną za to jest nierzadko utrata kontaktu z bliskimi oraz poczucie wyobcowania w nowym miejscu. Większość decyzji o powrocie jest podejmowana przez Polaków po gruntownej analizie sytuacji, a motywów, które decydują o podjęciu takiego kroku, jest wiele, m.in. starsi rodzice wymagający opieki. To, co na pewno odróżnia polskiego emigranta i o czym mówią o nas Anglicy, to głód sukcesu i pieniędzy, który przekłada się często na pracowitość i pomysłowość, dlatego między innymi mają szansę na karierę w Wielkiej Brytanii.

Podsumowanie

W świetle przeprowadzonych rozważań o migracyjnych ruchach Polaków można najogólniej stwierdzić, że migracje zarobkowe Polaków ulegały i będą nadal ulegać przeobrażeniom, pozostając jednak w bezpośrednim oddziaływaniu na jakość i struktury polskich zasobów pracy. Prowadząc rozważania o migracyjnych ruchach Polaków, należy przede wszystkim podkreślić potrzebę stworzenia strategii, która zatrzyma ich w kraju. Tak więc niezbędne jest prawidłowe funkcjonowanie polityki migracyjnej będące elementem stałym w rozwoju i modernizacji naszego kraju. W kontekście migracji istotna jest kwestia tego, iż trudna sytuacja na rynku pracy i bezrobocie nie są przyczyną exodusu Polaków, ale raczej opłacalność owego wyjazdu i możliwość uzyskania większego wynagrodzenia (nawet kilkakrotnie) za tę samą pracę.

Analizując rolę migracji, należy zauważyć, iż ma ona ogromny wpływ na życie jednostek i dlatego trzeba o niej mówić głośno, niezależnie czy jest traktowana jako proces, czy też zjawisko, czy jako jedno i drugie równocześnie.

Bibliografia

Bera R., Korczyński M., *Dynamika migracji Polaków do Wielkiej Brytanii po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej* [w:] Kosienkowska, H. (red.), *Dystans społeczny emigrantów polskich wobec obcych i innych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012.

³³ M. Gacek, *Strategie migracyjne Polaków po 2004 roku...*, dz.cyt., s.80.

³⁴ K. Borys, (red.), *Kierunek +48.Powroty do domu. Kompendium wiedzy dla osób pomagających reemigrantom*, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska” Warszawa 2013, s. 54-68.

- Bobek A., *Polscy migranci w Irlandii. Rola sieci społecznych w procesie migracyjnym oraz kształtowaniu się społeczności etnicznej*, Studia Humanistyczne, t. 8, Kraków 2010.
- Bobrowska A., *Migracje wykształconych Polaków*, Sprawy Nauki, nr 4, Warszawa 2006.
- Borys K., *Kierunek +48. Powroty do domu. Kompendium wiedzy dla osób pomagających reemigrantom*, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska” Warszawa 2013.
- Bukowski M., *Zatrudnienie w Polsce. Produktivność do pracy*, Warszawa 2007.
- Eade J., Drinkwater S., Garapich M., *Polscy migranci w Londynie – klasa społeczna i etniczność, Raport z badań*, University of Surrey 2006.
- Fomina J., *Światy równoległe – wizerunek własny Polaków w Wielkiej Brytanii*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2009.
- Gacek M., *Strategie migracyjne Polaków po 2004 roku. Przypadek Szkocji*, nr 1, Pogranicze. Polish Borderlands Studies, 2013.
- Głąbicka K., *Ambiwalencja migracji w literaturze przedmiotu, Migracje i społeczeństwo*, Zbiór Studiów 2, Warszawa 1997.
- Janicki W., *Przegląd teorii migracji ludności*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Zakład Geografii Ekonomicznej, INOZ, vol. LXII, nr 14, Lublin 2007.
- Jończy R., *Exodus zarobkowy opolskiej młodzieży*, Polityka Społeczna nr 10, XXXIII, Warszawa 2006.
- Kłos B., *Migracje zarobkowe Polaków do krajów Unii Europejskiej*, Biuro Analiz Sejmowych, Warszawa 2006.
- Lesińska M., *Migracje we współczesnej analizie politologicznej – niewykorzystany potencjał*, Ośrodek Badań nad Migracjami, CMR Working Papers 47/105, Warszawa 2011.
- Leszczyńska B., Nowak S., Reński K., Rokicki B., Stronkowski P., Szczepocka I., *Wpływ funduszu Unii europejskiej na saldo migracji wewnętrznych i zewnętrznych w Polsce, Raport końcowy*, Warszawa 2009.
- Lewandowski Ł., *Życie i praca Polaków w Wielkiej Brytanii* [w:] Sobczak I. (red.), *Współczesne migracje ludności w Polsce – uwarunkowania i skutki*, Wydawnictwo Gdańskiej Wyższej Szkoły Administracji, Gdańsk 2010.
- Nakonieczna J., *Migracje międzynarodowe a rozwój państwa*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007.
- Portes, A., *Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology*, Annual Review of Sociology 1998, t. 24; idem, The two meanings of social capital, Sociological Forum 2000.
- Tabin M., *Słownik socjologii i nauk społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Stola D., *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949-1989*, Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2010.

Strony internetowe:

<http://www.geografia14lo.yum.pl/attachments/article/77/Migracje%20ludno%C5%9Bci%202011.pdf>.

http://www.stat.gov.pl/gus/5840_8408_PLK_HTML.htm.

<http://stosunki-miedzynarodowe.pl/socjologia/1077-procesy-migracyjne-jako-zrodlo-szans-i-zagrozen-dla-spolecznosci-lokalnych>.

Baranowska-Skimina, A., *Emigracja Polaków w latach 2004 – 2011* [w:]

<http://www.egospodarka.pl/85952,Emigracja-Polakow-w-latach-2004-2011,1,39,1.html>.

Kierunki emigracji zarobkowej [w:] <http://rynekpracy.pl/artukul.php/wpis.766>.

Mariański, J., *Słownik Katolickiej Nauki Społecznej*, [w:]
<http://www.kns.gower.pl/slownik/migracje.htm>.

Raport „*Migracje zarobkowe Polaków*”, Work Service:
http://londynek.net/wiadomosci/article?jdnews_id=25782.

Zawadzki, M., *Dorośle dzieci... czyli portret młodych Polaków* [w:]
<http://www.swps.pl/warszawa/oferta-edukacyjna/jednolite-magisterskie-stopnia/dziennikarstwo-i-komunikacja-spoleczna/758-dziennikarstwo-teksty-studentow/8464-dorosle-dzieci-czyli-portret-mlodych-polakow> .

*Milena Mikielawicz*¹

PRZEMOC PSYCHICZNA W RODZINIE – GLOBALNE WYZWANIE ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Streszczenie: Celem autorki jest przedstawienie problemu przemocy psychicznej w rodzinie jako globalnego wyzwania zrównoważonego rozwoju. Wychodząc od wyjaśnienia pojęcia przemocy psychicznej autorka przechodzi do omówienia roli oraz sposobów zapobiegania przemocy psychicznej podejmując skuteczne działania prewencyjne. Szczególny nacisk zostaje położony na funkcje pomocy publicznej. Autorka omawia problem społeczny przemocy psychicznej w rodzinie wraz z koncepcją podejmowania działań, wskazując potencjalne trudności w rozpoznaniu przemocy psychicznej w środowisku domowym. W podsumowaniu autorka zaznacza znaczenie poczucia bezpieczeństwa rodziny we współczesnym świecie, który sprzyja kreowaniu pożądanego rozwoju psychicznego i fizycznego człowieka.

Słowa kluczowe: przemoc, pomoc publiczna, rodzina, bezpieczeństwo rodziny, instytucje społeczne.

MENTAL VIOLENCE IN THE FAMILY – A GLOBAL CHALLENGE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT.

Abstract: The author's goal is to present the problem of psychological violence in the family as a global challenge of sustainable development. Starting from the explanation of the concept of psychological violence, the author goes on to discuss the role and ways of preventing psychological violence by undertaking effective preventive actions. Particular emphasis is placed on the functions of state aid. The author discusses the social problem of psychological violence in the family along with the concept of taking action, indicating potential difficulties in identifying psychological violence in the home environment. In summary, the author emphasizes the importance of the sense of family security in the modern world, which favors creating the desired mental and physical development of a human being.

Keywords: violence, public help, family, family safety, social institutions.

¹ Absolwentka socjologii na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach, specjalność socjologia komunikacji społecznej. W roku 2010 obroniła pracę magisterską z zakresu problematyki czytelnictwa lokalnego ksiązek na poziomie wybranej społeczności lokalnej. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się na zagadnieniach związanych z problematyką przemocy we współczesnym świecie.

„Kto żyje w strachu, nigdy nie będzie wolny”

Horacy

Wstęp

Kluczowym zadaniem współczesnego świata jest rozwój społeczny populacji ludzkiej, z uwzględnieniem takich wyzwań jak: walka z ubóstwem, prawa człowieka, edukacja, zdrowie czy bezpieczeństwo w rodzinie.

Przemoc jest jednym z najbardziej niepokojących zjawisk współczesnego świata. Stanowi poważny problem społeczny i jest bardzo niebezpieczny zwłaszcza w środowisku rodzinnym. Przemoc pojawia się wszędzie tam, gdzie istnieją nierówne relacje. Kluczowa w tym przypadku staje się wiedza społeczeństwa na temat problemu przemocy. Każdy rodzaj przemocy jest czynem zabronionym, godnym potępienia, winnym wyeliminowania ze struktur społecznych.

W naszym społeczeństwie panuje błędne przekonanie, że zjawisko przemocy w rodzinie dotyczy przede wszystkim rodzin dysfunkcyjnych, patologicznych. O tyle o ile przemoc fizyczna rzeczywiście jest częstszym zjawiskiem wśród tzw. „marginesu społecznego”, o tyle przemoc psychiczna jest domeną osób, które w sposób sprecyzowany osiągnęły mistrzostwo w manipulacji, posługując się słowną ironią. Przemoc fizyczną jesteśmy w stanie łatwo rozpoznać, natomiast przemoc psychiczna nie posiada widocznych znamion istnienia. Każda forma przemocy jest zawsze intencjonalna, pozostawia ślad fizyczny bądź emocjonalny. Zrównoważony rozwój w rodzinie można osiągnąć poprzez zaspokojenie podstawowych potrzeb, koniecznych dla prawidłowego rozwoju fizycznego i psychicznego człowieka – osiągnięcie zrównoważonej jakości życia. Komórka rodziny jest podstawowym budulcem społeczeństwa, kiedy przestaje funkcjonować w sposób prawidłowy odbija się to, na jakości życia społecznego danej populacji.

Przemoc w rodzinie – ujęcie teoretyczne

„Przemocą nazwiemy wszelkie nieprzypadkowe akty wykorzystujące przewagę sprawcy, które godzą w osobistą wolność jednostki, przyczyniają się do jej fizycznej lub psychicznej szkody i wykraczają poza społeczne normy wzajemnych kontaktów, albo też wszelkie akty udręczenia i okrucieństwa”². Przemoc psychiczna zawiera przymus i groźby. Jest częstą formą przemocy trudną do udowodnienia. Przemoc ta jest trochę podobna do tzw. prania mózgu, stosowanego w niektórych krajach wobec jeńców wojennych³.

Ze zjawiskiem przemocy możemy zetknąć się w różnych miejscach. Najbardziej niepozornym miejscem, w którym najczęściej rozwija się przemoc jest środowisko rodzinne. To środowisko, które powinno stanowić ostoję bezpieczeństwa i zapewnić godne warunki do życia i wzrastania. Z pozoru sprawcy przemocy są doskonale znani ofiarom. Są to osoby najbliższe (rodzice, dziadkowie, rodzeństwo, mąż, żona), a ofiarami są osoby, które przecież powinny być otoczone opieką⁴.

Najbardziej nietypową i trudno zauważalną formą przemocy jest przemoc psychiczna, inaczej emocjonalna, związana z naruszeniem godności osobistej. Wyznacznikami godności ludzkiej jest traktowanie człowieka jako podmiotu, zgodność własnego postępo-

² L. Albański, *Wybrane zagadnienia z patologii społecznej*, Jelenia Góra 2010, s. 23.

³ M. Ciesielska, *Rodzaje, formy i cykl przemocy w rodzinie*, Legnica 2014, nr 12(3)/2014, s. 10-11.

⁴ Ks. J. Młyński, *Przemoc w rodzinie – skala zjawiska, ofiary przemocy i formy pomocy pracowników socjalnych*, Warszawa 2012, nr 2 (7), <http://czasopisma.upjp2.edu.pl/studiasocialiacracoviensia/article/view/416>, [dostęp: 19,04,2018], s. 146.

wania z systemem wartości, satysfakcja z realizowanego dobra. Przemoc psychiczna oznacza powtarzające poniżanie i ośmieszanie, manipulowanie dla własnych celów, wciąganie w konflikty, brak właściwego wsparcia, np. poprzez wyśmiewanie poglądów, religii, pochodzenia, narzucanie własnych poglądów, karanie przez odmowę zainteresowania, uczuć czy szacunku, stała krytyka, wmawianie choroby psychicznej, izolacja społeczna poprzez ciągłe kontrolowanie i zakazywanie bądź ograniczanie kontaktów z innymi ludźmi, domaganie się posłuszeństwa, ograniczenie snu i pożywienia, stosowanie gróźb oraz degradacja werbalna poprzez wyzywanie, poniżanie, upokarzanie, zawstydzanie⁵.

Działania prewencyjne wobec przemocy w rodzinie w myśl zrównoważonego rozwoju

W Europejskiej Konwencji Praw Człowieka czytamy w rozdziale I PRAWA I WOLNOŚCI, w artykule 3. Zakaz tortur, iż „nikt nie może być poddawany torturom ani niehumanicznemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu”⁶. Skutecznym sposobem zapobiegania działaniu sprawców przemocy w rodzinie jest bezwzględne karanie osób stosujących przemoc. Powstała ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, która nakreśliła jedynie definicję tego zjawiska, lecz nie wprowadziła do polskiego prawa karnego nowego typu przestępstwa. Jeżeli sprawca stosuje przemoc fizyczną lub psychiczną i jego zachowanie ma charakter ciągły, powtarzający się, kwalifikowane jest ono jako przestępstwo znęcania się nad osobą najbliższą i ścigane jest z artykułu 207 kodeksu karnego (k.k.)⁷.

Ofiary przemocy mogą skorzystać z tzw. „niebieskiej karty”. Pierwszym krokiem jest powiadomienie odpowiednich służb, takich jak: policja, prokuratura, a w razie przemocy fizycznej pogotowie ratunkowe⁸. Ważnym jest, aby ofiara przemocy uświadomiła sobie, iż jest ofiarą i podjęła decyzję o złożeniu wniosku na policję lub do prokuratury. Znęcanie jest ścigane z urzędu, natomiast uszkodzenie ciała wyłącznie na wniosek poszkodowanego. Sąd na podstawie całokształtu okoliczności sprawcy ocenia, czy zachowanie sprawcy nosi znamiona znęcania się. Ważne jest, aby poszkodowany przedstawił obiektywny punkt widzenia przemocy, nie tylko zaś jego subiektywny ogląd. Ofiara przemocy bardzo często nie zdaje sobie sprawy z ogromu zniszczeń, jakie dokonywała w jej psychice trwająca latami agresja. Panuje tu przekonanie, że „przyzwyczaiła” się do przemocy i wiele jej aktów bagatelizuje⁹.

Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030 przyjęta przez przywódców państw w dniu 25 września przedstawia plan służący transformacji w pięciu dziedzinach mających kluczowe znaczenie dla ludzkości. Wśród nich znajduje się cel wspierania pokojowego, sprawiedliwego i inkluzyjnego społeczeństwa wolnego od lęku i przemocy¹⁰.

W naszym kraju problem przemocy w rodzinie był przez wiele lat przemilczany i marginalizowany. Jego powolne ujawnienie nastąpiło po 1989 roku, wtedy też powstały

⁵ J. Helios, W. Jadlecka, *Współczesne oblicza przemocy. Zagadnienia wybrane*, Wrocław 2017, s. 18-19.

⁶ *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, Rzym 1950, s. 6.

⁷ J. Różyńska, *Niezbędnik Pracownika Socjalnego. Przemoc wobec kobiet w rodzinie*, Warszawa 2013, s. 84.

⁸ Ministerstwo Sprawiedliwości, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Informator dla osób dotkniętych przemocą w rodzinie*, Warszawa 2014, s. 9-10.

⁹ BABA Lubuskie Stowarzyszenie na rzecz kobiet, *Bądź bezpieczna od przemocy domowej*, Zielona Góra 2011, s. 16-17.

¹⁰ *AGENDA NA RZECZ ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU 2030 W KIERUNKU POMYŚLNEGO WDROŻENIA W POLSCE. SERIA LEPSZA POLITYKA PAŃSTWA*, listopad 2017, s. 1.

warunki ustrojowe, które umożliwiały aktywność obywatelską¹¹. Wskutek zachodzących przemian politycznych, społecznych i ekonomicznych, zmienia się oblicze Europy, a także poszczególnych społeczności lokalnych. Dostrzegamy wymiar pozytywny tych przemian w wielu aspektach życia ludzkiego i z nadzieją oczekujemy poprawy warunków bytu¹².

Sprostanie wyzwaniom zrównoważonego rozwoju jest możliwe dzięki zintegrowaniu polityki środowiskowej, gospodarczej i społecznej. Polityka społeczna ma charakter w dużym stopniu zamknięty. Najbardziej pożądaną formą polityki społecznej jest forma aktywna polegająca na zapewnieniu obywatelowi pomyślnej ciągłości rozwoju. Pożądane są działania podejmowane w celu upowszechnienia dobrobytu. W centrum zrównoważonego rozwoju stoi odpowiedzialny i świadomy człowiek, dysponujący wiedzą, tworzący warunki społeczne dla swojego rozwoju i rozwoju innych ludzi¹³.

W ostatnich latach obserwuje się nieustanny wzrost przemocy, brutalności i czynów agresywnych. Niepokojącym faktem jest analiza badań opiniowanych przestępców, wśród których pojawia się brak wyrzutów sumienia za popełnione czyny, a także coraz młodszy wiek agresorów. Nie jest niczym odkrywczym, że temat agresji i przemocy domowej stał się tematem „modnym”¹⁴.

Przemiany społeczne zapoczątkowane w latach dziewięćdziesiątych odcisnęły swoje piętno na zjawiskach i procesach związanych z życiem rodzinnym. Dotyczy to zarówno zintensyfikowanych procesów modernizacyjnych, obserwowanych już w poprzedniej dekadzie, takich jak: spadek dzietności rodzin, upowszechnienie się rodziny małej, jako podstawowego typu rodziny czy autonomizowanie się rodzin prokreacji rodziny dużej, jak i występowania zjawisk związanych z przemocą domową¹⁵.

W środowisku rodzinnym doświadczamy lepszych i gorszych chwil. Jednak musimy pamiętać, żeby odróżniać je prawidłowo. Ofiary przemocy psychicznej często tracą poczucie własnej wartości. Jeżeli czujesz, że jesteś nieustannie kontrolowany (np. mąż próbuje powstrzymać żonę przed spotkaniami z przyjaciółmi lub odwiedzinami u rodziny, zabrania pracy poza domem, szantażuje itp.) być może właśnie doświadczasz przemocy psychicznej. Ofiara w pierwszym stadium nie jest świadoma tego, co dzieje się wokół niej. Przecież osoba, której ufa, która jest jej bliska, nie może zrobić jej krzywdy. Jak się okazuje najbardziej powszechną oznaką przemocy psychicznej jest poniżanie lub upokarzanie, nadmierne zainteresowanie tym, gdzie jest lub była. Trzeba w tym miejscu potrafić oddzielić troskę od nadmiernej kontroli potencjalnego sprawcy przemocy¹⁶.

Według danych CBOS najczęstszymi formami przemocy psychicznej w środowisku domowym jest wyzywanie, obrażanie, poniżanie i wyśmiewanie się z osoby bliskiej. Te formy przemocy stają się samoistną plagą naszych czasów¹⁷.

Znęcanie się psychiczne najczęściej określane jest jako nieuchwytna i zdradliwa forma maltretowania. Nie da się jednoznacznie zmierzyć rozmiarów tego zjawiska. Jedno

¹¹ J. Szymańczak, *Przemoc w rodzinie. Zarys problematyki*, Warszawa 2000, nr 181, s. 10.

¹² K. Marchewka, *Szacunek dla godności osoby ludzkiej jako istotny element służby lekarza*, Pismo Okręgowej Izby Lekarskiej, Rzeszów, Biuletyn nr 2003/9, s.12.

¹³ W. Nagórny, *Polityka społeczna a zrównoważony rozwój*, Częstochowa 2011, s. 141-142.

¹⁴ M. Wolicki, *Podstawowe teorie agresji w ujęciu psychologii*, [w:] *Przemoc i agresja jako zagrożenie bezpieczeństwa i rozwoju dziecka*, K. Barłóg, E. Thuczek-Tadla, M. Żak (red.), Jarosław 2013, s. 15.

¹⁵ W. Wrzesień, A. Żurek, *Wzory współzależności pomiędzy jednostką, a rodziną*, Rocznik Socjologii Rodziny, Poznań 1999, s. 73.

¹⁶ European Union Agency For Fundamental Rights, *Przemoc wobec kobiet. Badanie na poziomie Unii Europejskiej. Wyniki badania w skrócie*, Luksemburg 2014, s. 25.

¹⁷ CBOS, *Przemoc i konflikty w domu*, Warszawa 2012, nr BS/82/2012, s. 6.

stwierdzenie bądź czynność dla jednej osoby może nic nie znaczyć, a w przypadku innej może stać się ciosem dla jego psychiki i pozostawić po sobie ślad na długie lata. W jakiej rodzinie zatem najbardziej prawdopodobne jest pojawienie się przemocy psychicznej? Najczęściej przemoc ta może pojawić się w rodzinach, które dbają o edukację i higienę. Przykładami znęcania psychicznego mogą być: odwiedzanie starszych rodziców tylko wtedy, gdy czegoś się od nich chce, mówienie żonie, że wygląda dobrze, ale ma 15 kg nadwagi, mówienie mężowi, że do niczego się nie nadaje itp. Tego typu zachowania mogą głęboko zranić i doprowadzić do utraty poczucia własnej wartości i radości z życia¹⁸.

Najprościej przemoc psychiczną można udokumentować według następującej chronologii:

Tabela 1. Formy przemocy psychicznej.

Uzależnienie od agresora	Manipulowanie poczuciem winy
	Odmowa uczuć
	Narzucanie własnych poglądów
	Brak szacunku
	Wymaganie bezwzględności posłuszeństwa
	Stała krytyka
	Ograniczenie snu i pożywienia
	Zawstydzenie
Odcięcie od sfery społecznej	Uniemożliwienie kontaktów z innymi ludźmi
	Zabranianie korzystania z telefonu lub samochodu
	Zakaz opuszczania domu
	Kontrola telefonu, komputera

Źródło: Opracowanie własne, na podstawie Kancelaria Senatu. Biuro Analiz i Dokumentacji. Dział Analiz i Opracowań Tematycznych, *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie na tle wybranych rozwiązań legislacyjnych*, Warszawa 2010, s. 8.

Działania prewencyjne mające na celu eliminowanie struktur przemocy w rodzinie, mają w myśl zrównoważonego rozwoju prowadzić do zaspokajania aspiracji rozwojowych obecnej generacji, bez ograniczenia praw przyszłych pokoleń do zaspokojenia ich potrzeb rozwojowych¹⁹.

Pomoc publiczna dla ofiar przemocy psychicznej jako narzędzie stymulowania zrównoważonego rozwoju

Głównym celem zrównoważonego rozwoju jest zapewnienie dobrobytu gospodarczego przy jednoczesnym zachowaniu wysokiego poziomu ochrony środowiska, a także i sprawiedliwości społecznej. Wśród instrumentów służących do realizacji polityki zrównowa-

¹⁸ H. Bednarski, *Przemoc w rodzinie jako przykład dysfunkcjonalności rodziny*. *Mazowieckie Studia Humanistyczne*, nr 13/1-2, s. 149-150.

¹⁹ E. Płaczek, *Zrównoważony Rozwój – Nowym Wyzwaniem dla Współczesnych Operatorów Logistycznych*, Warszawa 2012, s. 80.

zonego rozwoju w zakresie zapobiegania zjawisku przemocy psychicznej w rodzinie są instytucje pomocy społecznej²⁰.

Osoby czy też rodziny doświadczone przemocą mogą skorzystać z szeregu usług społecznych świadczonych przez instytucje państwowe jak i instytucje non-profit. Poniższa tabela zawiera zbiór instytucji, do których można udać się, aby uzyskać niezbędne informacje i pomoc²¹.

Tabela 2. Usługi społeczne dla ofiar przemocy

Usługi społeczne dla ofiar przemocy	Rodzaj Instytucji	Działanie
	Pomoc Społeczna	Świadczenia pomocowe o charakterze pieniężnym i niepieniężnym
	Ośrodek Interwencji Kryzysowej	Poradnictwo socjalne lub prawne w uzasadnionych sytuacjach schronienie do 3 miesięcy
	Punkt Interwencji Kryzysowej	Bezpłatna i profesjonalna pomoc obejmująca konsultacje psychologiczne i pedagogiczne, porady prawne, terapie
	Specjalistyczny Ośrodek wsparcia dla Ofiar Przemocy w Rodzinie	Zapewnienie bezpiecznego schronienia. Dostępność pomocy medycznej, prawnej, socjalnej, grupy wsparcia, terapeutyczne i terapie

Źródło: Opracowanie własne, na podstawie K. Stanek, *Praca socjalna z osobą lub rodziną z problemem przemocy*, Warszawa 2014, s. 68-73.

Wśród czynników najczęściej wskazywanych przez profesjonalistów jako utrudniające skuteczne przeciwdziałanie przemocy w rodzinie znalazły się:

- brak motywacji osób doświadczających przemocy do podejmowania działań,
- rozbudowana biurokracja,
- nadmierna liczba zadań,
- brak zaangażowania lub nierówne zaangażowanie przedstawicieli służb w działania.

Rzadziej wskazywano na niejasne procedury prawne, niewystarczającą wiedzę i kompetencje przedstawicieli poszczególnych służb, za duże obciążenie emocjonalne/psychiczne, wypalenie zawodowe oraz niedostateczną liczbę szkoleń²².

Strategia zrównoważonego rozwoju wobec procesu niwelacji zjawiska przemocy domowej

Ważną cechą idei zrównoważonego rozwoju jest wielopłaszczyznowość. W związku z tym zjawisko społeczne jakim jest przemoc psychiczna należy rozpatrywać w sposób wielopłaszczyznowy²³.

Marcia Ciesielska w swojej pracy pt. „Rodzaje, formy i cykl przemocy w rodzinie” przedstawia trzy zasadnicze elementy, które są narzędziem przemocy psychicznej. Jest to izolacja, kontrola i zmonopolizowany wpływ. Osiągnięcie zrównoważonego rozwoju jest

²⁰ M. Koźuch, *Pomoc publiczna jako narzędzie realizacji zrównoważonego rozwoju*, [w:] B. Kryk, *Trendy i wyzwania zrównoważonego rozwoju*, Szczecin 2011, s. 74-75.

²¹ K. Stanek, *Praca socjalna z osobą lub rodziną z problemem przemocy*, Warszawa 2014, s. 68.

²² M. Miedzik, J. Rutkowski, *Ocena efektywności systemu przeciwdziałania przemocy przez profesjonalistów*, Warszawa 2011, s. 100.

²³ M. Rabe, *Zielona gospodarka jako narzędzie zrównoważonego rozwoju*, Szczecin 2016, nr 46/2, s. 119.

możliwe poprzez łagodzenie lub usuwanie tych elementów kształtując poczucie bezpieczeństwa w rodzinie²⁴.

Podsumowanie

Rodzina to ponadczasowy skarb. Stanowi o naszym miejscu na Ziemi. To nieuchwytna wartość, która buduje naszą tożsamość od najmłodszych lat. W rodzinie są wytwarzane nasze wartości, krystalizuje się nasze spojrzenie na świat. Jedną z największych wartości rodzinnych jest poczucie bezpieczeństwa i opieki. Aby rodzina mogła funkcjonować prawidłowo, niezbędne jest zaspokojenie potrzeb podstawowych, koniecznych dla prawidłowego rozwoju fizycznego i psychicznego człowieka.

Działania prewencyjne uruchamiające pomoc społeczną mającą na celu tworzenie działań zaradczych wobec występowania negatywnego zjawiska przemocy w rodzinie, będą dążyć ku idei zrównoważonego rozwoju – osiągnięcia zrównoważonej, jakości życia rodzinnego. Bez wątpienia przemoc jest negatywnym zjawiskiem społecznym, które burzy bezpieczeństwo i ciepło rodzinne.

W Polsce od dawna działa i wciąż rozrasta się sieć różnorodnych instytucji, do których można zwrócić się o pomoc, będąc ofiarą przemocy domowej. Listę tych miejsc ma obowiązek publikować każdy Urząd Gminy/Miasta.

W centrum zainteresowania rozwoju zrównoważonego są ludzie. Każdy człowiek ma prawo do zdrowego, produktywnego życia. Każda społeczność już na poziomie lokalnym powinna podejmować zdecydowane kroki w celu ograniczenia globalnego zjawiska, jakim jest forma przemocy domowej. Zrównoważony rozwój człowieka to przede wszystkim zapewnienie bezpieczeństwa w jego rodzinie.

Bibliografia

- Agenda Na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030. W Kierunku Pomyślnego Wdrożenia w Polsce, Seria „Lepsza Polityka Państwa”*, listopad 2017,
<http://www.oecd.org/about/sge/agenda-na-rzecz-zrownowazonego-rozwoju-2030-9789264265981-pl.htm>, [dostęp: 6,04,2018].
- Albański L., *Wybrane zagadnienia z patologii społecznej*, Jelenia Góra 2010.
- BABA Lubuskie Stowarzyszenie na rzecz kobiet, *Bądź bezpieczna od przemocy domowej*, Zielona Góra 2011.
- Bednarski H., *Przemoc w rodzinie, jako przykład dysfunkcjonalności rodziny. Mazowieckie Studia Humanistyczne*, nr 13/1-2.
- CBOS, *Przemoc i konflikty w domu*, Warszawa 2012, nr BS/82/2012.
- Ciesielska M., *Rodzaje, formy i cykl przemocy w rodzinie*, Legnica 2014, nr 12(3)/2014.
- European Union Agency for Fundamental Rights, *Przemoc wobec kobiet. Badanie na poziomie Unii Europejskiej. Wyniki badania w skrócie*, Luksemburg 2014.
- Helios J., Jadlecka W., *Współczesne oblicza przemocy. Zagadnienia wybrane*, Wrocław 2017.
- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, Rzym 1950.
- Kożuch M., *Pomoc publiczna jako narzędzie realizacji zrównoważonego rozwoju*, [w:] Kryk B., *Trendy i wyzwania zrównoważonego rozwoju*, Szczecin 2011.

²⁴ M. Ciesielska, *Rodzaje, formy i cykl przemocy w rodzinie*, Legnica 2014, nr 12(3)/2014, s. 10-11.

- Młyński J., *Przemoc w rodzinie – skala zjawiska, ofiary przemocy i formy pomocy pracowników socjalnych*, Warszawa 2012, nr 2 (7), <http://czasopisma.upjp2.edu.pl/studiasocialiacracoviensia/article/view/416>.
- Marchewka K., *Szacunek dla godności osoby ludzkiej, jako istotny element służby lekarza*, Pismo Okręgowej Izby Lekarskiej, Rzeszów, Biuletyn nr 2003/9.
- Miedzik M., J. Rutkowski, *Ocena efektywności systemu przeciwdziałania przemocy przez profesjonalistów*, Warszawa 2011.
- Ministerstwo Sprawiedliwości, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Informator dla osób dotkniętych przemocą w rodzinie*, Warszawa 2014.
- Nagórny W., *Polityka społeczna a zrównoważony rozwój*, Częstochowa 2011.
- Pilszyk A., *Obraz psychopatologiczny sprawcy przemocy w rodzinie*, Psychiatria Polska, tom XII, Warszawa 2007, nr 6.
- Płaczek E., *Zrównoważony Rozwój – Nowym Wyzwaniem dla Współczesnych Operatorów Logistycznych*, Warszawa 2012.
- Rabe M., *Zielona gospodarka jako narzędzie zrównoważonego rozwoju*, Szczecin 2016, nr 46/2.
- Różyńska J., *Niezbędnik Pracownika Socjalnego. Przemoc wobec kobiet w rodzinie*, Warszawa 2013.
- Stanek K., *Praca socjalna z osobą lub rodziną z problemem przemocy*, Warszawa 2014.
- Szlauer M., *Zjawisko przemocy domowej wobec kobiet*, Katowice 2010.
- Szymańczak J., *Przemoc w rodzinie. Zarys problematyki*, Warszawa 2000.
- Wolicki M., *Podstawowe teorie agresji w ujęciu psychologii*, [w:] *Przemoc i agresja jako zagrożenie bezpieczeństwa i rozwoju dziecka*, Barłóg K., Tłuczek-Tadla E., Żak M. (red.), Jarosław 2013.
- Wrzesień W., Żurek A., *Wzory współzależności pomiędzy jednostką, a rodziną*, Rocznik Socjologii Rodziny, Poznań 1999.

Dariusz Rajchel

SYTUACJA DEMOGRAFICZNA MIASTA OPOLA PRZED ZMIANĄ I PO ZMIANIE GRANIC ADMINISTRACYJNYCH

Streszczenie: Opole jako miasto wojewódzkie i stolica regionu z uwagi na brak możliwości rozwoju społecznego, gospodarczego czy kulturalnego zrobiło się miastem zamkniętym i chcąc temu zapobiec władze zaproponowały zmianę granic administracyjnych i przyłączenie kilku sołectw w granice miast. Sołectwa przyłączone do Opola w pierwotnej wersji pochodziły z pięciu gmin, a ostatecznie z czterech gmin. Opole od 1 stycznia 2017 roku zaczyna funkcjonować w nowych granicach administracyjnych, z liczbą mieszkańców ok. 128 tys. i powierzchni ok. 150 km², jest to szansa dla miasta.

Słowa kluczowe: Opole, nowe Opole, granice administracyjne Opola, ludność Opola

THE DEMOGRAPHIC SITUATION OF THE CITY OF OPOLE BEFORE AND AFTER THE CHANGE OF ADMINISTRATIVE BOUNDARIES

Abstract: Opole as a city and provincial capital of the region due to the lack of social, economic and cultural development became a closed city. Wanting to prevent this situation, authorities proposed change of administrative boundaries annexing several villages on the borders of the city. The villages annexed to Opole, in the original version, were five but ultimately only four municipalities were integrated. Opole, from the 1 January 2017, begins its functioning under the new administrative boundaries, with a population of approx. 128 thousand and an area of approx. 150 km², it is an opportunity for the city.

Keywords: Opole, new Opole, administrative boundaries Opole, the population of Opole

Wstęp

Opole jest miastem wojewódzkim na prawach powiatu i jednocześnie stolicą województwa opolskiego. Jest ośrodkiem naukowym, kulturowym, administracyjnym a także gospodarczym, uchodzi za miasto o średniej wielkości. Przed zmianą granic administracyjnych zajmowało 97 km² powierzchni z liczbą mieszkańców ok. 118 tys. osób. Po dokonaniu zmian administracyjnych i przyłączeniu obszaru z gmin ościennych powiększył się do 149 km² powierzchni i ok. 128 tys. mieszkańców. Opole jest miastem o dobrym połączeniu drogowym, kolejowym czy wodnym, to kluczowy ośrodek miejski oddziałujący na tempo i dynamikę rozwoju całego województwa opolskiego. To także miasto przyczyniające się istotnie do przyspieszania procesów rozwojowych w skali makroregionu Polski Zachodniej, jak i całego kraju. Potwierdzają to procesy społeczno-gospodarcze zachodzące w regionie, jak i zapisy dokumentów strategicznych - m.in. Strategii Rozwoju Województwa

Opolskiego do 2020 roku, Strategii Rozwoju Polski Zachodniej oraz Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego. W Opolu koncentrują się najważniejsze funkcje niezbędne dla rozwoju województwa - społeczne, gospodarcze, kulturalne, usługowe, edukacyjne, czy też administracyjne. Opole to bardzo istotny rynek pracy zarówno dla mieszkańców miasta, jego zurbanizowanej strefy podmiejskiej, a w rezultacie dla całego województwa opolskiego - co piąty pracujący w regionie znajduje zatrudnienie w Opolu. To w Opolu skupiają się nowoczesne i innowacyjne przedsiębiorstwa, liczne inwestycje, a także prężnie rozwija się sektor usług. Jednocześnie Opole, to istotny potencjał akademicki obejmujący zarówno kadrę szkół wyższych, jak i liczną grupę studentów. Opole to samorząd inicjujący nowe procesy gospodarcze, nastawione na rozwój kapitału społecznego, gospodarczego i przestrzennego. Opole to ośrodek wspierający i realizujący, nie tylko inwestycje o charakterze miejskim, ale także liczne inwestycje o wymiarze regionalnym - prorozwojowym¹.

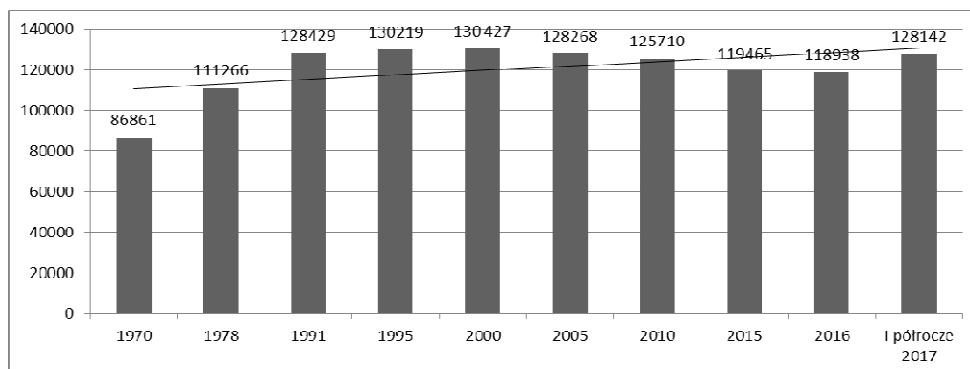
Celem artykułu jest ukazanie zmian ludnościowych miasta Opola jakie dokonały się w wyniku zmiany granic administracyjnych.

Ludność miasta Opola przed zmianą granic administracyjnych

Dokonując analizy sytuacji Opola przed zmianą granic administracyjnych miasta, istotnym jest ukazanie jego sytuacji demograficznej oraz dokonanie jej oceny, która w istotny sposób miała wpływ na podjęcie decyzji o poszerzeniu miasta. Zaproponowane przez władze miasta zmiany dotyczące przyłączenia terenów ościennych w granice administracyjne miasta mają istotny wpływ na zwiększenie się liczby mieszkańców, powiększenie terenów inwestycyjnych czy zwiększenie liczby podmiotów gospodarczych funkcjonujących w granicach Opola. Sytuacja ludnościowa miasta Opola wg danych statystycznych na dzień 31 grudnia 2016 roku była następująca:

- Opole przed zmianą granic administracyjnych zajmowało ok. 97 km², zamieszkiwało 118722 mieszkańców, w tym kobiet 63057 i mężczyzn 55665 (na 100 mężczyzn przypada 113 kobiet).

Liczbę mieszkańców Opola od 1970 roku do I połowy 2017 roku przedstawia wykres 1.

Wyk.1 Liczba mieszkańców Opole od 1970 – I półrocza 2017 roku (liczby bezwzględne)

Źródło: opracowanie własne wg danych statystycznych

¹ Wniosek o dokonanie zmiany granic miasta Opola, Rada Miasta Opola, Opole 31 marca 2016r. s.2

Jak wynika z przedstawionych danych na wykresie 1. od 2000 roku liczba mieszkańców Opola sukcesywnie zmniejszała się, co potwierdza, że miasto wyludnia się, a jednocześnie rośnie liczba mieszkańców podopolskich wsi, które zostały sypialnią dla miasta. Na sytuację taką oprócz ucieczki mieszkańców Opola na tereny podmiejskie miały również wpływ m.in. mniejsza liczba urodzeń, migracje najczęściej zarobkowe za granicę i inne. Od 15 lat następuje powolny lecz stały spadek liczby mieszkańców Opola. Jest on powodowany obecnie przede wszystkim ruchami migracyjnymi ludności, ale ma również związek z postępującym procesem starzenia się populacji Opola.

Prognozy demograficzne nie są optymistyczne, ocenia się, że w roku 2020 Opole liczyć będzie nie więcej niż 117,6 tysięcy mieszkańców. Jednocześnie „populacja miasta podlega procesowi starzenia się całej struktury, przy czym tempo zmian struktury w kierunku starości całej populacji przyspieszy pod koniec dekady”². Jednym z najpoważniejszych wyzwań, z którym musi zmierzyć się samorząd miasta Opola, jest przeciwdziałanie skutkom przemian demograficznych i ruchów migracyjnych destabilizujących sytuację na opolskim rynku pracy oraz zaspokojenie potrzeb powoli „starzejącej się” populacji miasta. Rosnąca średnia wieku statystycznego mieszkańca Opola, przy postępującej depopulacji miasta, która dotyczy w dużej mierze osób aktywnych zawodowo, ma poważne konsekwencje dla sytuacji na lokalnym rynku pracy – powoduje m.in. znaczący wzrost obciążenia społecznych osób pracujących na rzecz grup, które już zakończyły aktywność zawodową lub jeszcze nie pracują. Sytuacja demograficzna w poszczególnych dzielnicach i pozostałych obszarach miasta jest bardzo zróżnicowana. Obok obszarów, na których następuje systematyczny spadek liczby mieszkańców i obserwowane jest zjawisko demograficznego starzenia subpopulacji (strefa śródmieścia, Zaodrze, Osiedle Dambonia, Osiedle Chabrow, Szczepanowice), są takie, na których - wraz z postępującą urbanizacją - mieszkańców przybywa. Są to przede wszystkim te części miasta, w których w ostatnich latach prowadzone były duże inwestycje deweloperskie i powstały nowe osiedla mieszkaniowe (m.in. Kolonia Gosławicka, Grotowice, Nowa Wieś Królewska)³. Sytuację demograficzną poszczególnych dzielnic miasta do roku 2020 przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Liczba mieszkańców w poszczególnych dzielnicach i pozostałych obszarach Opola

Opole	Liczba mieszkańców			
	Rok 2010	Rok 2020 (prognoza)	Wzrost liczby mieszkańców	Spadek liczby mieszkańców
Śródmieście	32128	26448		-5680
Gosławice	3503	3704	+201	
Obszar Osiedla AK i ul. Oleskiej	1507	1673	+166	
Zakrzów	1507	1673	+166	
Zaodrze/Dambonia	9452	7890		-1562
Nowa Wieś Królewska	4778	4966	+188	

² K. Szczygilewski, *Obraz demograficzny Opola w dwudziestoleciu 1989-2009 wraz z prognozą zmian ludnościowych do 2020r.*, WSZiA w Opolu, Opole 2009, s. 2.

³ Patrz szerzej Opole miasto z perspektywami, Analiza sytuacji społeczno-gospodarczej Opola w roku 2010, Wydział ds. Europejskich i Planowania Rozwoju, Urzędu Miasta Opola, Opole, październik 2011, s.10-11.

Groszowice	2684	2624		-60
Półwieś	1874	2208	+334	
Kolonia Goślawicka	17142	17828	+686	
Grudzice	2910	3066	+156	
Szczepanowice	8962	7667		-1295
Bierkowice	378	554	+176	
Os. Chabrów	6682	5182		-1500
Grotowice	3503	3704	+201	
Wróblin	889	850		-39
Malina	1208	1163		-45
Wójtowa Wieś	664	694	+30	

Źródło: Opole miasto z perspektywami, Analiza sytuacji społeczno-gospodarczej Opola w roku 2010, Wydział ds. Europejskich i Planowania Rozwoju, Urzędu Miasta Opola, Opole, październik 2011, s.11, na podstawie studium: Uwarunkowania demograficzne przemian społeczno-gospodarczych w Opolu – rekomendacje dla polityki rozwoju miasta w latach 2010-2020”, Public Profits, Poznań 2010, s. 99-133

Dokonując analizy sytuacji demograficznej Opola oprócz ogólnej liczby mieszkańców miasta należy wskazać, że ponad 50% ogółu mieszkańców stanowią kobiety. Sytuację tą potwierdza współczynnik feminizacji, który w 2016 roku w Opolu wskazywał, iż na 100 mężczyzn przypadało 113 kobiet.

Innym istotnym elementem oceny sytuacji demograficznej miasta jest ukazanie, jak kształtuje się ludność miasta wg wieku. Podział ludności miasta Opola wg wieku przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Ludność wg wieku miasta Opola w 2016r. (Stan w dniu 31 XII)

Opole	ogółem	W wieku (lata)											
		0-2	3-6	7-12	13-15	16-18	19-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-64	65 i więcej
ogółem	118722	3357	4222	6094	2596	2791	6172	7312	21566	16264	15817	9506	23025
kobiety	63057	1603	2031	3064	1261	1358	3015	3683	11022	8285	8459	5265	14011
mężczyźni	55665	1754	2191	3030	1335	1433	3157	3629	10544	7979	7358	4241	9014

Źródło: Informacje i opracowania statystyczne, Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie opolskim w 2016r. Urząd Statystyczny w Opolu, Opole 2016.

Wg danych zaprezentowanych w tabeli 2 wynika, że zmiany w strukturze ludności według wieku wskazują na postępujący proces starzenia się społeczeństwa. W 2016 roku liczba dzieci (0–15 lat) w Opolu zwiększyła się w stosunku do 2015 roku o 230 osób, czyli o 1,4%, natomiast liczba osób starszych w wieku 65 lat i więcej w porównaniu do roku poprzedniego również wzrosła o 1005 osób tj. o 4,6%. Ogółem w strukturze ludności według wieku, najwięcej osób w badanym mieście jest w wieku 65 i więcej lat. Stanowi to 19,4% wszystkich mieszkańców Opola i z roku na rok liczba ta będzie się zwiększać, nastąpi sukcesywny wzrost liczby mieszkańców w wieku poprodukcyjnym.

W konsekwencji procesu starzenia się społeczeństwa obserwuje się również niekorzystne zmiany w strukturze ludności według ekonomicznych grup wieku. W 2016 roku udział ludności w wieku poprodukcyjnym w badanym mieście zwiększył się w ciągu roku o 3,6%, tj. z 27296 do 28290 osób, natomiast odsetek ludności w wieku przedprodukcyjnym zwiększył się o 1,6%, tj. z 17862 do 18147 osób. Ludność w wieku nieprodukcyjnym w Opolu na 100 osób w wieku produkcyjnym w 2015 roku wynosiła 61,2, by w roku 2016 osiągnąć odpowiednio 64,2.

Ludność w wieku produkcyjnym w 2016 roku stanowiła 60,9% ogólnej liczby ludności Opola, tj. o 1,2% mniej niż rok wcześniej. Na skutek zmian w ekonomicznych grupach wieku w 2016 roku wzrosła wartość współczynnika obciążenia ekonomicznego z 61,21 w 2015 roku do 64,24 liczonego wg wzoru:

$$W_e = \frac{L_p + L_{pp}}{L_{pr}} \cdot C$$

gdzie:

L_p - liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym

L_{pp} - liczba ludności w wieku poprodukcyjnym

L_{pr} - liczba ludności w wieku produkcyjnym

C - wielkość stała ($C = 10^n$)

Przyjmując wielkość stałej C na poziomie 100, wartość obliczonego współczynnika określa liczbę osób w wieku nieprodukcyjnym przypadającą na 100 osób w wieku produkcyjnym.

Strukturę ludności miasta Opola ze względu na wiek produkcyjny i nieprodukcyjny w latach 2015 -2016 przedstawia tabela 3.

Tabela 3 Ludność w wieku produkcyjnym i nieprodukcyjnym miasta Opola w latach 2015-2016 (Stan w dniu 31-XII)

Opole	Ogółem		W wieku						Ludność w wieku niepro- dukcyjnym na 100 osób w wieku produk- cyjnym	
			przedprodukcyjnym		produkcyjnym		poprodukcyjnym			
	2015	2016	2015	2016	2015	2016	2015	2016	2015	2016
Ogółem	118931	118722	17862	18147	73773	72285	27296	28290	61,2	64,2
kobiety	63127	63057	8704	8858	35681	34923	18742	19276	76,9	80,6
mężczyźni	56804	55665	9158	9289	38092	37362	8554	9014	46,5	49,0

Źródło: Informacje i opracowania statystyczne, Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie opolskim w 2015 i 2016r. Urząd Statystyczny w Opolu, Opole 2015 i 2016

Zgodnie z danymi zaprezentowanymi w tabeli 3. wśród wszystkich mieszkańców Opola najwięcej jest osób w wieku produkcyjnym mimo że ogólna liczba zmniejszyła się w 2016 roku w porównaniu do roku poprzedniego o 1488 osób, tj. o 2,2%. Wśród osób w wieku produkcyjnym więcej jest mężczyzn niż kobiet. W wieku przedprodukcyjnym również można odnotować większą liczbę mężczyzn niż kobiet. Natomiast w wieku po-

produkcyjnym sytuacja ta jest odwrotna, gdyż przeważającą część tej grupy stanowią kobiety. Dane te również potwierdzają, że ludność Opola starzeje się.

Innym istotnym zagadnieniem dla miasta jest ruch naturalny, który wykazuje ujemny przyrost naturalny czyli więcej osób umiera niż rodzi się. Ruch naturalny miasta Opola ogółem i w przeliczeniu na 1000 ludności w latach 2015-2016 przedstawia tabela 4.

Tabela 4 Ruch naturalny ludności miasta Opola w latach 2015-2016
(Stan w dniu 31 XII)

Miasto	małżeństwa		urodzenia żywe		zgony				przyrost naturalny	
	2015	2016	2015	2016	2015		2016		2015	2016
Opole	561	561	1073	1158	1146		1087		-73	71
na 1000 ludności										
Miasto	małżeństwa		urodzenia żywe		zgony				przyrost naturalny	
					Ogółem		W tym niemowlęta			
	2015	2016	2015	2016	2015	2016	2015	2016	2015	2016
Opole	4,7	4,7	9,0	9,7	9,6	9,1	4,7	6,9	-0,6	0,6

Źródło: Informacje i opracowania statystyczne, Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie opolskim w 2015 i 2016r. Urząd Statystyczny w Opolu, Opole 2015 i 2016

Dokonując porównania danych zawartych w tabeli 4 można stwierdzić, że odnotowano taką samą liczbę małżeństw zarówno w 2015 jak i w 2016 roku. Natomiast w 2016 roku urodziło się więcej o 85 dzieci w porównaniu do roku 2015 oraz odnotowano mniej zgonów o 59 osób co spowodowało, że na koniec roku 2016 odnotowano dodatni przyrost naturalny.

Dopełnieniem analizy demograficznej miasta Opola są migracje, które zostały ukazane w tabeli 5 w latach 2015-2016.

Tabela 5 Migracje wewnętrzne na pobyt stały w Opolu w latach 2015-2016
(Stan w dniu 31 XII)

Opole	napływ ^a		odpływ ^b		saldo migracji			
					ogółem		na 1000 ludności	
	2015	2016	2015	2016	2015	2016	2015	2016
ogółem	1077	1199	1067	1115	10	84	0,08	0,71
kobiety	603	654	535	575	68	79	1,07	1,25
mężczyźni	474	545	532	540	-58	5	1,02	0,09

^a Zameldowania. ^b Wymeldowania.

Źródło: Informacje i opracowania statystyczne, Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie opolskim w 2015r. Urząd Statystyczny w Opolu, Opole 2016

Jak wynika z danych tabeli 5. saldo migracji ogółem zarówno w 2015 jak i w 2016 roku jest dodatnie, choć analizując wg płci, można stwierdzić, że w 2015 roku

i w 2016 roku w Opolu zameldowało się więcej kobiet niż się wymeldowało. Sytuacja jest odwrotna w przypadku mężczyzn, gdzie w 2015 r. więcej się wymeldowało niż zameldowało, by w 2016 r. odnotować sytuację odwrotną czyli więcej się zameldowało niż wymeldowało.

Dokonując analizy demograficznej Opola przy wykorzystaniu podstawowych danych statystycznych istnieje możliwość określenia typu demograficznego. W celu określenia typu demograficznego badanego miasta można wykorzystać mierniki zaproponowane przez E. Mrozowickiego⁴.

Do najistotniejszych mierników rozwoju ludnościowego E. Mrozowicki zaliczył wskaźniki: obciążenia ekonomicznego, starości demograficznej, migracji, przyrostu naturalnego, feminizacji.

Na podstawie danych statystycznych i przy wykorzystaniu powyższych wskaźników można stwierdzić, że Opole w 2015 roku posiadało typ demograficzny pesymistyczny.

Uzyskane wielkości poszczególnych mierników rozwoju ludnościowego oraz uzyskane rangi przedstawia tabela 5.

Tabela 5 Typ demograficzny miasta Opola

Opole	Wskaźnik / ranga										Suma rang	Typ demograficzny
	obciążenia ekonomicznego		Starości demograficznej		Migracji		Przyrostu naturalnego		Feminizacji			
	$W_e = \frac{L_p + L_{pp}}{L_{pr}} \cdot C$		$W_s = \frac{L_{pp}}{L} \cdot C$		$W_m = \frac{L_h - L_b}{L} \cdot C$		$W_{pn} = \frac{U - Z}{L} \cdot C$		$W_f = \frac{L_k}{L_m} \cdot C$			
	wartość	ranga	wartość	ranga	wartość	ranga	wartość	ranga	wartość	ranga		
1975	55,53	3	10,08	2	19,8	3	9,79	3	113,45	1	12	optymistyczny
1991	60,73	3	10,11	2	2,34	2	2,07	2	110,77	1	10	zrównoważony
1999	58,41	3	9,34	2	-2,11	2	-0,57	1	113,06	1	9	zrównoważony
2010	50,41	3	18,78	1	-0,76	2	-8,44	1	107,91	1	8	pesymistyczny
2015	61,21	3	22,95	1	0,08	2	-0,61	1	111,13	1	8	pesymistyczny
2016	64,24	3	23,82	1	0,71	2	0,60	2	113,27	1	9	zrównoważony

gdzie:

L_p - liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym

L_{pp} - liczba ludności w wieku poprodukcyjnym

L_{pr} - liczba ludności w wieku produkcyjnym

C - wielkość stała ($C = 10^n$)

L - ogólna liczba ludności w mieście (gminie)

L_n - liczba ludności napływającej

L_e - liczba ludności odpływającej

U - liczba urodzeń żywych w danym roku

Z - liczba zgonów w danym roku

L_k - liczba kobiet w danym momencie

L_m - liczba mężczyzn w danym momencie

Źródło: opracowanie własne, za E. Mrozowicki, Zróżnicowanie obszaru badań pod względem demograficznym i poziomu bezrobocia, [w:] *Przekształcenia obszarów wiejskich makroregionu południowo-zachodniego*, t.1, pod red. Z. Więckowicz, Wrocław 1998, s.63.

⁴ patrz szerzej E. Mrozowicki, *Zróżnicowanie obszaru badań pod względem demograficznym i poziomu bezrobocia*, [w:] *Przekształcenia obszarów wiejskich makroregionu południowo-zachodniego*, pod red. Z. Więckowicz, Wrocław 1998, t. I., s. 63.

Analizując poszczególne wyniki, można stwierdzić, że w 2015 jak i w 2016 roku wskaźnik obciążenia ekonomicznego osiągnął poziom korzystny. Wskaźnik migracji jest zrównoważony. Pozostałe wskaźniki w 2015 roku wykazywały niekorzystny poziom, co w rezultacie dało typ demograficzny pesymistyczny. W 2016 roku wskaźnik przyrostu naturalnego przyjął poziom zrównoważony, pozostałe niekorzystny; zmiana ta spowodowała, że w 2016 roku odnotowano zrównoważony typ demograficzny.

Sytuacja ludnościowa miasta jest istotnym zagadnieniem nie tylko dla władz Opola, ale również dla wielu naukowców, badaczy czy ekspertów tego zagadnienia. Chcąc poprawić tę sytuację, wprowadzono w życie liczne programy mające na celu przyciągnięcie nowych mieszkańców i zatrzymanie ich przed migracją na tereny podmiejskie. Do tych programów można zaliczyć np.:

1. Karta Dużej Rodziny – to system zniżek dla rodzin wielodzietnych. Do programu dołączyło już ponad 800 firm, które oferują ulgi w ponad 7,6 tys. miejsc w całej Polsce. Karta Dużej Rodziny została wprowadzona 16 czerwca 2014 roku i objęła ponad 1,2 mln osób⁵.
2. Opolska Karta Rodziny i Seniora jest jednym z narzędzi w ramach Programu Specjalnej Strefy Demograficznej w województwie opolskim do 2020 roku. Celem jest wsparcie rodzin z co najmniej 2. dziećmi, rodzin zastępczych, rodzinnych domów dziecka, rodzin z dzieckiem niepełnosprawnym oraz osób starszych (seniorów) – mieszkańców województwa opolskiego⁶.
3. Utworzenie specjalnej strefy demograficznej w województwie opolskim to kompleksowe i zintegrowane działania na rzecz odbudowy i wzmocnienia potencjału demograficznego regionu. Mają one przeciwdziałać dalszemu wyludnianiu się województwa poprzez tworzenie nowych miejsc pracy i poprawę jakości życia. Jest to jedno z głównych narzędzi realizacji Strategii Rozwoju Województwa Opolskiego do 2020 roku⁷.

Ostatnią propozycją władz miasta Opola była koncepcja zmiany granic Opola przez przyłączenie terenów podmiejskich z pięciu gmin. Koncepcja ta spotkała się z aprobatą mieszkańców Opola, lecz przeciwnego zdania byli mieszkańcy owych gmin.

Koncepcja ta została zatwierdzona przez Radę Ministrów i weszła w życie 1 stycznia 2017 roku.

Opole po zmianie granic administracyjnych

Koncepcji zmiany granic administracyjnych Opola można doszukiwać się już w latach dwudziestych ubiegłego wieku. Ówczesne władze miejskie dążyły do usankcjonowania silnych procesów urbanizacyjnych zachodzących w strefie podmiejskiej Opola. Zmiany w strukturze funkcjonalnej i wewnętrznej podmiejskich wsi oraz inwazja budownictwa typu miejskiego stały się impulsem do działań na rzecz włączenia do obszaru administracyjnego miasta jedenastu okolicznych wsi: Krzanowic, Czarnowasów, Gosławic, Groszowic, Grudzie, Maliny, Królewskiej Wsi, Szczepanowic, Winowa, Wójtowej Wsi i Wróblina w 1929 roku. Sugestie te zostały zrealizowane w mniejszym zakresie i częściowo w innym kierunku i tak Opole rozrastało się sukcesywnie co przedstawia tabela 6.

Tabela 6 Etapy przyłączenia w granice miasta Opola miejscowości podmiejskich

⁵ Patrz szerzej: Karta Dużej Rodziny, www.opole.pl.

⁶ Patrz szerzej: Opolska Karta Rodziny i Seniora, www.opolskie.pl.

⁷ Patrz szerzej: Specjalna strefa demograficzna województwa opolskiego, www.opolskie.pl.

Rok	Miejscowość przyłączone do Opola
1899	Zakrzów
1910	Wyspa Bolko
1936	Szczepanowic i Półwsi
1955	Nowa Wieś Królewska
1961	Kolonia Gosławicka
1965	Groszowice
1974-1975	Gosławice, Grotowice, Grudzice, Bierkowice, Malina, Wróblin i Wójtowa Wieś

Źródło: K. Heffner, *Uwarunkowania funkcjonalno-przestrzenne rozwoju Miasta Opola*. Opole 2015.

W wypadku rozwoju struktury przestrzennej Opola uzasadnione jest stwierdzenie, że miasto, poczynając od XIX wieku, rozwija się poprzez stopniowe wchłanianie w sposób formalny zarówno obszarów całkowicie zurbanizowanych, m. in. Nowa Wieś Królewska, Zakrzów, Kolonia Gosławicka, Szczepanowice, Półwieś. Groszowice jak i obszarów, które stanowiły potencjalne tereny rozwojowe m.in. Bierkowice, Gosławice, Grudzice, Grotowice⁸. Na wzajemne powiązania wskazuje także Strategia Rozwoju Powiatu Opolskiego na lata 2015-2025. W dokumencie przyjętym przez Radę Powiatu Opolskiego zauważono, że „bliskość Opola gwarantuje ułatwiony dostęp do miejsc pracy, instytucji użyteczności publicznej, w tym urzędów, szpitali, sklepów, instytucji finansowych, centrów kulturowych. Ponadto mieszkańcy Opola chętnie osiedlają się w podopolskich gminach oraz korzystają z miejscowych atrakcji turystycznych oraz bazy sportowo-rekreacyjnej”⁹.

Opole jako miasto wojewódzkie z ograniczoną możliwością rozwoju z powodu braku odpowiednich terenów inwestycyjnych, odpływu mieszkańców na tereny podmiejskie czy malejącej sukcesywnie z roku na rok liczby mieszkańców uchwałą Rady Miasta Opola Nr XXIV/416/16 Rady Miasta Opola z dnia 24 marca 2016 r. w sprawie wyrażenia opinii w przedmiocie zmiany granic Miasta Opola oraz wystąpienia z wnioskiem w sprawie zmiany granic, po zasięgnięciu opinii ekspertów - opolskich naukowców¹⁰. Rada Miasta Opola uchwaliła (§ 1):

Po przeprowadzeniu konsultacji z mieszkańcami miasta Opola opiniuje się pozytywnie zmianę granic polegającą na włączeniu do terytorium miasta Opola:

- 1) z gminy Dąbrowa: części sołectwa Karczów, sołectwa Sławice, sołectwa Wrzoski;
- 2) z gminy Dobrzeń Wielki: sołectwa Borki, części sołectwa Brzeziny, sołectwa Czarnowasy, części sołectwa Dobrzeń Mały, sołectwa Krzanowice, sołectwa Świerkle;
- 3) z gminy Komprachcice: sołectwa Chmielowice, sołectwa Żerkowice;
- 4) z gminy Prószków sołectwa Winów;
- 5) z gminy Turawa części sołectwa Zawada¹¹.

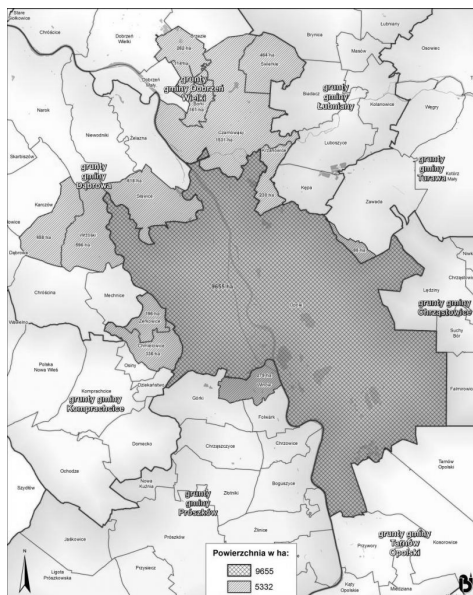
⁸ K. Heffner, *Uwarunkowania funkcjonalno-przestrzenne rozwoju Miasta Opola*. Opole 2015.

⁹ *Strategia Rozwoju Powiatu Opolskiego na lata 2015-2025, Załącznik 1 Syntetyczna diagnoza społeczno – gospodarcza Powiatu Opolskiego*. Rada Powiatu Opolskiego, styczeń 2016.

¹⁰ Patrz szerzej: Samorząd Województwa Opolskiego, Przede wszystkim silniejsze Opole, 18 marca 2016., www.opolskie.pl.

¹¹ Uchwała NR XXIV/416/16 Rady Miasta Opola, z dnia 24 marca 2016 r. w sprawie wyrażenia opinii w przedmiocie zmiany granic Miasta Opola oraz wystąpienia z wnioskiem w sprawie zmiany granic.

Mapa 1 przedstawia propozycję przyłączenia sołectw z pięciu gmin w granice miasta Opola

Mapa 1 Propozycje przyłączenia sołectw z pięciu gmin w granice administracyjne Opola

Źródło: www.opolskie.pl

W wyniku przeprowadzonych konsultacji za przyłączeniem powyższych sołectw w granice miasta było średnio ok. 73% mieszkańców Opola, przeciw ok. 23%, wstrzymało się od głosu ok. 4%. Konsultacje z mieszkańcami poszczególnych gmin dały odmienny wynik, tj. mieszkańcy byli przeciwni przyłączenia poszczególnych sołectw w granice miasta Opola¹². Mimo tak odmiennych zdań mieszkańców wniosek o zmianę granic miasta Opola został pozytywnie zaopiniowany przez Radę Ministrów w dniu 19 lipca 2016 roku i opublikowany w formie rozporządzenia¹³. I tak na podstawie art. 4 ust. 1 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2016 r. poz. 446) zarządza się, co następuje: z dniem 1 stycznia 2017 roku ustala się granice następujących gmin (§ 1 pkt.2) w województwie opolskim:

- gmina Dąbrowa – obszar o powierzchni 1668,13ha,
- gmina Dobrzeń Wielki – obszar o powierzchni 2753,76ha,
- gmina Komprachcice – obszar o powierzchni 532,31ha,
- gmina Prószków – obszar o powierzchni 278,85 ha,

¹² Patrz szerzej: Wniosek o dokonanie zmian granic miasta Opola, Rada Miasta Opola, Opole, 31 marca 2016 r., s. 42.

¹³ Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 19 lipca 2016 r. w sprawie ustalenia granic niektórych gmin i miast, nadania niektórym miejscowościom statusu miasta oraz zmiany nazwy gminy (Dz.U. RP Warszawa, dnia 28 lipca 2016 r. poz. 1134).

Razem w granice miasta Opola zostało przyłączone 5233,05 ha.

W wyniku przyłączenia sołectw z poszczególnych gmin miasto Opole z 9643,53 ha powiększyło się do 14876,58 ha¹⁴. Zgodnie z Rozporządzeniem Rady Ministrów w granice administracyjne miasta Opola nie została włączona część sołectwa Zawada z gminy Turawa.

Na obszarze objętym zmianą granic mieszkało ok. 9,5 tys. mieszkańców, a po zmianie granic miasta Opola liczba ludności zwiększyła się do ponad 128 tys. mieszkańców. Powierzchnie i liczbę mieszkańców Miasta Opola po zmianie granic przedstawia tabela 7.

Tabela 7 Powierzchnia i ludność miasta Opola w wyniku zmiany granic

Miasto	Powierzchnia	Ludność
	w ha	w osobach
Opole*	9643,53	118931
Sołectwa przyłączone do Opola**	5320,92	9409
Cześć sołectwa Karczów	457,56	0
Sołectwo Sławice	616,94	872
Sołectwo Wrzoski	593,63	554
Sołectwo Borki	160,98	498
Część sołectwa Brzezcie	258,24	206
Sołectwo Czarnowąsy	1534,32	3254
Część sołectwa Dobrzeń Mały	110,40	3
Sołectwo Krzanowice	226,39	422
Sołectwo Świerkle	463,43	558
Sołectwo Chmielowice	335,63	1785
Sołectwo Żerkowice	196,68	330
Sołectwo Winów	278,85	694
Razem Opole po zmianie granic	14876,58	127646

*na dzień 31 grudnia 2015r.

** dane z wniosku o zmianę granic Opola

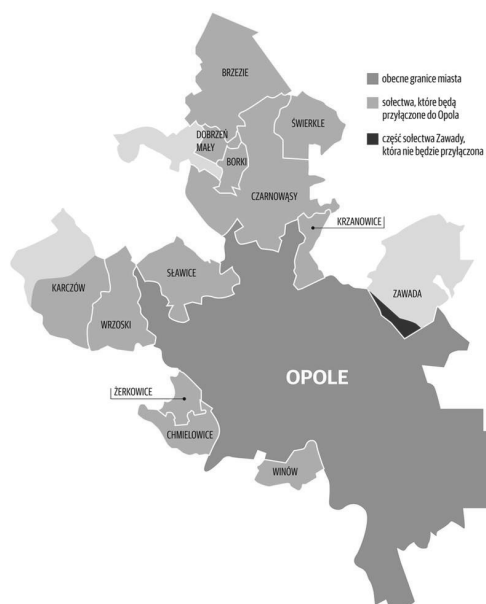
Źródło: Informacje i opracowania statystyczne, Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie opolskim w 2015r. Urząd Statystyczny w Opolu, Opole 2016 oraz Wniosek o zmianę granic miasta Opola

Jak wynika z danych zaprezentowanych w tabeli 7 najwięcej gruntu bo aż 1534,32ha oraz mieszkańców 3254 przyłączonych do Opola pochodzi z sołectwa Czarnowąsy gmina Dobrzeń Wielki. Najmniej gruntu zostało przyłączone do Opola z sołectwa Dobrzeń Mały 110,40 ha, a najmniej mieszkańców z części sołectwa Karczów, gmina Dąbrowa. Na grun-

¹⁴ Patrz szerzej: Wniosek o dokonanie zmian granic miasta Opola, Rada Miasta Opola, Opole, 31 marca 2016 r., s. 39 oraz Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 19 lipca 2016r. w sprawie ustalenia granic niektórych gmin i miast, nadania niektórym miejscowościom statusu miasta oraz zmiany nazwy gminy (Dz.U. RP Warszawa, dnia 28 lipca 2016 r. poz. 1134) .

tach przyłączonych do Opola z części sołectwa Karczów nie ma budynków mieszkalnych, są to grunty inwestycyjne. Reasumując przez zmianę granic administracyjnych Opole zyskało na powierzchni i liczbie ludności.

Układ przestrzenny miasta Opola po zmianie granic administracyjnych przedstawia mapa 2.

Mapa 2 Granice miasta Opola przed i po zmianie administracyjnej

Źródło: www.opolskie.pl

W wyniku przyłączenia sołectw w granice administracyjne miasta Opole pozyskało nowe tereny:

- inwestycyjne w tym tereny przewidziane pod strefę ekonomiczną,
- mieszkaniowe,
- rekreacyjne,
- rolnicze

oraz określone zakłady produkcyjne, usługowe, handlowe czy gospodarstwa rolne.

Znaczącym zakładem w nowych granicach administracyjnych Opola jest Elektrownia Opole.

Po zmianie granic administracyjnych Opola wg danych statystycznych na 30 czerwca 2017 roku zamieszkiwało 128142 mieszkańców w tym 67755 kobiet i 60387 mężczyzn. Można zatem stwierdzić, że liczba ludności badanego miasta w 2017 roku zwiększyła się o 9204 osób, tj. 7,74%. W porównaniu do roku 2016 liczba kobiet zwiększyła się o 7,45%, a mężczyzn o 8,48%.

W wyniku powiększenia Opola władze miasta powołały w jego granicach 29 dzielnic, w tym 9 dzielnic już funkcjonujących, 10 dzielnic wg projektu Komisji doraźnej oraz

10 dzielnic powstałych na przyłączonych do Opola terenach (z 10 sołectw)¹⁵. Wykaz dzielnic Opola uwzględniający ich powierzchnię w km² oraz liczbę ludności przedstawia tabela 8.

Tabela 8 Dzielnice miasta Opola, ich powierzchnia i ludność w 2017 roku

Nazwa dzielnicy	Powierzchnia km ²	Ludność
Armii Krajowej	1,3	16500
Bierkowice	5,5	600
Borki	0,7	500
Brzezcie	2,1	200
Chabry	3,1	8200
Chmielowice	3,4	1800
Czarnowasy	14,1	3400
Gosławice	7,7	2100
Groszowice	8,1	2900
Grotowice	4,0	3100
Grudzie	12,9	3100
Kolonia Gosławicka	5,0	6600
Krzanowice	1,9	500
Malina	5,6	1300
Malinka	1,7	11500
Nadodrze	3,3	6100
Nowa Wieś Królewska	5,9	5000
Półwieś	8,0	3200
Sławice	7,1	1000
Stare Miasto	1,8	10400
Szczepanowice-Wójtowa Wieś	7,1	4700
Śródmieście	2,9	18200
Świerkle	8,6	600
Winów	2,4	700
Wróblin	4,7	900
Wrzoski	11,5	600
Zakrzów	4,3	1400
Zaodrze	2,9	11600
Żerkowice	1,5	300
Razem	149,1	127000

Źródło: Nowe dzielnice Opola, Informator dla mieszkańców, dostęp: <http://www.opole.pl/wp-content/uploads/2017/03/NOWE-DZIELNICE-OPOLA-Informator-www.pdf>, data 2017

Dzielnica to jednostka pomocnicza gminy. Organem uchwałodawczym jest rada licząca 15 radnych jeżeli na obszarze dzielnicy zamieszkuje do 20 tys. mieszkańców (tak jest w przypadku Opola). Do jej zadań należą m. in. prowadzenie gospodarki finansowej danej jednostki pomocniczej oraz wybór i odwoływanie organu wykonawczego dzielnicy. Organem wykonawczym w dzielnicy jest zarząd, na którego czele stoi przewodniczący. Radni spośród swojego grona wybierają Zarząd w liczbie od 3 do 5 osób. Kadencja Rady

¹⁵ Nowe dzielnice Opola, Informator dla mieszkańców, dostęp: <http://www.opole.pl/wp-content/uploads/2017/03/NOWE-DZIELNICE-OPOLA-Informator-www.pdf>, data 2017.

trwa od dnia wyboru i upływa wraz z kadencją Rady Miasta Opola. Rada dzielnicy działa na mocy uchwały rady gminy, co wynika z art. 5 ustawy z 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2016 r. poz. 446 ze zm.)¹⁶.

Wg danych „Raportu o Opolu”¹⁷:

- w 2040 liczba ludności będzie poniżej setki, a dziesięć lat później będzie nas tylko 90 tysięcy,
- statystyczna opolanka ma 45,4 lat, a opolanin jest młodszy i ma średnio 41,7 roku,
- do 24 roku życia mężczyzn jest więcej niż kobiet,
- w wieku 85+ kobiet jest dwa razy więcej niż mężczyzn,
- opolanie umierają głównie na serce (40,6%) i na raka (30,4%),
- niemal co trzeci mieszkaniec Opola to kawaler albo panna,
- opolanie cenią wykształcenie. Wyższym legitymuje się co trzeci mieszkaniec miasta (w województwie dwa razy mniej), a wykształcenie średnie ma prawie 43% kobiet i 35% mężczyzn,
- 51,7% wszystkich pracujących stanowią kobiety, a 48,3% mężczyźni.

Według prognoz PAN do 2050 roku liczba mieszkańców Opola zmniejszy się o 43,2% i z obecnych ok. 128 tys. zostanie ich zaledwie 72, 8 tys. Z danych urzędu statystycznego w Opolu wynika, że tendencja spadkowa w mieście utrzymuje się od kilkunastu lat. W 2000 roku mieszkało 130,4 tys. osób, w 2005 r. - 128,2 tys. osób, w 2010 r. - 122,2 tys. osób. W 2016 roku jeszcze w starych granicach miasta żyło 118,7 tys. osób, a od 1 stycznia 2017 roku jest to ok. 128 tys. mieszkańców (podobnie jak 12 lat temu).

Urząd nie tylko prowadzi bieżące statystyki. Przygotował również 10-letnią prognozę, z której wynika, że w 2020 roku w Opolu będzie mieszkać 117, 4 tys. ludzi, 5 lat później 114, 7 tys., a w 2030 roku - 111,2 tys.¹⁸.

Sytuacja demograficzna znacząco się zmieniła w wyniku administracyjnych zmian granic miasta. Obszary włączone do Opola mają znaczenie strategiczne dla miasta. Stanowią ważne tereny inwestycyjne, przeznaczone na zabudowę mieszkaniową lub strefy aktywności gospodarczych. Niezwykle ważne jest, by tworzyć tu właściwe powiązania funkcjonalne, przestrzenne i doprowadzić do wyznaczenia spójnych kierunków rozwoju¹⁹.

Nowe Opole to nowe możliwości, szanse rozwoju zarówno społecznego jak i gospodarczego oraz znacząca pozycja w regionie. Przez poszerzenie granic miasta z jednej strony zwiększy się budżet Opola i możliwości inwestowania oraz większe możliwości korzystania z wielu programów skierowanych dla mieszkańców Opola.

¹⁶ Nowe dzielnice Opola, Informator dla mieszkańców, dostęp: <http://www.opole.pl/wp-content/uploads/2017/03/NOWE-DZIELNICE-OPOLA-Informator-www.pdf>, data 2017, s.5

¹⁷ I. Kłopocka Raport o Opolu, Liczba mieszkańców, zarobki, śluby i rozwody, mieszkania, źródło: <http://opole.naszemiasto.pl/artukul/raport-o-opolu-liczba-mieszkancow-zarobki-sluby-i-rozwody,4297456,galop,tid,tm.html> z dnia 2.11.2017 r.

¹⁸ P. Śleszyński, Raport dotyczący spadku liczby ludności w 66 miastach na prawach powiatu i stolic województw przygotowany na zlecenie Ministerstwa Rozwoju, źródło: <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosc/news%2C459878%2Cpan-szacowany-spadek-liczby-ludnosci-w-miastach-%E2%80%93-katastrofalny.html>, IGiPZ PAN wrzesień 2017

¹⁹ Ocena aktualności, Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego na obszarze Opola, Załącznik do Uchwały nr XXXVII/737/17 Rady Miasta Opola z dnia 26 stycznia 2017 r., s. 12.

Podsumowanie

Opole jako miasto wojewódzkie i stolica regionu w swojej historii miało okresy dotyczące zmian administracyjnych granic. Wszelkie tego typu działania miały wpłynąć na wzmocnienie miasta, rozwój urbanistyczny i otwarcie się na nowe możliwości. Z biegiem lat Opole stało się miastem zamkniętym bez możliwości rozwoju z powodu braku terenów inwestycyjnych, przemysłowych czy mieszkaniowych. Według ekspertów z urbanistyki, demografii czy statystyki decyzja o zmianie granic administracyjnych i włączeniu sołectw w granice Opola wpłynie na jego rozwój, większe możliwości inwestycyjne oraz szanse dla nowych mieszkańców korzystających z oferty skierowanej dla mieszkańców Opola. Miasto w wyniku poszerzenia granic powiększyło trasy komunikacji miejskiej, powołało nowe dzielnice, zachowało istniejące placówki oświatowe itd.

Powiększenie miasta ma wymiar ponadregionalny, zmiana granic jest w interesie publicznym. Prezydent Opola podkreśla korzyści płynące z powiększenia miasta, np. w sferze pozyskiwania inwestorów (miasto chce m.in. uzbroić nowe tereny inwestycyjne w pobliżu autostrady A4) czy rozwoju budownictwa mieszkaniowego (obecnie w Opolu trudno o miejsce na budowę domu ze względu na tereny zalewowe oraz służące górnictwu margli); samorząd chce też w większym stopniu wspomagać opolskie uczelnie, licząc, że skłoni to młodych ludzi do pozostania w mieście i zahamuje kryzys demograficzny w regionie. Ponadto Prezydent zapowiedział rozwój infrastruktury służącej mieszkańcom, np. sportowej czy rekreacyjnej, na włączonym do miasta obszarze.

Bibliografia

Pozycje zwarte

Heffner K., *Uwarunkowania funkcjonalno-przestrzenne rozwoju Miasta Opola*, Opole 2015.

Mrozowski E., *Zróżnicowanie obszaru badań pod względem demograficznym i poziomu bezrobocia*, [w:] *Przekształcenia obszarów wiejskich makroregionu południowo – zachodniego*, pod red. Z. Więckowicz, Wrocław 1998.

Szczygielski K., *Obraz demograficzny Opola w dwudziestoleciu 1989-2009 wraz z prognozą zmian ludnościowych do 2020r.*, WSZiA w Opolu, Opole 2009.

Informacje i opracowania statystyczne

Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie opolskim w 2015r. Urząd Statystyczny w Opolu, Opole 2016.

Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie opolskim w 2016r. Urząd Statystyczny w Opolu, Opole 2017.

Akty prawne

Ocena aktualności, Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego na obszarze Opola, Załącznik do Uchwały nr XXXVII/737/17 Rady Miasta Opola z dnia 26 stycznia 2017r.

Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 19 lipca 2016r. w sprawie ustalenia granic niektórych gmin i miast, nadania niektórym miejscowościom statusu miasta oraz zmiany nazwy gminy (Dz.U. RP Warszawa, dnia 28 lipca 2016 r. poz. 1134).

Strategia Rozwoju Powiatu Opolskiego na lata 2015-2025, Załącznik 1 Syntetyczna diagnoza społeczno-gospodarcza Powiatu Opolskiego. Rada Powiatu Opolskiego, styczeń 2016.

Uchwała NR XXIV/416/16 Rady Miasta Opola, z dnia 24 marca 2016 r. w sprawie wyrażenia opinii w przedmiocie zmiany granic Miasta Opola oraz wystąpienia z wnioskiem w sprawie zmiany granic.

Wniosek o dokonanie zmiany granic miasta Opola, Rada Miasta Opola, Opole 31 marca 2016r.

Strony internetowe

Karta Dużej Rodziny, www.opole.pl.

Kłopotka I., Raport o Opolu, Liczba mieszkańców, zarobki, śluby i rozwody, mieszkania, źródło: <http://opole.naszemiasto.pl/arttykul/raport-o-opolu-liczba-mieszkancow-zarobki-sluby-i-rozwody,4297456,galop,t,id,tm.html> z dnia 2.11.2017r.

Nowe dzielnice Opola, Informator dla mieszkańców,

<http://www.opole.pl/wp-content/uploads/2017/03/NOWE-DZIELNICE-OPOLA-Informator-www.pdf>, data 2017.

Opolska Karta Rodziny i Seniora, www.opolskie.pl.

Opole miasto z perspektywami, Analiza sytuacji społeczno-gospodarczej Opola w roku 2010, Wydział ds. Europejskich i Planowania Rozwoju, Urzędu Miasta Opola, Opole, październik 2011.

Samorząd Województwa Opolskiego, Przede wszystkim silniejsze Opole, 18 marca 2016r. www.opolskie.pl.

Specjalna strefa demograficzna województwa opolskiego, www.opolskie.pl.

Śleszyński P., Raport dotyczący spadku liczby ludności w 66 miastach na prawach powiatu i stolic województw przygotowany na zlecenie Ministerstwa Rozwoju, źródło: <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C459878%2Cpan-szacowany-spadek-liczby-ludnosci-w-miastach-%E2%80%93-katastrofalny.html>, IGiPZ PAN wrzesień 2017.

Uwarunkowania demograficzne przemian społeczno-gospodarczych w Opolu – rekomendacje dla polityki rozwoju miasta w latach 2010-2020”, Public Profits, Poznań 2010.

Damian Szachniewicz¹

MIGRACJE MIĘDZYNARODOWE A WEWNĘTRZNE BEZPIECZEŃSTWO PAŃSTWA

Streszczenie: Tematem niniejszej pracy były międzynarodowe migracje w odniesieniu do wewnętrznego bezpieczeństwa państwa. Autor po zapoznaniu się z literaturą przedmiotu zauważył, że międzynarodowe migracje stanowią bardzo ważny element współczesnego ładu na świecie oraz determinują politykę zarówno wewnętrzną, jak i zagraniczną wielu państw.

Poważnym problemem, z jakim boryka się współczesna Europa, jest niekontrolowany napływ imigrantów, stwarzających istotne zagrożenie dla bezpieczeństwa państw przyjmujących. W Polsce liczba migrantów, zwłaszcza osób, wywodzących się z krajów muzułmańskich, jest nieznaczna, przy czym w związku z problemami demograficznymi, z jakimi nasz kraj boryka się od niemal trzech dekad, okazać się może, że zachęcenie migrantów do przyjazdu do Polski będzie nieodzowne z uwagi na przeciwdziałanie negatywnym skutkom starzenia się społeczeństwa.

Problematyka związana z wpływem migracji na poziom bezpieczeństwa wewnętrznego państwa stała się inspiracją do napisania niniejszej pracy. W toku jej pisania autor wykorzystał bogatą literaturę przedmiotu oraz artykuły zawarte w czasopiśmie naukowych.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, zagrożenia, świadomość, migracja, uchodźca

INTERNATIONAL MIGRATION AND INTERNAL SECURITY OF STATE

Summary: The subject of this thesis was international migration in relation to internal state security. The author, after reading the literature of the subject, noticed that international migration is a very important element of the modern order in the world and they determine both domestic and foreign policies of many countries.

The serious problem, which is being faced by modern Europe is the uncontrolled influx of immigrants, which is posing a significant threat to the security of host countries. The number of migrants in Poland, especially those from Muslim countries, is negligible, but due to the demographic problems our country has been struggling for almost three decades, it may be that encouraging migrants to come to Poland might be prerequisite, to counteract the negative effects of the aging society.

Issues related to the migration on the level of internal security of the country have become the inspiration for writing this thesis. In the course of writing this thesis, the author used the extensive literature of the subject as well as articles in scientific journals.

Keywords: security, threats, awareness, migration, refugee

¹ mgr Damian Szachniewicz, jest absolwentem Akademii Wojsk Lądowych im.gen. Tadeusza Kościuszki we Wrocławiu, a obecnie doktorantem Wydziału Nauk Społecznych na Uniwersytecie Wrocławskim. Autor od wielu lat pogłębia wiedzę w zakresie bezpieczeństwa narodowego, a także analizuje świadomość społeczeństwa w aspekcie socjologicznym.

Wstęp

Coraz bardziej widoczne są niepokojące zmiany demograficzne zachodzące w wielu krajach Unii Europejskiej spowodowane pogłębiającą się międzynarodową migracją i idącymi za nią zagrożeniami, które stwarza dla suwerenności państw, a w szczególności dla ich zdolności do kontrolowania przepływu ludzi przez granice. Skala nielegalnej migracji, na obszarze całego świata, chyba nigdy nie była większa niż w chwili obecnej, a podejmowane przez rządy wysiłki zmierzające do jej uregulowania, są większe niż kiedykolwiek wcześniej. Międzynarodowa migracja oraz problemy współistnienia w jednym społeczeństwie grup etnicznych różniących się pod względem kulturowym i społecznym zaczęły być kojarzone z zagrożeniem dla bezpieczeństwa państwa. Mając na uwadze zrównoważony rozwój Rzeczypospolitej Polskiej należy przybliżyć zjawisko międzynarodowej migracji i ewentualne korzyści oraz zagrożenia z nią związane.

1. Pojęcie, istota i rodzaje migracji

Migracje stanowią przedmiot zainteresowania wielu dyscyplin naukowych, w tym: socjologii, psychologii, ekonomii, demografii, geografii, historii i nauk politycznych. Zjawisko to analizowane jest na poziomie regionalnym, krajowym, europejskim i światowym. Wiele teorii, poziomów analizy (mikro, mezo, makro), wieloaspektowość i wieloetapowość procesu migracyjnego, jego klasyfikacje i typologie sprawiają, że w literaturze przedmiotu spotkać można szereg różnych definicji tego pojęcia.

Zofia Kwaczyńska-Butrym przez pojęcie migracji rozumie względnie stałą zmianę miejsca zamieszkania, która dokonywana jest w przestrzeni geograficznej, której towarzyszą przeobrażenia w usytuowaniu społecznym. Osoba decydująca się na migrację, skazuje się na rozstanie z członkami rodziny, przyjaciółmi i znajomymi, a w większej skali z przedstawicielami swojej grupy etnicznej, narodu, co nierzadko prowadzi do zmiany miejsca w strukturze społecznej².

Migracje, określane też mianem wędrowki ludów, towarzyszyły ludzkości od najdawniejszych czasów. Na przestrzeni stuleci obejmowały one zmiany miejsca zamieszkania całych, bądź części ludów oraz rodzin poszukujących bardziej przyjaznej, lepszej przestrzeni do życia³.

Wspomniane już towarzyszące migracji zmiany w strukturze społecznej są z jednej strony konsekwencją utraty przez osobę migrującą dotychczasowych kontaktów, osłabienia, bądź utraty dotychczasowych więzi oraz zerwania znajomości, z drugiej natomiast strony stanowią skutek barier i dystansu pojawiających się w nowym miejscu zamieszkania, koniecznością nawiązywania nowych relacji społecznych oraz poszukiwaniem akceptacji w nowym środowisku społecznym. Tak w jednym, jaki w drugim przypadku zmiany w strukturze społecznej są procesem ciągłym i czasochłonnym⁴.

Podziału migracji dokonać można w oparciu o różnego rodzaju kryteria. Sytuacja i status migranta w kraju pochodzenia oraz w kraju przyjmującym uzależnione są od szeregu czynników oraz międzynarodowych i panujących pomiędzy poszczególnymi krajami uregulowań prawnych i możliwości korzystania przez migranta z przewidzianych prawem uprawnień. Taka sytuacja determinowana jest w istotnym stopniu przyczynami, jakimi

² Z. Kwaczyńska-Butrym, *Migracje. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2009, s. 11.

³ H. Kubiak, K. Slany, *Migracje*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, tom 2, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 18.

⁴ Z. Kwaczyńska-Butrym, *Migracje. Wybrane zagadnienia ... op. cit.*, s. 11 i 12.

migrant kieruje się podejmując decyzję o opuszczeniu swojego rodzinnego kraju oraz czasem trwania migracji i jej legalnością. W oparciu o czynniki te dokonać można podziału migracji zewnętrznych, które są przedmiotem rozważań.

Z. Kwaczyńska-Butrym w oparciu o kryterium przyczyn podjętej o migracji decyzji proponuje ich podział na dobrowolne i przymusowe. Migracje dobrowolne podejmowane są w warunkach, w których nie istnieje jakikolwiek przymus zewnętrzny, a ich przyczyną jest subiektywne poczucie dyskomfortu i poszukiwanie przez migranta bardziej w jego odczuciu, optymalnego miejsca do życia, nauki lub pracy, bądź też miejsca ucieczki przed osobistymi zobowiązaniami, trudnościami i konfliktami, a czasem specyficznym, nie do końca uświadomionym naciskiem ze strony środowiska. Na decyzje podejmowane o tego rodzaju migracji wpływają istniejące pomiędzy krajem pochodzenia a krajem docelowym dysproporcje zatrudniania i wynagradzania, różnice w standardzie życia i pracy (nauki) lub opieki, różnice w cenach produktów i usług, jak również chęć zaimponowania innym, bądź sprawdzenia się lub dowartościowania, próba rozwiązania trudnej sytuacji rodzinnej, czasem łączenie rodzin, powrót do ojczyzny przodków (repatriacja)⁵.

Przyczyną migracji przymusowych są działania, naciski mające charakter administracyjny bądź polityczny. Do migracji przymusowych możemy zaliczyć:

- deportacje, przesiedlenia, zesłania, nierzadko obejmujące całe grupy społeczne, często grupy etniczne i narodowe (przesiedleńcy i wysiedleńcy), będące rezultatem przyjętych między krajami aktów prawnych, bądź też wewnętrznych rozporządzeń,
- ucieczki przed prześladowaniami na tle religijnym, narodowym lub etnicznym, przed zagrożeniem utraty zdrowia lub życia (uchodźcy), przymus opuszczenia kraju pochodzenia najczęściej nie wynika z uwarunkowań prawnych, decyzja podejmowana jest pod wpływem doświadczeń własnych lub innych członków wspólnoty,
- zmiany kraju pobytu dokonywane na skutek presji, indywidualnego nacisku, najczęściej na tle politycznym, wiążą się z akceptacją kraju udzielającego zgody na pobyt (emigranci polityczni, azylanci),
- handel ludźmi, związany z nielegalnym transportem i przerzutem ludzi, eksploatacją kobiet i dzieci, przymusową pracą, a nawet przymusowymi małżeństwami⁶.

Zgodnie z kryterium głównego celu migracji możemy wyróżnić również migrację ekonomiczną i pozaekonomiczną.

Na decyzję o migracji ekonomicznej (określanej również mianem zarobkowej) wpływa chęć poszukiwania pracy i pozyskania zarobków wyższych aniżeli w kraju pochodzenia. Migracje te obejmują dwie grupy migrantów. Pierwszą z nich stanowią tzw. migranci przeżycia, celem których jest zdobycie jakichkolwiek środków pozwalających na zaspokojenie nierzadko podstawowych potrzeb (wyżywienie, ubranie, spłata zadłużenia, remont mieszkania). Migranci ci podejmują decyzję o opuszczeniu kraju pochodzenia bardzo często pod wpływem presji trudnej sytuacji ekonomicznej, co traktowane jest jako przymus ekonomiczny. Drugą grupę stanowią tzw. migranci mobilni, podejmujący decyzję o migracji w celu poprawy standardu życia (zakup drogiego samochodu, wybudowanie domu) lub zgromadzenia środków na inwestycje i inne cele, które pozwalają na relatywne podwyższenie materialnego standardu życia⁷.

⁵ Ibidem, s.17 i 18.

⁶ Ibidem, s. 16 i 17.

⁷ Ibidem, s.18 i 19.

Charakteryzując migrantów ekonomicznych, często pod uwagę bierze się różnego rodzaju kryteria opisu informujące o bezpośrednich celach oraz formie i okresie ich realizacji. W oparciu o te kryteria możemy wyróżnić:

- migrantów zarobkowych, udających się do kraju przyjmującego w celu zarobienia środków pieniężnych, najczęściej bez zamiaru pozostawania w tym kraju na stałe,
- migrantów handlowych, którym przyświecają bezpośrednie ściśle komercyjne cele migracji, obejmujące zakup i/lub sprzedaż towarów poza krajem pochodzenia⁸.

Ponadto pośród migrantów zarobkowych można wyróżnić: migrantów kontraktowych i wahałowych. Pierwszą grupę stanowią osoby, które podejmują decyzje o wyjeździe w celach zarobkowych, przy czym wyjazd ma charakter zorganizowany, jego warunki ustalane są w oparciu o kontrakt zawarty pomiędzy pracodawcą kraju pochodzenia a pracodawcą kraju przyjmującego. Do drugiej grupy należy zaliczyć migrantów wahałowych, wyjeżdżających do pracy na pewien okres, nierzadko bez jej legalizacji, zachowujących regularne kontakty z rodziną przyjaciółmi i znajomymi w kraju pochodzenia⁹.

Decyzja o migracji pozaekonomicznej podejmowana jest w celu, który nie jest bezpośrednio związany z osiągnięciem korzyści materialnych, nawet wówczas, gdy wyjazdowi towarzyszy efekt ekonomiczny. Zasadniczymi celami migracji pozaekonomicznych są zmiany w szeroko rozumianej społecznej i aksjologicznej przestrzeni życia, wzrost poczucia bezpieczeństwa oraz wzrost kapitału społecznego i poprawa standardu życia¹⁰. Pośród migracji pozaekonomicznych można wyróżnić:

- zorientowane na zwiększenie szeroko pojmowanego kapitału osobowościowego migrantów - migracje edukacyjne, celem których jest uzyskiwanie kwalifikacji zawodowych, nauka języka, bądź też prowadzenie badań naukowych,
- migracje religijne, pośród których wyróżnia się: migracje dobrowolne, wynikające z potrzeby pielgrzymowania, celem których jest wypełnianie praktyk religijnych oraz będące konsekwencją prześladowań w kraju pochodzenia migracje przymusowe, celem których jest zapewnienie bezpieczeństwa wyznawania własnej wiary oraz wykonywania praktyk religijnych,
- migracje ekologiczne wywołane katastrofami ekologicznymi i klęskami żywiołowymi, np.: awariami reaktora atomowego, trzęsieniami ziemi, tsunami, celem których jest czasowe przebywanie poza miejscem dotkniętym zniszczeniem, do chwili rewaloryzacji tego terenu, bądź też znalezienie nowego obszaru życia w miejsce zniszczonego,
- stanowiące rezultat wojny lub walki obozów politycznych migracje polityczne, mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa fizycznego oraz ochrony zdrowia i życia migranta i jego bliskich,
- migracje patriotyczne polegające na powrocie do kraju pochodzenia przodków, powodowane chęcią poznania ojczyzny dziadków bądź rodziców, poznania ich języka, często idealizacją obrazu utraconej ojczyzny, czasem tęsknotą za krajem,
- migracje aksjologiczne powodowane sprzeciwem migranta wobec zagrożenia w kraju pochodzenia wartości uznawanych przez niego za tradycyjne, jak i brakiem umiejętności zaakceptowania zmian zachodzących w strukturze społecznej i kulturowej,
- migracje dobrobytu, stanowiące odmianę migracji, celem których jest poprawa standardu życia; migrantami najczęściej są osoby w wieku emerytalnym a państwami

⁸ Ibidem, s.19.

⁹ Ibidem, s.19.

¹⁰ Ibidem, s.19.

przyjmującymi tzw. „kraje słonecznej pogody i czystego środowiska”, jak i kraje zapewniające lepsze perspektywy życiowe aniżeli kraje rodzinne; migracje dobrobytu są efektem już wcześniej osiągniętego przez migranta bardzo wysokiego standardu życia ekonomicznego i poszukiwania warunków satysfakcjonującej konsumpcji¹¹.

W rozważaniach na temat migracji należy podkreślić, że zmiana miejsca pobytu przez migranta może ale nie musi posiadać stałego charakteru. Zdarza się, że po zrealizowaniu celu migracji, bądź też po ustaniu przyczyny, która była powodem podjęcia decyzji o migracji, następuje powrót do kraju pochodzenia.

Okres czasu trwania migracji stanowi kolejne kryterium, w oparciu o które można wyróżnić:

- migrację osiedleńczą, w przypadku której migrant opuszcza kraj pochodzenia w celu pozostania na stałe w kraju przyjmującym,
- migrację okresową długotrwałą, gdy migrant zatrzymuje się w kraju przyjmującym na określony czas, ale dłuższy aniżeli jeden rok,
- migrację okresową krótkotrwałą, gdy migrant zatrzymuje się w kraju przyjmującym na określony czas, krótszy niż jeden rok,
- migrację sezonową, bardzo często związaną z pracami sezonowymi lub obsługą ruchu turystycznego,
- migrację cyrkulacyjną, mającą charakter cykliczny, polegającą na powtarzających się cyklicznie krótkotrwałych wyjazdach¹².

Bardzo ważnym czynnikiem wpływającym na status i sytuację migranta w kraju przyjmującym jest jawność i legalność migracji. W oparciu o to kryterium możemy wyróżnić migrację legalną, nielegalną oraz okres przejściowy, w którym osoba przybywająca do kraju przyjmującego ubiega się o azyl, okresowe pozwolenie na pobyt, zatrudnienie, bądź naukę.

Legalność pobytu poza krajem pochodzenia nie w każdym przypadku odpowiada deklarowanym przez migranta celom wyjazdu. W tym obszarze wyróżnia się trzy sytuacje. W pierwszej zarówno wyjazd do kraju przyjmującego, pobyt w nim, jak i podjęcie pracy zarobkowej są legalne. Drugim przypadkiem jest sytuacja, w której wyjazd i pobyt w kraju przyjmującym są legalne, ale podjęcie pracy jest nielegalne, bowiem migrujący nie otrzymał stosownego na to pozwolenia. Trzecim przypadkiem jest natomiast sytuacja, w której zarówno wyjazd do kraju przyjmującego, pobyt w nim, jak i podjęcie pracy zarobkowej są nielegalne.

Najbardziej korzystną zarówno z punktu widzenia migranta, jak i kraju przyjmującego, ale również i kraju pochodzenia, jest sytuacja pierwsza. Legalny pobyt oraz podjęcie legalnej pracy zarobkowej sprawiają, że status migranta jest prawnie uregulowany i gwarantuje mu pełną ochronę, w obszarze zabezpieczenia socjalnego oraz wyposażenia we wszystkie inne uprawnienia i prawa związane z pobytem w kraju przyjmującym. Kraj przyjmujący natomiast zyskuje w tej sytuacji pracownika, który opłaca podatki i ponosi wymagane koszty ubezpieczeń społecznych i emerytalnych. Legalnością zatrudnienia migrantów zainteresowane są również kraje ich pochodzenia, bowiem migranci zarabiają więcej i są w stanie dokonywać do rodzimego kraju wyższych transferów finansowych. Ponadto migranci ci nabywają uprawnienia emerytalne, co w przyszłości, po zaprzestaniu

¹¹ Ibidem, s. 19 i 20.

¹² Ibidem, s. 21.

pracy zarobkowej, zapewni im podstawę utrzymania, tym samym odciąży kraj pochodzenia od konieczności ponoszenia ewentualnych socjalnych kosztów ich utrzymania¹³.

Na uwagę zasługuje również kryterium dostępu do informacji w kraju przyjmującym, bowiem poziom informacji sprzyja bądź ogranicza funkcjonowanie migranta w kraju przyjmującym¹⁴.

2. Migracje międzynarodowe jako czynnik wpływający na poziom bezpieczeństwa państwa

Migracje międzynarodowe od dawna rozważane są w kontekście różnorodnych zagrożeń. Nieustannie rosnący napływ imigrantów do krajów członkowskich Unii Europejskiej, którego szczególnie nasilenie obserwować można na przestrzeni ostatnich lat, sprawił, że cudzoziemska, tania siła robocza postrzegana być zaczęła również jako czynnik wpływający na destabilizację bezpieczeństwa, przy czym zauważalna była swoista ewolucja tychże zagrożeń.

W początkowym okresie z migracjami wiązano pojawienie się zagrożeń o charakterze społeczno-ekonomicznym. W latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, kiedy emigranci zaczęli stanowić od 5 do 10 procent ludności większości krajów obecnej Unii Europejskiej, migranci przestali być uważani za czynnik wzbogacający kulturę kraju przyjmującego i do zagrożeń ekonomicznych doszło pojęcie zagrożenia dla narodowej tożsamości i kultury¹⁵. Po zamachach terrorystycznych, do których doszło w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej w dniu 11 września 2001 roku, a następnie w Madrycie w 2004 roku i Londynie w 2005 roku, migracje stały się jednym z najpoważniejszych wyzwań dla wewnętrznego i zewnętrznego bezpieczeństwa narodowego. Ataki terrorystyczne uświadomiły, jak wielka jest skala oraz potencjał zagrożeń związanych z przemieszczaniem się osób. Podkreślić przy tym należy, że wykazanie wpływu, jaki migracje wywierają na poziom zagrożenia bezpieczeństwa, jest niezwykle trudne, bowiem pojęcie migracji i bezpieczeństwa, jak również zależności mające pomiędzy nimi miejsce w istotnym stopniu mają subiektywny charakter. Relacje zachodzące pomiędzy poziomem bezpieczeństwa a migracjami wykazują bardzo złożony charakter. Analizując powiązania zachodzące pomiędzy tymi dwiema kategoriami zgodnie z kryterium podmiotowym, mówić można o wpływie migracji na poziom bezpieczeństwa jednostek, lokalnych społeczności, społeczeństw, poszczególnych państw, jak i bezpieczeństwie międzynarodowym. Rozważając natomiast oddziaływanie migracji na poziom bezpieczeństwa państwa, mówić można o wielorakich jego wymiarach, tj.: zewnętrznym, wewnętrznym, politycznym, ekonomicznym, demograficznym, społecznym, kulturowym, itp. Na uwagę mieć też należy, że migracje wpływać mogą na wzmocnienie poziomu bezpieczeństwa w jednym obszarze, przy równoczesnym jego nadwerężeniu w innym.

Migracje generują inne wyzwania dla poziomu bezpieczeństwa krajów przyjmujących, a inne dla krajów pochodzenia. W praktyce często korzyści państwa przyjmującego są jednocześnie stratą państwa pochodzenia i odwrotnie¹⁶.

¹³ Ibidem, s. 22 i 23.

¹⁴ Ibidem, s. 23.

¹⁵ K. Iglicka, *Unijny wymiar bezpieczeństwa z perspektywy migracji międzynarodowych i dylematów wielokulturowości*, „Raporty i Analizy”, 2004, nr 7, s. 1.

¹⁶ R. Raczyński, *Wpływ migracji międzynarodowych na bezpieczeństwo wewnętrzne państwa*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2015, Zeszyt 2, s. 14.

W toku dalszych rozważań przybliżone zostaną najważniejsze zagrożenia dla bezpieczeństwa wewnętrznego państwa, wynikające z migracji międzynarodowych.

2.1 Migracje a zagrożenie terroryzmem

Z uwagi na transgraniczny charakter terroryzmu jest w znacznym stopniu zagadnieniem migracyjnym. Współcześnie zależności zachodzące pomiędzy terroryzmem a migracjami rozpatrywane są w dwóch wymiarach. I tak, ugrupowania terrorystyczne migracje postrzegają z perspektywy strategicznej, skupiając swoją uwagę na wszelkiego rodzaju aspektach polityki imigracyjnej kraju, którego terytorium stanowić ma cel planowanego ataku. Istnieją dwie strategie, które wykorzystywane są do uzyskania takiego dostępu. Pierwsza z nich oparta jest na użyciu pozostających na terytorium kraju w celu dokonania na nim ataku terrorystycznego grup uderzeniowych, natomiast strategia druga sprowadza się do posłużenia się tzw. uśpionymi komórkami, tj. grupami przebywającymi na terenie państw stanowiących cel ataku. Komórki te w dogodnym dla organizacji terrorystycznej momencie są aktywowane. W tym przypadku najczęściej ataku dokonują osoby, które w kraju, na którego terytorium znajduje się cel ataku, zostały urodzone i wychowane.

Egzemplifikacją pierwszej strategii są zamachy, które miały miejsce w Londynie w dniu 7 lipca 2005 roku, przeprowadzone przez czterech zamachowców–samobójców, z których trzech było potomkami imigrantów, urodzonymi i wychowanymi w Wielkiej Brytanii. Doskonały przykład drugiej strategii stanowią natomiast ataki terrorystyczne przeprowadzone w USA w dniu 11 września 2001 roku, dokonane przez grupę składającą się z dziewiętnastu zamachowców–cudzoziemców, którzy przekroczyli granicę Stanów Zjednoczonych w legalny sposób¹⁷.

W obecnej chwili liczne państwa europejskie w motywowanym religijnie terroryzmie upatrują kluczowych zagrożeń dla swojego bezpieczeństwa. Słuszności tego stanowiska dowodzi wzrost liczby zatrzymań podejrzewanych o tego rodzaju działania osób. W związku z powyższym z punktu widzenia splotu powiązań pomiędzy zagrożeniem bezpieczeństwa wewnętrznego państw a migracjami, szczególnie istotny okazuje się terroryzm islamski.

Terroryzm islamski charakteryzuje się ogromnym zróżnicowaniem, przy czym wszystkie jego kategorie powiązane są z procesami migracyjnymi. I tak, mające swoje siedziby i obozy szkoleniowe w krajach muzułmańskich islamskie organizacje terrorystyczne, przemieszczają swoich zamachowców do krajów Europy Zachodniej, które są celem dokonywanych ataków terrorystycznych. Osoby urodzone i wychowane w krajach zachodnioeuropejskich angażują się w zbrojny dżihad i dokonują zamachów na terytorium Europy oraz poza nią. Zradykalizowani islamieści europejscy, którzy uczestniczyli w konfliktach w Bośni, Iraku, czy Afganistanie, zdobyli olbrzymie doświadczenie i wiedzę z zakresu broni i ładunków wybuchowych, powracają do Europy i pod szyldem Al-Kaidy dokonują zamachów na jej terenie¹⁸.

Państwa europejskie obecnie są zarówno celem ataków terrorystycznych, jak i obszarem, na którym ugrupowania terrorystyczne prowadzą rekrutację przyszłych zamachowców, pozyskują fundusze na prowadzone działania i prowadzą akcje propagandowe ukierunkowane na radykalizację postaw i zachowań.

¹⁷ Ibidem, s. 15 i 16.

¹⁸ M. Adamczuk, *Rodzimy terroryzm jako zjawisko zagrażające bezpieczeństwu w Europie*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2011, nr 17, s. 63.

Szczególnie niebezpieczni są potomkowie przybyłych na teren Europy migrantów z krajów muzułmańskich, często publicznie utożsamiający się ze stylem życia społeczeństw zachodnich i dominującymi w nich wartościami, niezwiązani z żadnym z ugrupowań terrorystycznych, ale potajemnie przygotowujący i realizujący ataki terrorystyczne. Działania tego typu osób, określanych mianem „samotnych wilków”, są niezwykle trudne do identyfikacji i neutralizacji. Przeprowadzenie ataku ułatwia „samotnym wilkom” posiadana wiedza na temat celów ataków, znajomość języka i możliwość swobodnego przemieszczania się po świecie¹⁹.

Migracje międzynarodowe wpływają na działalność terrorystyczną również w pośredni sposób. Konsekwencją napływu imigrantów często jest wzrost nastrojów radykalnych, ksenofobicznych i rasistowskich oraz rozwoju różnego rodzaju postaci politycznego ekstremizmu, stanowiącego istotne wyzwanie dla bezpieczeństwa wewnętrznego i porządku publicznego państwa. Najbardziej spektakularnymi jednocześnie najtragiczniejszym tego przejawem były dokonane przez Andersa Breivika w dniu 22 lipca 2011 roku w Oslo ataki, w których śmierć poniosło łącznie siedemdziesiąt siedem osób. Sprawca ataków był członkiem norweskiej, skrajnie prawicowej Partii Postępu, z której wycofał się, bowiem uznał ją za zbyt mało radykalną w swoich działaniach. Utrzymywał również kontakty z innymi ugrupowaniami radykalnymi, takimi jak: organizacja Stop Islamizacji Europy i Angielska Liga Obrony. Motywy, jakimi kierował się Breivik przeprowadzając ataki, przedstawił w broszurze 2083 - Europejska Deklaracja Niepodległości. Jego tekst wymierzony był przeciwko demokracji i politykom, którzy propagują tolerancję etniczną i religijną, wielokulturowe społeczeństwo i imigrantów muzułmańskich. W swoim manifestie Breivik nawołuje do prowadzenia wojny rasowej oraz pozbawienia życia mieszkających na terenie Europy muzułmanów, bądź ich deportację z Europy, co miałyby uwolnić kontynent od emigrantów²⁰.

Przykład Breivika dowodzi, że zagrożenia terrorystyczne w kontekście migracji wiążą się nie tylko z napływem do kraju przyjmującego będących terrorystami imigrantów, ale powiązane są również z działalnością rodzimych ekstremistów, którzy nie są w stanie zaakceptować społeczeństwa wielokulturowego, w przekonaniu których migranci stanowią zagrożenie dla szeroko rozumianej tożsamości narodowej.

2.2. Migracje a zjawisko ekstremizmu

Obecność dużej liczby migrantów, w tym przede wszystkim wywodzących się z innych kręgów kulturowo-cywilizacyjnych oraz ich słaba integracja ze społeczeństwem kraju przyjmującego, wywołują silne napięcia społeczne, które z kolei znajdować mogą ujście w protestach i zamieszkach ulicznych, stanowiących poważne naruszenie porządku publicznego. Sytuacje takie obserwować można było niejednokrotnie w krajach charakteryzujących się znacznym zróżnicowaniem składu etnicznego, narodowościowego i wyznaniowego.

Migranci pochodzący z krajów odrębnych kulturowo często podejmują w kraju przyjmującym próby odtworzenia rodzimych warunków społeczno-kulturowych. Ludność muzułmańska buduje własne, odrębne, odizolowane enklawy, funkcjonujące w oparciu

¹⁹ M. Adamczuk, *Terroryzm indywidualny jako zagrożenie dla bezpieczeństwa europejskiego* [w:] K. Liedel, P. Piasecka, T.R. Aleksandrowicz (red), *Zamach w Norwegii. Nowy wymiar zagrożenia terroryzmem w Europie*, Warszawa 2011, s. 33–53.

²⁰ K. Izak, *Zagrożenie terroryzmem i ekstremizmem w Europie na podstawie wybranych przykładów. Teraźniejszość, prognoza ewolucji i kierunki rozwoju*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, 2011, nr 5, s. 143 i 144.

o własne wartości i normy. W konsekwencji tego rodzaju działań powstają tzw. społeczności równoległe, które istnieją niemal niezależnie od siebie. W skrajnych przypadkach radykalne ugrupowania islamskie występują z żądaniem o nadanie takim enklawom autonomicznego statusu, a nawet jawnie nawołują do budowy w kraju przyjmującym, w którym stanowią mniejszość, państwa islamskiego.

Podkreślić przy tym należy, że izolacja ludności muzułmańskiej w krajach przyjmujących nie jest procesem jednostronnym. Sprzyja jej niższy status społeczno-ekonomiczny muzułmanów, względne ubóstwo, trudności w znalezieniu pracy, nadreprezentacja w słabo opłacanych sektorach gospodarki, itp. Ponadto społeczeństwa rodzime krajów przyjmujących często cechuje islamofobia, która wywołuje u ludności muzułmańskiej poczucie wykluczenia społecznego i dyskryminacji. Migranci z krajów muzułmańskich naznaczeni są też piętnem terroryzmu. Opisana sytuacja sprawia, że wielu migrantów z krajów muzułmańskich i ich potomków w nieznacznym stopniu utożsamia się z krajem przyjmującym. Taka postawa budzi natomiast sprzeciw zarówno instytucji państwowych, jak i szerokich kręgów społecznych, zwłaszcza w sytuacji, gdy towarzyszą temu oskarżenia o zabieranie miejsc pracy, bądź wykorzystywanie systemu opieki socjalnej²¹.

Najbardziej nieprzychylnie imigrantom są ugrupowania skrajnoprawicowe, w tym naziści. Zdecydowana większość działań prowadzonych na terenie państw członkowskich Unii Europejskiej przez prawicowych ekstremistów motywowana była ksenofobią, a jednym z najważniejszych założeń nurtu skrajnej prawicy jest sprzeciw wobec polityki wielokulturowości oraz imigracji²².

Ugrupowania radykalnej prawicy organizują publiczne protesty, marsze i koncerty, na których upowszechniają antyislamskie, antyimigranckie, rasistowskie i ksenofobiczne hasła. Na członkach tych organizacji spoczywa również odpowiedzialność za wzniecanie ruchów ulicznych i ataki skierowane przeciwko mniejszościom narodowym i imigrantom, zwłaszcza wywodzącym się z innych kręgów kulturowych²³.

2.3. Nielegalni migranci

Na poziom bezpieczeństwa wewnętrznego państwa istotny wpływ wywierają migracje nielegalne. Z uwagi na niekontrolowany charakter migracje te uważane są za najbardziej niebezpieczną część migracyjnych przyptyków. Na uwadze mieć przy tym należy, że kontrola osób wjeżdżających i pozostających na terytorium państwa stanowi integralną część jego suwerenności.

Szacuje się, że po pierwszej dekadzie obecnego wieku nielegalni imigranci stanowili od 30 do 50 procent wszystkich przepływów migracyjnych do rozwiniętych krajów Zachodu. Międzynarodowa Organizacja do Spraw Migracji ocenia, że każdego roku przez granice przemycanych jest niemal cztery miliony osób, na skutek czego tylko na terytorium USA przebywać może dwanaście milionów nielegalnych migrantów. Alarmującym jest fakt, że połowa wszystkich nielegalnych migrantów miała kontakty z siatkami zajmującymi się przemytem lub handlem ludźmi²⁴.

²¹ R. Raczyński, *Wpływ migracji...* op. cit., s. 20 i 21.

²² K. Izak, *Zagrożenie terroryzmem i ekstremizmem w Europie na podstawie wybranych przykładów. Teraźniejszość, prognoza ewolucji i kierunki rozwoju*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 5 z 2011r., s. 142.

²³ R. Raczyński, *Wpływ migracji...*, op. cit., s. 21.

²⁴ F.B. Adamson, *Crossing Borders. International Migration and National Security*, „International Security” 2006, Vol. 31, No. 1, s. 174.

Nielegalna migracja należy do zjawisk cechujących się dużym poziomem złożoności i dużą różnorodnością. Obejmuje ona osoby w tajemnicy przekraczające lądową bądź morską granicę państwa, osoby, które przy przekraczaniu granicy posługują się fałszywymi dokumentami oraz osoby pozostające na terytorium państwa przyjmującego po wygaśnięciu pozwolenia na pobyt, bądź procedury związanej z ubieganiem się o status uchodźcy. Nielegalna migracja odnosi się również do osób przebywających na terytorium państwa za sprawą fikcyjnie zawartego z jego obywatelem związku małżeńskiego, fikcyjnej adopcji albo fikcyjnej nauki, jak również osób, które stały się ofiarami handlu ludźmi.

Powodem nielegalnych migracji jest zgłaszana przez coraz większą liczbę osób chęć wyemigrowania z krajów swojego pochodzenia, przekraczająca znacznie ilość osób, które inne kraje są w stanie przyjąć. Ponadto będące celem migracji państwa najczęściej nie są zainteresowane przyjmowaniem wszystkich kategorii migrantów, natomiast często nastawione są na absorpcję tylko wysoko wykwalifikowanych pracowników. U podłoża migracji nielegalnych leży (podobnie zresztą jak w przypadku przepływów legalnych) głównie chęć poprawy warunków życia, w związku z czym nielegalna migracja stanowi problem przede wszystkim dla krajów wysokorozwiniętych.

Z punktu widzenia bezpieczeństwa wewnętrznego krajów będących celem migracji nielegalnych szczególnie zagrożenie stwarzają powiązania pomiędzy zorganizowaną przestępczością i terroryzmem a nielegalną imigracją. Nielegalne przepływy migracyjne stanowią zagrożenie również dla samych migrantów, którzy korzystając z usług grup przemytniczych bardzo często narażeni są na utratę życia podczas próby przekraczania granicy, przemoc fizyczną i seksualną oraz uprowadzenia dla celów wiążących się z procederem handlu ludźmi²⁵.

Podsumowanie

Migracje międzynarodowe stanowią bardzo ważny element dezorganizacji współczesnego ładu na świecie oraz nader istotny czynnik determinujący zarówno wewnętrzną, jak i zagraniczną politykę wielu państw. Ze zjawiskiem migracji wiąże się szereg aspektów pozytywnych, takich jak: przeciwdziałanie negatywnym następstwom starzenia się społeczeństw, przyczynianie się do wzrostu gospodarczego, zwiększanie potęgi państw, generowanie warunków rozwoju, podnoszenie jakości i standardu życia oraz transfer wiedzy i technologii. Nie można jednak zapominać o jego stronach negatywnych, wśród których na największą uwagę zasługują problemy na rynku pracy w kraju przejmującym, nie rzadko wiążący się z migracją brak dostępu do świadczeń socjalnych, trudności z asymilacją i integracją imigrantów i, co nader ważne, generowanie zagrożeń w obszarze bezpieczeństwa wewnętrznego krajów przyjmujących, w tym rozwój zorganizowanej przestępczości i terroryzm.

Bibliografia:

- Adamczuk M., *Terroryzm indywidualny jako zagrożenie dla bezpieczeństwa europejskiego* [w:] Liedel K., Piasecka P., Aleksandrowicz T.R. (red), *Zamach w Norwegii. Nowy wymiar zagrożenia terroryzmem w Europie*, Warszawa 2011.
- Adamczuk M., *Rodzimy terroryzm jako zjawisko zagrażające bezpieczeństwu w Europie*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, nr 17 z 2011.

²⁵ R. Raczyński, *Wpływ migracji...*, op. cit., s. 22 -25.

- Adamson F.B., *Crossing Borders. International Migration and National Security*, „*International Security*” 2006, Vol. 31, No. 1.
- Iglicka K., *Unijny wymiar bezpieczeństwa z perspektywy migracji międzynarodowych i dylematów wielokulturowości*, „*Raporty i Analizy*” nr 7 z 2004.
- Izak K., *Zagrożenie terroryzmem i ekstremizmem w Europie na podstawie wybranych przykładów. Teraźniejszość, prognoza ewolucji i kierunki rozwoju*, „*Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego*”, nr 5 z 2011.
- Kubiak H., Slany K., *Encyklopedia socjologii*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.
- Kwaczyńska-Butrym Z., *Migracje. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie - Skłodowskiej, Lublin 2009.
- Raczyński R., *Wpływ migracji międzynarodowych na bezpieczeństwo wewnętrzne państwa*, „*Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*”, 2015, Zeszyt 2.

Patrycja Wąglorz¹

ZRÓWNOWAŻONY DIALOG SPOSOBEM ZMIANY SPOŁECZEŃSTWA

Streszczenie: Artykuł ma na celu ukazanie innowacyjnej roli dialogu w realizacji idei zrównoważonego rozwoju. Dialog przybiera formę dialogu zrównoważonego jako narzędzia zmiany społeczeństwa. Zbudowany jest on z koncepcji filozoficznej, psychologicznej, społecznej i pedagogicznej. Tak szeroko pojęty dialog przybiera całkowicie nową formę odnosząc go do realizacji celów zrównoważonego rozwoju. Zrównoważony dialog tworzy sieć powiązań i oddziaływań międzyludzkich, tworząc tym samym zasadę współistnienia opartą na procesie uświadamiania. W zakresie edukacji wczesnoszkolnej jest on metodą dydaktyczną oddziaływającą na młode pokolenie dające zasiew jego oddziaływań w skali makro, czyli społeczeństwa. Przedstawiona metoda dialogu zrównoważonego jest autorską metodą, która jest w trakcie sprawdzenia eksperymentalnego, dlatego uwagi empiryczne są oparte na dotychczasowych spostrzeżeniach badawczych. Zrównoważony dialog jako narzędzie zmiany społeczeństwa jest realną nadzieją walczącą o nasz świat, co ukazują w artykule.

Słowa kluczowe: dialog, zrównoważony rozwój, uświadamianie, społeczeństwo.

A SUSTAINABLE DIALOGUE A MANNER OF CHANGING SOCIETY

Abstract: The article aims to show the innovative role of dialogue in the implementation of the idea of sustainable development. Dialogue takes the form of a balanced dialogue as a tool for changing society. It is built on philosophical, psychological, social and pedagogical concepts. This wide-ranging dialogue takes on a completely new form, addressing the goals of sustainable development. A balanced dialogue creates a network of connections and interactions between people, thus creating the principle of coexistence based on the process of awareness. As far as elementary education is concerned, it is a didactic method which affects the young generation, which sows its influence on a macro scale, ie society. The proposed method of balanced dialogue is an author's method that is in the process of experimental verification, therefore empirical observations are based on previous research findings. Sustainable dialogue as a tool for changing society is a real hope for our world, as I show in the article.

Keywords: dialogue, sustainable development, awareness, society.

¹ Absolwentka III Liceum Ogólnokształcącego im. W. Styczyńskiego w Gliwicach o profilu dziennikarsko-prawniczym. Obecnie studentka II roku pedagogiki II stopnia o specjalności: edukacja wczesnoszkolna i wychowanie przedszkolne. Założycielka oraz przewodnicząca Koła Naukowego *Change* na Uniwersytecie Śląskim zajmującego się badaniami nad zrównoważonym rozwojem oraz edukacją globalną. Autorka kilku artykułów naukowych charakteryzująca się aktywnością badawczą w zakresie prowadzonej przez siebie organizacji.

Wprowadzenie

W dobie konsumpcjonizmu, materializmu, mglistych wartości rządzących światem, rodzi się potrzeba zmiany społeczeństwa. Pora oderwać się od tego, co wygłaszał Stanisław Brzozowski², propagując światopogląd pracy i swobody. Światopogląd, iż ludzkość miała być świadomą i swobodną twórczynią samej siebie. Wydawało się bowiem, że rozwój świata nie ma granic, że może stać się wszystkim, co chcemy, wszystkim, co z niego wyprodukujemy, a jego możliwości są wręcz nieskończone. Swoboda i wolność społeczeństw polegała na tym, iż człowiek nie powinien poznawać świata w sposób bezinteresowny, lecz go ustanawiać. Ustanawiać przeciw prawom przyrody, bo jak głosi charakterystyczny dla epoki ekspansji postulat: „Człowiek ma być wynaturzony, a przyroda uczłowieczona”.

Naprzeciw temu myśleniu wychodzi idea zrównoważonego rozwoju, która w szerokim znaczeniu odnosi się do zespołu mechanizmów umożliwiających taką organizację ludzkiego świata, aby mógł harmonijnie i trwale współistnieć z biosferą dającą możliwość samorealizacji człowieka.

Pomimo wielkich założeń, sztandarów zmiany życia, deklaracji narodów świata, ustanowieniu celów zrównoważonego rozwoju...dalej dążymy ku zagładzie.

Aby wprowadzić zrównoważony rozwój na stałe w życie społeczeństw, potrzebne jest skuteczne narzędzie, scalające działalność i współistnienie ludzkości. Tym narzędziem jest dialog, zrównoważony dialog budujący świadome społeczeństwo, co pragnę ukazać i uargumentować w niniejszym artykule.

I. Rozumienie dialogu

Kontekst filozoficzny

Dialog w filozofii jest rozumiany wielorako, dlatego odniosę się tylko do dwóch, ponieważ antagonistycznych podejść. Pierwszym z nich jest pogląd Emmanuela Lévinasa, francuskiego filozofa XX wieku. Podkreślał on, iż filozofia dialogu ma spoglądać na człowieka zmieniając optykę poznania z „Ja” na optykę „Ty”. Istnieje bowiem potrzeba przeciwstawiania dialogu tradycji jedności „Ja” lub systemu, samowystarczalności oraz immanencji. Dla E. Lévinasa bezpośredniość dialogu, wpisana w niego relacyjność, nie podlega zniesieniu dystansu i separacji, a wszelaka symetria, równowaga, zwrotność w relacji z Innym nie istnieją, albo nie są istotą postawy podmiotu względem Drugiego³.

Ponadto według tegoż filozofa w dialogu z drugim człowiekiem otwiera się inna, wyższa metafizyczna przestrzeń, dająca dostęp do nieskończonego sensu. W dialogu „Ja-Ty”, ponad duchowością spełnianej wiedzy przez świat, otwierać się ma transcendencja. Bowiem twarz Innego przedstawia Dobro wywodzące się z wymiaru *meta-physis*. Drugi człowiek jest więc radykalnie inny od swego dialogicznego partnera.

Z przedstawionym przez E. Lévinasa kształtem i formą dialogu nie zgadza się Martin Buber. Według niego dialog z drugim człowiekiem to sytuacja spotkania, spotkania twarzą w twarz. Bowiem rozmowa nie wymaga głosu, gestu, zachowania zmysłowo uchwytneho, a i tak pozostanie mówieniem⁴. Dialog nie może się ograniczać do komunikacji (*communication* – wymiana informacji między nadawcą i odbiorcą⁵), gdyż jest postępowaniem rela-

² por. S. Brzozowski, *Idee. Wstęp do filozofii dojrzałości dziejowej*, Kraków 1990.

³ E. Lévinas, *Inaczej niż być lub ponad sobą*, Warszawa 2000, s. 27.

⁴ M. Buber, *Ja i Ty*, Warszawa 1992, s. 209-214.

⁵ M. Śnieżyński, *Sztuka dialogu. Teoretyczne założenia a szkolna i akademicka rzeczywistość*, Kraków 2008, s. 13.

cyjnym ludzi wobec siebie, znajdującym wyraz w komunikacji. Aby to spotkanie było autentyczne, muszą zostać spełnione dwa warunki dialogu⁶.

Pierwszy warunek to zaistnienie potrzeby odniesienia się do drugiego człowieka jako jednostki samodzielnej, a nie jednostki wykreowanej przeze mnie, podmiot dialogu musi uznać „status bytu naprzeciw mnie”. Zaś drugi warunek podkreśla, iż dialog wymaga wczucia się w partnera dialogu, w jego doświadczenie życiowe⁷.

Jednakże warto podkreślić za Urszulą Ostrowską, że dialog to nie tylko metoda komunikowania się, ale również idea, koncepcja, orientacja dialogiczna, której podstawą jest autentyczny zwrot osób dialogujących ku sobie, tj. autentyczne współżycie, współdziałanie. Owa relacja dialogiczna przybiera różną postać. Można interpretować ją jako *autentyczne wyjście ku* (ku drugiemu, innemu, otaczającej rzeczywistości); dotarcie do (istoty problemu, źródeł różnic, poglądów); *bycie z* (z innymi w bogactwie różnorodności, wsłuchiwanie się w swoje i innych racje); *bycie dla* (innych, nieunikanie trudnych sytuacji, wymagających, poszukiwania stosownych argumentów)⁸.

Kontekst psychologiczny

W kontekście psychologicznym według Krystyny Adamskiej dialog jest rozumiany jako specyficzna forma rozmowy, gdzie zaangażowane osoby podejmują świadomy i intencjonalny wysiłek ograniczenia perswazji oraz koncentracji na aspekcie informacyjnym. Ograniczenie perswazji, a więc rezygnacja z zamiaru przekonania drugiej osoby do swojej racji, wymaga czasowego zawieszenia sądów. Psychologicznie jest to niemożliwe, ponieważ byłaby to rezygnacja z kategorii poznawczych, związanych z rozumieniem oraz działaniem. Chodzi przede wszystkim o powstrzymanie się przed wyrażaniem sądów na rzecz wysłuchania drugiej osoby z oczekiwaniem, że przedstawione przez daną osobę przekonania i oceny poszerzą zakres wyobrażeń własnych⁹.

Przedmiotem dialogu w psychologii jest relacja, której trudność przejawia się w otwartości względem samego siebie. Istotą jest tu przekroczenie naiwnego realizmu będącego tylko elementem świata zewnętrznego. W tym kontekście dialog prowadzi do przyjęcia, że własne zachowanie powinno się interpretować w różny sposób, co jest konsekwencją zauważenia u sprawcy tych zachowań różnych, a nawet sprzecznych cech. Psycholog Carl Gustav Jung pisał, iż dialog prowadzi do indywiduacji, czyli odrębności jednostki, co jednocześnie nie jest równoznaczne z indywidualistycznym uwydatnieniem domniemanej indywidualności w przeciwstawieniu do zbiorowych zobowiązań, lecz wypełnienie owej indywidualności w wcieleniu jej w szerszą całość¹⁰.

Kontekst społeczny

Wszelkie działania komunikacyjne wypływające z dialogu są istotne dla funkcjonowania społeczeństwa, co porusza aspekt społeczny (socjologiczny) dialogu. Komunikacja między ludźmi służy organizowaniu **współdziałania**, ustanawiania norm społecznych i integracji społecznej. Wpływają one również na przekazywanie wiedzy kulturowej następnym pokole-

⁶ K. Rosner, *Dialog jako temat filozofii współczesnej: Buber, Gadamer, Habermas*, [w:] *Dialog. Idea i doświadczenie*, (red.) S. Kruszyńska, K. Bembennek, I. Krupeckiej, Gdańsk 2011, s. 19-20.

⁷ M. Buber, *Ja i Ty*, Warszawa 1992, s. 135-137.

⁸ U. Ostrowska, *Fenomen rozumienia świata, siebie i innych w dialogu*, [w:] *Pedagogika dialogu. Dialog jako droga rozumienia i samorozumienia*, (red.) D. Jankowska, M. Grzelak-Klus, Warszawa 2016, s. 37.

⁹ K. Adamska, *Dialog w organizacji – psychologiczne konsekwencje posiadania i podlegania władzy*, [w:] *Dialog. Idea i doświadczenie*, (red.) S. Kruszyńska, K. Bembennek, I. Krupecka, Gdańsk 2011, s. 218-219.

¹⁰ J. Jacobi, *Psychologia Junga*, Poznań 2014, s. 148.

leniom w procesie socjalizacji oraz odnawiania wiedzy do zaistniałych warunków życia. Oprócz rozwoju życia społecznego dialog jako działanie komunikacyjne wykształca tożsamość i kompetencje poszczególnych jednostek¹¹.

Dla socjologów konstytutywna jest **interakcja**. Interakcja społeczna w swojej fundamentalnej formie posiada dialog. Dotyczy ona relacji co najmniej dwojga ludzi, działających intencjonalnie i będących dla siebie nawzajem podmiotami działań. Sposobem doświadczania innych w społeczeństwie jest dialog poprzez kontakt osobisty, który w interakcji społecznej stanowi sytuację prototypową. Sytuacja ta jest przyczyną wszelkich innych spotkań w społeczeństwie¹².

Inaczej pojmuje dialog Witold Mandrysz. Ukazuje on, iż podejmowanie działań społecznych na rzecz danej społeczności przez włączenie przedstawicieli społeczeństwa obywatelskiego poprzez władze obywatelskie może zajść tylko w momencie traktowania ich jako partnerów w dialogu obywatelskim. Dialog ten jest poszukiwaniem rozwiązań politycznych na drodze konsensusu pomiędzy władzą publiczną a organizacjami pozarządowymi, np. NGO-sami¹³. Takowe myślenie o dialogu wywodzi się z koncepcji demokracji partycypacyjnej, gdzie aparat władzy państwowej jest gotowy do dzielenia się władzą, będąca antynomią do demokracji reprezentatywnej¹⁴.

Kontekst pedagogiczny

W pedagogice dialog rozumie się jako rozmowę między co najmniej dwoma osobami. Stanowi on najbardziej dojrzałą oraz pełną formę kontaktów międzyludzkich. Prawdziwy dialog w aspekcie pedagogicznym może wyrosnąć tylko na podłożu prawidłowych relacji interpersonalnych między uczniami i nauczycielem. Janusz Tarnowski wyróżnia trzy rodzaje dialogu: dialog jako metodę, proces i dialog jako postawę¹⁵. Zaś Joanna Rutkowiak uważa, że w pedagogice dialog rozumie się jako jedną z metod wychowania, paratechniczne działanie pedagoga, działanie sprzyjające osiągnięciu zaplanowanych zamierzeń edukacyjnych. Podstawową składową częścią dialogu są pytania, które wraz z odpowiedzią tworzą konkretną formę wypowiedzi. Forma wymiany myśli między nauczycielem a uczniem pozytywnie wpływa na aktywne uczestniczenie wychowanka w procesie kształcenia i wychowania, przyczyniając się tym samym do lepszych jego wyników¹⁶.

Dopełnieniem aspektu pedagogicznego w charakterystyce dialogu jest rozumienie dialogu według Mieczysława Sawickiego. Uważa on, iż dialog jest wzajemnością. Osoby w dialogu są zwrócone ku sobie (nauczyciel ku uczniowi) i to co wydarza się między nimi jest właśnie dialogiem. Nie ma dialogu między liderem a grupą, nauczycielem a klasą, dialog jest tam, gdzie przestrzeń „pomiędzy” charakteryzująca się akceptacją, wolnym istnieniem oraz autonomią drugiej osoby. Przestrzenią „pomiędzy” w edukacji jest proces

¹¹ por. A. Szahaj, *Krytyka, emancypacja, dialog. J. Habermas w poszukiwaniu nowego paradygmatu teorii krytycznej*, Kraków 1990.

¹² D. Mańkowski, *Dialog w życiu społecznym. Czy socjologowie zapomnieli o podstawowej interakcji społecznej?* [w:] *Dialog. Idea i doświadczenie*, (red.) S. Kruszyńska, K. Bembennek, I. Krupecka, Gdańsk 2011, s. 200-201.

¹³ W. Mandrysz, *Dialog społeczny i dialog obywatelski w procesie kształtowania polityki regionalnej Województwa Śląskiego*, [w:] *Dialog, demokracja, społeczeństwo obywatelskie*, (red.) K. Wódz, P. Kulasa, Dąbrowa Górnicza 2010, s. 26.

¹⁴ por. K. W. Frieske, *Dialog społeczny i demokracja*, [w:] *Dialog społeczny na poziomie regionalnym – ocena szans rozwoju*, (red.) D. Zalewski, Warszawa 2005, s. 13.

¹⁵ M. Śnieżyński, *Sztuka dialogu. Teoretyczne założenia a szkolna i akademicka rzeczywistość*, Kraków 2008, s. 13.

¹⁶ J. Rutkowiak, *Pytanie, dialog, wychowanie*, Warszawa 1992, s. 13.

kształcenia, czyli przestrzeń „dobra i zła”, swoisty fenomen etyczny dwóch obcujących z sobą ludzi w międzyosobowym dialogu¹⁷.

W relacji między uczniem a nauczycielem występują trzy odmiany dialogu jak pisze M. Sawicki: dialog pozorny, dydaktyczny oraz duchowy. Dialog pozorny jest maskowaniem monologu, czyli nakładaniem przez nauczyciela maski dialogu na monolog. Dydaktyczna odmiana dialogu wynika z potrzeby porozumiewania się w procesie kształcenia, przekazu wiedzy oraz zdobywaniu umiejętności. Zaś dialog duchowy wychodzi poza to co werbalne (mimikę, gesty, milczenie, język), pojawia się między nauczycielem a uczniem w relacji nieuprzedmiotawiania i złożenia obietnicy nauczyciela względem ucznia. Asymetria ta bierze się z różnicy między dorosłym a dzieckiem. Nauczyciel wchodzący w dialog duchowy z uczniem podkreśla, że chce, aby po prostu uczeń był, że jest dla niego wartością i chce za niego odpowiadać¹⁸.

Takie rozumienie odróżnia dialog w myśli pedagogicznej od kontekstu filozoficznego, psychologicznego czy społecznego. W pedagogice dialog jest narzędziem pracy, metodą, którą powinniśmy ściągnąć z poziomu hermeneutycznej abstrakcji do poziomu skutecznej prakseologii. Koncepcja zrównoważonego rozwoju powinna umiejscowić nowy wymiar dialogu w centrum swojego działania.

II. Zrównoważony dialog

Dialog jako narzędzie zrównoważonego rozwoju różni się od dotychczasowych jego rozpatrywań. Zrównoważony dialog skonstruowany jest na teoriach tradycyjnych, ale w innowacyjnej formie. Fundamentem tego dialogu jest przedstawiony przeze mnie kontekst filozoficzny, filarami zamysłu kontekstu psychologicznego, oknem na świat, na relacje ze światem jest przedstawiony kontekst społeczny, zaś kontekst pedagogiczny jest swoistym jądrem energii zasilającym całą tę konstrukcję, jądrem dającym impuls zmiany.

Zrównoważony dialog zachodzi na każdym poziomie poznania człowieka. Począwszy od podmiotu poznania, który styka się z problemem i go interioryzuje. Dochodzi tu do dialogu metafizycznego z własnym „Ja”. Ten etap w dialogowości jest bardzo istotny, ponieważ przygotowuje podmiot do procesu uświadamiania, tak ważnego dla zrównoważonego rozwoju.

Drugi poziom jest ściśle związany z pierwszym, ponieważ odnosi się do kontaktu rzeczywistego z drugim podmiotem/podmiotami. Na poziomie kontaktu rzeczywistego osoby w sposób diadyczny bądź grupowy dochodzą do wspólnej interakcji podczas której wymieniają się doświadczeniem własnych subiektywnych doświadczeń rzeczywistości w celu rozwiązania problemu w sytuacji spotkania. W relacji akceptacji oraz równości podmiotów Ja-Ty-My dochodzi do współpracy, czego skutkiem jest uzyskanie prawdy, sposobu rozwiązania problemu dotyczącego mikrowspólnoty (klasy szkolnej) i makrowspólnoty (społeczeństwa).

Trzeci poziom odnosi się do rozumienia, czyli pełnej interioryzacji i uświadamienia. Proces rozumowania oparty jest na kole hermeneutycznym w celu wydobywania prawdy wewnętrznej przez połączenie zawartości przedrozumienia jednostki oraz nowego doświadczenia zdobytego w kontakcie z współpartnerami dialogu. Dochodzi tu do znalezienia prawdy własnej, która w konsekwencji uzdalnia jednostkę dialogu do zbudowania i bycia częścią trwałej wspólnoty, wspólnoty komunikacji.

¹⁷ por. M. Sawicki, *Hermeneutyka pedagogiczna*, Warszawa 1996.

¹⁸ Ibidem.

Dialog ten łączy w sobie koncepcje dialektyki z wielu dziedzin naukowych, tak jak zrównoważony rozwój jest wzajemnym przenikaniem się płaszczyzny ekologicznej, ekonomicznej oraz społecznej. Zrównoważony dialog jest narzędziem zmiany odpowiadającym na podstawowe postulaty zrównoważonego rozwoju. Na przykład na pierwszą zasadę, która wybrzmiała już w deklaracji z Rio de Janeiro.

Głosi ona, iż istoty ludzkie stanowią centrum zrównoważonego rozwoju i mają prawo do zdrowego oraz twórczego życia w harmonii z przyrodą¹⁹. Stworzona przeze mnie metoda zrównoważonego dialogu którą aktualnie badam w sposób eksperymentalny w klasach III edukacji wczesnoszkolnej polega na wprowadzaniu dialogu w różnych płaszczyznach rozumienia. Zadaniem ucznia jest rozwiązanie sytuacji problemowej o charakterze społecznym (np. zbuduj dom dla bezdomnych, co ten dom powinien mieć itp.) poprzez pracę indywidualną (uczeń na kartce zapisuje swój pomysł rozwiązania problemów), następnie w parach dyskutują nad tą samą sytuacją problemową generując nowy sposób rozwiązania problemu. Po pracy w parach uczniowie przechodzą do pracy w grupach, gdzie nadal dyskutują nad problemem, czego owocem ma być wspólne rozwiązanie problemu i efekt końcowy w postaci fizycznego obiektu (np. model domu dla bezdomnych z kartonów). Na koniec uczniowie wspólnie w klasie wymieniają się opiniami, argumentami, np. co w jakim modelu można zmienić na lepsze i wybranie wspólnie - całą klasą najlepszej propozycji, najlepszego projektu.

Dialog ten poprzez formę metody kuli śnieżnej oddziałuje na trzech poziomach: podmiotu dialogu, poziomie kontaktu rzeczywistego z innym podmiotem oraz poziomie rozumienia (tu dochodzi do dialogu wewnętrznego). Już po kilku zajęciach eksperymentalnych wpłynęła ona na wrażliwość uczniów do problemów związanych z ekologią i przyrodą. Badani uświadamiają sobie, że są częścią przyrody, częścią świata. Ilość generowanych pomysłów przez uczniów: jak ochronić przyrodę i jak żyć z nią w symbiozie, ukazują kreatywność i potencjał uczniów do rozwiązywania problemów, na które warto uwrażliwić osoby dorosłe, co daje nowe światło na rozwiązanie problemów. Począwszy od dronów patrolujących lasy, po wspólne światowe akcje ochrony przyrody.

Pracując tą metodą odnoszę się zawsze na początku do samodzielnego generowania pomysłów uczniów, później do diad dialogicznych, dialogu w grupie i dokonując ewaluacji podejmowanych działań, dochodzimy do klasowego rozwiązania problemów. Taka praca tworzy sieć pomysłów i złożonych działań, które ukazują różne drogi rozwiązań problemów, a nawet sytuacji patowych (np. głód na świecie).

Inspiracją do wykreowania tego typu sytuacji problemowych były cele zrównoważonego rozwoju. Najnowszy raport o „osiągnięciu” celów zrównoważonego rozwoju Organizacji Narodów Zjednoczonych ukazuje, że świat już zrobił postępy, ale zaistniałe zmiany są nierówne, gdyż nie ma równego podziału korzyści wynikających z owych postępów. Dalej kobiety średnio trzy razy więcej czasu spędzają w domu bez pracy niż mężczyźni, w 2015 roku 85% ludności miast miała dostęp do wody z bezpiecznych źródeł, ale odsetek ten dla ludności wiejskiej wynosi zaledwie 55%, pomimo znacznej poprawy alarmująco duża liczba dzieci poniżej 5. roku życia cierpi z powodu niedożywiania. ONZ nawołuje Państwa i Rządy do współpracy i zmiany świata²⁰.

¹⁹ Z. Piątek, *Człowiek jako podmiot zrównoważonego rozwoju: konsekwencje filozoficzno-społeczne*, [w:] *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*, (red.) A. Papuziński. Bydgoszcz 2005, s. 22.

²⁰ <http://www.unic.un.org.pl/konferencje/raport-o-celach-zrownowazonego-rozwoju-2017>, (dostęp: 15.11.2017).

W związku z tym przekonuję pedagogów, nauczycieli, ludzi związanych z edukacją do wdrażania zmiany w społeczeństwach poprzez gamę działań edukacyjnych zrównoważonego dialogu! Dialog to nie jest rozmowa, dialog to działanie, uświadczenie, metoda dydaktyczna, ale również narzędzie zmiany. Jeżeli w edukacji nauczymy dzieci dialogu, czyli odniesiemy się do podstawowej potrzeby człowieka, potrzeby dialogu - jako ludzkość odniesiemy sukces. Młode pokolenie, które teraz zdobywa wiedzę w ławkach szkolnych, tylko czeka, aż popchniemy ich ku światu. Uzbrojeni w umiejętność dialogu będą potrafili rozpatrywać rozumowo obecną sytuację rzeczywistości i owe rozpatrywania wdrażać w systemie wspólnotowym generującym nową jakość życia, zrównoważoną jakość życia dla życia innych pokoleń.

III. Wspólnota dialogu a społeczeństwo

Dialog jest narzędziem zmiany, a ta zmiana polega na odczuwaniu przez człowieka, że jest częścią wspólnoty. Każda nasza decyzja nie wpływa tylko na indywidualne życie, ale także fale podejmowanych przez nas decyzji rozprzestrzeniają jak woda w stawie, gdy rzucimy do niej kamyk. Mamy być świadomą indywidualnością we wspólnocie, ale czy w ogóle potrzebna nam jest wspólnota?

Na to pytanie próbował odpowiedzieć Lew Wygotski, badając formy rozwiązywania problemów przez dzieci. Zastanawiało go mianowicie, czy wspólne rozwiązywanie problemów jest ważniejsze od pracy samodzielnej. Istnieją badania, które były zaprojektowane w ten sposób, że udało się owe pytanie przetestować eksperymentalnie²¹.

Spójrzmy na badanie Zygmunta Freunda, który przebadął dzieci w wieku od 3 do 5 r. ż. Dzieci pracowały z matkami nad rozdzielaniem mebelków do różnych pomieszczeń w domu dla lalek – kanapa do salonu, łóżko do sypialni itd. Matki miały pomagać dzieciom według własnego uznania, choć miały się wystrzegać „nauczania”. Zanim dzieci zaczęły prace, oceniono ich zdolność w zakresie pracy samodzielnej. Następnie zaraz po zakończeniu pracy z matką, oceniono ich samodzielność w wykonywaniu pracy²².

Po dokonaniu porównania grupy dzieci współpracujących z matką z grupą dzieci, które wykonywały zadania samodzielnie, okazało się, że dzieci współpracujące, poczyniły większe postępowania niż te, które pracowały indywidualnie. Co więcej, matki dające wskazówki były przydatne w omawianiu strategii lub podtrzymywały ukierunkowanie na cel. Matki te przyczyniły się do tego, iż ich dzieci poczyniły w pracy samodzielnej największe postępy²³.

Powyższe badania ukazują, że już będąc dzieckiem odczuwamy potrzebę współpracy, bycia z kimś, co korzystnie wpływa na rozwój człowieka. Antropologia, badając losy człowieka podkreśla, że każda jednostka ma swój udział w pierwszej wspólnocie jaką jest rodzina, ale również (co jest istotą tego artykułu) większej wspólnocie, takiej jak klasa, społeczeństwo, naród, ludzkość. Przykładowo sama definicja narodu wskazuje, że jest to wielka wspólnota ludzka, na którą wpływają czynniki polityczne, gospodarcze, społeczne i kulturowe na neutralnym podłożu etnicznym²⁴.

Ewa Stachowska twierdzi, że dialog budujący wspólnotę we współczesnej kulturze zanikł. Wszechobecne trendy globalizacyjne i postmodernistyczne przyczyniły się do tego, iż współczesność została oświeconą hedonizmem i *frommowskim modusem* posiadania, co

²¹ H. R. Schaffer, *Psychologia dziecka*, Warszawa 2011, s. 238.

²² Ibidem. s. 239.

²³ Ibidem. s. 239.

²⁴ B. Olszewska-Dyoziniak, *Zarys antropologii kulturowej*, Zielona Góra 2000, s. 141.

stanowi przyczynę zmiany życia człowieka w świat hiperkonsumpcji, komercjalizacji oraz produkcji²⁵.

Naprzeciw tym problemom wychodzi zrównoważony rozwój, który dąży do równowagi procesów ekologicznych, ekonomicznych oraz społecznych. Wspólnota dialogowa oparta na dialogu zrównoważonym opiera się na zasadzie partnerstwa. W edukacji zasada ta dotyczy przede wszystkim uczniów, nauczycieli i rodziców. Oparta jest na wielokierunkowych relacjach, równości, pomocy oraz odpowiedzialności. Oprócz realizacji wspólnego celu, dobrowolności uczestnictwa, określenia obowiązków, wzajemnej (wielostronnej) komunikacji istotna jest także empatia, życzliwość, altruizm, gotowość do wsparcia i zaangażowanie w działania szkolne. Zasada ta wymaga również określenia i ustalenia reguł, obszarów oraz ram szerokiej współpracy²⁶.

Peter Singer szczególnie zwraca uwagę na potrzebę budowy wspólnoty. Uważa on, iż do tej pory żyliśmy w świecie, który wydawał się niewyczerpanym źródłem zasobów. Nowe okoliczności, choćby wzrost temperatury, sprawia, że zaistniały nowe dosyć dziwne sposoby zabijania ludzi. „Rozpylając dezodorant w moim nowojorskim mieszkaniu – pisze P. Singer – mogę przyczynić się do śmierci mieszkańców Punta Arenas w Chile, którzy wiele lat później zachorują na raka skóry²⁷”. Te niewinne z pozoru działania ludzi pokazują jak istotne w naszym życiu są zmiany klimatyczne, które redefiniują pojęcie suwerenności narodu obok nierówności społecznych i ubóstwa (nie tylko wewnątrz państwa). Jest to bodziec do budowy nowych etycznych postaw „społeczeństwa globalnego”²⁸.

Zrównoważony dialog przez swoją trójpoziomowość oddziaływań buduje sieć działań podmiotów. Tę sieć możemy nazwać wspólnotą dialogową, która odpowiada na podstawowe założenie zrównoważonego rozwoju. Mamy rozwijać gospodarkę, działania środowiskowe, SPOŁECZEŃSTWO „tak, by przyszłym pokoleniom pozostawić środowisko przyrodnicze w stanie nie gorszym niż dzisiejszy. Musimy odnaleźć zasady współlistnienia z przyrodą, uznając jej wartości oraz naszą odpowiedzialność za zachowanie wszelkich form życia na Ziemi²⁹”. Dosyć niepokornie, ale z nutką altruistycznego przekonania uważam, że zasada współlistnienia znajduje się w dialogu.

IV. Dialogiczna droga ku zmianie, czyli utopia zmieniająca społeczeństwo

Współlistnienie to specyficzna forma relacji, która jest podstawą dialogu. Relacja z-samym sobą, relacja z drugim człowiekiem, relacja ze światem. Zrównoważony dialog szczególnie uwypukla ten relacyjny charakter dialogowania. Ta dialektyczna, zrównoważona relacja szczególnie jest widoczna w zrównoważonym rozwoju organizacji, a przecież współczesne szkolnictwo ma przygotować uczniów do pracy na rynku przedsiębiorczym i gospodarczym, który ma ogromny wpływ na funkcjonowanie społeczeństwa.

Przedsiębiorstwa, które chcą konkurować na współczesnym rynku, muszą wdrażać innowacje. Często spotykamy się ze stwierdzeniem, że dzisiejsze społeczeństwo żyje

²⁵ E. Stachowska, *Mcświat a dialog w kulturze*, [w:] *Dialog w kulturze*, (red.) M. Szulakiewicz, Z. Karpus. Toruń 2003, s. 371.

²⁶ J. Karbowniczek, *Zasada partnerstwa edukacyjnego w edukacji wczesnoszkolnej*, [w:] *Artykuły Naukowe*, Kraków nr 11, 2013, s. 74.

²⁷ P. Singer, *Jeden świat. Etyka globalizacji*, Warszawa 2006, s. 188.

²⁸ Ł. Rąb, *Zrównoważony rozwój jako nowa umowa społeczna*, [w:] *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej*, Gliwice nr kol. 1961, 2016, s. 413.

²⁹ K. Jasikowska, E. Pająk-Ważna, M. Klarenbach, *Edukacja globalna w Małopolsce, Podmioty-Praktyki-Konteksty*, Kraków 2015, s. 19.

w wieku innowacji, a firmy, które nie wprowadzają w swoją działalność nic innowacyjnego, obumierają. Konieczne bowiem jest budowanie tradycji innowacji w funkcjonowaniu przedsiębiorstw³⁰. Analogiczna sytuacja jest ze społeczeństwem.

Społeczeństwo potrzebuje innowacji, innowacji w rozumieniu i posługiwaniu się dialogiem. Prowadząc eksperyment nad zrównoważonym dialogiem, który hipotetycznie ma oddziaływać na stan wspólnoty, zaobserwowałam naturalność jej tworzenia i partycypacji osób, które przed badaniem pozostawały w alienacji. Dotychczasowe obserwacje uczniów mierzących się z problemami z zakresu zrównoważonego rozwoju ukazują, że w momencie, kiedy uczniowie sami generują swoje pomysły, potem je konfrontują w diadach, to w konsekwencji zaczynają się oswajać z grupą. W końcowej dyskusji zabierają głos i wygłaszają swoje racje osoby, które nigdy wcześniej same głosu nie zabierały, chyba, że poprosił o to nauczyciel.

Takiego zjawiska nie zaobserwowałam w grupie kontrolnej. Można więc wysnuć hipotetyczny wniosek, iż dialog przez początkowe dochodzenie do samorozumienia, następnie zetknięcia się z rzeczywistością (drugim człowiekiem), a potem ponownej interioryzacji, uzdalnia jednostkę od życia czynnego we wspólnocie. Uczniowie w grupie eksperymentalnej kontrolują siebie wzajemnie, by rozwiązać dany problem rozpatrując różne czynniki. Stworzona przeze mnie grupa eksperymentalna stała się laboratoryjnym mikro-okazem nowego społeczeństwa, które rozwiązuje problemy społeczne i świata za pomocą zrównoważonego dialogu, równocześnie wdrażając postulaty zrównoważonego rozwoju. To, co na początku wydawało się utopią, ożyło i zaczyna kiełkować.

Paradoks pedagogiki polega na tym, iż to, co filozofowie nazywają utopią, dla pedagoga jest fundamentem. Janusz Korczak czy św. Jan Bosko stworzyli niepowtarzalne dzieła pedagogiczne, których podstawą była utopia. Dlatego uwierzmy w utopię, która będzie innowacją dla społeczeństwa. Zasada współistnienia znajduje się w dialogu, ponieważ to on buduje relacje w mikro i makro obszarze społeczeństw. Tworzy siatki komunikacji i zmiany, dlatego zrównoważony dialog jako narzędzie zmiany przekształca społeczeństwo we wspólnotę. Wspólnotę, której wartości są oparte na zrównoważonym rozwoju, wspólnotę realizującą postulaty ratowania świata, wspólnotę, która będzie trwać dopóki będzie trwał dialog. Jeśli dialog zaniknie, jeśli o niego nie zawalczymy na polu edukacji, to zegar zagłady świata wybije ostatnią godzinę podczas chaotycznego milczenia ludzkości.

Zakończenie

We współczesnym świecie trzeba zauważyć, przed jak jakim zadaniem stoi współczesna cywilizacja. Zrównoważony rozwój w bardzo dobitny sposób ukazuje, że istnieje potrzeba dokonania transformacji od nowoczesności ekspansywnej do kierowania się paradygmatami redukcjonistycznymi³¹. Ograniczeniem w wydobywaniu surowców, cięć w dobrobycie i w standardzie życia od samych siebie jest oczywiście bardziej nieprzyjemne niż szukanie „winnego”, który dokonał tej zbrodni „światowej”. Nie tyle walczyliśmy o życie między sobą, co najpierw stoczyć walkę ze samym sobą, z inercją własnych przyzwyczajzeń, z immanentnym prawem człowieka „niech zawsze będzie tak samo”. Jeżeli sprzeciwimy się to będzie oznaczał on również sprzeciw wobec siebie samego.

Zmiana sposobu myślenia, działania społeczeństwa musi zacząć się indywidualnie w każdym człowieku, służyć temu powinien proces uświadamienia. Dlatego narzędziem tej zmiany jest edukacja pod postacią zrównoważonego dialogu. Zakorzeniając w młodym

³⁰ W. Janasz, *Innowacje w zrównoważonym rozwoju organizacji*, Warszawa 2011, s. 40.

³¹ H. Welzer, *Samodzielne myślenie*, Słupsk 2016, s. 176.

pokoleniu owy sposób współpracy i relacji we społeczeństwie pojawi się szansa na prawdziwą zmianę, zmianę wspólnotową, gdzie świadomość życia i biosymbiozy będzie dla człowieka czymś naturalnym.

Nelson Mandela powiedział, że „Edukacja to najpotężniejsza broń jakiej można użyć, żeby zmienić świat”. Użyjmy więc tej broni, aby społeczeństwo - dzieci, młodzież, dorośli - chciało ze sobą rozmawiać. Nie papier, nie komputer, ale obecność namacalna. Twarz także „mówi”. Rozmowa czyni świat miejscem wspólnym, oswojonym., przestrzenią poszanowania i zrozumienia.

Każde spotkanie Ja i Ty staje się przez to bezprecedensowym wydarzeniem.³²

Bibliografia:

- Brzozowski S. *Idee. Wstęp do filozofii dojrzałości dziejowej*, Kraków 1990.
- Buber M. *Ja i Ty*, Warszawa 1992.
- Jacobi J. *Psychologia Junga*, Poznań 2014.
- Janasz W. *Innowacje w zrównoważonym rozwoju organizacji*, Warszawa 2011.
- Jankowska D., Grzelak-Klus M. (red.), *Pedagogika dialogu. Dialog jako droga rozumienia i samorozumienia*, Warszawa 2016.
- Jasikowska K., Pająk-Ważna E., Klarenbach M. *Edukacja globalna w Małopolsce, Podmioty-Praktyki-Koonteksty*. Kraków 2015.
- Karpus Z. (red.) *Dialog w kulturze*, Toruń 2003
- Kopsztejn M. Szeligiewicz-Urban D., *O spotkaniu Ja i Ty- pedagogiczna recepcja przesłania filozofii dialogu* [w:] *Pedagogika dialogu. Nauczyciele dialogu*. Pod red. D. Jankowskiej, Warszawa 2011.
- Kruszyńska S., Bembenek K., Krupecka I. (red.), *Dialog. Idea i doświadczenie*, Gdańsk 2011.
- Lèvinas E. *Inaczej niż być lub ponad sobą*, Warszawa 2000.
- Olszewska-Dyoziniak B. *Zarys antropologii kulturowej*, Zielona Góra 2000.
- Papuziński A. (red.) *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*, Bydgoszcz 2005.
- Rutkowiak J. *Pytanie, dialog, wychowanie*, Warszawa 1992.
- Szahaj A, *Krytyka, emancypacja, dialog. J. Habermas w poszukiwaniu nowego paradygmatu teorii krytycznej*, Kraków 1990.
- Sawicki M. *Hermeneutyka pedagogiczna*, Warszawa 1996.
- Schaffer H. R. *Psychologia dziecka*, Warszawa 2011.
- Singer P. *Jeden świat. Etyka globalizacji*, Warszawa 2006.
- Śnieżyński M. *Sztuka dialogu. Teoretyczne założenia a szkolna i akademicka rzeczywistość*, Kraków 2008.
- Welzer H. *Samodzielne myślenie*, Słupsk 2016.
- Wódcz. K., Kulasa P. (red.) *Dialog, demokracja, społeczeństwo obywatelskie*, Dąbrowa Górnicza 2010.
- Zalewski D. (red.) *Dialog społeczny na poziomie regionalnym – ocena szans rozwoju*, Warszawa 2005.

³² M. Kopsztejn, D. Szeligiewicz- Urban, O spotkaniu Ja i Ty- pedagogiczna recepcja przesłania filozofii dialogu [w:] D. Jankowska (red.) *Pedagogika dialogu. Nauczyciele dialogu*. Warszawa 2011, s.53 – 54.

Artykuły:

Karbowniczek J. *Zasada partnerstwa edukacyjnego w edukacji wczesnoszkolnej*, [w:] *Artykuły Naukowe*, Kraków, nr 11, 2013.

Rąb L. *Zrównoważony rozwój jako nowa umowa społeczna*, [w:] *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej*, Gliwice, nr kol. 1961, 2016.

Strony internetowe:

UNIC WARSAW .

<http://www.unic.un.org.pl/konferencjenz/raport-o-celach-zrownowazonego-rozwoju-2017>.

ROZDZIAŁ IV

EDUKACJA, SPORT I TURYSTYKA WYZWANIAМИ WOBEC ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

*Maria Kopsztein*¹

CZY MOŻLIWY JEST ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ BEZ ŚWIATA WARTOŚCI?

Streszczenie: W artykule autorka podjęła próbę wyjaśnienia pojęcia: świat wartości i zwróciła uwagę, że jest on budowany od najmłodszych lat życia. Wewnętrznym pragnieniem rodziców jest, aby ich potomstwo wyrosło na ludzi o silnych moralnych kręgosłupach i by żyły one w świecie, w którym obowiązują wartości.

Zauważyła, iż na rynku wydawniczym nie brakuje publikacji z zakresu literatury edukacyjnej dla dzieci i młodzieży, a także literatury fachowej przeznaczonej dla naukowców zajmujących się badaniem tego problemu.

Podjęła też problem zaburzeń równowagi w procesie wychowania, które są wynikiem życia w rodzinie, w której nie obowiązuje świat wartości.

Na zakończenie stwierdziła, że podstawą do odbudowy świata wartości, a co za tym idzie do podjęcia dalszych kroków na etapach rozwoju człowieka w różnych dziedzinach życia jest uznanie, że wartością nadrzędną jest miłość

Słowa kluczowe: człowiek, świat wartości, wychowanie, spotkanie, zaburzenia równowagi

IS SUSTAINABLE DEVELOPMENT POSSIBLE WITHOUT THE WORLD OF VALUES?

Abstract: In the article the author made an attempt to clarify the concept: the world of values and brought into the focus that it is built from the earliest years of our life. The inner desire of parents is that their offspring becomes people with strong moral backbone and that they live in the world in which values exist.

She noticed that on the publishing market there are many publication of educational literature for children and young people, as well as literature for researchers involved in the study of this issue.

She has also taken the problem of balance disorders in the education process into consideration, which are the result of living in a family without the world of values.

At the end she stated that the basis for the reconstruction of the world of values, and thus taking further steps on the stages of human development in different areas of life is the recognition that paramount value is love.

Keywords: human, world of values, education, meeting, balance disorders

¹ Doktor nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa, absolwentka Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach i Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Ekspert MEN-u, edukator, rzeczoznawca podręczników, tłumacz, nauczyciel akademicki (Wyższa Szkoła „Humanitas” w Sosnowcu). Członek Ogólnopolskiego Seminarium Badawczego pod kierunkiem prof. F. Szloska oraz Towarzystwa Profesjonalistycznego, oddział w Katowicach.

Swoje zainteresowania naukowe rozwija poprzez systematyczny udział w seminariach naukowo-badawczych, konferencjach naukowych i sympozjach.

W dotychczasowym dorobku naukowym i dydaktycznym posiada kilkanaście prac zwartych (autorskich i współautorskich), prac pod redakcją, kilkadziesiąt artykułów naukowych i popularyzatorskich.

Zainteresowania: literatura, poezja śląskich kapłanów, praca socjalna, historia regionalna

*Możesz zacząć życie nowe.
Jeszcze raz przyjrzyj się sprawom tak, jak zwykłeś to czynić.
Na tym bowiem polega odrodzenie życia.*
Marek Aureliusz

Wstęp

Świat wartości to pojęcie, które jest bardzo często używane, być może dlatego, że stanowi o bardzo ważnych sferach ludzkiego życia. Już samo połączenie tych dwóch pojęć kieruje uwagę na to, że wartości są przestrzenią, która jest wpisana w codzienną rzeczywistość człowieka. Co więcej nie jest to zbiór kilku tylko dobrych bądź negatywnych cech, ale „cały świat”, czyli szeroka perspektywa tego, co sprawia, że podejmuje takie czy inne wybory, żyje w konkretny sposób, podąża określoną drogą, ma w sobie dążność do rozwoju, i pragnienie tego, aby budować relacje z drugim człowiekiem. Świat wartości to pojęcie, które mieści w sobie wiele znaczeń. Warto na początku zadać sobie pytanie: czym jest wartość? Jaka jest definicja tego pojęcia? Czy wartości są bezpośrednio związane z tym co dobre, czy może są też negatywne? Czym jest rozwój?

Słownik Języka Polskiego PWN podaje następujące definicje:

1. «to, ile coś jest warte pod względem materialnym»;
2. «cecha tego, co jest dobre pod jakimś względem»;
3. «posiadanie zalet»;
4. «zasady i przekonania będące podstawą przyjętych w danej społeczności norm etycznych»².

Zatem wartości stanowią zbiór cech dobrych, są to zalety, zgodne z wytycznymi etyki i moralności w danej społeczności.

O rozwoju zaś słownik przekazuje nam następujące informacje:

1. «proces przechodzenia do stanów lub form bardziej złożonych lub pod pewnym względem doskonalszych; też: stadium tego procesu»;
2. «sposób rozwijania się zdarzeń w czasie»;
3. «proces zmian zachodzących w organizmach w ciągu życia osobnika lub w kolejnych pokoleniach»³.

Niewątpliwie rozwój jest procesem pozytywnym dla dobra człowieka. Stanowi drogę ku temu, aby stawać się lepszym człowiekiem, doskonalszym członkiem społeczności, w której funkcjonuje.

Podejmując taki trop, można stwierdzić, że świat wartości ma pozytywny wpływ na rozwój człowieka. Stanowi to bardzo istotny element nie tylko samoświadomości, samodzielności, niezależności i dojrzałości jednostki, ale daje możliwość prawidłowego funkcjonowania danej społeczności. Rozwój dotyczy wszystkich sfer ludzkiego życia: fizyczności, psychiki, intelektu, duchowości. Co więcej, zaburzenia na wybranym tylko etapie mogą utrudniać, czasem nawet uniemożliwiać prawidłowy rozwój w innych dziedzinach. Człowiek funkcjonuje w danej społeczności i posiada też określoną hierarchię potrzeb, których niezaspokojenie sprawia, że niemożliwe jest realizowanie kolejnych⁴.

² *Słownik języka polskiego* (red. M. Szymczak), Warszawa 1989. s. 131-132.

³ Tamże, s. 660.

⁴ Por. Abraham Maslow.

Świat wartości dziecka budowany jest od najmłodszych lat życia. Wewnętrznym pragnieniem rodziców jest, aby ich potomstwo wyrosło na ludzi o silnych moralnych kręgosłupach i żyło w świecie, w którym obowiązują wartości. Z różnych względów, nie zawsze uświadomionych i zamierzonych, wychowującym dzieci to się udaje lub nie. Ważne jest, żeby w dzieciach zaszczepiać poczucie dobra i piękna już od pierwszych chwil życia. Początkowo tego typu działania niewątpliwie opierają się na płaszczyźnie odczuć, ale w latach późniejszych możliwe są rozmowy z dziećmi na tematy trudne, dotyczące szacunku, miłości, odpowiedzialności, uczciwości, odwagi, optymizmu, dobra i szeroko pojętej moralności.

We współczesnym świecie, gdzie wiele jest rywalizacji, nie jest łatwo być człowiekiem uczciwym, o mocnych zasadach moralnych i posiadającym nienaganną umiejętność stosowania etykiety *savoir-vivre*. Łatwiej pielęgnować zdolność walki o swoje, rywalizacji, „wyścigu szczurów”, po to, aby w efekcie obronić siebie przed „drapieżnym otoczeniem”. Wrażliwość, pokora, wyrozumiałość, troska o innych, umiejętność słuchania, dobroć, serdeczność są wartościami, które niekoniecznie ułatwiają życie. Świat wartości jest jednak tak ważnym elementem codzienności i funkcjonowania, że troska o przekazywanie dobra, tym bardziej we współczesnym świecie zdaje się być zadaniem każdego człowieka.

Warto przeczytać

Irena Koźmińska i Elżbieta Olszewska są autorkami książki „Z dzieckiem w świat wartości”⁵, w której promują postawy moralne wobec siebie i innych, a także zachęcają, aby już we wczesnym wieku dzieci wprowadzać w świat dobra. W publikacji proponowany jest program nauczania wartości, który obejmuje dwanaście uniwersalnych wartości moralnych:

1. Szacunek – grzeczność i troska wobec innych;
2. Uczciwość – mówienie prawdy, poszanowanie, rzetelność;
3. Odpowiedzialność – rzetelne wypełnianie obowiązków, konsekwencja działań;
4. Odwaga – walka o dobro;
5. Samodyscyplina – umiar i rozwój;
6. Pokojowość – unikanie przemocy, łagodność;
7. Sprawiedliwość – uczciwość w ocenie;
8. Szczęście, optymizm, humor – poczucie zadowolenia, wewnętrzna harmonia;
9. Przyjaźń, miłość, braterstwo – życzliwość, szczerość, zaufanie;
10. Solidarność – pomoc ze szlachetnych pobudek;
11. Piękno – umiejętność zachwytu nad tym, co czyni lepszymi dla siebie, innych;
12. Mądrość – budowanie świata wokół siebie przez rozsądne, dojrzałe decyzje i wybory.

Warto wspomnieć również inne, warte polecenia, publikacje z zakresu literatury edukacyjnej dla dzieci i młodzieży. Wydawnictwa te mogą stanowić pomoc nie tylko w nauczaniu przedszkolnym czy szkolnym, ale również w indywidualnej pracy rodziców z dziećmi w domu. Literatura o takiej tematyce recenzowana jest przez grono wychowawców i nauczycieli, którzy praktykują nauczanie w zakresie szkolnictwa.

12 ważnych opowieści. Polscy autorzy o wartościach dla dzieci. Książka wydana w roku 2014 w wydawnictwie Papilon w serii Centrum Edukacji Dziecięcej. Ważne słowa, które zostały wyróżnione przez poszczególnych autorów, to: Miłość; Odpowiedzialność;

⁵ Por. I. Koźmińska, E. Olszewska, *Z dzieckiem w świat wartości*, Warszawa 2014.

Uczciwość; Szczęście; Piękno; Sprawiedliwość; Samodyscyplina; Przyjaźń; Odwaga; Dobro; Dobroć; Szacunek; Mądrość.

Rozdziały książki traktują o wartościach, tłumacząc ich definicje, a także podając przykłady realizowania ich i kierowania się nimi w codziennym życiu każdego człowieka. Mowa jest o szczęściu, jako wartości, która wypływa z faktu bliskiej obecności osób w ludzkim życiu: rodziny, przyjaciół, sąsiadów. W dalszej części można znaleźć przepis, który jest instrukcją, jak można zmienić życie w ciągu jednego tygodnia, pod taką metaforą kryje się tekst o samodyscyplinie. Znaleźć można również pochwałę piękna, jako prawdy o sobie, czyli o tym, jak nie być krasnałem. Autorzy poruszają tematykę odpowiedzialności, jako sprawy szczególnie ważnej. O przyjaźni mowa jest w rozdziale zatytułowanym: *O przyjaźni, czyli o długich rozmowach za pomocą latarek i kredek*. Miłość ukazana jest jako akceptacja, czyli taka wartość, która nawet, jeżeli wydarzy się coś nie po myśli człowieka, kiedy doświadcza słabości, trwa i przyjmuje innych w prawdzie. Odwaga porównana jest do spaceru długim korytarzem. Dobroć, szacunek i mądrość z kolei opatrzone zostały następującymi tytułami:

- O dobroci, czyli o mocarzu Michale;
- O szacunku, czyli udku kurczaka;
- O mądrości, czyli o zamienianiu kwaśnej cytryny w słodką lemoniadę.

Książka, daleka od patosu, napisana została w sposób zabawny i przystępny. Zamieszczone w niej opowieści pozwalają zrozumieć tematy trudne, rozmowy o których nie przychodzą dorosłym ludziom łatwo. Recenzenci uważają, że pozycja ta stanowi pomoc dla rodziców i nauczycieli, którzy na co dzień poprzez pracę z dziećmi stają przed zadaniem umiejętnego i zrozumiałego tłumaczenia młodym osobnikom spraw dotyczących wartości.

Publikacją wartą uwagi, dedykowaną z kolei nauczycielom i uczniom szkół średnich, jest książka wydawnictwa PWN: *O wartościach, normach i problemach moralnych: wybór tekstów z etyki polskiej dla nauczycieli i uczniów szkół średnich*. „Czytanie prac etyków i znajomość wiedzy etycznej nie ulepsza ludzi, nie daje im żadnego oświecenia, wglądu w świat wartości, norm. Czasem przeciwnie – po lekturze wszystko staje się jeszcze bardziej skomplikowane i niejasne (...) trzeba jednak wiedzieć, że to właśnie etyka uczy, iż nie ma logicznego związku między jakąkolwiek wiedzą naukową (wiedzą o faktach) a wyznawaniem określonych przekonań czy postaw moralnych. (...) Etyka nie zmienia systemów uznawanych wartości, lecz pozwala uznawać je bardziej świadomie”⁶.

Na rynku nie brak również fachowej literatury w tej dziedzinie, przeznaczonej dla naukowców: socjologów, psychologów, filozofów, etyków, religioznawców, teologów.

Kim jestem? Po co żyję? Czy ludzkie życie ma sens? Pytania, które towarzyszą każdemu człowiekowi. Filozofowie wszystkich czasów od wieków szukają odpowiedzi.

„Rozumieć dramat to zrozumieć, że człowiek jest istotą dramatyczną”⁷. Co znaczą te słowa? Niewątpliwie człowiek żyje w danym czasie, w danej przestrzeni, chodzi pewnymi drogami, które krzyżują się z drogami innych ludzi. Przeżywa dany czas w otoczeniu innych, w konkretnym miejscu na ziemi. Zatem być jednostką dramatyczną to otworzyć się na miejsce, w którym się żyje, na drugiego człowieka i na przepływający czas. Ludzie jako istoty dramatyczne idą przez życie, dokonując nieustannie jakichś wyborów, począwszy od tych najprostszych, związanych z codziennością, poprzez te bardziej znaczące, aż po wy-

⁶ <http://lubimyczytac.pl/ksiazka/117993/o-wartosciach-normach-i-problemach-moralnych-wybor-tekstow-z-etyki-polskiej-dla-nauczycieli-i-uc> [dostęp: 29.03. 2018 r.]

⁷ J. Tischner, *Filozofia dramatu. Wprowadzenie*, Kraków 1998, s. 7.

bory mające zasadniczy wpływ na życie nasze i tych, którzy wchodzą w przestrzeń naszego dramatu.

Potrzeba spotkania

Pod stopami mamy świat, pewien obszar, po którym stąpamy, doświadczalną rzeczywistość, w której na drodze dialogu, spotykamy drugiego człowieka. Jeden z chrześcijańskich filozofów – ks. Józef Tischner – nazwał tę przestrzeń sceną, przywołując myśli Arystotelesa, dla którego scena to ogół samoistnie bytujących substancji. Mówi też o scenie jako wspólnym wyobrażeniu ludzi – śnie, który jest dziełem Boga samego. Podkreśla, że dla ludzi, którzy są zaangażowani w przeżywanie dramatu, scena to obszar spotkań i rozstań, droga, która rozpoczyna się od naszych narodzin, poprzez dorastanie, samodzielność, dorosłość, zmierza ku śmierci. Istotne jest, ażeby dokonywało się to we współpracy człowieka z Panem Bogiem. Jeśli relacja ta będzie pielęgnowana (modlitwa, praktyki religijne, dbałość o życie duchowe), będzie się rozwijała, dążąc ku temu, co dobre, a przez to będzie miała swoje odbicie w spotkaniu z drugim człowiekiem. Świat jest sceną i można by rzec za księdzem profesorem: „Jesteśmy na świecie jak na scenie”⁸. W pewnym stopniu każdy z nas ma wpływ na otaczającą go przestrzeń, człowiek może uprzedmiotowić poszczególne rzeczy znajdujące się na swojej scenie. Można bowiem odsłonić w danej rzeczy to, co było jej podstawą, wydobyć z niej sens. „Człowiek – istota dramatyczna – oswaja sobie scenę [...]”⁹. Ważne jest, aby obszar życia, owa scena, nie była tylko dla jednostki. Ona jest również dla innych, dla tych, którzy biorą udział w dramacie życia konkretnego człowieka, będących jednocześnie uczestnikami swojego własnego dramatu. Drugi człowiek staje się o wiele ważniejszy niż sama przestrzeń, miejsce spotkania. Podstawą budowania relacji jest dialog. Taki dialogiczny charakter powinno mieć otwarcie się na drugą osobę. W takim właśnie świetle ktoś jest dla mnie, a ja dla kogoś. „Bycie dla” jest wyrazem budowania danej relacji na takich wartościach, jakimi są przyjaźń, miłość, zaufanie. Jesteśmy obecni w sobie nawzajem przez roszczenie. I tak przykładowo, kiedy ktoś zadaje nam pytania, pierwszą odpowiedzią na nie staje się sama świadomość, że trzeba na nie odpowiedzieć. Relacja ty-ja, ona-on, wy-my tworzy więź, jakby naturalnie budzi wzajemność, a jednocześnie pomaga nam wyzbyć się obojętności, egoizmu. Będąc dla innych, uczymy się bezinteresowności – rezygnując z czerpania korzyści dla siebie, nastawiamy się bardziej na słuchanie aniżeli mówienie, wyzbywamy się egoizmu na rzecz braterstwa, miłości, której każdy z nas potrzebuje. Tischner podkreśla: „Zobowiązania rodzą się w spotkaniu [...]”¹⁰. Kiedy spotykam danego człowieka, wydaje mi się, że to zwykły przypadek, że nic z tą osobą mnie nie łączy. Spotykamy się jednak w konkretnym miejscu, w określonym czasie i nagle okazuje się, jak wiele mamy wspólnego, jak wiele nas łączy. Wówczas człowiek zaczyna nawet zastanawiać się, jak to możliwe, że dwie tak podobne do siebie osoby, mające sobie wzajemnie tyle do ofiarowania, spotkały się dopiero w tym czasie, a nie wcześniej. Wielokrotnie przyczyną ludzkich spotkań są wspólne zainteresowania, problemy, tęsknoty, cele, nadzieje, pragnienia. „Widać wówczas, jak istotną rolę we wzajemnym naprzeciw siebie odgrywa to, co ci ludzie mają już poza sobą”¹¹. Tischner nazywa to zapleczem, to jest również podobny system wartości, sfera ludzkich emocji, przeżyć, uczuć. Jednym z ważniejszych celów w życiu człowieka jest zatem budowanie relacji

⁸ Tamże, s. 13.

⁹ Tamże, s. 14.

¹⁰ Tamże, s. 18.

¹¹ Tamże, s. 19.

z drugim człowiekiem. Człowiek nie jest samotną wyspą¹², więc wartości, którymi w życiu się kieruje są również sferą budowaną w zależności od drugiego człowieka. Nie chodzi o to, że intensywność relacji, związków są jedynym źródłem wartości, ale w sposób szczególny oddziałują na życie.

Antropologia chrześcijańska może stanowić jedną z dróg, które wyznaczają drogę wartości. W tym znaczeniu, że najważniejszą wartością, w której człowiek może się rozwijać i wrastać, jest miłość. Ta zaś wynika z poczucia godności i szacunku wobec siebie samego. To jest fundament sposobu postrzegania świata, zdolności budowania zdrowych relacji z ludźmi. Wielokrotnie jednak zdarza się, że poczucie godności, świadomość tego, że ma się wartość niezbywalną, jest naruszone. Bywa, że już we wczesnym dzieciństwie, ale częstokroć również w późniejszych etapach życia. Dlatego naprzeciw takim sytuacjom wychodzą różne dziedziny nauki, w tym również duchowość chrześcijańska. W tym nurcie początków dialogu, rozważań o człowieku warto szukać w Biblii, tam gdzie spotykają się dwie wielkie tęsknoty: Bóg i człowiek. „Biblia stawia pytanie o człowieka w samym sercu pytania o Boga. Psalmista usiłuje zrozumieć istotę człowieczeństwa, pytając o nią Boga [...]: czym jest człowiek, że o nim pamiętasz, i czym – syn człowieczy, że się nim zajmujesz? (Ps 8,5). Te słowa znaczą: to Ty, Boże nam powiedz, kim jesteśmy; przeczuwamy, że prawda o nas jest niezwykła, bo coś innego mówi w tej sprawie Twoja o nas pamięć i Twoje synami człowieczymi się zajmowanie? Co o nas mówi Twoja o nas troska?”¹³.

Punktem wyjścia jest parafraza platońskiej zasady: *cogito ergo sum*. W antropologii chrześcijańskiej *amor* poprzedza *cogito*. Początkiem rozważań o człowieku jest świadomość, że Bóg jest jego Stwórcą. Człowiek zatem nie powstał *ex nihilo*, ale *ex amore Dei*. Boża miłość powołuje do istnienia, jest mocą sprawczą. Podstawą bytu najpierw jest miłość potem dopiero myślenie. Z kolei autor psalmów tak pisał: „Uczyniłeś go niewiele mniejszym od istot niebieskich, chwałą i czcią go uwieńczyłeś” (Ps 8,6).

Człowiek jest zatem ukochanym dzieckiem Boga, co więcej, powołanym do tego, aby żyć we wspólnocie: Stworzył więc Bóg człowieka na swój obraz, na obraz Boży go stworzył: stworzył mężczyznę i niewiastę. Po czym Bóg im błogosławił, mówiąc do nich: „Bądźcie płodni i rozmnażajcie się, abyście zaludnili ziemię i uczynili ją sobie poddaną; abyście panowali nad rybami morskimi, nad ptactwem powietrznym i nad wszystkimi zwierzętami pełzającymi po ziemi” (Rdz 1,27-29).

Zaburzenia równowagi w procesie wychowania

Tematykę wartości w kontekście rozwoju człowieka w sposób najbardziej szczegółowy i profesjonalny podejmuje psychologia. Używając odpowiednich narzędzi, jest w stanie ocenić nie tylko stan emocjonalno-psychiczny człowieka, ale również pokazuje, jaki wpływ na życie ma zaburzenie równowagi w procesie wychowania, dorastania i rozwoju. Już w dzieciństwie otrzymuje się od rodziców, wychowawców skrypt, który jest zbiorem wskazówek, zakazów, nakazów, praw i obowiązków. W bardzo trwały sposób zostaje on zapisany w świadomości człowieka. Jeśli zatem istnieją jakieś dysfunkcje, są one zauważalne w próbach podjęcia przez ludzi odpowiedzialnego, niezależnego, dorosłego życia.

W bardzo wyraźny sposób dysfunkcje te zauważalne są u tzw. dorosłych dzieci alkoholików (DDA) albo dorosłych dzieci z rodzin dysfunkcyjnych (DDD). Określenia te zawierają w sobie termin dziecko, dlatego, że mimo iż mowa jest o osobach pełnoletnich, to

¹² Por. Thomas Merton - trapiata, jeden z najbardziej znanych na świecie pisarzy katolickich, urodził się w 1915 roku we Francji, zmarł tragicznie w 1968 w Bangkoku.

¹³ J. Szymik, „Oto człowiek” – od Adama do Chrystusa. *Chrześcijańska antropologia jako korzeń i przyszłość Europy*, [w:] Tenże, *Teologia: rozmowa o Bogu i człowieku*, Lublin 2008, s. 21.

wewnętrznie wykazują cechy dziecka. Odczuwana jest wyraźnie pustka, nienasycenie, niezaspokojone potrzeby, lęki, samotność, odrzucenie, brak akceptacji siebie. Okres dzieciństwa jest ważnym czasem dla rozwoju tożsamości, a co za tym - idzie budowania świata wartości najpierw w sobie, a potem w odniesieniu do innych. Droga, którą powinno przejść dziecko, winna być: od symbiozy z rodzicami, do samodzielności. Dzieje się tak pod wpływem bezradności, która inspirowa do samodzielności. Niezależna relacja z rodzicami przy doświadczaniu różnych emocji, rozwija poszczególne umiejętności. Taka praca nad sobą, dążenie do „odcięcia” od rodziców, powinno prowadzić do odczucia spełnienia i szczęścia. Skrypt wartości, który w tym czasie człowiek otrzymuje od rodziców, jest bardzo ważnym elementem budowania swojej tożsamości i świata wartości, przez pryzmat których postrzega się świat. Psychologowie, terapeuci i sami poddający się terapii pacjenci podkreślają, jak ważne w prawidłowym sposobie rozwoju i dojrzewania jest dorastanie w rodzinie z wartościami. Szczególnie temat ten podejmuje Grzegorz Polok w publikacjach „Rozwinąć skrzydła”¹⁴, jak również „W drodze do siebie”¹⁵. Zatem jakie komunikaty otrzymuje dziecko w rodzinie dysfunkcyjnej?

- I. Nie ufać – niespójność, brak dotrzymywania obietnic, niekonsekwencje wychowawcze;
- II. Nie mówić – uznanie, że rodzina, w której funkcjonuje jest normalna, nie rozmawiać o tym, że w rodzinie jest dysfunkcja, nie wspominać o złym samopoczuciu, nie mówić o tym, że rodzice piją (albo mają inne nałogi);
- III. Nie odczuwać – uporczywe stany gniewu, złości, smutku, nienawiści. Stąd też następuje niejako zamrożenie emocji i przekonywanie siebie, że odczuwanie (uczucia, emocje) jest negatywne.

W takiej sytuacji, dziecko uzyskuje często komunikat, że nie może być sobą, wówczas stosując mechanizm obronny wchodzi w odgrywanie ról:

- I. Bohater rodziny;
- II. Kozioł ofiarny;
- III. Dziecko maskotka;
- IV. Niewidzialne dziecko.

Rolę bohatera rodziny pełni ta osoba, która przynosi najbliższym powód do dumy, poczucie wartości, możliwość doświadczenia sukcesu. Zazwyczaj wówczas dziecko bierze na siebie dużą odpowiedzialność za rodzinę i to, co w niej się dzieje. „Na zewnątrz” wygląda, jakby zupełnie dobrze sobie radziło z codziennością.

„Kozioł ofiarny” to dziecko, które obarczone zostaje winą za rodzinną sytuację, na nim rodzice odreagowują swoje problemy, nierozwiązywane konflikty, trudności w komunikacji, służy ono do rozładowywania negatywnych emocji dorosłych.

Pełniąc rolę „dziecka maskotki”, należy być niejako tym, które zabawia rodziców i bliskich, aby rozładować tym negatywną atmosferę, która panuje w domu. Takie dziecko ma poprawiać nastrój domowników, rozweselać rodziców, tworzyć pozytywny klimat domu.

Dziecko, które przyjmuje rolę „niewidzialnego”, cechuje się wrażliwością i rodzajem delikatnej psychiki. W związku z zaistniałą sytuacją takie dzieci przyjmują postawę dystansu, wycofują się z życia, jak najbardziej potrafią izolować się od tego, co dzieje się w ich

¹⁴ Ks. G. Polok. *Rozwinąć skrzydła*, Wyd. 10, Katowice 2016.

¹⁵ Ks. G. Polok. *W drodze do siebie*, Katowice 2010.

rodzinie, zachowują się tak, żeby w żaden sposób nie zwracać na siebie uwagi innych, uciekają w świat marzeń, wyobrażeń.

Dzieci z rodzin dysfunkcyjnych posiadają charakterystyczne cechy: nieustannie niemal trwające, silne poczucie lęku; bardzo zaniżone poczucie własnej wartości; nieumiejętność oceny swoich wartości; poczucie inności wobec ludzi; bezlitosna ocena siebie; krytyczne wymagania co do własnej osoby; poczucie winy, szczególnie wówczas, kiedy sytuacja wymaga obrony siebie; ustępowanie innym kosztem własnego pokoju wewnętrznego; ciągły niedosyt; poczucie pustki, samotności; apatia, depresja, smutek; brak konsekwencji w działaniu; trudności w przeżywaniu radości, zabaw; zbyt poważne traktowanie siebie; przesadna reakcja na zmiany, na które często nie mają wpływu; trudności w odczytywaniu żartów innych (traktowanie świata „serio”); nadmierna odpowiedzialność lub jej zupełny brak; impulsywność; strach przed kłótniami; unikanie okazji do awantur; obawa przed okazywaniem uczuć; lęk przed stratą, odrzuceniem, brakiem akceptacji.

DDD i DDA nie jest jednak wyrokiem, nie jest to skazanie na pasmo życiowych niepowodzeń. Chociaż takie dysfunkcje wyraźnie pokazują, jak ważne jest dorastanie w świecie wartości, które służą zdrowiu psychicznemu, to nie są to sytuacje bez wyjścia.

Podsumowanie

Podstawą do odbudowy świata wartości, a co za tym idzie do podjęcia dalszych kroków na etapach rozwoju człowieka w różnych dziedzinach życia, jest uznanie bezwarunkowej miłości Boga (nawet psychologowie niewierzący podkreślają, że cechą dziecka jest duchowość, że ono wierzy w Absolut, w kogoś duchowego ponad ludźmi). Istnieją różne formy pomocy, począwszy od uświadomienia sobie problemu, nazwania swoich emocji, zranień i lęków, szukania i słuchania o prawidłowym funkcjonowaniu człowieka, poprzez podjęcie profesjonalnej terapii (praca z psychologiem indywidualna lub grupowa). Ważne jest też wsparcie i poczucie, że się nie jest samym (obecność i działanie w jakiejś wspólnotie: religijnej, społecznej, przyjacielskiej etc.).

Świat wartości zdaje się być pojęciem kluczowym w budowaniu codziennego życia z innymi ludźmi. Wszelkiego rodzaju dysfunkcje, zaburzenia, odstępstwa od normy w tej kwestii utrudniają, a czasem uniemożliwiają nie tylko rozwój, ale styl życia zgodny z pragnieniami, tęsknotami, marzeniami człowieka. Wówczas powstaje dysonans tego, co skryte jest głęboko w każdej osobie, a tego do czego człowiek jest zdolny. Dlatego tak ważny w rozwoju jest kierunek działań i ich cel. Wielokrotnie zdarza się, że dana osoba chciałaby żyć inaczej, budować lepszą rzeczywistość w domu, w pracy, ale nie potrafi. Tym bardziej warto podejmować nieustanny trud pracy nad sobą, poznawania prawdy o sobie, po to, aby móc być „rzemieślnikiem codzienności”, który buduje wokół siebie dobro. Istnieje w świecie ciągłość, wartości, które człowiek otrzymuje nie są tylko dane jemu samemu, ale są zadaniem. Na różnych etapach ludzkiego życia jest się tak uczniem, jak nauczycielem. „Młody ptak potrzebuje starego, by ten mu pokazał, jak rozłożyć skrzydła. Nie nauczy się inaczej. A młody po takiej lekcji leci już tam, dokąd chce... Ale jeśli relacja mistrz–uczeń była zdrowa, silna dobrem, to dowie się od starego, czy tam lecieć warto”¹⁶.

¹⁶ <http://gosc.pl/doc/983264.Szkola-latania> [dostęp: 29.03. 2018].

Bibliografia

Koźmińska I., Olszewska E., *Z dzieckiem w świat wartości*, Warszawa 2014.

Polok G., *W drodze do siebie*, Katowice 2010.

Polok G., *Rozwinąć skrzydła*, Wyd. 10, Katowice 2016.

Słownik języka polskiego (red. M. Szymczak) PWN, Warszawa 1989.

Szymik J., „Oto człowiek” – od Adama do Chrystusa. *Chrześcijańska antropologia jako korzeń i przyszłość Europy*, [w:] *Teologia: rozmowa o Bogu i człowieku*, Lublin 2008.

Tischner J., *Filozofia dramatu*, Wprowadzenie, Kraków 1998.

Strony internetowe

<http://gosc.pl/doc/983264.Szkola-latania>.

<http://lubimyczytac.pl/ksiazka/117993/o-wartosciach-normach-i-problemach-moralnych-wybor-tekstow-z-etyki-polskiej-dla-nauczycieli-i-uc>.

ROZDZIAŁ V

ASPEKTY ŚRODOWISKOWE I PRZESTRZENNE ROZWOJU ZRÓWNOWAŻONEGO

*Milena Stettner*¹

ŚRODOWISKO MIESZKANIOWE KOMUNALNYCH ZASOBÓW MIESZKANIOWYCH W JEDNYM Z NAJMNIJSZYCH MIAST DOLNEGO ŚLĄSKA

Streszczenie: Szczegółowa inwentaryzacja komunalnej zabudowy mieszkaniowej i ocena standardu zagospodarowania jako wstęp do próby stworzenia optymalnego modelu zagospodarowania komunalnych terenów mieszkaniowych w małych miastach do 10.000 mieszkańców, na przykładzie województwa dolnośląskiego. Stan obecny, kierunki polityki mieszkaniowej zdefiniowane przez lokalny samorząd oraz analiza ryzyka projektu to główne działania poruszane w artykule. Przykładowe miasto wzięte do analiz na potrzeby niniejszego artykułu to Wiązów – jedno z najmniejszych miast w województwie dolnośląskim.

Słowa kluczowe: polityka mieszkaniowa, inwentaryzacja urbanistyka, komunalne budownictwo mieszkaniowe.

HOUSING ENVIRONMENT OF MUNICIPAL HOUSING RESOURCES IN ONE OF THE SMALLEST TOWNS IN LOWER SILESIA

Abstract: Detailed inventory of municipal housing development and assessment of the development standard as a prelude to the attempt to create an optimal model for the development of municipal housing areas in small towns up to 10,000 inhabitants, on the example of the Lower Silesia Voivodship. Current status, directions of housing policy defined by the local government and risk analysis of the project are the main activities discussed in the article. An example of a town taken for analysis for the purposes of this article is Wiazow – one of the smallest towns in the Lower Silesia Voivodship.

Keywords: housing policy, urban inventory, communal housing development.

Introduction

I have been researching small towns in the Lower Silesian Voivodship since 2014: in terms of changes in spatial development, the impact of visual elements of the structure on the perception of residents, identity with a place or differentiation of development potentials.

¹ Od 2014 roku doktorantka Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej. Pisze dysertację pt.: „Kierunki przekształceń urbanistycznych zasobów mieszkaniowych w śródmieściach małych miast (do 10 tys. mieszkańców) na przykładzie województwa dolnośląskiego”, pod kierunkiem prof. dr hab. inż. arch. Roberta Masztalskiego. Laureatka ogólnopolskiego konkursu dla studentów i młodych pracowników nauki na prace naukowo-badawcze dotyczące rewitalizacji terenów zdegradowanych w roku 2013 (nagroda dodatkowa) i 2014 (nagroda główna).

Thanks to the findings of previous studies, seeing the need for residents in access to communal housing, the essence of improving the quality of municipal housing development and problems of local government with adapting the standard of real estate to current realities, I decided to try to create an optimal model for municipal housing development in downtown of small towns up to 10,000 residents. One of the stages of creating a model of housing development in accordance with sustainable development was a comprehensive analysis of the municipal housing stock and assessment of its conditions. The study involved 12 small towns up to 10,000 inhabitants, selected from all the small towns during the initial delimitation. This article will present the standard of multifamily housing (share of the commune in the ownership of buildings) in one of the smallest towns in the Lower Silesia Voivodship – Wiazow (about 2,000 inhabitants).

Table 1. Project risk analysis

Strengths	Weaknesses
- detailed spatial analysis in conjunction with the survey – the opinion of the residents, - questionnaire created from closed and open questions, - <i>mixed methods research</i> – research in a quantitative and qualitative approach, implemented in parallel, - 12 case studies, - cooperation with local government of towns, - preliminary study for all (54) small towns, comparison of indicators in cities with indicators in the voivodship and in Poland, - selection of towns with the largest potential based on preliminary statistical surveys	- different conditions of particular towns: proximity to the metropolis, population, state of economy, economic function of the town, human capital, - small plots of municipal real estate, - old municipal housing, - low budget for small municipalities, - scattered buildings (ownership of the commune) in the town structure
Opportunities	Threats
- increasing the spatial cohesion of the town, - strengthening the territorial community, - improve the conditions and quality of life in municipal buildings, - improving the image of communal property, - effective conduct of housing policy in small towns, - adaptation of European good practices to Polish realities, - grouping of towns depending on the conditions and adapt the model to the needs of the town	- lack of funds in the commune's budget for the implementation of the model, - lack the ability to adapt old buildings to modern standards

Source: Own study

Considering the essence of the idea and the importance of the problem, which is to create an optimal model for the development of municipal housing areas, a very important element of the study is the risk analysis of the project. Wiazow as one of the smallest towns of Lower Silesia, may have the biggest problems in meeting the conditions and adapting its possibilities to implement the model. Therefore, at this point it is worth paying

attention to the threats, but also the opportunities of this research project, which contributes to the sustainable development of the small town, and in particular its housing policy.

Standard of municipal buildings – reality and needs

The basic tasks of the commune include satisfying the collective needs of residents, including in the field of real estate management and the municipal housing stock². Residential resource of the commune, according to the Act of 21 June 2001 on the protection of tenants' rights, housing stock of the commune and amending the Civil Code, are: "premises owned by commune or municipal private persons or commercial companies established with the participation of municipalities, with the exception of social housing associations as well as premises owned by these entities"³. The housing stock of the commune, apart from premises rented for an indefinite period, distinguishes social premises, which, in accordance with the above-mentioned act, should be understood as: "premises habitable due to the equipment and technical condition, the area of rooms per tenant's household member can't be less than 5 m², and in the case of a single household 10 m², where the premises can be of a reduced standard"⁴. Residential resource of the commune is financed from the commune budget, while social housing can also be co-financed from the state budget. Multi-family housing buildings, which are part of the commune's resources, usually have a lowered standard. Most of them are tenement houses erected at the end of World War II or large-panel blocks built during socialism. Lack of access to basic technical infrastructure networks, reduced technical condition, small backyards and flats around 40-50 m² are the basic features of municipal housing development. In some cases municipalities wanting to provide the poorest inhabitants with social housing adapt barracks, post-industrial buildings or other low-standard facilities to the function of social housing⁵. This means that the low standard of development and undeveloped small backyards, without places for establishing interpersonal contacts, deepen the poor quality of life of the poorest inhabitants, which is lower for other reasons.

Comprehensive revitalization of municipal housing resources, in accordance with the idea of sustainable development, could contribute to improving the standard of living of residents. Urban and architectural transformations increase the attractiveness of space, both aesthetically and functionally, and by improving the social relations of the local population. Remedial actions in the semi-private zone – inside the quarters, which is the biggest problem in the case of communal housing, can lead to the demolition of annexes, the introduction of green areas, recreation, the network of internal roads, and thus increase social relations. Thermal insulation, which is missing in most buildings in Wiazow, also gives the opportunity to change the aesthetics of space by changing the colours of buildings. Changes on the outside, combined with a change in the structure of flats "are aimed at visual linking of flats with the external environment, which gives the residents a sense of se-

² Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz. U. z 2017 r. poz. 1875, 2232., <http://prawo.sejm.gov.pl>.

³ Ustawa z dnia 21 czerwca 2001 r. o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego, Dz. U. z 2016 r. poz. 1610 z późn. zm., <http://prawo.sejm.gov.pl>.

⁴ Ustawa z dnia 21 czerwca 2001 r. o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego, Dz. U. z 2016 r. poz. 1610 z późn. zm., <http://prawo.sejm.gov.pl>.

⁵ Thiel M., Zaniewska H., *Mieszkania socjalne i społeczne w Polsce oraz w wybranych krajach europejskich. Dostępność i standard.*, [Social and low-cost dwellings in Poland and in selected european countries. Availability and standards.], Problemy Rozwoju Miast, Instytut Rozwoju Miast, nr 3, Kraków 2007, p. 35-48.

curity”⁶. A sense of security, territoriality and identity can lead to deeper affiliation and care for communal property. Municipalities don't invest in municipal and social premises, also due to numerous acts of vandalism, destruction of communal property by the residents themselves. The sense of territoriality that can be achieved through revitalization activities can give the desired effect of “socio-economic development combined with environmental balance”⁷ in the area of communal housing development, i.e. its sustainable development. Involving the public in creating neighbourhood spaces (gardens, playgrounds) will give them a sense of ownership that they don't have because of the lack of rights to real estate. Comprehensive remedial actions, both in the spatial and social spheres are the best solution for this type of construction and residents⁸.

A human in a housing environment

Small town is a small spatial structure and the people who know each other well. The housing environment of a small town is a combination of public space – usually in the downtown – with private spaces between a low multi-family housing development. A small-town society can count on the comfort of privacy, not like in big cities. The combination of the function of work, housing and rest in the town satisfies basic social needs⁹. Feeling satisfaction from your own housing environment and identity with the place is the result of good space management while maintaining the needs of residents, in accordance with the idea of sustainable development. The quality of the housing environment is affected by many aspects: good transport links, low intensity of buildings, separated neighbourhood space, and access to basic services, which in small towns with a little commitment from local government and appropriate funds can easily be provided. The division of the urban structure into public, semi-private and private spaces provides the basis for creating a community and establishing neighbourhood contacts. For every inhabitant of multifamily housing the most important is knowing the nearest neighbours, and thus a sense of security in a healthy housing environment¹⁰. „An inhabitant establishes spatial relations with the surroundings which can be briefly defined as what is outside spaces, what is in between concerning spaces between individual complexes, and what is inside which is personified by an internal social spaces helping children and adults to become acquainted with each other while using a common area”¹¹.

⁶ Rybka A., Walicka-Góral B., *Rewitalizacja komunalnych zasobów mieszkaniowych [Revitalisation of municipal housing resources]*, Czasopismo techniczne, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, 6-A, Z. 14, Kraków 2010, p. 163-165.

⁷ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz. U. z 2017 r. poz. 519 z późn. zm., <http://prawo.sejm.gov.pl>.

⁸ Rybka A., Walicka-Góral B., *Rewitalizacja komunalnych zasobów mieszkaniowych [Revitalisation of municipal housing resources]*, Czasopismo techniczne, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, 6-A, Z. 14, Kraków 2010, p. 163-165.

⁹ Kobylarczyk J., *Dlaczego warto mieszkać w małym mieście? [Why living in a small town is worthwhile?]*, Środowisko Mieszkaniowe, nr 3, Kraków 2005, p. 126.

¹⁰ Borucińska-Bieńkowska H., *Człowiek jako twórca i odbiorca środowiska mieszkaniowego*, Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych. T. 4B, Lublin 2008, p. 39-43.

¹¹ Schneider-Skalska G., *Funkcje i formy przestrzeni społecznej [Functions and Forms of Social Space]*, Środowisko mieszkaniowe, nr 10, Kraków 2012, p. 7. [w:] Schneider-Skalska G., *Zrównoważone środowisko mieszkaniowe. Społeczne-oszczędne-piękne*. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2012, p. 91.

The housing policy of Wiazow

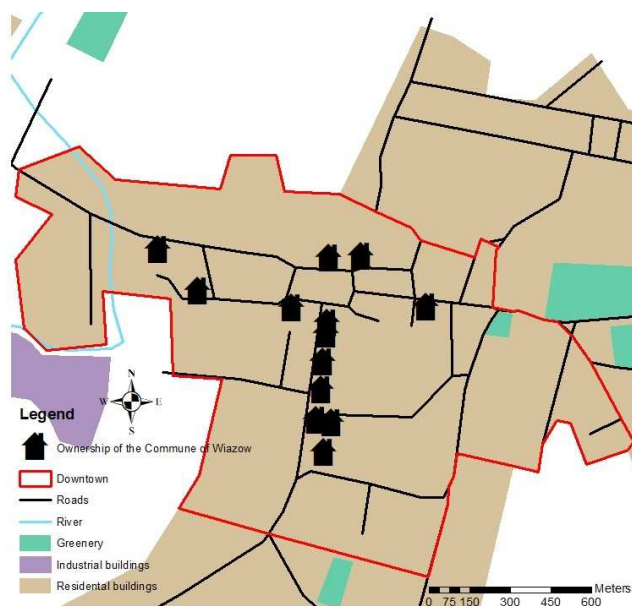
In 2016, the Town Council and the Commune of Wiazow adopted a resolution on the implementation of the Multi-Year Residential Housing Resources Program of the Wiazow Commune for the years 2016-2020¹², in which it defined the most important directions of transformation in the management of municipal property. The Commune of Wiazow in the downtown has 21 apartments, including 2 social flats. The remaining part – 10 social housing – is located outside the downtown and in the villages near Wiazow. In its assumptions, the commune plans to maintain the stock of 12 social housing as a necessary base to meet the housing needs of the poorest inhabitants. Municipalities don't practice lowering rents in social housing, only co-financing from a separate budget pool¹³, for which they plan to allocate 14,000 PLN in 2018. In addition to maintaining the number of 12 social housing, in each subsequent year – thanks to favourable conditions for the sale of apartments for existing tenants – the Municipality is planning to sell 2, 3 flats per year. The local government assumes that only the poorest and the elderly will be left in the commune's apartments – unfortunately, the worst standard – which can't afford to buy the flat. The improvement of technical condition of municipal buildings is to take place systematically and include comprehensive modernization of one building per year. The plan doesn't assume improvement in the development of building plots and the quality of backyards.

The standard of municipal housing resources t in downtown of Wiazow

Wiazow is a small town located in the eastern part of the Lower Silesia Voivodship, between Strzelin and Brzeg, at a distance of about 40 km from Wrocław. It is one of the smallest towns in Lower Silesia. The seat of the urban-rural commune, which has about 2,000 inhabitants. In the housing stock of the commune there are only 2 buildings in 100% of the commune's property, located outside the downtown. The remaining part of the resource is only a share in the ownership of buildings, in which the municipality – in the downtown area – has 21 apartments. Photographic inventory and assessment of the technical condition of the buildings and the method of plot development is shown in the table below. The largest part of the development is located in the vicinity of the Old Town Square, which in Wiazow plays the role of a bus stop, a place of trade and social life. The town is so small that the whole life of the residents is concentrated on the Old Town Square. The specificity of town development and the behaviour of residents, taking into account the difficult access by public transport to larger cities, are similar to the village.

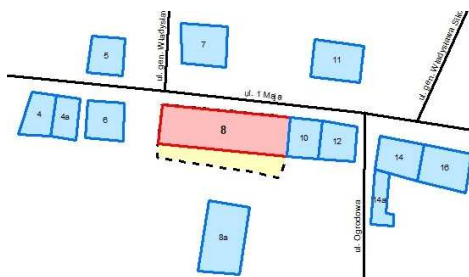
¹² Uchwała nr XV/137/2016 Rady Miasta i Gminy Wiązów z dnia 4 marca 2016 roku w sprawie przyjęcia Wieloletniego Programu Gospodarowania Mieszkaniowym Zasobem Gminy Wiązów na lata 2016-2020., <http://bip.wiazow.madkom.pl>

¹³ Zarządzenie nr 143/2017 BMiG Wiązów z dnia 14.11.2017 r. w sprawie przyjęcia projektu uchwały budżetowej MiG Wiązów na 2018 rok., <http://bip.wiazow.madkom.pl>.

Picture 1. Functional and spatial structure of the town of Wiazow. Source: Own study.

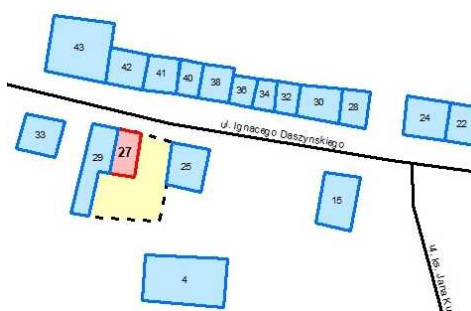
The standard of multi-family residential housing is weak, generalizing, the technical condition can be assessed as medium. Buildings require insulation, façade and roof improvement, and in some of them, replacement of windows and doors. Building plots are undeveloped and mostly very small. Their use is usually parking and unmanaged greenery. In some cases, there are gardens and storage rooms in front of the building. None of the buildings has a place for children to play or rest for older people. In most cases, stairs lead to the building's entrance door, which excludes giving a communal flat to a disabled person. Out of all 13 properties, only 5 create building complexes, which may facilitate the future development and creation of common backyards for residents.

Picture 2. Location of the analyzed building.

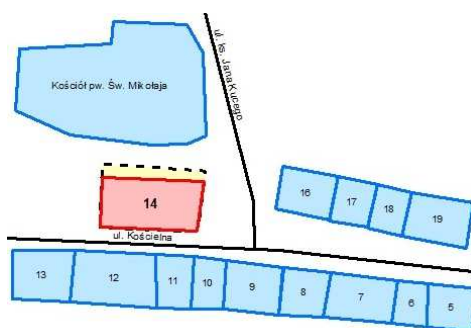
Photo 1. Building on the street 1 Maja 8.

Picture 3. Location of the analyzed building.

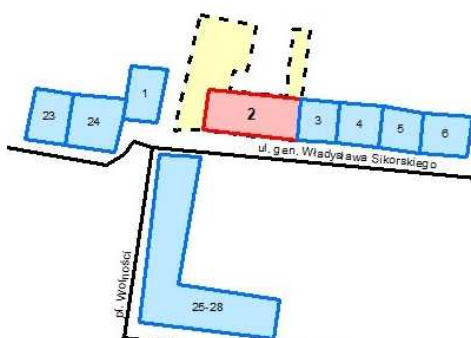
Photo 2. Building on the street Daszynskiego 27.

Picture 4. Location of the analyzed building.

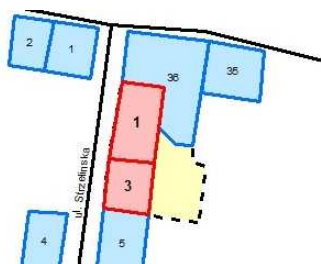
Photo 3. Building on the street Koscielna 14.

Picture 5. Location of the analyzed building.

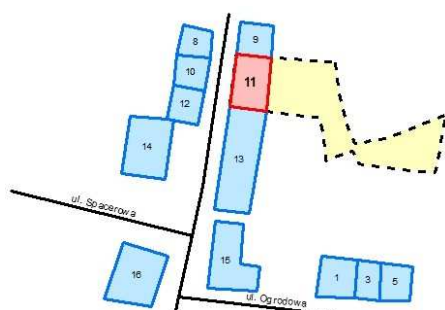
Photo 4. Building on the street Sikorskiego 2.

Picture 6. Location of the analyzed buildings.

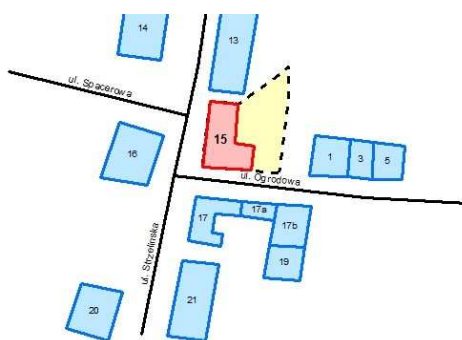
Photo 5. Building on the street Strzelinska 1, 3.

Picture 7. Location of the analyzed building.

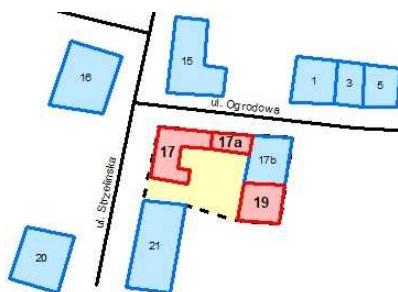
Photo 6. Building on the street Strzelinska 11.

Picture 8. Location of the analyzed building.

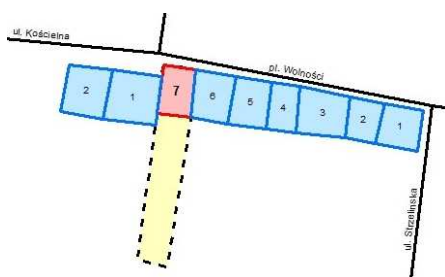
Photo 7. Building on the street Strzelinska 15.

Picture 9. Location of the analyzed buildings.

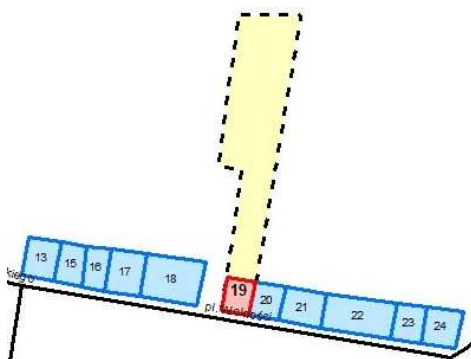
Photo 8. Building on the street Strzelinska 17, 17a, 19.

Picture 10. Location of the analyzed building.

Photo 9. Building on the square Wolności 7.

Picture 11. Location of the analyzed building.

Photo 10. Building on the square Wolności 19.

Photo 11. Old town square.

Table 2. Property assessment of the Commune of Wiazow.

	address of the analysed building	monument	area of the building plot	distance to the centre	technical condition	way of using and developing the building plot
1	1-go Maja 8	yes	400 m ²	200 m	good	good
2	Daszynskiego 27	yes	350 m ²	250 m	bad	good
3	Koscielna 14	no	400 m ²	250 m	bad	bad
4	Sikorskiego 2	no	450 m ²	100 m	bad	bad
5	Strzelinskiego 1	no	150 m ²	150 m	good	good
6	Strzelinska 3	no	150 m ²	150 m	good	good
7	Strzelinskiego 11	no	1150 m ²	200 m	good	bad
8	Strzelinska 15	no	700 m ²	250 m	good	good
9	Strzelinska 17, 17a	no	400 m ²	300 m	good	good
10	Strzelinska 19	no	200 m ²	300 m	good	good
11	Wolnosci 7	yes	450 m ²	50 m	bad	bad
12	Wolnosci 19	yes	1000 m ²	50 m	good	good

Source: Own study.

Summary

In the assumptions, the housing policy of the commune of Wiazow, tries to protect the quantitative stock of social housing and sets directions for the long-term modernization of all buildings. Regarding the municipal resource – apartments rented for an indefinite period – the commune conducts a policy of getting rid of residential premises for the benefit of existing tenants, offering them good sales conditions. The standard of the municipal

housing stock in Wiazow differs from today's standards and requires corrective actions, both in the technical, spatial and social spheres. An attempt to create an optimal model for the development of municipal housing areas, as a comprehensive recovery plan for each small town, is an opportunity and can be an indication for local governments when creating long-term programs for managing municipal property. The stage of detailed land inventory and risk analysis of the project showed that the model can give many opportunities to change the situation of the poorest residents of municipal housing, but as part of the implementation, we will have to face a lot of weaknesses presented by the smallest municipalities in Poland.

Bibliography:

- Borucińska-Bieńkowska H., *Człowiek jako twórca i odbiorca środowiska mieszkaniowego*, Tekka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych. T. 4B, Lublin 2008, p. 39-43.
- Kobyłarczyk J., *Dlaczego warto mieszkać w małym mieście? [Why living in a small town is worthwhile?]*, *Środowisko Mieszkaniowe*, nr 3, Kraków 2005, p. 126.
- Rybka A., Walicka-Góral B., *Rewitalizacja komunalnych zasobów mieszkaniowych [Revitalisation of municipal housing resources]*, Czasopismo techniczne, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, 6-A, Z. 14, Kraków 2010, p. 163-165.
- Schneider-Skalska G., *Funkcje i formy przestrzeni społecznej [Functions and Forms of Social Space]*, *Środowisko mieszkaniowe*, nr 10, Kraków 2012, p. 7. [w:] Schneider-Skalska G., *Zrównoważone środowisko mieszkaniowe. Społeczne-oszczędne-piękne*. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2012, p. 91.
- Thiel M., Zaniewska H., *Mieszkania socjalne i społeczne w Polsce oraz w wybranych krajach europejskich. Dostępność i standard., [Social and low-cost dwellings in Poland and in selected european countries. Availability and standards.]* Problemy Rozwoju Miast, Instytut Rozwoju Miast, nr 3, Kraków 2007, p. 35-48.
- Uchwała nr XV/137/2016 Rady Miasta i Gminy Wiązów z dnia 4 marca 2016 roku w sprawie przyjęcia Wieloletniego Programu Gospodarowania Mieszkaniowym Zasobem Gminy Wiązów na lata 2016-2020., <http://bip.wiazow.madkom.pl>.
- Ustawa z dnia 21 czerwca 2001 r. o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego, Dz. U. z 2016 r. poz. 1610 z późn. zm., <http://prawo.sejm.gov.pl>.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz. U. z 2017 r. poz. 1875, 2232., <http://prawo.sejm.gov.pl>.
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz. U. z 2017 r. poz. 519 z późn. zm., <http://prawo.sejm.gov.pl>.
- Zarządzenie nr 143/2017 BMiG Wiązów z dnia 14.11.2017 r. w sprawie przyjęcia projektu uchwały budżetowej MiG Wiązów na 2018 rok., <http://bip.wiazow.madkom.pl>.

Wiesław Sztumski¹

NIEODPOWIEDZIALNY ROZWÓJ WIELKICH MIAST

Abstrakt. Artykuł zawiera refleksję Autora na temat rozwoju wielkich miast z punktu widzenia sozologii miasta. Zdaniem autora, ich rozwój nie spełnia wymogów rozwoju odpowiedzialnego. Dokonuje się raczej w sposób nieodpowiedzialny, chociaż w pewnym zakresie zrównoważony i trwały. Liczą się względy ekonomiczne i technologiczne, a nie ekologiczne ani społeczne, a tym bardziej ludzkie (dobro pojedynczego mieszkańca). Liczne przykłady przytoczone w artykule potwierdzają tę tezę. Postępu urbanizacji, a w szczególności rozbudowy megamiast i dalszego ich zaludniania, nie sposób uniknąć, ograniczyć ani spowolnić. Ale można i trzeba bardziej zadbać o dobro ich mieszkańców. Ta troska powinna być podstawą przy podejmowaniu decyzji przez tych, od których zależą losy wielkich miast i życie ich mieszkańców.

Słowa kluczowe: rozwój odpowiedzialny, urbanizacja, sozologia miasta, megamiasta.

IRRESPONSIBLE DEVELOPMENT OF BIG CITIES

Summary. The article contains the author's reflection on the development of large cities from the point of view of the city's sozology. According to the author, their development does not meet the requirements of responsible development. It is done in an irresponsible way, although to a certain extent it has the characteristics of sustainable and durable development. This is because economic and technological reasons are decisive, not ecological, social and the more human ones (good of an individual inhabitant). Numerous examples cited in the article confirm this thesis. It is impossible to avoid, reduce or slow down the progress of urbanization, and in particular the further development of megacities – their extension and populations' growth. However, one can and must take more care for the well-being of their inhabitants. People who decide about the fate of cities and their residents should have in mind this care.

Keywords: responsible development, urbanization, city sozology, megacity.

Rozwój odpowiedzialny

Różni się on od rozwoju zrównoważonego i trwałego. W rozwoju zrównoważonym elementy systemu rozwijają się tak, żeby w kolejnych fazach pozostawały w stanie równowagi dynamicznej, co powinno, ale nie musi, skutkować utrzymywaniem się systemu w równowadze przez cały czas. Rozwój trwały to taki, który dokonuje się nieustannie w systemie

¹ dr hab., em. prof. nadzw. Uniwersytetu Śląskiego, fizyk-teoretyk i filozof. Wieloletni kierownik zakładów filozofii w AGH, PCz i UŚ. W swoich pracach badawczych zajmuje się problemami filozofii przyrodznawstwa, nauki, pracy, techniki, edukologii i współczesnego środowiska życia człowieka. Twórca nowych subdziedzin filozofii środowiska – environmentalizmu filozoficznego i sozofilozofii oraz ekologii wiary, ekologii ciszy i ekologii przestrzeni społecznej. Autor ok. 450 publikacji (monografii, artykułów itp.) w różnych językach i czasopismach krajowych i zagranicznych. Uczestniczył czynnie w ok. 190 kongresach i konferencjach krajowych i zagranicznych, międzynarodowych i światowych.

w ciągu całego czasu jego istnienia. Może być częściowo albo w całości zrównoważony lub nie. Rozumie się go również jako rozwój samopodtrzymujący się (*sustainable development*, ekorozwój), w czasie którego każda poprzednia faza ma stwarzać warunki dla następnych faz rozwoju systemu. Natomiast rozwój odpowiedzialny jest rezultatem działań człowieka, który kontroluje procesy rozwojowe za pomocą kryterium systemowego² oraz w poczuciu obowiązku zapewnienia gatunkowi ludzkiemu jak najdłuższego przetrwania na Ziemi w wyniku rozwoju trwałego, zrównoważonego lub innych jego form³. Jedną z form rozwoju odpowiedzialnego jest „wzrost inteligentny”, który na razie ma zastosowanie głównie w gospodarce i urbanistyce. W pierwszym wypadku chodzi o rozwój gospodarczy realizowany dzięki innowacjom i wiedzy. W miejsce dawnej sentencji „*Pieniądz wprawia świat w ruch*” pojawiła się nowa „*Wiedza wprawia świat w ruch*”⁴. W drugim wypadku chodzi o takie planowanie przestrzeni miejskiej, by mieszkańcom miast stwarzać optymalne warunki rekreacji, transportu oraz logistyki centrów administracyjnych, handlowych, usługowych, zdrowia, rekreacji itd. Jego efektem jest koncepcja modelu *smart*, oparta na skomputeryzowanym sterowaniu sieciami energetycznymi, ciepłowniczymi i sieciami komunikacji, transportu, łączności i wodociągów. Nie należy jednak przeceniać tego modelu, ze względu na możliwość powstania chaosu w wyniku naturalnych i sztucznie wywoływanych awarii, np. przez hakerów⁵. Warunkiem koniecznym, ale niewystarczającym, dla rozwoju odpowiedzialnego i „wzrostu inteligentnego” jest maksymalna racjonalizacja działań gospodarczych i wzrost odpowiedzialności. Niestety, mimo postępującej skolaryzacji, irracjonalność stale przeważa nad racjonalnością, głupota nad mądrością⁶, a ludzie są coraz mniej odpowiedzialni⁷. W związku z tym rozwój miast dokonuje się wciąż nieodpowiedzialnie.

Rozbudowa miast

Dawniej miasta rozbudowywały wraz z postępem industrializacji i zaludniały się dzięki exodusowi ludności wiejskiej, która zaspokajała popyt na rosnącą siłę roboczą w miastach. Rozbudowa miast nie stwarzała większych problemów, bo wolnych terenów pod zabudowę było pod dostatkiem. Nikt nie przejmował się też zaludnianiem miast. Toteż w dziewiętnastym i dwudziestym wieku (najbardziej w drugiej jego połowie) miasta rozbudowywały się bujnie, lecz w zasadzie chaotycznie i bezplanowo. Powstawały ogromne zakłady przemysłowe (kombinaty) w miastach lub na ich obrzeżach, wzrastała liczba mieszkańców⁸ i koncentracja różnych instytucji. Obecnie rozbudowa miast oraz wzrost liczby ich

² Na kryterium systemowe składają się kryteria ekonomiczne, społeczne, środowiskowe, zdrowotne, bezpieczeństwa, technologiczne itd.

³ Zob. W. Sztumski, *Responsible Development and Durable Development*, w: „*Problemy Ekorozwoju – Problems Of Sustainable Development*”, 2018, vol.13, no 1.

⁴ R. Freund, *Das Kapital in den Köpfen*, w: „*working@office*” 04/2017, s. 32-33.

⁵ Zob. J. Ph. Bornbach, *Vernetzte Welt. Moderne Technologien machen Städte lebenswerter, aber auch anfälliger*, <http://www.wissenschaft-online.de/artikel/1035613&z=859070>; [data dostępu: 09.06.2010].

⁶ Może kiedyś modną będzie sentencja „*Mądrość wprawia świat w ruch*”, chociaż nadzieja na to jest nikła, bo szybko postępuje masowa głupota. Badania C. M. Cippoli potwierdziły, że w każdej zbiorowości ludzi znajduje się tyle samo głupich, przeciętnie ok. 80%. (Zob. C. M. Cippola, *The Basic Laws of Human Stupidity*, w: „*Whole Earth Review*”. Spring 1987) Teraz jest ich na świecie ok. 5, 6 mld, ale w miarę postępu cywilizacji będzie więcej. (Zob. S. Connor, *Human intelligence peaked thousands of years ago and we've been on an intellectual and emotional decline*, [w:] „*The Independent*”, 12.1.2012)

⁷ Zob. W. Sztumski, *Erozja odpowiedzialności*, [w:] „*Sprawy Nauki*”, Nr 2, 2012

⁸ Np. w Krakowie po zbudowaniu Nowej Huty w ciągu czterech lat liczba ich podwoiła się.

mieszkańców spowodowane są nie tyle napływem ludzi ze wsi⁹, co migracją ludności z mniejszych miast oraz różnych regionów i krajów oraz w wyniku włączania do miast suburbiów. Miasta są wciąż nienasycone i atrakcyjne - im większe miasto, tym bardziej przyciąga inwestorów, turystów i ludzi z zewnątrz, na których czekają miejsca pracy, lepsze warunki życia i rozrywki. Z tej racji nadal będzie utrzymywać się trend migracji do miast¹⁰. Wprawdzie terenów pod zabudowę ubywa, ale kompensuje się to zabudową wielokondygnacyjną i „blokowiskami”. W efekcie przyspieszonej rozbudowy miasta przekształcają się w molochy (metropolie, megamiasta i aglomeracje) w sposób niekontrolowany, a więc nieodpowiedzialny¹¹.

Nieodpowiedzialna rozbudowa miast stwarza wiele problemów związanych z następującymi zjawiskami:

- Uszczuplanie terenów rolniczych i rekreacyjnych. (Konieczność wyżywienia spodziewanych wkrótce 9 mld ludzi na świecie nie pozwala na redukcję terenów rolniczych. Z ok. 800 mln ha powierzchni nadających się pod uprawy i do wypasu zwierząt hodowlanych wykorzystuje się już około 85%, a wydajności plonów z hektara nie da się znacznie zwiększać. Potrzebne są też tereny zielone, dostarczające tlen i zapewniające rekreację.¹²)
- Zagrożenia ekologiczne.
 - Środowiska przyrodniczego. (Degradacja środowiska wielkomiejskiego postępuje w wyniku rosnącego stężenia toksyn, pyłów, smogu itp. wskutek tego pogarsza się zdrowie fizyczne i psychiczne mieszkańców. Coraz więcej ich zapada na alergie, choroby układu oddechowego i krążeniowego oraz na depresję.)
 - Środowiska społecznego. (Do degradacji tego środowiska przyczynia się przede wszystkim nadmierna kondensacja ludzi i obiektów na małych terenach.¹³ W dużych zbiorowiskach ludzi zmniejsza się bezpieczeństwo jednostki. Jest ono odwrotnie proporcjonalne do liczebności grupy, w której się przebywa. Im większa gromada ludzi, tym większe ryzyko zagrożenia ze strony innych ludzi, większe poczucie osamotnienia i mniejsza rozpoznawalność jednostek, tzn. większa anonimowość i bezkarność. Proporcjonalnie do zagęszczenia ludzi narasta wrogość i agresja. Dlatego ze wzrostem liczby mieszkańców rośnie przestępczość¹⁴ i patologia społeczna – rozwój rynku narkotykowego, prostytucji i chorób wenerycznych.
- Trudność zarządzania i dysfunkcjonalność. (Miasto ma spełniać podstawowe funkcje: zapewniać swoim mieszkańcom pracę, mieszkanie, dostęp do przyrody różnego rodzaju

⁹ Nadal uznaje się za prawdziwe średniowieczne powiedzenie: „Powietrze wiejskie czyni człowieka posiadaczem, a miejskie człowiekiem wolnym”.

¹⁰ Zob. M. Schneider, *Post Oil-City. Die Stadt von morgen*, München, (Hrsg. Verein für ökologische Kommunikation, e. V) 2011

¹¹ W 2017 roku było 28 miast z ponad 10 milionami mieszkańców (w tym 12 ponad 20-milionowych). A w ciągu kilkunastu lat ma ich być jeszcze więcej. W tych mega miastach jest ok. 450 mln ludzi (6% populacji świata), a w 2030 roku będzie ich ok. 680 mln (9%). Np. za 50 lat Tokio (32,5 mln) podwoi swoją liczbę mieszkańców. W miastach żyje już ponad 50% ludności świata, a w 2050 r. będzie żyć 70%, a w krajach wysoce technicyzowanych - 85%.

¹² Tereny przydatne do upraw i rekreacji zmniejszają się drastycznie nie tylko w wyniku powiększania się obszarów miejskich, ale także wskutek rozwoju przemysłu, centrów logistycznych oraz infrastruktury komunikacyjnej.

¹³ Np. w Kairze gęstość zaludnienia wynosi 37 tys. osób na 1 km² (27 osób na 1 m²), tzn. jeden człowiek jest oddalony od drugiego średnio o 25 cm, a minimalny dystans prywatności wynosi przeciętnie 16 cm.

¹⁴ Wyjątkiem od tej reguły jest Tokio, które uznaje się za najbezpieczniejsze miasto.

usługi, rozrywkę i wypoczynek. Tymczasem większe zakłady pracy, osiedla mieszkaniowe oraz centra handlowe i logistyczne buduje się na peryferiach. Centra zajmują zbiorowiska biurowców, banków i hoteli. Sprawność zarządzania miastami zmniejsza się w miarę ich rozrostu. Specjaliści podają wartości krytyczne liczby mieszkańców miast, „granice bólu”, których przekroczenie powoduje dezorganizację funkcjonowania miast. Występuje ona przede wszystkim w infrastrukturze komunikacyjnej: słynne korki na drogach i chaos komunikacyjny. Mimo to „granice bólu” są przekraczane [w miastach europejskich wskutek przyjmowania nadmiernej liczby tzw. uchodźców z Afryki i Bliskiego Wschodu]. A oprócz tego niektórzy urbaniści twierdzą, że o wielkości miasta nie decyduje jego „pojemność” ani „limit obciążenia”, tylko ludzie, którzy chcą w nich zamieszkać. Przyczyną dysfunkcjonalności miast jest zbieganie się w nich wielu czynników destabilizacji. Tak więc, wielkim miastom grozi zapaść w sferze zarządzania¹⁵.)

- Zniewolenie. (Zniewolenie mieszkańców wielkich miast rośnie wraz z redukcją indywidualnej przestrzeni życiowej. Człowiek, jak inne istoty żywe, wymaga odpowiedniego terytorium, z którego tylko on może korzystać. Przebywanie w nim daje poczucie wolności, prywatności i bezpieczeństwa. Wzrastająca gęstość zaludnienia w miastach redukuje tę przestrzeń nawet poniżej wartości krytycznej. Mieszkańców miast coraz bardziej zniewalają również ograniczenia natury prawno-porządkowej i kulturowo-obyczajowej, których przestrzeganie zapewnia jakikolwiek ład.)
- Kompleks niższości i zagubienie. (Pojawia się to tam, gdzie przeważa wysoka i rozległa zabudowa, która przygniata człowieka. Przebywając wśród wysokich budynków, szerokich arterii i ogromnych placów, człowiek uświadamia sobie swoją małość i odczuwa przygnębienie. Znajdując się na wielkich przestrzeniach miast, czuje się wprawdzie wolnym, ale też zagubionym i osamotnionym. Odczuwa to każdy, kto znalazł się w tłumie, na ruchliwych ulicach, w ogromnych centrach handlowych, komunikacyjnych i rozrywkowych. Wysoka i rozległa zabudowa narusza też naturalną harmonię między geometrycznymi wymiarami człowieka i obiektami w jego otoczeniu. To wszystko pogarsza samopoczucie i niekorzystnie odbija się na psychice ludzi. O wiele więcej chorých psychicznie jest w miastach niż we wsiach.)
- Utrata tożsamości. (Postępuje ona w wyniku masowej i globalnej migracji z różnych regionów kraju i z zagranicy do wielkich miast, które z różnych powodów są szczególnie atrakcyjne. Napływ migrantów, zwłaszcza cudzoziemców, sprawia, że wielkie miasta stają się wielokulturowe, wielojęzyczne¹⁶, wielowyznaniowe i charakteryzują się wielością obyczajów, mód, stylów życia i nawyków. To nadaje im pewien koloryt, ale jednocześnie powoduje osłabienie tożsamości ich mieszkańców i samych miast. W wyniku procesów globalizacyjnych mieszkańcy miast są mniej zasiedziali niż dawniej, kiedy np. wiele pokoleń mieszkało w jednym mieście i nawet w tym samym domu. Dawnej ludność miasta była w wysokim stopniu przywiązana do niego i homogeniczna. Niechętnie opuszczała je. Teraz jest niejednorodna i dynamiczna - przypomina plazmę. Mieszkańcy i infrastruktura miast coraz szybciej i bardziej turbulentnie zmieniają się i mieszają. W efekcie materialna tożsamość miasta ustępuje miejsca funkcjonalnej; jego istotę stanowi układ funkcji, jakie spełnia, a nie elementy rzeczowe, np. budynki, ludzie itp. Dawniej te elementy były bardziej stabilne, a funkcje miasta zmieniały się w niewielkim stopniu. Dlatego tożsamość miasta była materialna i funkcjonalna. Szyb-

¹⁵ Zob. F. Krass, *EU Commerce. Business Development in the European Union*, Köln 2009.

¹⁶ Np. w Toronto rozmawia się ok. 120 językami.

kie zmiany miejsca zamieszkania skutkują rozluźnieniem więzi z miastem i nieutożsamianiem się z nim.)

- Monotonia i znużenie architektoniczne. (Wskutek standardowej zabudowy miasta upodabiają się do siebie i stają się coraz mniej rozróżnialne. Wszędzie spotyka się podobne układy i style architektoniczne. Na jedną modłę buduje się centra finansowe, administracyjne handlowe, kulturalne i rekreacyjne. Dawniej każde miasto miało w sobie coś specyficznego i niepowtarzalnego, „ducha miasta”: gwarę, przyzwyczajenia, koloryt, jedyne w swoim rodzaju budowle, restauracje, hotele, zakątki i sposób bycia. Dziś tylko gdzieśgdzie można go znaleźć. Opanowanie miast przez koncerny finansowe i usługowe oraz budowa standardowych obiektów architektonicznych ujednoliciło zabudowę miejską. Gdziekolwiek by się nie pojechało, wszędzie widzi się to samo. To wywołuje znużenie pejzażem urbanistycznym i znużenie architektoniczne u mieszkańców oraz turystów. Zaletą ujednolicania miast jest m.in. to, że w każdym z nich czuje się, jak u siebie w domu.)
- Podziały wewnątrz miast i między miastami. (Z różnych powodów w miastach tworzą się podziały wewnętrzne między wyodrębnionymi i grodzonymi dzielnicami, osiedlami i kompleksami budynków mieszkalnych - getta luksusu i nędzy. A rozbudowa megamiast stwarza podziały i sprzeczności między miastami wielkimi i bogatszymi a małymi i biednymi.)
- Dysonans architektoniczny. Polega on na pomieszaniu stylów i rodzajów zabudowy w małych przestrzeniach miejskich. W bezpośrednim sąsiedztwie niskich budynków z epoki gotyku, renesansu czy baroku stoją supernowoczesne wieżowce ze szkła i metalu. Jest to naprawdę widok szokujący i nie do zniesienia dla ludzi estetycznie uwrażliwionych. Innym problemem jest stawianie nowych, zazwyczaj wielopiętrowych budynków w sąsiedztwie wcześniej postawionych niskich. Zastniają one widok mieszkańcom niskich domów, co również jest jednym z czynników powodujących wzrost odczucia zniewolenia w przestrzeni publicznej. Do dysonansu architektonicznego przyczynia się też tendencja do coraz gęstszej zabudowy wolnych jeszcze terenów miejskich.)
- Zakłócenie naturalnej homeostazy w miastach. (Rozrastające się miasta zakłócają równowagę między mieszkańcami i ich środowiskiem naturalnym. Przestrzenna rozbudowa miast i gęstniejąca zabudowa ich powoduje przewagę sztuczności nad naturalnością. Po pierwsze, naturalne tereny zielone znikają wskutek zajmowania ich przez budynki oraz infrastrukturę miejską [bruk, asfalt]. Po drugie, coraz powszechniej stosuje się sztuczne materiały budowlane [cement, aluminium szkło, plastyki], zamiast tradycyjnych, naturalnych [cegła, glina, drewno]. Nie pomogą sztucznie zakładane ogrody na balkonach i dachach ani sadzenie sztucznych trawników, drzew i parków – one wciąż będą „bezduszną zielenią”).

Wnioski

Terańsze wielkie miasta liczące ponad 5 mln mieszkańców będą nadal powstawać i rozrastać się, zaludniać i przekształcać z megamiast (*mega-cities*) liczących od 5 do 10 mln mieszkańców w miasta 20-milionowe (*hyper-cities*) i 50-milionowe (*giga-cities*). Przewiduje się, że w 2050 r. będzie już dziewięć gigamiast¹⁷. W wyniku globalizacji

¹⁷ Delhi (90, 52 mln mieszkańców), Bombaj (85,18 mln), Kanton (68 mln), Pekin (66,65 mln), Szanghaj (65 mln), Lagos (60 mln), Dhaka (80 mln), Kalkuta (55 mln) i Dżakarta (52 mln). (Zob. J. Kwass, *Metropoliten der Zukunft...*, <http://www.metropoliten-der-zukunft.com/>; data dostępu 25.02.2018.)

i transmigracji będziemy żyć w erze meta-miast¹⁸ i nie tyle w „globalnej wiosce”, co w „globalnym wielkim mieście”.

Nieodpowiedzialny rozwój megamiast kwalifikuje się jako „katastrofę urbanistyczną”. Jednak nic nie zahamuje go, gdyż do nich należy przyszłość. Ale mając na uwadze dobro mieszkańców, można i trzeba, jak tylko się da, uczynić ten rozwój odpowiedzialnym i zrównoważonym. Miasta - elementy środowiska społecznego - powinny podlegać ochronie, jak inne jego elementy w ramach sozologii miasta, którą trzeba rozwijać i upowszechniać jako nową subdziedzinę sozologii systemowej¹⁹. Ochrona miast przed degradacją, a ich mieszkańców przed negatywnymi zjawiskami towarzyszącymi urbanizacji, jest ważnym wyzwaniem adresowanym nie tylko do architektów i urbanistów, ale również do innych specjalistów, przede wszystkim z dziedziny ekologii, socjologii, zarządzania, ekonomii, planowania, medycyny, psychologii i estetyki oraz – co ważne – do decydentów. Miasta mają być nie tylko „mądre” czy „inteligentne”, ale przede wszystkim przyjazne dla ludzi. Konieczna jest ich humanizacja, a w jej ramach troska o sferę duchowości miast i duchowość mieszkańców.²⁰

Bibliografia

- Cippola C. M., *The Basic Laws of Human Stupidity*, w: „Whole Earth Review”, Spring 1987.
- Connor S., *Human intelligence peaked thousands of years ago and we've been on an intellectual and emotional decline*, [w:] „The Independent”, 12.1.2012.
- Dołęga J. M., *Koncepcja sozologii systemowej*, Wyd. UKSW, Warszawa 2001.
- Krass F., *EU Commerce. Business Development in the European Union*, Köln 2009.
- Freund R., *Das Kapital in den Köpfen*, w: „working@office” 04/2017, s. 32-33.
- Schneider M., *Post Oil-City. Die Stadt von morgen*, München, (Hrsg. Verein für ökologische Kommunikation, e. V) 2011.
- Sztumski W., *A New look at humans and the city in the context of sustainable development and globalization*, w: „Dialogue and Universalism”, Vol. XI, No. 1-2, 2001.
- Sztumski W., *Erozja odpowiedzialności*, w: „Sprawy Nauki”, Nr 2, 2012
- Sztumski W., *Człowiek wobec środowiska. Propedeutyka sozofilozofii*, Wyd. WSL, Częstochowa 2012.
- Sztumski W., *Responsible Development and Durable Development*, w: „Problemy Ekorozwoju – Problems Of Sustainable Development”, 2018, vol.13, no 1.
- Strony internetowe:**
- Bornbach J. Ph., *Vernetzte Welt. Moderne Technologien machen Städte lebenswerter, aber auch anfälliger*, http://www.wissenschaft-online.de/artikel/1035613&_z=859070; data dostępu: 09.06.2010.

¹⁸ Niedawno badacze z ONZ wprowadzili termin „meta city” (meta-miasto lub nad-miasto), by lepiej opisywać przyszłość miast. Nazwę „mega miasto” wprowadziło ONZ w latach 70-tych ub. wieku.

¹⁹ Szerzej na temat sozologii systemowej zob. 1) W. Sztumski, *Człowiek wobec środowiska. Propedeutyka sozofilozofii*, Wyd. Wyższej Szkoły Lingwistycznej, Częstochowa 2012; 2) J. M. Dołęga, *Koncepcja sozologii systemowej*, Wyd. UKSW, Warszawa 2001.

²⁰ Na mój wniosek dodano do Deklaracji uczestników Światowego Kongresu Architektów w Neapolu „*Humans and the City. Towards a Human and Sustainable Development*” w 2000 r. postulat o ważności wymiaru duchowego miasta. (Zob. W. Sztumski, *A New look at humans and the city in the context of sustainable development and globalization*, [w:] „Dialogue and Universalism”, Vol. XI, No. 1-2, 2001).

Kwass J., *Metropolen der Zukunft*., <http://www.metropolen-der-zukunft.com>; data dostępu:
25.02.2018.

Jacek Wilk-Jakubowski¹

WYBRANE ZAGDANIENIA DOTYCZĄCE PROPAGACJI FAL ELEKTROMAGNETYCZNYCH

Streszczenie: W artykule przeanalizowano wybrane zjawiska dotyczące propagacji fal elektromagnetycznych, ze szczególnym uwzględnieniem zjawisk związanych z tłem jonizacji w strefie jonów atmosfery ziemskiej. W tym zakresie można wyodrębnić przede wszystkim: absorpcję dewiacyjną i niedewiacyjną, zjawisko magnetoptyczne Faradaya, zjawisko Dopplera, dyspersję, zmianę kierunku nadejścia fali i opóźnienie grupowe.

Słowa kluczowe: absorpcja jonosferyczna, zjawisko magnetoptyczne Faradaya, zjawisko Dopplera, dyspersja, zmiana kierunku nadejścia fali, opóźnienie grupowe

SELECTED DATA CONCERNING THE ELECTROMAGNETIC WAVES PROPAGATION

Abstract: This article discusses the different effects concerning the electromagnetic waves propagation in the ionized part of Earth's upper atmosphere (the ionosphere as the layer of ions), with particular focus on effects connected with the ionization background, such as: anomalous deviation absorption, normal deviation absorption, Faraday rotation, Doppler effect, dispersion, the change in the wave arrival, group delay.

Keywords: ionospheric absorption, Faraday rotation, Doppler effect, dispersion, the change in the wave arrival, group delay

Wstęp

Najczęściej fale elektromagnetyczne, podobnie jak światło słoneczne są falą płaską, której natężenie pola elektrycznego i magnetycznego zmienia się z czasem. Zasadniczo przyjmuje się, że promieniowanie optyczne (podlegające prawom optyki) zawiera fale elektromagnetyczne w zakresie długości od 100 nm do 1 mm (obejmuje zakres podczerwieni, światła widzialnego i ultrafioletu). W rzeczywistości oprócz promieniowania widzialnego promieniowanie elektromagnetyczne obejmuje także: fale radiowe, fale mikrofalowe, promieniowanie podczerwone, promieniowanie ultrafioletowe, promieniowanie rentgenowskie oraz promieniowanie gamma. Fale radiowe, podobnie jak fale mikrofalowe są powszechnie

¹ Reprezentuje nauki techniczne w dyscyplinie naukowej Telekomunikacja o specjalności telekomunikacja, teleinformatyka, transmisja danych, przetwarzanie sygnałów. Na Politechnice Świętokrzyskiej ukończył zarówno studia magisterskie w 2009 roku (na kierunku Elektrotechnika), jak i studia doktoranckie w 2013 roku (w dyscyplinie naukowej Elektrotechnika). Autor wielu publikacji naukowych (w tym monografii, rozdziałów w monografiach, jak również licznych artykułów) w których podejmuje szeroko rozumianą tematykę ICT (dotyczącą m.in. optymalizacji systemów zarządzania kryzysowego i transmisji danych w przypadku wystąpienia niekorzystnych zjawisk, w tym klęsk żywiołowych). Uczestnik wielu konferencji krajowych i zagranicznych.

stosowane w systemach telekomunikacyjnych (wytwór zamierzony)². Ich źródłem mogą być także naturalne źródła szumów o podłożu ziemskim i pozaziemskim, jak również źródła sztuczne, będące niezamierzonym wytworem człowieka³. Na rysunku 1 zilustrowano mapę mentalną przedstawiającą skojarzenia studentów z promieniowaniem widzialnym. Najczęściej światło kojarzy się z promieniowaniem elektromagnetycznym, optyką, Słońcem, promieniowaniem termicznym (ciepłym) oraz falą. Typowe skojarzenia ze światłem dotyczą na ogół fizycznych właściwości światła. Obejmują one m.in. zjawiska i obiekty wytwarzające światło (zarówno naturalne źródła promieniowania, jak i sztuczne).

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie wybranych zagadnień związanych z rozchodzeniem się fal radiowych, ze szczególnym uwzględnieniem propagacji fal mikrofalowych stosowanych w łączności satelitarnej oraz wpływu mechanizmów zachodzących w jonosferze ziemskiej na propagację fal radiowych (w szczególności najważniejszych zjawisk powodowanych przez tło jonizacji).

Korpuskularno-falowa natura światła

Sir Izaak Newton uważany jest za piewce korpuskularnej teorii światła. W praktyce energia fotonu uzależniona jest od długości fali. Zaobserwowanie zjawiska dyfrakcji i interferencji przyczyniło się do ogłoszenia w 1867 roku teorii fal elektromagnetycznych, potwierdzającej założenia Huygensa z 1690 roku. Heinrich Hertz w 1887 roku wygenerował i poddał detekcji fale o częstotliwości z zakresu VHF. Wówczas uświadomiono sobie, że światło jest falą elektromagnetyczną (stanowi widzialną część promieniowania elektromagnetycznego). Rozwój nauki w XX wieku zaowocował ogłoszeniem teorii korpuskularno-falowej, według której promieniowanie widzialne ma dwójaki charakter (może być postrzegane zarówno jako zbiór cząstek – fotonów, jak również jako fala). Odkrycia te doprowadziły do opracowania metod porozumiewania się na odległość.

Propagacja fal w atmosferze ziemskiej

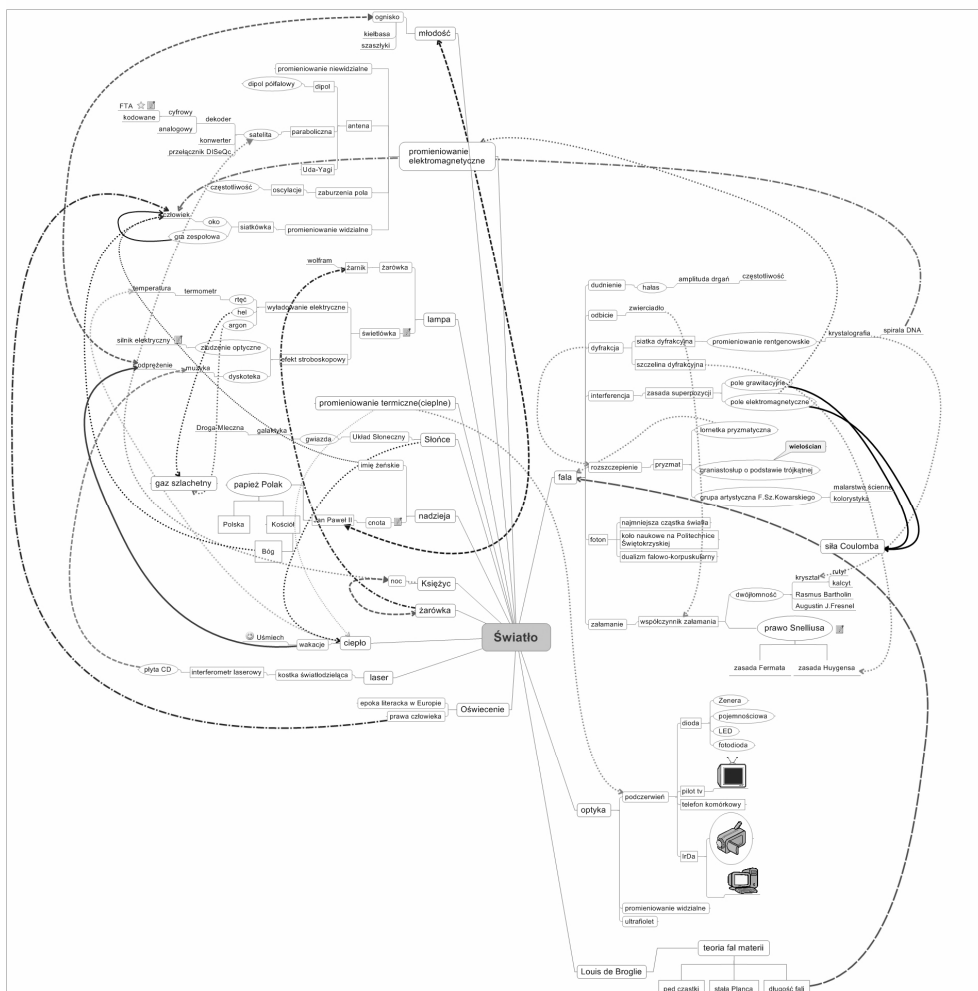
Atmosfera ziemska stanowi powłokę gazową otaczającą kulę ziemską. Skład atmosfery zmienia się wraz z wysokością, przy czym kolejne warstwy atmosfery wyznaczone są poprzez wzrost lub spadek temperatury⁴. W przypadku fal radiowych w łączności satelitarnej istotne znaczenie mają zwłaszcza dwa obszary atmosfery ziemskiej – troposfera i jonosfera⁵.

² I. A. Glover, P. M. Grant, *Digital communications*, Prentice Hall, Dorchester 2010; S. Haykin, *Digital communication systems*, John Wiley & Sons, Chichester 2011.

³ J. Ł. Wilk, *Naturalne źródła szumów w transmisji satelitarnej*, [w:] Rola Informatyki w Naukach Ekonomicznych i Społecznych. Innowacje i implikacje interdyscyplinarne, (red.) T. Grabiński, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlowej im. B. Markowskiego w Kielcach, t. II, Kielce 2010.

⁴ A. Woś, *Meteorologia dla geografów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997; J. Zwoździak, A. Zwoździak, A. Szczurek, *Meteorologia w ochronie atmosfery*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1998.

⁵ L. J. Ippolito, *Satellite communications. Systems engineering. Atmospheric effects, satellite link design and system performance*, John Wiley & Sons, Chichester 2008; Y. Jo Kenneth, *Satellite communications network design and analysis*, Artech House, Norwood 2011.

Rys. 1. Mapa mentalna skojarzeń ze światłem.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów studenckich.

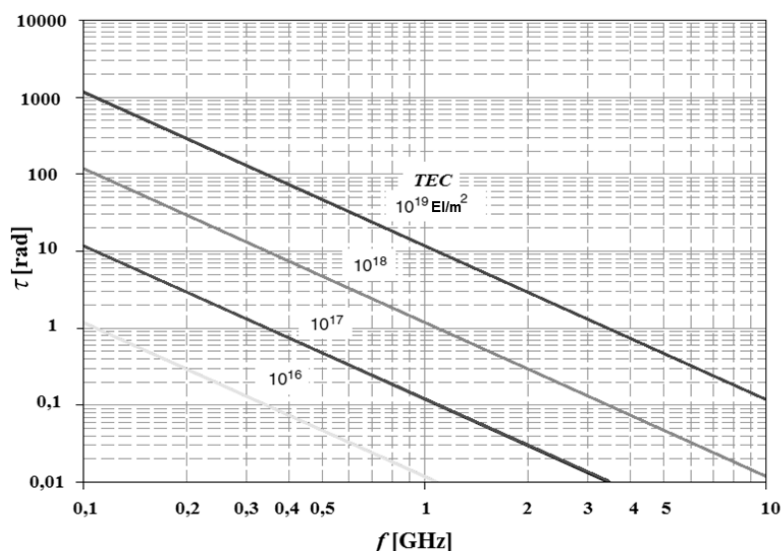
W pierwszej z nich zachodzą zjawiska meteorologiczne, uwidaczniające się zmianami wilgotności, temperatury oraz ciśnienia atmosferycznego. W jonosferze (strefie jonów z promieniowania słonecznego) znajdują się cząsteczki posiadające ładunek elektryczny⁶. Influencja Słońca i Księżyca objawia się powstawaniem wirów i wiatru w jonosferze. Ponieważ kierunek rozchodzenia się fali uzależniony jest od koncentracji swobodnych elektronów, w warstwie tej może występować zjawisko rozpraszania lub odbijania fal docierających z powierzchni Ziemi. Ponieważ w przypadku rzeczywistego środowiska propagacyjnego fale rozchodzą się w ośrodku niejednorodnym, o stratnym charakterze, na

⁶ Oprócz promieniowania słonecznego źródłem jonizacji może być promieniowanie kosmiczne oraz pył kosmiczny kontaktujący z atmosferą ziemską.

ich propagację wpływa dyfrakcja⁷. Innym zjawiskiem jest refrakcja, objawiająca się zmianą kierunku propagacji fali na granicy dwóch ośrodków⁸. Fala radiowa może ulec także odbiciu od warstwy jonosfery. Warunkiem koniecznym propagacji transjonosferycznej jest odpowiednia wartość częstotliwości, zwykle większa niż 30 MHz. Zakłada się, że zakres częstotliwości odpowiednich do wykorzystania na potrzeby radiokomunikacji satelitarnej zawiera się w przedziale od 1 GHz do 10 GHz, co odpowiada II oknu kosmiczemu⁹.

Zjawiska związane z tłem jonizacji w jonosferze ziemskiej

Rozchodzenie się fal elektromagnetycznych zostanie przedstawione w oparciu o najważniejsze zjawiska związane z tłem jonizacji w jonosferze ziemskiej.

* Dla średniej wartości natężenia pola magnetycznego Ziemi $B_s = 5 \cdot 10^{21} \frac{\text{A}}{\text{m}}$.

Rys. 2. Kąt skręcenia płaszczyzny polaryzacji τ w funkcji częstotliwości fali*.

Źródło: Opracowanie własne, na podstawie: ITU-R Rec. P. 531-11, *Ionospheric propagation data and prediction methods required for the design of satellite services and systems*, Genewa 2012, <http://www.itu.int/rec/R-REC-P.531-11-201202-I/en>

Propagację fal radiowych w jonosferze oprócz refrakcji oraz niejednorodności (nie-regularności wzdłuż ścieżek rozchodzenia się fal radiowych), skutkujących powstawaniem fluktuacji amplitudy i fazy fali (scyntyłacje jonosferyczne), warunkują zjawiska związane

⁷ B. R. Elbert, *Introduction to satellite communication*, Artech House, Norwood 1987; B. R. Elbert, *Satellite communication applications handbook*, Artech House, Norwood 2004.

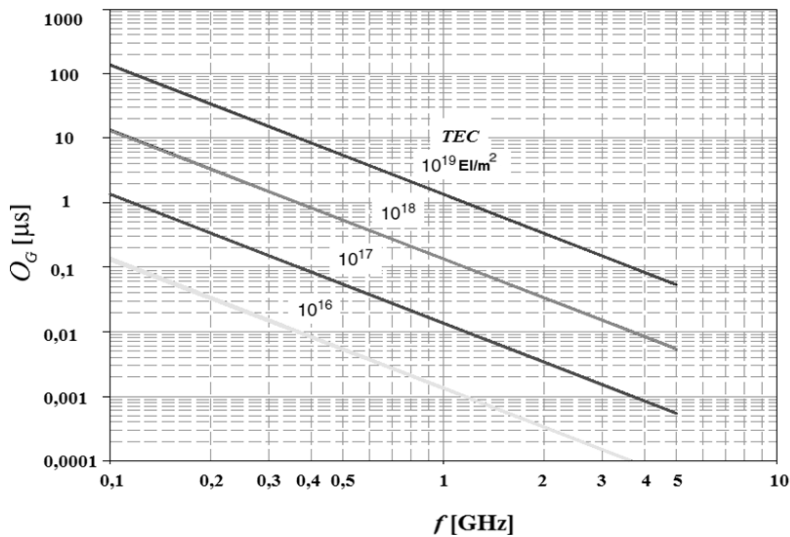
⁸ J. Wilk-Jakubowski, *Refrakcja fal radiowych w jonosferze ziemskiej*, „Autobusy: technika, eksploatacja, systemy transportowe” 2017, Z. 6.

⁹ J. Ł. Wilk, *Prawne uregulowania dotyczące klasyfikacji fal elektromagnetycznych*, „TTS. Technika Transportu Szynowego” 2015, Z. 12; A. Karwowski, *Systemy łączności satelitarnej stałej*, [w:] *Systemy radiokomunikacji satelitarnej*, (red.) L. Knoch, Wydawnictwa Komunikacji i Łączności, Warszawa 1980.

z tłem jonizacji¹⁰. Tło jonizacji opisuje się w oparciu o koncentrację elektronów na drodze rozchodzenia się fali radiowej. Wywołuje ono wiele zjawisk, spośród których najważniejsze to: absorpcja, zjawisko magnetoptyczne Faradaya, zjawisko Dopplera, dyspersja, zmiana kierunku nadejścia fali oraz opóźnienie grupowe. Ponieważ na mechanizm propagacji fal radiowych spośród zjawisk związanych z tłem jonizacji największy wpływ mają: rotacja Faradaya, opóźnienie grupowe i dyspersja, zjawiska te zostaną poniżej opisane.

Rotacja Faradaya oddziałuje przede wszystkim na rozchodzenie się fal radiowych w zakresie *VHF* i *UHF*. Na skutek oddziaływania pola magnetycznego Ziemi, podczas propagacji transjonosferycznej płaszczyzna polaryzacji fal wychodzących z jonosfery ulega skręceniu o kąt zależny od: częstotliwości fali radiowej, gęstości elektronowej w jonosferze oraz strumienia pola magnetycznego Ziemi (rys. 2). Zjawisko magnetoptyczne Faradaya odgrywa bardzo ważną rolę w systemach stosujących ortogonalne polaryzacje. Minimalizacja wpływu rotacji Faradaya możliwa jest poprzez ręczną korektę kąta nachylenia polaryzacji anteny naziemnej.

Kolejnym zjawiskiem powodowanym przez tło jonizacji jest opóźnienie grupowe, zwane również opóźnieniem propagacyjnym (rys. 3). Skutkuje ono zmniejszeniem prędkości fali radiowej wskutek obecności wolnych elektronów na ścieżce propagacji. Wymiar zjawiska zależy od częstotliwości fali oraz koncentracji elektronów. W praktyce opóźnienie grupowe opisuje opóźnienie sygnału zmodulowanego o nieskończenie małej szerokości pasma. Zjawisko to ma niekorzystny wpływ zwłaszcza dla systemów GPS oraz TDMA. Konsekwencją opóźnienia propagacyjnego jest rozmycie nadawanych impulsów, przez co wyższe składowe częstotliwości docierają wcześniej do anteny.

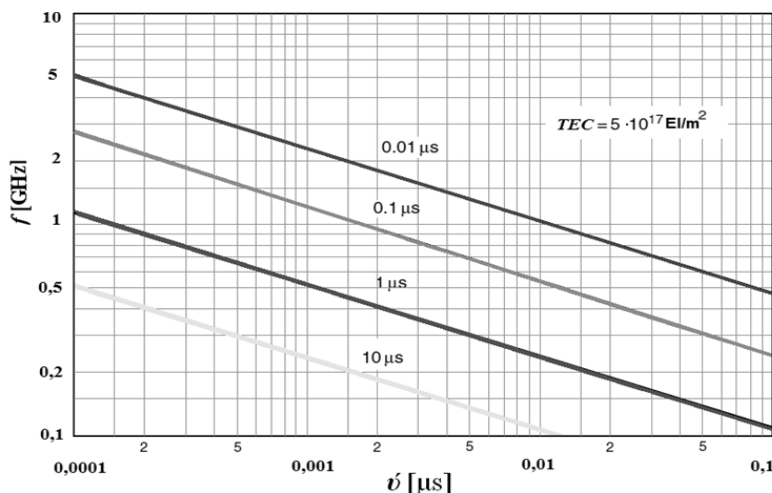

Rys. 3. Opóźnienie grupowe O_G w jonosferze ziemskiej w funkcji częstotliwości fali.

Źródło: Opracowanie własne, na podstawie: ITU-R Rec. P. 531-11, *Ionospheric propagation data...*

¹⁰ M. V. Tinin, S. I. Knizhin, *On radio wave propagation in multiscale randomly inhomogeneous ionosphere*, "Progress In Electromagnetics Research Symposium - Spring (PIERS)" 2017.

Dyspersja jest następstwem różnicy czasów opóźnienia górnej i dolnej częstotliwości sygnału ν , która zależy od gęstości elektronowej na drodze transmisji fali radiowej (rys. 4). Wartość opóźnienia zmniejsza się wraz ze zwiększeniem częstotliwości fali oraz czasu trwania impulsu.

Rys. 4. Różnica czasów opóźnienia górnej i dolnej częstotliwości sygnału w funkcji częstotliwości fali.

Źródło: Opracowanie własne, na podstawie: ITU-R Rec. P. 531-11, *Ionospheric propagation data...*

Wskutek dyspersji sygnały są zniekształcane, podlegając dystorsji, co uwidacznia się zwłaszcza w zakresie *UHF* i *VHF*.

Wnioski

Widmo promieniowania elektromagnetycznego obejmuje wiele zakresów częstotliwości, w ramach których fale wykazują różne właściwości. Ponieważ częstotliwości te są powszechnie stosowane w bezprzewodowych systemach łączności, przeprowadzenie analizy wpływu poszczególnych warstw atmosfery ziemskiej na rozchodzenie się fal radiowych jest niezwykle ważne dla zapewnienia poprawnego działania systemów łączności¹¹.

Fale radiowe są pochłaniane (podlegają absorpcji w stanowiących składniki powietrza gazach atmosferycznych), zaś ich propagacji towarzyszy wiele zjawisk, z których najważniejsze to: odbicie fali od powierzchni Ziemi, ugięcie fali nad powierzchnią Ziemi oraz załamanie fali w troposferze i jonosferze ziemskiej. Rozchodzeniu się fal w środowisku dyspersyjnym i niedyspersyjnym atmosfery ziemskiej towarzyszy wydłużenie ścieżki propagacji. W konsekwencji sygnały propagowane stycznie do powierzchni Ziemi ulegają

¹¹ Jako przykłady badań można wskazać prace prowadzone przez polskie instytuty badawcze, jak np.: J. W. Wroński, E. Wielowieyska, *Udostępnienie narzędzia informatycznego do prognozowania zasięgów stacji radiowych użytkowanych we współczesnych systemach radiokomunikacyjnych i radiodifuzyjnych w sieci korporacyjnej i w Internecie*, „Prace IŁ”, Nr 21300017, 01300017, 07300017, Wrocław 2007.

największemu tłumieniu, zaś rozchodzące się pionowo, pod dużymi kątami elewacji, są najmniej narażone na influencję klimatyczno-atmosferyczną. Z punktu widzenia łączności satelitarnej na propagację fal radiowych wpływają przede wszystkim dwie warstwy atmosfery ziemskiej (troposfera i jonosfera). Na rozchodzenie się fal radiowych o częstotliwości poniżej 3 GHz (10 cm) największy wpływ ma jonosfera ziemska, z kolei dla fal o częstotliwości powyżej 3 GHz stanowi ona warstwę prawie przezroczystą (za to ujawnia się niekorzystne oddziaływanie troposfery ziemskiej). Na propagację fal w jonosferze wpływają przede wszystkim – zależne od częstotliwości – zjawiska związane z tłem jonizacji (absorpcja, zjawisko magneto-optyczne Faradaya, zjawisko Dopplera, dyspersja, zmiana kierunku nadejścia fali i opóźnienie grupowe) oraz nieregularnościami wzdłuż ścieżki propagacji (scyntyllacje). Skutki wymienionych wyżej w jonosferze zjawisk maleją wraz ze zwiększeniem częstotliwości (uwidaczniają się wówczas absorpcyjne właściwości troposfery ziemskiej). Najistotniejszy wpływ na mechanizm propagacji w jonosferze mają: fluktuacje amplitudy i fazy fal radiowych (scyntyllacje), rotacja Faradaya (dla fal o częstotliwości do 3–4 GHz), opóźnienie grupowe i dyspersja. Pozostałe z wymienionych zjawisk: absorpcja jonosferyczna (dewiacyjna – anormalna zorzowa i anormalna rozbłyskowa oraz niedewiacyjna – normalna)¹², zmiana kąta nadejścia fali i efekt Dopplera – mają znacznie mniejszy wpływ na degradację sygnału w tej warstwie atmosfery i z tego względu ich analiza została pominięta. Przyjmuje się, że atmosfera ziemska nie wykazuje znacznego tłumienia w oknie częstotliwości do 6 GHz podczas poziomej propagacji fali radiowej (przypadek skrajnie niekorzystny). W przypadku pionowego rozchodzenia się sygnału okno rozszerza się nawet do 50 GHz. Dla fal radiowych o częstotliwości powyżej 6 GHz znaczny wpływ na tłumienie sygnału mają gazy atmosferyczne, zaś powyżej 10 GHz – opady deszczu.

Bibliografia:

- Elbert B. R., *Introduction to satellite communication*, Artech House, Norwood 1987.
- Elbert B. R., *Satellite communication applications handbook*, Artech House, Norwood 2004.
- Glover I. A., Grant P. M., *Digital communications*, Prentice Hall, Dorchester 2010.
- Haykin S., *Digital communication systems*, John Wiley & Sons, Chichester 2011.
- Ippolito L. J., *Satellite communications. Systems engineering. Atmospheric effects, satellite link design and system performance*, John Wiley & Sons, Chichester 2008.
- ITU-R Rec. P. 531-11, *Ionospheric propagation data and prediction methods required for the design of satellite services and systems*, Genewa 2012, <http://www.itu.int/rec/R-REC-P.531-11-201202-I/en>
- Jo Kenneth Y., *Satellite communications network design and analysis*, Artech House, Norwood 2011.
- Karwowski A., *Systemy łączności satelitarnej stałej*, [w:] *Systemy radiokomunikacji satelitarnej*, (red.) L. Knoch, Wydawnictwa Komunikacji i Łączności, Warszawa 1980.
- Tinin M. V., Knizhin S. I., *On radio wave propagation in multiscale randomly inhomogeneous ionosphere*, "Progress In Electromagnetics Research Symposium - Spring (PIERS)" 2017.

¹² Klasyfikację absorpcji Autor wprowadził do terminologii przedmiotu w: J. Ł. Wilk-Jakubowski, *Propagacja fal radiowych w łączności satelitarnej*, Wydawnictwo Politechniki Świętokrzyskiej, Kielce 2018 (w oczekiwaniu na publikację).

- Wilk-Jakubowski J., *Refrakcja fal radiowych w jonosferze ziemskiej*, „Autobusy: technika, eksploatacja, systemy transportowe” 2017, Z. 6.
- Wilk-Jakubowski J. Ł., *Propagacja fal radiowych w łączności satelitarnej*, Wydawnictwo Politechniki Świętokrzyskiej, Kielce 2018 (w oczekiwaniu na publikację).
- Wilk J. Ł., *Prawne uregulowania dotyczące klasyfikacji fal elektromagnetycznych*, „TTS. Technika Transportu Szynowego” 2015, Z. 12.
- Wilk J. Ł., *Naturalne źródła szumów w transmisji satelitarnej*, [w]: *Rola Informatyki w Naukach Ekonomicznych i Społecznych. Innowacje i implikacje interdyscyplinarne*, (red.) T. Grabiński, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlowej im. B. Markowskiego w Kielcach, t. II, Kielce 2010.
- Woś A., *Meteorologia dla geografów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
- Wroński J. W., Wielowieyska E., *Udostępnienie narzędzia informatycznego do prognozowania zasięgów stacji radiowych użytkowanych we współczesnych systemach radiokomunikacyjnych i radiodyfuzyjnych w sieci korporacyjnej i w Internecie*, „Prace IŁ”, Nr 21300017, 01300017, 07300017, Wrocław 2007.
- Zwoździak J., Zwoździak A., Szczurek A., *Meteorologia w ochronie atmosfery*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1998.

ROZDZIAŁ VI

СТАЛИЙ РОЗВИТОК – ПРОБЛЕМА ІНТЕРДИСЦИПЛІНАРНА

*Олександра Дудченко¹
Ксенія Пирин²*

НАЦІОНАЛЬНІ СТЕРЕОТИПИ ЯК ОСНОВНА ПРИЧИНА МІЖНАРОДНИХ ТА ЕТНОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ СУЧАСНОСТІ: ПРОБЛЕМА СТІЙКОГО РОЗВИТКУ В СВІТІ

STEROTYPY NARODOWE JAKO GŁÓWNA PRZYCZYNA KONFLIKTÓW MIĘDZYNARODOWYCH I ETNOPOLITYCHNYCH ORAZ JAKO PRZESZKODA DLA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU ŚWIATA

Abstrakt: Sociology and psychology of the conflict - although they are often studied, but probably not every individual, starting a struggle for territory or for the resources of the Earth, reflects the importance of contributing to the disappearance of civilization. Globalization must be consistent with the goals of sustainable development, after all they have all the elements that are needed to meet the needs of future generations. At the same time, the article discusses the main frontiers of ethnic conflicts - the same often their result - international conflict, which is not accepted, speaking about sustainable development of countries through the strategy of Sustainable Development Strategy.

Keywords: Sustainable Development Strategy, psychology of the conflict, resources of the Earth, struggle for territory, war.

Вступ

Загалом, сталий розвиток тісно пов'язаний з багатьма компонентами. Оскільки стійкий розвиток має багатосторонню основу, в цьому відношенні існують труднощі з виділенням чітких економічних, екологічних та соціальних складових, так як вони тісно пов'язані. Якщо розглядати питання сталого розвитку в кожному окремому

¹ Oleksandra Dudchenko, Wyższa Szkoła Bankowa, studentka II st., Zarządzanie.

W 2017 roku ukończyła Kirowogradski Narodowy Uniwersytet, otrzymała dyplom licencjacki. Teraz jest studentką Wyższej Szkoły Bankowej. Jej zainteresowaniami są: praktyczne zarządzanie zasobami ludzkimi, badanie konfliktów międzyludzkich i wdrażenie tej wiedzy w relacje międzyludzkie.

² Mgr Kseniia Pyryn, Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie, absolwentka kierunku: Zarządzanie przedsiębiorstwem w zintegrowanej Europie.

W 2010 roku ukończyła Kirowogradski Narodowy Uniwersytet, otrzymała dyplom licencjacki (Zarządzanie finansami). W roku 2011 zaczęła studiować w WSM. Obroniła tytuł magistra w 2013 roku. Głównymi zainteresowaniami są – rozwój społeczeństwa, gospodarka europejska, popularyzacja Strategii Rozwoju Zrównoważonego, stosunki polityczne krajów, analizowanie działań, mających na celu zachowanie stabilności i pokoju na świecie.

випадку, то зверніть увагу, що вони завжди містять всі (екологічні, соціальні, економічні) елементи сталого розвитку. Тому досягнення стійкості вимагає досягнення балансу між її елементами, що є дуже складним завданням.

Структура, функції, причини та механізм соціального конфлікту

Конфлікт є складним соціальним явищем, його елементи тісно співпрацюють між собою. Принаймні дві сторони беруть участь у конфлікті. Крім них, провокатори, прихильники, консультанти, посередники, тощо, можуть бути залучені до конфлікту. Конфлікт виникає лише за наявності предмета спору, який визначає область взаємодії її учасників. З цієї причини конфліктна зона дуже мобільна, вона може розширюватися та звужуватися. Кожен з учасників конфлікту має уявлення про всі обставини, які спровокували і супроводжували конфлікт. І це створює підстави для непорозумінь.³

Причини, мотиви конфліктів можуть бути необмеженими. Іноді вони відкриті, іноді приховані, свідомі або навпаки. Конфліктні мотиви визначаються цілями їх учасників. Як правило, вони політичні, економічні, культурні, психологічні та ін.

У конфліктній ситуації дії кожної з партій перешкоджають іншим досягти мети і оцінюються як ворожі. Найчастіше вони проявляються як:

- створення прямих чи непрямих перешкод для реалізації планів та намірів однієї зі сторін;
- невиконання іншою стороною своїх зобов'язань та домовленостей чи обіцянок;
- нанесення прямого чи непрямого збитку майну чи репутації;
- фізичне насильство;
- погрози та інші негативні засоби впливу;
- діяльність, яка принижує людську гідність та гідність соціальної спільноти.

Конфліктна поведінка має певні правила, стратегії та тактики. Основними принципами є координація сил, прагнення влучити в найбільш чутливі зони суперника, економія сили і часу, тощо. Тактика в конфліктних ситуаціях може бути жорсткою, нейтральною та м'якою.

На практиці це включає:

- фізичне насильство, яке спричиняє руйнування цінностей, блокування чужої діяльності, а іноді й вбивства;
- психологічне насильство (дискримінаційні заходи, негативна оцінка особистості, приниження, жорстокість тощо);
- захоплення та припинення діяльності предмету конфлікту - найчастіше це трапляється, коли сторони борються за матеріальний об'єкт;
- тиск (погрози, шантаж, компроміс, ультиматум);
- демонстраційні заходи (публічні заяви, скарги, спроби самогубства, голод, пікетування);⁴
- коаліційна тактика - проявляється у створенні відносин, розширенні можливостей протидії сторони-агресора;
- контракти - включає обмін товарами, обіцянки, вибачення та інше.

³ Ethnic T. Gurr 13. *Konflikt w polityce światowej* (Boulder, Colo): Westview, 1994.

⁴ А. Кривицька, *Етнічний антагонізм - лікування терпимістю* // Вече, - 2001. 9 №8.

Кожен конфлікт являє собою загрозу певним цінностям, інтересам суспільства, соціальним спільнотам, групам, індивідам, що стимулює спроби захищати різні, а іноді й неправильні методи, і це призводить до нового відновлення конфліктної ситуації.

Тому при їх вирішенні слід враховувати не тільки особливості конфлікту, особливості та інтереси сторін конфлікту, але, перш за все, причини, які викликали це.⁵

Поняття та причини етнічних конфліктів

Конфлікт, як соціальне явище, є продуктом специфічних соціальних та психологічних чинників, які враховуються в інтересах окремих соціальних утворень - учасників конфлікту. Це сукупність об'єктивних та суб'єктивних положень, які є результатом взаємодії різноманітних сподівань, що виникають у різних комбінаціях у різних сторін.

Конфлікт - складне багатовимірне явище. Як соціальне явище, воно зберігає тенденцію ускладнювати, відновлювати структуру та фактори, що його викликають. Різні типи конфліктів, взаємодій, доповнюють один одного, отримують нові функції. Це зумовлено динамізацією та складністю системи суспільних відносин. Конфлікти варіюються залежно від масштабу, типу, причин, наслідків, складу учасників, тривалості, методу розрахунку тощо.

Форми проявів визначаються соціально-економічними, етнічними, міжетнічними, політичними, ідеологічними, релігійними, сімейними, військовими, правовими, внутрішніми та іншими конфліктами.

Здебільшого етнічна ідентичність може бути зареєстрована та вивчена відповідно до етнічних стереотипів.

Етнічні стереотипи - нормалізовані, емоційно стійкі, багатогранні значення певного образу, або образ об'єкта, створений під впливом певної етнічної культури, важливий для членів певної етнічної спільноти.⁶

Використання терміну "етнічні стереотипи" можливе шляхом визначення умов, що існують в деяких етнічних спільнотах щодо будь-чого; вивчення власної етнічної групи; опис найбільш характерних рис даної етнічної спільноти. Етнічні стереотипи поєднують в собі спрощення сприйняття світу членами певної етнічної групи та сприяють збереженню етнічної ідентичності, поширенню та розвитку в часі та просторі.

Поняття *етнічного конфлікту* більшість вчених та політологів розуміють як протистояння з елементами насильства між групами людей, які живуть на одній території, але належать до різних етнічних груп. Тут націоналізм членів кожної групи може викликати етнічні конфлікти, якщо одна сторона виступає опозицією до іншої групи.

Багато дослідників вважають, що зростаюча глобалізація провокує міжнаціональні конфлікти і прояви націоналізму, тому що це призводить до культурних протиріч етнічних груп, часто релігійного характеру, які потребують захисту своєї

⁵ А. Лазутський, *Основні прояви та загрози тероризму в сучасних умовах*. А. Лазутський, О. Малько, А. Поляжаєв // Безпека життя, 2008. - № 7-8.

⁶ Картунов А., Б. Флінт, Маруховська А. *Недостатність певного типу суспільства не є вільною від етнічних переслідувань* // Вече. - 1998 рр. 9 №5. - С. 5.

ідентичності. Зокрема, М. Уотерс визначає глобалізацію як «результат розширення європейської культури по всьому світу через колонізацію.»⁷

Найбільш песимістично-налаштовані по відношенні до майбутнього впливу глобалізації на представників різних етнічних груп, є прихильники теорії конфлікту «зіткнення цивілізацій», запропонованої Б. Льюїс⁸, а популяризованою Самуелем Хантінгтоном. Її сторонники вважають, що конфлікт є проявом етнічних культурних відмінностей між різними товариствами. Такі конфлікти можуть виникнути в результаті глобалізації та модернізації, коли деякі групи краще адаптуються до нового середовища, і це натяк на ненависть з боку тих, хто з якоїсь причини не може це зробити.

Конфлікти такого типу часто розпочинаються на мікро- та макро рівнях. Наприклад, макрорівень визначає цілі країни, населення яких належить до різних груп відносно культури або, наприклад, релігії. Конкуруючи за вплив у військовій та економічній сферах, впливові місця в міжнародних організаціях та третіх країнах, вони намагаються встановити свої власні політичні та релігійні цінності. Хантінгтон зазначає, що таке протистояння може прийняти різні форми - від економічної конкуренції до етнічних конфліктів та етнічних чисток, що дуже часто зустрічається на прикладі ісламського світу.⁹

Хоча ще до теорії "зіткнення цивілізацій", а саме до 1977 р., американські вчені дійшли висновку, що етнічні відмінності є одним з найвагоміших джерел серйозних конфліктів всередині країни і призводять до військових конфліктів та воєн.

З кінця 1980-х років, після розпаду деяких авторитарних режимів, кількість випадків репресій та політичних переслідувань, також значно скоротилася етнічна дискримінація. З 1950р. число національних меншин, які отримали деякі переваги в результаті попередньої політики, спрямованої на компенсацію дискримінації цих осередків в минулому тільки у політичній сфері збільшилася в п'ять разів. Це відбувається внаслідок процесу демократизації та придушення сепаратистських воєн.

Більшість з демократій в світі визнали права національних меншин. Після закінчення практично всіх етнічних воєн колишні повстанці розширили свої політичні права та можливості. Погляди вчених, що займаються проблемами виникнення етнічних конфліктів можна розділити на три основні групи. Деякі дослідники віддають перевагу матеріальним аспектам (боротьба за ресурси, територія, контроль над економікою) та політичним (дискримінаційна політика, проблема безпеки) першопричинам. Інші вважають, що етнічні конфлікти створені в результаті дій очільників країни або для інших учасників конфлікту, з якихось інших причин зацікавлені ескалацією конфлікту.

Виходячи з думки останнього абзацу, слід підкреслити, що хоча причини етнічних конфліктів в кожному випадку називаються різними, однак ці конфлікти взаємопов'язані. Також можна звернути увагу на факт, що ескалація напруження у відносинах різних етнічних груп в іншому регіоні світу відслідковуються з певними проміжками часу (так звана хвиля етнічних конфліктів).

⁷ M. Waters, *Globalizacja*. London : Routledge, 1995. - R. 3.

⁸ Б. Льюїс, *Коріння мусульманської віри* // Атлантичний місячник. - 1990.- Вересень, 9 Р, 47 - 60.

⁹ С. Хантінгтон, *Зіткнення цивілізацій* // Поліс. - 1994. 9 №1. - С. 33 9 48.

Приклади етнополітичних конфліктів у сучасному світі

З глобальної кризи поширення тероризму та гібридних воєн наша колективна нездатність вирішувати конфлікти створює нові загрози та надзвичайні ситуації. Навіть у спокійному суспільстві політика страху веде до небезпечної поляризації та демагогії. Нещодавно обрані світові лідери, такі як Тереза Май та Дональд Трамп, налякали атаки та біженців до Європи, вибухнули війни в Сирії, Йємені, Африці та Іраку, триває затяжний конфлікт на Сході України, протидія Саудівській Аравії та Ірану, агресивна російська політика та загальний розвиток популізму і націоналізму в світі не можуть не непокоїти світову спільноту.

Після розпаду Радянського Союзу народи, які колись були однією, радянською спільнотою, почали існувати самостійно, індивідуально. Різні конфліктні ситуації погіршилися. Прикладом етнічного конфлікту на пострадянському просторі є ситуація в Нагорному Карабасі, де має місце зіткнення інтересів двох країн: Вірменії та Азербайджану. І ця ситуація далека від єдиної. Протистояння національних інтересів, в військових діях на території колишнього СРСР постраждали Чечня, Інгушетія, Грузія та інші країни. Навіть сьогоднішні відносини між Росією та Україною також можна розглядати як приклад етнічного конфлікту.¹⁰

Війна в Сирії викликала кризу біженців, далі голосування Брекзит, глибокі політичні та економічні наслідки якого видно вже давно, зросли ще в рази. Країни можуть стати більш ізольованими і орієнтованими на внутрішню політику, але немає миру та процвітання без особливого спільного управління світом.

1) Сирія та Ірак

Після майже шести років боїв, втративши пів мільйона загиблих і близько 12 мільйонів біженців, сирійський президент Башар аль-Асад, швидше за все, збереже владу. Але навіть за допомогою Ірану та Росії він не зможе припинити війну і повернути повний контроль над країною. Навіть якщо її вдасться перемогти, деякі інші радикальні групи можуть знову з'явитися на цих теренах, якщо проблеми, що лежать в основі адміністративного управління, не будуть вирішені. Сама «ісламська держава» виникла внаслідок подібної поразки в Іраку. Вона поширює ідеологію, яка мобілізує молодих людей у всьому світі та є загрозою далеко за межами Іраку та Сирії, про що свідчать нещодавні теракти в Стамбулі та Берліні.¹¹

2) Афганістан

Політична війна та нестабільність в Афганістані становлять серйозну загрозу для міжнародного миру та безпеки вже понад 15 років після того, як коаліційні сили під командуванням США вигнали талібів з влади. Сьогодні таліби набирають сил, мережа "Хаккані" відповідальна за напади у великих містах, а "Ісламська держава" провела низку нападів на шіїтських мусульман, посилюючи релігійне насильство. Кількість збройних зіткнень минулого року досягло найвищого рівня після інцидентів, зафіксованих у 2007 році, з великою кількістю жертв серед цивільного населення. Подальше ослаблення афганських сил безпеки зробить джихадистів відкри-

¹⁰ Лазутський А., *Основні прояви та загрози тероризму в сучасних умовах*. А. Лазутський, О. Малько, А. Поляжаєв // *Безпека життя*, 2008. - № 7-8

¹¹ <http://www.un.org>.

тими до дій. Вони можуть використовуватися регіональними та міжнародними групами бійців.¹²

3) Україна

У 2014 році країна втратила весь регіон Криму, який перебував під впливом Росії, а більшість інших двох областей перебували під пропагандою сил, неперевершених Україною. Території цих регіонів в більшості населені громадянами Росії.¹³ Після майже трьох років війни і близько 10 тисяч загиблих українських громадян і солдатів військове втручання Росії визначає всі аспекти політичного життя в Україні. Відокремлена конфліктом і паралізована корупцією, Україна рухається до ще більшої невизначеності. Росія, яка розпочала війну в 2014 році, фактично бере участь у виконанні двох своїх цілей в Україні: створення постійних проросійських політичних груп на сході України, а також нормалізації анексії Криму.¹⁴

4) Національна війна в Лівії

16 травня 2014 року генерал армії Лівії генерал Халіфа Хафтар оголосив і почав напад підконтрольних їм сил на ісламістські групи в Бенгазі. Війська напали на Генеральний національний конгрес, інші урядові будівлі. Вони виступили проти озброєних груп, лояльних до уряду. Військова криза в країні супроводжується політичними - у червні прем'єр-міністр був звільнений з посади. У липні дипломатичні місії різних країн, включаючи США, залишили країну. У серпні лівійський парламент перейшов до м. Тобрук з міркувань безпеки, 1 вересня депутати Палати представників на засіданні в Тобруці доручили Абдаллі Абдуррахманом ат-Тані як новому прем'єр-міністру сформувати уряд.¹⁵

5) Положення в Нагорному Карабасі

Ми в даний час зосереджуємось на конфлікті, який має дуже довгу історію. З давніх часів відбувалося протистояння Вірменії та Азербайджану щодо території, на якій розташований Нагорний Карабах. Частково ця ситуація дає відповідь на питання про те, коли і чому виникли етнічні конфлікти. Приклади численні, але це більш зрозуміло на пострадянському просторі. У грудні 1991 року населення Нагорного Карабаху висловила свою волю на референдумі про виведення з Азербайджану. Це стало причиною початку бойових дій. До цих пір Вірменія виступає за незалежність цієї території та захищає її інтереси, а Азербайджан наполягає на збереженні своєї територіальної цілісності.

6) Збройний конфлікт між Грузією та Південною Осетією

Наступний приклад етнічного конфлікту може бути використаний як приклад якщо ми повернемося до 2008 року. Основними його учасниками є Південна Осетія та Грузія. Початок конфлікту сходить до 1980-х років, коли Грузія почала проводити політику, спрямовану на незалежність. У результаті країна "посварилася" з представниками національних меншин, включаючи абхазів і осетин. В даний час

¹² <http://www.un.org>.

¹³ <http://www.eurointegration.com.ua>.

¹⁴ <http://icps.com.ua/>.

¹⁵ <http://www.un.org>.

Південна Осетія оголошена незалежною державою, і Грузія прагне поліпшити відносини з нею. Проте жодна з сторін не робить взаємних поступок для врегулювання конфлікту.

Таблиця 1. Активні збройні конфлікти та війни в 2014 році та оцінки втрат у них

Область	причина	опозиція	Роки/ довговічність	Найменше втрат, людей	Середня кількість втрат, кількість людей	Найбільша кількість втрат, людей
Європа: 4 країни (включаючи втручання)	1 - влада, 5 - за землею	Чотири організації, що проводяться ззовні	5 конфліктів почалися в 2014 році	4025	4566	5342
Азербайджан	Верхній Карабах (1991)	Нагорний Карабах проходить з боку Вірменії	2014	45	46	54
Україна	Влада (2014)	майдан	2014	87	87	106
Україна	Донецьк (2014 рік)	Донецька Народна Республіка (проводиться Російською Федерацією)	2014	1456	1 996	2,225
Україна	Луганськ (2014 рік)	Луганська Народна Республіка (проводиться Російською Федерацією)	2014	712	712	1027
Україна	Новороссія (2014)	Новоросія (проводиться Російською Федерацією)	2014	1558	1558	1635
Близький Схід: 19 країн (включаючи втручання)	5 - влада, 1 - земля	Всі організації є ісламістами	Три конфлікти почалися в 2014 році	16 182 (без Сирії)	70 205	72 204
Ірак	Влада (2004) (уряд підтримує Сполучені Штати, Австралію, Бахрейн, Бельгію, Канаду, Данію, Францію, Йорданію, Нідерланди, Саудівську Аравію,	Ісламська держава	2004-2014	12537	12 598	14 126

	Об'єднані Арабські Емірати, Великобританію)					
Сирія	Влада (2011)	Ісламська держава, Ахрар аль-Шам, Джайш аль-Муххадіден, Джунд аль-Акса, Ліва аль-Хакк, Ліва аль-Таухид, разом понад тисячу одиниць	2011-2014		53 948	53 948
Азія: 55 країн (включаючи інтервенції)	4- влада, 9 – землі, 1 - між країнами	Дві організації - комуністи, 13 - ісламісти	три конфлікти почалися в 2014 році	15 635	16 528	20 301
Афганістан	Орган влади (1979 р.) (Підтримка уряду від Міжнародних сил сприяння безпеці: Албанія, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Чеська Республіка, Данія, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Йорданія, Латвія, Литва, Люксембург, Македонія, Малайзія, Монголія, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Пакистан, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Південна Корея, Іспанія, Швеція, Тонга, Туречч-	таліби	1978-2014	11,520	12.311	15 675

	ина, Україна, Об'єднані Ара- бські Емірати, Великобританія, США)					
Африка- 46країн (в тому числі зах- одів)	9 - влада , 3 – землі	Чотири органі- зації - ісламісти	Два кон- флікти поч- алися в2014 році	8439	9891	14 488
Лівія	Влада (2014)	Лівійськ- а Народна Армія, Зінтанські Бри- гади	2014	322	322	322

Джерело: Складено на основі Pettersson Therese, Wallensteen Peter Armed conflicts, 1946–2014 - Journal of Peace Research 2015, Vol. 52(4) 536–550¹⁶

Владнання та подолання етнічних конфліктів є досить складним процесом. Завжди краще уникати того, що конфлікт розвивається, проводячи збалансовану, послідовну демократичну етнічну політику прогресивних сил відповідно до конкретної ситуації та наявних ресурсів. Щоб запобігти виникненню та загостренню конфліктів потрібно:

- усунути надмірну централізацію влади;
- розробити загальну концепцію перебудови всієї системи міжетнічних відносин на основі рівності, балансу інтересів та можливості діалогу між різними національностями;
- розвивати економічні зв'язки;
- створювати в районах (країнах) з напруженістю - на які вплинули проблеми між-державних відносин, соціальні структури - такі підрозділи та заходи, як "круглий стіл", антиколізійні комісії, інститути спільного врегулювання конфліктів із всіма представниками ворогуючих одиниць;
- вивчення прогнозів та розробка планів дій, спрямованих на негайне попередження або якнайшвидше закінчення конфліктів з найменшими можливими негативними наслідками.

Також, на думку авторів, потрібно розуміти обставини, необхідні для вирішення конфліктів:

- по-перше, наявність передумов. Кожна зі сторін конфлікту повинна визнати існування конфлікту.
- по-друге, визначається ступінь організації сторін: чим вони більш організовані, тим легше буде досягти згоди та дотримуватися умов договору.
- по-третє, сторони конфлікту повинні погодитись з певними "правилами гри", за якими можливий переговорний процес: ці правила повинні забезпечити рівні можливості, тобто забезпечити баланс інтересів. Це явище практично відсутнє у всіх етнічних конфліктах.

¹⁶ Pettersson Therese, Wallensteen Peter Armed conflicts, 1946–2014 - Journal of Peace Research 2015, Vol. 52(4) 536–550.

Регулювання та врегулювання конфліктів між етнічними групами є важливою умовою існування будь-якої багатонаціональної спільноти.

Висновок

Окремі країни не в змозі впоратися з руйнівними ефектами етнічних конфліктів, наявність зброї та найманців на світовому ринку, нерівномірний розподіл багатства та ресурсів, які вони підтримують, авторитарні режими – всі ці чинники допомагають генерувати тероризм не тільки у мусульманських країнах, а і на інших територіях.

Не слід забувати, що глобалізація допомагає нам створювати регіональні Наднаціональні інституції, прикладом яких є Європейський Союз, а не придушувати права меншин та мало чисельних націй на розвиток та процвітання.

З огляду на вивчену тему, можемо сказати, що для гармонійного сталого розвитку світу та подальшого існування без міжрасових та міжетнічних конфліктів ми маємо виконувати певні вимоги:

- 1) поважати та надавати права меншинам, включаючи права етнічних груп на збереження національної культури, що саме собою є фактором належного управління владою в межах доступності багатонаціональних держав;
- 2) визнання прав меншин не повинно бути приводом для держав, етнічних груп та інших утворень порушувати або принижувати окремі громадянські права згідно з Пактом про громадянські та політичні права;
- 3) якщо етнічне самовизначення людей призводить до ситуації, яка становить очевидну загрозу для інтересів інших народів, воно може бути відкладена або його умови можуть змінюватися; в окремих випадках рішення у цій справі може бути скасоване;
- 4) розмежування не повинно стати першим варіантом, який розглядається при вирішенні проблем етнічного плюралізму, оскільки це часто призводить до насильства та хворобливих розладів у економічній та соціальній сфері.

Серед заходів, що ведуть до вирішення етнічних конфліктів, ми можемо згадати:

- 1) передача частини влади на етнічно-регіональні території (децентралізація влади);
- 2) прийняття виборчих прав, що стимулюють міжетнічні переговори;
- 3) створення умов для розвитку процвітання економічно незахищених меншин.

Коли етнічні групи потребують певного відсотка їхньої позиції в державі (і деяких державних фондах) за їх участю у населення, етнополітика перетворюється на загальний націоналізм, який стверджує, що немає територіального панування, але часто переважає у мобільних державних фінансах.

Безсумнівно, консолідовані демократії мають відносно більше успіхів у запобіганні та врегулюванні етнополітичних конфліктів, але навіть вони не захищені від етнічного насильства, а політика ідентичності не завжди легко зрівнюється навіть у плюралістичних демократичних суспільствах.

Таким чином, слід зазначити, що в сучасному світі загальної глобалізації мова йде не лише про економічну глобалізацію, а й про обмін людьми та традиціями – неможливо нав'язати ті чи інші зміни економічної стагнації країні, існування тоталітарної влади, в якій визначає, що якась нація, яка живе в тій самій країні, є гіршою, ніж інша. Кожна держава, починаючи від уряду і закінчуючи звичайним громадянином, не може забувати про вимоги сталого розвитку - адже якщо ми не помітимо

якихось проблем, ми не будемо в стані створити суспільство, де нема війни, а цивілізоване рішення кожного конфлікту буде можливе без людських жертв. Зрештою, для людей, для наших дітей, ми будемо цей світ.

Література

- Gurr T., Marshall M., *Peace and Conflict 2005: глобальне опитування збройних конфліктів, руху самоопределення та демократії*. Центр міжнародного розвитку та управління конфліктами, 2005. - С. 1.
- Валленстен П., Солленберг М. *збройний конфлікт 1989 р.* / Вересень 2000.
- Води М., *Глобалізація*. Лондон: Routledge, 1995. - Р. 3.
- Гленні М., *осінь Югославія*. Нью-Йорк: Пінгвін, 1992.
- Дущак А. *Глобалізація та етнічний конфлікт: глобальний огляд етнополітики*. - 2004. - N2. - С. 24.
- Етнічний Т. Гурр 13. *Конфлікт у світовій політиці* (Боулдер, штат Колорадо): Westview, 1994.
- Звіт "Розвиток культури свободи людини". Доповідь ООН у 2004 році*.
- Картунов А., Б. Флінт, Маруховська А. *Недостатність певного типу суспільства не є вільною від етнічних переслідувань* // Вече. - 1998 рр. 9 №5. - С. 5.
- Кривицька А., *Етнічний антагонізм - лікування терпимістю* // Вече, - 2001, 9 №8.
- Лазутський А., *Основні прояви та загрози тероризму в сучасних умовах*. А. Лазутський, О. Малько, А. Поляжаєв // Безпека життя, 2008. - № 7-8.
- Льюїс Б. *Коріння мусульманської віри* // Атлантичний місячний. - 1990.- вересень, 9 Р, 47 - 60.
- Петтссон Терезі, Wallensten Peter *Armed конфлікти, 1946-2014* - Журнал дослідження миру 2015, том 52 (4) 536-550.
- Хантінгтон С. *зіткнення цивілізацій* // Поліс. - 1994. 9 №1. - С. 33 9 48.
- Інтернет-джерела**
- <http://icps.com.ua/>.
- <http://www.eurointegration.com.ua>.
- <http://www.un.org>.

Єфремов Вадим (Vadim Efremov)¹

ТОПОСИ ЖИТТЄВИХ СТИМУЛІВ У ПАМ'ЯТЦІ «ІЗБОРНИК СВЯТОСЛАВА 1076 РОКУ» ЯК ВИТОКИ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

TOPOSY - ISTOTNE BODŹCE W TEKŚCIE "IZBORNİK SVY- ATOSLAV 1076" JAKO ŹRÓDŁO CELÓW ZRÓWNOWAŹO- NEGO ROZWOJU

Streszczenie: Artykuł poświęcony jest źródłom celów zrównoważonego rozwoju na przykładzie toposów życia, stanowiących bodźce w średniowiecznym tekście literackim „Izbornik Svytoslava 1076”. Toposy chrześcijańskiego powściągliwości i ubóstwa, zdrowia, dobrobytu, edukacji, wychowania, równości płci i zarządzania są podkreślone i ugruntowane. Te toposy odpowiadają celom zrównoważonego rozwoju.

Keywords: zrównoważony rozwój, cele zrównoważonego rozwoju, gatunek nauczania, topos, topos zachęt życiowych

TOPOS OF LIFE STIMULATIONS IN "IZBORNİK SVYTOSLAVA 1076" AS THE SOURCE SUSTAINABLE DE- VELOPMENT

Abstract: The article is devoted to the sources of sustainable development goals on the example of the toposis of life stimuli in the medieval literary text Izbornik Svytoslava 1076. The topos of Christian restraint and poverty, health, well-being, education, upbringing, gender equality, and management are highlighted and grounded. These toposas correspond to the goals of sustainable development.

Keywords: sustainable development, the goals of sustainable development, the genre of teaching, topos, the topos of life incentives

¹ Post-graduate student of Zhytomyr State University named after I.I. Frank;
Zhytomyr State University. I. Frank, Student podyplomowy, Instytut Filologii i Dziennikarstwa.

КАРТИНА СВІТУ	
<i>(складається з категорій)</i>	
<u>КОСМІЧНІ</u>	<u>СОЦІАЛЬНІ</u>
<i>час, простір</i>	<i>індивід, соціум</i>
<i>зміна, при-</i>	<i>праця, право,</i>
<i>чина, число</i>	<i>свобода</i>
МОВА = ТЕКСТ	

Картина світу (за А. Гуревичем)

Постановка проблеми

Специфіка національних цілей сталого розвитку (ЦСР) України базується на врахуванні ідеальних об'єктів – національної історії, духовної культури, державної політики та інш. Досліджуючи витоки ЦСР слід зрозуміти культуру минулого – «картину світу, яку виробили люди тієї чи іншої епохи і якою вони керувалися в своєму житті»².

Для дослідника світ культури – це «повітря, яким дихають всі члени суспільства ... Тому будь-який вчинок, що вони зробили, будь яке спонукання і думка, що виникла в їх головах, неминуче отримали своє забарвлення в культурному середовищі. Щоб правильно зрозуміти поведінку цих людей, економічну, релігійну, політичну, їх творчість, їх сімейне життя, побут, потрібно розуміти основні властивості цього «ефіру» культури»³. Виходячи з цього, досліднику слід відшукати такий пласт культури, де ЦСР лише б зароджувались.

Справедливо було б вважати такий період Середньовіччям – час формування сучасних кордонів європейських держав, етнокультурних основ майбутніх націй і мов, зародження православно-християнських суспільних ідеалів і базових цінностей. В цю епоху виник величезний культурний пласт, який можна інтерпретувати значно ширше, ніж сучасне розуміння цього поняття – «середньовічна культура не охоплює лише естетичні та філософські категорії... виявляється що і право, і держава, і праця і відношення до особистості в суспільстві та загалом інші сфери людської діяльності мають культурний відтінок»⁴.

Інтерпретуючи середньовічну культуру дослідник А. Я. Гуревич використовує поняття «картина світу», яку формують космічні та соціальні категорії. Категорії картини світу «зафіксовано в мові і міркувати про світ, не оперуючи цими категоріями так само неможливо, як і не можна мислити без категорій мови»⁵. Загальновизнаним є твердження, що культурні процеси впливають на мову, саме тому категорії картини світу доби Середньовіччя відображають світогляд людини за допомогою довершених літературних форм.

Однією з найдавніших писемних пам'яток давньослов'янської мови на теренах України-Русі є «Ізборник Святослава 1076 року» – пам'ятка давньоруського перекладного письменства створена для чернігівського князя Святослава Ярославича. Вона була укладена дияконом Іоанном у Києві та містить в собі повчальні слова морально-етичного характеру, сентенції з Біблії та фрагменти

² Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – [2-е изд., исп. и доп.]. – М.: Искусство, 1984. – с. 9.

³ Див. вище, с.11.

⁴ Див. вище, с. 31.

⁵ Див. вище, с.31

з житій святих. Тексти «Ізборника» включають настанови християнського життя які, звернені як до світських осіб, так і до духовенства.

Аналіз джерел та публікацій.

Першою роботою, присвяченою вивченню складу «Ізборник Святослава 1076 року», стало дослідження О. Новицького «Про первісний переклад священного писання на слов'янську мову» (Київ, 1837). 1848 року з'явилася праця І. Сахарова «Слов'яно-руська бібліографія» – докладний палеографічний опис зовнішнього вигляду Ізборника 1076 р. Вивчення філософсько-світоглядних основ, твору, належать С. Бондар. П. Білоус дослі-джував художній світ «Ізборника» та жанрово-стильові особливості пам'ятки. Як свідче-ння посилення раціоналістичних тенденцій розглядала давньоруський текст Г. Антонюк. Витоки ЦСР, закодovаних у топосах життєвих стимулів «Ізборника», залишаються малодослідженими.

Формулювання мети наукової статті.

Інтерес до літературних засобів, зумовлених авторським переосмисленням реального історичного матеріалу та спосіб їх зображення, визначив мету дослідження – вив-чення топосу організації життєвих стимулів у тексті «Ізборник Святослава 1076 року».

Виклад основного матеріалу дослідження.

Середньовічні автори часто намагалися осмислити домінуючі погляди і пере-конання у суспільстві через посередництво художніх засобів – тому використовували в своїх текстах категорію топосів. У монографії «Українська середньовічна література» П. В. Білоус зазначає, що «топос означає «загальне місце» (мотив, тема, образ, художній прийом, стилістична формула), яке може повторюватися у творі виконуючи певну художню функцію. Це був звичайний прийом, що часто застосовували на практиці»⁶.

За твердженням О. Сліпушко для літературної системи середньовіччя характерним є синтез художнього та історичного – «література усвідомлювала себе як правду життя, що виражається символічно»⁷, і цим обумовлювалося поєднання у творах актуальних соціально-історичних проблем і філософсько-символічних тлумачень. Очевидно, що застосування поняття топос, як «онтологічне вкорінення, просторова, часова, культурно-історична контекстуальність явищ, процесів, визначень, що відбивають усвідомленість людського існування»⁸, дає змогу нам дослідити витоки ЦСР.

До того ж, на думку дослідника А. П. Артеменка, поняття «топос» «відображає залежність прояву соціального феномену від унікальності його оточення та умов існування. Визначення топосу як соціального явища дає можливість встановити залежність його трансформації від оточення і зовнішніх умов»⁹.

⁶ Білоус П. В. Літературна медієвістика. Вибрані студії : у 3-х т. / Петро Білоус. – Житомир : Рута, 2012. – Т. 2: Художній світ давньої української літератури : ізборник. – 2012. с. 424

⁷ Сліпушко О. Еволюція та функціонування літературних образів у книжності київської держави (XI – перша половина XIII ст.): монографія / Оксана Сліпушко. – К.: Аконт, 2009. – 48 с.

⁸ Артеменко А. П. Поняття «топос» в онтологічній та соціально-філософській сферах дослідження / А.П. Артеменко // Гуманітарний часопис. – Київ, 2011, – Вип. – № 1, с. 19

⁹ Див. вище, с. 19

В літературознавство поняття «топос» ввів Ернст Роберт Курціус. У його праці «Європейська література та латинське середньовіччя» німецький вчений зазначає, що не всі топоси мають суто риторичну основу. Механізм виникнення такого роду топосів не має стосунку до античної риторики, оскільки вони утворилися внаслідок «самообміну між поезією та прозою»¹⁰. Ці топоси називаються історичними. Приклад історичних топосів стосується «життєвих стимулів – таких, як кохання, приязнь, примха. Ці теми безносе-редньо пов'язані з правічними аспектами людського життя й тому підносяться понад тимчасовість ... у всіх поетичних топосах стиль вислову зумовлений історично...»¹¹.

Топоси життєвих стимулів відіграють важливу роль у дослідженні витоків ЦСР. У широкому розумінні поняття стимул означає спонукання до дії, що цілком відповідає ідеї дидактичної прози – літературі повчального змісту, в якій художня форма використовується для вираження наукових, етичних, філософських ідей¹². В контексті середньовічних повчань стимул виступає причиною, що зацікавлює людину у здійсненні певної діяльності, яка безперечно була пов'язана з державно-християнською доктриною.

Категорія стимулу в управлінні (що передбачає і князювання) передбачає аналіз і, у необхідних випадках, розробку політики стимулювання різних груп, чий інтереси можуть бути порушені в результаті реалізації певного проекту. Стимул є важливим елементом забезпечення успіху проекту. Якщо екстраполювати це твердження до середньовічної доби та пам'ятки «Ізборник 1076 року», то проект в цьому контексті, розглядається як форма правління князя, аналіз – процес написання тексту пам'ятки, а розробка політики стимулювання – використання автором топосів життєвих стимулів в якості національних ЦСР. Методологія дослідження передбачає накладання матриці національних ЦСР на текст пам'ятки «Ізборник Святослава 1076 року» та диференціацію топосів життєвих стимулів, що визначені нами як витoki ЦСР.

¹⁰ Курціус Е. Р. Європейська література і латинське / Ернст Роберт Курціус / [переклав з нім. А. Онишко]. – Львів : Літопис, 2007. – с. 96

¹¹ Див. вище, с. 96

¹² Сліпушко О. Еволюція та функціонування літературних образів у книжності киеворуської держави (XI – перша половина XIII ст.): монографія / Оксана Сліпушко. – К.: Аконт, 2009. – с. 56

ТОПОСИ ЖИТТЄВИХ СТИМУЛІВ ЯК ВИТОКИ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ		
Ціль 1. Подолання бідності у всіх її формах та усюди	Національне визначення завдань ЦСР (Україна)	Топоси життєвих стимулів у тексті «Ізборника Святослава 1076 року»
	1.1 Скоротити в 4 рази рівень бідності, зокрема шляхом ліквідації її крайніх форм	<u>СЛОВО ЯКОГОСЬ ОТЦЯ ДО СИНА СВОГО</u> ... Зверни очі милостивого на того, що сидить голий на морозі, скорчившись; нагни свою істоту покрити його одежею, що лежить у тебе... <u>ПОВЧАННЯ БАГАТИМ</u> ... Будь для підлеглих своїх саном страшний, а люб'язний поданням милостині... ... Красна милостиня в часи нещастя, як хмари дощові вона в час засухи...
	1.2 Збільшити охоплення бідного населення адресними програмами соціальної підтримки	<u>СЛОВО ЯКОГОСЬ ОТЦЯ ДО СИНА СВОГО</u> ... Як тобі дав Господь подорожнього, введи до свого дому, беззахисного під свій дах, дай змоклому суху одіж, змерзлому теплоту, обмий бруди його тіла, він дуже бідний і гідний помилування... <u>СЛОВО КСЕНОФОНТА ДО СВОЇХ СИНІВ</u> ... Усе, скільки маєте, золотом, і сріблом, і ризами, — неїмущим подавайте і рабів ваших, як свої чада, любіть і їх милуйте...
	1.3 Підвищити життєстійкість соціально вразливих верств населення	<u>СЛОВО ЯКОГОСЬ ОТЦЯ ДО СИНА СВОГО</u> ... Коли тебе почесили як багача, почеси й ти убогих... ... Простри руку до заблуканого на улиці і відведи його до його домівки; поділи з ним свій хліб і свою чашу води або напою ... <u>СЛОВО КСЕНОФОНТА ДО СВОЇХ СИНІВ</u> Я, Не зневажив убогих, не полишив подорожніх і засмучених, не зневажив же ніколи як у темницях ув'язнених, даючи їм потрібне, так і від полону збавляв. Не помислив на чуже добро... Так і ви живіть... Убогих відвідуйте, вдовиць захищайте, немічних милуйте... ... і старих на волю відпустіть, їжу їм даючи до смерті... <u>ПОВЧАННЯ БАГАТИМ</u> ... Вуха свої одверзай до тих, хто у злиднях страждає, тоді й ти знайдеш Божий слух одверзтим...

Ціль 2 Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства	2.2. До 2030 року покінчити з усіма формами недоїдання ... а також задовольняти потреби в харчуванні дівчаток підліткового віку, вагітних, жінок, які годують, та літніх людей	<u>СЛОВО ЯКОГОСЬ ОТЦЯ ДО СИНА СВОГО</u> <i>... і не лінуйся почесити старшого віком і подбай про те, щоб заспокоїти його старість...</i> <i>... Бо ж се не тяжко, коли ти наситився стравою, накормити голодного, а напившись, напоїти прагнущого; коли ти оגרівся, зігрій і того, що трясеться від холоду. Коли живеш у гарнім і високім домі, пригости того, що блукає по улицах, у своїм домі...</i>
Ціль 3. Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці	3.5. Покращувати профілактику та лікування залежності від психоактивних речовин, у т. ч. зловживання наркотичними засобами й алкоголем 3.d. Нарощувати потенціал усіх країн, зниження ризиків і регулювання національних і глобальних ризиків для здоров'я	<u>ПРО МЕД</u> <i>... В меду не мужайся, многих-бо погубив мед. Гіркота душевна тим, хто меду багато п'є. На пиру меду не розливай і не зринь його у веселості своїй...</i> <u>СЛОВО СВЯТОГО ВАСИЛЯ ЯКОЮ ЛЮДИНІ</u> <u>НАЛЕЖИТЬ БУТИ</u> <i>... Уникай пияцтва і скорбот життя цього, не говори лукаво, ніколи ні про кого не висловлюйся...</i> <i>... Та більш за все належить людині утриматись від бесід з жінками і соромних слів, бо мед і жінки відволікають...</i> <u>СЛОВО СВЯТОГО ВАСИЛЯ ЯКОЮ ЛЮДИНІ</u> <u>НАЛЕЖИТЬ БУТИ</u> <i>... Вчити ненавчених, напучувати малодушних, служити хворим, ноги святим обмивати...</i>
Ціль 4. Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якості освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх	4.1. Забезпечити доступність якісної шкільної освіти для всіх дітей та підлітків	<u>СЛОВО ЯКОГОСЬ КАЛУГЕРА ПРО ЧИТАННЯ КНИГ</u> <i>... Послухайте життя св. Василя і св. Іоанна Златоустого і св. Кирила Філософа та інших многих святих, і як ті життя попереді оповідають: від молоді прикладалися до святих книг і тому подвигнулися на добрі діла...</i> <u>СЛОВО ЯКОГОСЬ ОТЦЯ ДО СИНА СВОГО</u> <i>... Вуха затуляй на злі слухи, а умові раз у раз напружуй на шуміння святих слів, написаних у святих книгах...</i> <u>СЛОВО СВЯТОГО ВАСИЛЯ ЯКОЮ ЛЮДИНІ</u> <u>НАЛЕЖИТЬ БУТИ</u> <i>... Вчити ненавчених, напучувати малодушних, служити хворим, ноги святим обмивати..</i>

Ціль 5. Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток	5.2. Знизити рівень гендерно зумовленого та домашнього насильства, забезпечити ефективне запобігання його проявам та своєчасну допомогу постраждалим	<u>СЛОВО СВЯТОГО ВАСИЛЯ ЯКОЮ ЛЮДИНІ НАЛЕЖИТЬ БУТИ</u> ... <i>Плотських і любострасних речей уникати, мало говорити, а більше розуміти, не грубити словами, не суперечити людям...</i> <u>ПРО ЗУХВАЛЬСТВО</u> ... <i>Відверни очі від жони красної, і не гляди чужої доброти, в доброті-бо жіночій многи заблудили і дружба від неї, як вогонь, розгоряється. З заміжною навіть не посидь, і не побесідуй з нею у вині: бо як прихилиться душа твоя до неї — духом своїм сповзеши у пагубу свою...</i>
Ціль 8. Сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх	8.4. Скоротити частку молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок	<u>СЛОВО СВЯТОГО ВАСИЛЯ ЯКОЮ ЛЮДИНІ НАЛЕЖИТЬ БУТИ</u> ... <i>Слухняним бути до смерті, трудитися до смерті, поминати завжди страшене, і друге прищестя, і день смертний...</i> ... <i>Не облітатися лихими промовами, не прагнути життя ледачого, а слідувати за святими отцями...</i> ... <i>Острахом і тремтінням спасіння собі готуй, духом палай, силюйся не лінуватися, а покритися оружжям Святого Духа...</i>
Ціль 10. Скорочення нерівності всередині країн і між ними	10.2. Запобігати проявам дискримінації в суспільстві	<u>СЛОВО КСЕНОФОНТА ДО СВОЇХ СИНІВ</u> ... <i>Не дорікнуй нікому, не зашкодив, і нікого не обмовив, не позадриг же нікому. Не розгнівався же ні на кого - ні на мала, ні на велика ... І спроста речу: як мене бачите, добро творячого, так і ви творіть, да спасетесь...</i> <u>ПОВЧАННЯ БАГАТИМ</u> <i>Твердо усвідом: заплата твого спасіння — ані жодної людини ніколи не скривдити.</i>
Ціль 16. Сприяння побудові мирного й відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, інституцій	16.3. Підвищити рівень довіри до суду та забезпечити рівний доступ до правосуддя	<u>СЛОВО ЯКОГОСЬ ОТЦЯ ДО СИНА СВОГО</u> ... <i>Судіям слід розумно слухати розправи, бо годі винайти правду, коли судія швидко віддається або роззання спорячі сторони. Вирозумівай суперечку звільна і твори розсуд неквапно...</i> <u>ПОВЧАННЯ БАГАТИМ</u> ... <i>Не виправдовуй винного, навіть якщо він друг тобі, бо скривдиш праведного, хоча й ворог він тобі...</i> ... <i>Розумно послухати належить суддям обидві сторони. Неможливо діяти правди, як поспіхом чи неуважно судити. Вдумуйся в суперечку судову повільно, верши суд не кваплячись...</i>

Група 1. Топос подолання бідності. Ціль 1. Подолання бідності у всіх її формах та усяди

За твердження А. Я. Гуревича, в середні віки існував подвійний сенс поняття «бідність»: за економічною ознакою бідними вважали людей без привілеїв. Одночасно з цим існувала інша категорія людей, яких називали «бідняки Христові»¹³. В той час як одні прагнули збагатитися, вони свідомо відмовлялися від усього матеріального. У тексті «Ізборника» крайніми формами бідності автор називає *«голодних, спраглих, подорожніх»*. Одним з інструментів подолання середньовічної бідності зазначено подання милостині. Милостиня дозволяла потрапити на небо, а матеріальні багатства, що віддавалися біднякам перетворюються у «багатства вічні». Бідність у «Ізборнику» трактується не як соціальне зло, а як невід’ємний елемент суспільної практики. У тексті наголошується, що особливо важливим є подавати милостиню у кризові часи, завуальовуючи це художнім порівнянням: *«Красна милостиня в часи нещастя, як хмари дощові вона в час засухи»*. Підвищити життєстійкість вразливих верст населення можна поділивши *«свого хлібу і чаші води»*, а як винагороду отримати те, що *«тоді й ти знайдеш Божий слух одверзтим»*.

Група 2. Топос подолання голоду. Ціль 2. Досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства

Голод автором «Ізборника» розглядався як покарання суспільства за його гріховність. Існувало два типи божої кари що спричинювали голод: перша – це покарання у вигляді несприятливих природних умов, як от наприклад неврожаї, посухи чи зливи. Інший тип – соціальний, який виникав від спустошливих набігів на Київську Русь інопле-мінників. Християнські догмати переконували, що у разі праведного життя, сподвижникам Христа не має потреби піклуватися про хліб насущний, бо бог може наситити їх без жодних зусиль (євангельський епізод про п’ять хлібів, якими Ісус нагодував п’ять тисяч людей). У «Ізборнику» автор акцентує увагу на подоланні голоду серед людей *«старшого віку»*: *«і не лінуйся почесити старшого віком і подбай про те, щоб заспокоїти його старість»*. Під висловом *«заспокоїти старість»* він має на увазі імперативна вимогу епохи, яка звернена до багатих з метою забезпечення людей похилого віку всіма необхідним умовами життя. У вказаному фрагменті зображено першу модель організації соціальної допомоги з боку держави – з процесом секуляризації церкви середньовічні правителі брали на себе все більшу відповідальність за допомогу нужденним.

Група 3 Топос збереження здоров’я. Ціль 3. Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці

Парадигма відношення людини до свого здоров’я в середні віки кардинально змінилася. Якщо для Античності було характерним піклуватися про тілесне, мати фізично здорове тіло, то для християнських праведників головним було здоров’я духовне. Тіло було вторинним після душі, а ідеалом було нехтування своєю плоттю:

¹³ Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – [2-е изд., исп. и доп.]. – М. : Искусство, 1984. – с. 23.

трансцендентне завжди перемагає все земне і практичне. Медична думка середньовіччя ґрунтувалася на християнському світогляді, згідно якого такі чинники, як доля, гріх впливи та відігравали значну роль, як і будь-яка фізична причина хвороб. Від християнських переконань лікаря цілком залежало здоров'я пацієнтів, тому яскравою є настанова з «Ізборника»: *«служи хворим»*. У свідомості автора *«служба»* включала переважно фізичний аспект догляду за немічними, в той час як Бог вважався «божественним лікарем», який залежно від своєї волі, посилав або хворобу, або цілєння. Окремим аспектом у тексті «Ізборника» наводиться порада, яким чином позбавитися залежності від зловживання алкоголем: *«В меду не мужайся, многих-бо погубив мед»*. Для автора було важливим застерегти читачів від алкогольної залежності, оскільки він виніс це питання в окрему статтю «Про мед»: *«Гіркота душевна тим, хто меду багато п'є»*. За його переконанням перед цією пагубною звичкою рівні всі: *«бо мед і жінки відволікають і мудрих»*.

Група 4. Топос заохочення навчання. Ціль 4. Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх

Державна політика в сфері освіти у тексті «Ізборника» прочитується крізь рядки *«від молоду прикладалися до святих книг і тому подвигнулися на добрі діла. Гляди, в чім початок добрих діл – поучення святих книг»*. В них стверджується середньовічна освітня доктрина, коли навчання відбувалося головним чином за Біблією, а всі «добрі діла» виникають після її розуміння. При кожній церкві в Київській русі було засновано школи, в яких навчали основам християнського віровчення. Взірцем для навчання слугували життя святих, про які згадується у цьому ж фрагменті: *«Послухайте життя св. Василя і св. Іоанна Златоустого»*. Вивчення їх життєпису слугувало подальшим зразком життя для вірного християнина. Так, зокрема в «Слові святого Василя» автор вказує на важливості місії того хто навчає: *«Вчити ненавчених, напучувати малодушних, служити хворим, ноги святим обмивати»*. Поряд з іншими соціальними ролями, навчанню приділене головне місце. Християнська свідомість автора залишає свій відбиток у частині тексту, де автор застерігає читачів від вивчення *«потаємних книг»*, на противагу їм закликаючи до вивчення *«книг святих»*. Створена бінарна опозиція дасть змогу читачеві зорієнтуватися яку літературу слід вивчати, а якої слід остерігатися.

Група 5. Топос гендерної рівності. Ціль 5. Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток

Церква мала помітну роль у становленні гендерних стосунків, про що читаємо в «Ізборнику»: *«Плотських і любострасних речей уникати, мало говорити, а більше розуміти, не грубити словами, не суперечити людям»*. Боротьба з плоттю в християнстві – компонент боротьби між силами добра і силами зла. Єдиний спосіб перемогти її, оскільки це все відбувається за промислом диявола – звернутися до сакральних сил. Настанова *«любострасних речей уникати»* слугувала вирішенням дискримінації за статевою ознакою, яку було запропоновано автором в «Ізборнику»: насильство не виникатиме в умовах відсутності контакту. В давньоруській статевій моралі існував подвійний стандарт по відношенню до чоловіка та жінки. Н. Шевченко вказує, що «статева мораль була поблажливою до дошлюбних відносин чоловіка і доволі суворою до жіночих. Пояснення цьому факту дають, виходячи із

традиційної як для язичництва, так і християнства, оцінки жінки як уособлення надприродних сил»¹⁴.

Група 6. Топос праці. Ціль 8. Сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості ті та гідній праці

Розглядаючи генезис праці в Середні віки, можна виділити два його типи. Перший, був пов'язаний з пануванням землеробства і працею ремісників. Як правило, ремісничі і землеробські праці мали першочергове значення для розвитку економіки, суспільства та інших форм трудової діяльності. У тексті «Ізборника» автор вказує на інший тип праці – духовну. Головним «ворогом душі» для середньовічної людини, яка знаходилася під цілковитим впливом церкви було лінощі. Від них у людей виникали пороки, в той час як «духовна праця» приборкувала плоть і гартувала самодисципліну та старанність людей. У тексті поряд з цитуванням важливості праці, автор постійно згадує про Святого Духа та друге пришествя: *«трудитися до смерті, поминати завжди страшно, і друге пришествя»*, *«Острахом і тремтінням спасіння собі готуй, духом палай, силуйся не лінуватися»*. Додаючи такі поради він наголошує, що лише постійна праця дасть змогу отримати спасіння. На противагу *«життя ледачого»* демонструється життя православних святих, з їх ревним подвижництвом та вірою.

Група 7. Топос скорочення нерівності. Ціль 10. Скорочення нерівності всередині країн і між ними

Згідно християнського віровчення нерівність людського суспільства зумовлена Богом і тому вона є гармонійною. Виправдовуючи існування соціальної нерівності автора «Ізборника» пояснює її як гріховну природу людини, яку треба терпіти, а не виступати проти неї. Соціальна нерівність і пов'язані з ним страждання наближає людську душу до вічності. Одночасно з цим концепція рівності реалізується крізь релігійний догмат «перед Богом усі рівні», і визначає відношення між людиною і Богом, але не суспільні відносини індивідумів або груп. Автор «Ізборника» вбачав головним шляхом подолання будь-якої нерівності через настанову *«Не дорікнуй нікому, не зашкодив, і нікого не обмовив, не позаздри ж нікому. Не розгнівався же ні на кого – ні на мала, ні на велика»*. Ампліфікація заперечних займенників вживається з метою позначення відсутності соціального розшарування для виконавця дій. Винагорода від цієї соціальної поведінки – спасіння православної душі: *«запорука твого спасіння – ані жодної людини ніколи не скривдити»*.

Група 8. Топос миролюбного суспільства. Ціль 16. Сприяння побудові миро-любного й відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, доступ до право-суддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій

¹⁴ Шевченко Н.В. Гендерна модель українського суспільства епохи середньовіччя та ранньомодерного часу (до питання типології) / Н. В. Шевченко // Наукові праці МДГУ ім. Сер. : Історичні науки.. - 2008. – Т. 88, Вип. 75. – С. 18

Миролюбне суспільство – одна з головних ідей християнства. Біблія на пряму вчить, що під правлінням Ісуса Христа на землі пануватиме мир. Автор «Ізборника» вбачає побудову миролюбного суспільства через настанову підвищення рівня довіри до суду. Особливістю середньовічної судової системи, за переконанням А. Я. Гуревича, був той факт, що «результат судової тяжби залежав ... від дотримання процедур і проголошення формул»¹⁵, а тому основні засади середньовічної юстиції проголошуються у пораді «Ізборника» *«судіям слід розумно слухати розправи, бо годі винайти правду, коли судія швидко віддаляється»*. Істина могла бути виявлена тільки в абсолютно чіткому і нічим не порушеному формалізмі судового процесу *«Неможливо діяти правди, як поспіхом чи не уважно судити Вдумуйся в суперечку судову повільно, верши суд не кваплячись»*. Автор наголошує на рівному доступі кожного до правосуддя *«Не виправдовуй винного, навіть якщо він друг тобі, бо скривдши праведного, хоча й ворог він тобі»* та керується уявленням про ідеальну правову систему.

Висновок

Важливу роль у процесі формування сучасних державотворчих орієнтацій, зокрема і національній концепції СР, відіграло українське середньовіччя. Провідні ідей досліджуваного періоду сформульовані визначними українськими мислителями та збережено в пам'ятках, однією з яких є «Ізборник 1076 року». Топоси життєвих стимулів у тексті «Ізборника 1076 року» збігаються з матрицею цілей СР і якщо вважати цей текст політичною програмою князя Святослава, то можна стверджувати, що ідеї, закріплені в ньому, відповідають концепції СР (підтвердженням є кількість збігів ЦСР з топосами життєвих стимулів): соціальна складова – цілі 1, 3, 4, 5, 8, 10, 16; економічна – ціль 2.

Бібліографія:

- Абрамовська Я. Топос і деякі спільні місця літературознавчих досліджень / Яніна Абрамовська // Теорія літератури в Польщі : Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / [упоряд. Б. Бакули ; за заг. ред. В. Моренця ; пер. з пол. С. Яковенка]. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 351–370.
- Артеменко А. П. Поняття «топос» в онтологічній та соціально-філософській сферах дослідження / А.П. Артеменко // Гуманітарний часопис. – Київ, 2011, – Вип. № 1.
- Білоус П. В. Літературна медієвістика. Вибрані студії : у 3-х т. / Петро Білоус. – Житомир : Рута, 2012. — Т. 2: Художній світ давньої української літератури : ізборник. — 2012. — 428 с.
- Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – [2-е изд., исп. и доп.]. – М. : Искусство, 1984. – 350 с.
- Кабусь Н.Д. Витоки ідеї сталого розвитку особистості в творчості Г.С. Сковороди / Н.Д. Кабусь // Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». – Харків, 2015. – Вип. – № 47

¹⁵ Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – [2-е изд., исп. и доп.]. – М. : Искусство, 1984. – с. 153

- Курціус Е. Р. Європейська література і латинське / Ернст Роберт Курціус / [переклав з нім. А. Онишко]. – Львів : Літопис, 2007. – 752 с.
- Сліпушко О. Еволюція та функціонування літературних образів у книжності київоруської держави (XI – перша половина XIII ст.): монографія / Оксана Сліпушко. – К. Аконіт, 2009. – 416 с.
- Шевченко Н.В. Гендерна модель українського суспільства епохи середньовіччя (до питання типології) / Н. В. Шевченко // Наукові праці МДГУ ім. Сер. : Історичні науки.. - 2008. –Т. 88, Вип. 75. – С. 18 – 25.

Ірина Швець (Iryna Shvets)¹

ГЛОБАЛЬНЕ ГРОМАДЯНСТВО ТА ОСВІТА В ЦІЛЯХ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСТВА ЯК ЗАВДАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

GLOBALNE OBYWATELSTWO I EDUKACJA GLOBALNA JAKO CELE ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Streszczenie: Świat, w którym żyjemy obecnie, staje się coraz bardziej współzależny - pod względem ekonomicznym, politycznym, kulturowym i ekologicznym. W kontekście globalizacji i rosnących powiązań i współzależności pojawiła się potrzeba rozwijania i szerzenia ideologii, która podkreśla, że człowiek przede wszystkim jest członkiem globalnej wspólnoty ludzi. Artykuł przedstawia pojęcie globalnego obywatelstwa, analizuje cechy charakterystyczne dla „obywatela świata”. Podkreśla się również znaczenie edukacji globalnej dla osiągnięcia celów zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: globalne obywatelstwo, edukacja globalna, zrównoważony rozwój

GLOBAL CITIZENSHIP AND GLOBAL CITIZENSHIP EDUCATION AS THE GOALS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract: The world we live in today is becoming increasingly interdependent - economically, politically, culturally and in terms of ecology. In a context of globalization and growing interconnections and interdependencies emerged a need to develop and spread an ideology which emphasizes that a person, first and foremost, is a member of the global community of people. The article gives an account of the concept of global citizenship, analyses the features that are inherent to the „citizen of the world”. Finally, the importance of global citizenship education is emphasised for the achievement of the sustainable development goals.

Keywords: global citizenship, global citizenship education, sustainable development.

*“Наша найвища вірність повинна бути спільноті людства,
а першочергові принципи нашої практичної думки повинні поважати
рівну цінність усіх членів цієї спільноти”²*

Вивчаючи більш детально цілі сталого розвитку, які ООН затвердила у 2015 році на наступні 15 років (2016-2030), ми побачимо що кожній із 17 цілей слідує ряд конкретних, більш вузьких та детально окреслених завдань, які світова спільнота

¹ Iryna Shvets jest doktorantką na kierunku Nauki o Polityce Uniwersytetu Opolskiego. Jest stypendystką programu stypendialnego im. Stefana Banacha. Obszar zainteresowań naukowych: nacjonalizm та рухи skrajnie prawicowe w Europie Środkowo-Wschodniej, tożsamość narodowa, migracja, obywatelstwo globalne.

² M. C. Nussbaum,., & Cohen, J. (2002). *For love of country?* Boston: Beacon Press, c.7.

ставить за мету реалізувати до 2030 року. Розглянемо ціль номер 4 - Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх. Одним із завдань цієї цілі є:

„4.7. до 2030 року забезпечити, щоб усі учні здобували знання і навички, необхідні для сприяння сталому розвитку, у тому числі шляхом навчання з питань сталого розвитку та сталого способу життя, прав людини, гендерної рівності, пропаганди культури миру та ненасильства, громадянства світу й усвідомлення цінності культурного різноманіття і вкладу культури в сталий розвиток”³.

Поняття громадянства світу ми також зустрінемо в концепції ЮНЕСКО Освіта 2030 Рамки для дій (UNESCO Education 2030 Framework for Action):

„Зміст такої освіти має бути актуальним, зосереджуючись як на когнітивних, так і не когнітивних аспектах навчання. Знання, навички, цінності та ставлення, необхідні громадянам для ведення продуктивного життя, прийняття обґрунтованих рішень, а також взяття на себе активних ролей на місцевому і глобальному рівнях у вирішенні глобальних проблем можуть бути отримані через освіту для сталого розвитку та освіти в цілях глобального громадянства (global citizenship education)”⁴.

Між іншим, ООН наголошує на важливості навчання та пропаганди ідеї громадянства світу або глобального громадянства:

„ми зобов'язуємося сприяти міжкультурному взаєморозумінню, толерантності, взаємоповазі, етиці глобального громадянства і спільної відповідальності. Ми визнаємо природну й культурну різноманітність світу, а також визнаємо, що всі культури і цивілізації можуть сприяти сталому розвитку і є вирішальним стимулом для цього”⁵.

Ціль цієї статті проаналізувати поняття глобального громадянства, розглянути, які риси притаманні „громадянину світу”, а також обґрунтувати важливість освіти глобального громадянства для досягнення цілей сталого розвитку.

Світ, в якому ми живемо сьогодні стає все більше взаємозалежним - економічно, політично, культурно та екологічно. Завдяки значним технологічним досягненням нашого століття та зростаючій глобальній взаємозалежності, люди стають ближчими один до одного, ніж будь-коли раніше. Наші дії прямо чи опосередковано впливають на інтереси інших людей і ми, як моральні істоти, не можемо бути байдужими до наслідків цих дій. Це стосується не тільки вчинків окремих людей, а й політичних спільнот та урядів країн. Наприклад, субсидії, які розвинені країни світу надають своїм фермерам та вітчизняним галузям промисловості, тарифи, які вони встановлюють на імпорт з країн, що розвиваються, політичний захист та патронат, який вони надають своїм багатонаціональним корпораціям, та слабкий режим регулювання, який вони накладають на свої міжнародні операції, глибоко впливають на добробут мільйонів людей у всьому світі. Політичні та економічні проблеми країн, що розвиваються, також мають наслідки далеко за межами їхніх кордонів. Громадянські війни, що спалахують

³ Цілі сталого розвитку 2016-2030 , <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.

⁴ Education 2030. Incheon Declaration and Framework for Action for the implementation of Sustainable Development Goal 4, http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/education-2030-incheon-framework-for-action-implementation-of-sdg4-2016-en_2.pdf.

⁵ Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>

в одній частині світу, впливають на постачання життєво важливої сировини до країн іншої частини світу, а отже на їх процвітання та добробут. Крах валюти, неефективне управління фінансами та неврегульована грошова політика в одній з країн завдають шкоди економікам інших. Хоча деякі економіки впливають на світову ситуацію в більшій мірі, жодна з них не позбавлена, принаймні, деякого впливу. Епідемії та екологічні проблеми також не знають кордонів, забруднення або вирубка лісу в одній країні серйозно впливає на загальний клімат, а отже і на економічне та фізичне благополуччя інших людей. Наші моральні та політичні інтереси теж переплітаються. Криза влади в далеких частинах світу призводить до потоку біженців, які стукають у наші двері, котрі ми не можемо не відчинити. Завдяки засобам комунікації, ми дізнаємось про голод та страждання в інших країнах світу і вони не залишають нас байдужими, змушують до глибокого переосмислення ролі світової спільноти та пошуків шляхів допомоги. Тепер ми пов'язані з людьми в далеких частинах світу таким чином, що не має паралелей в історії. Сьогодні, людство - це не просто біологічний вид, аморальна спільнота, яка все більше пов'язується духом взаємної турботи, спільними інтересами та спільною долею⁶.

Глобалізація впливає на кожний аспект життя. Всесвітня міграція збільшила етнічну і національну різноманітність у більшості держав і змушує нації переосмислити інститут громадянства та громадянську освіту. Рамки поняття „нація” руйнуються, оскільки мільйони людей живуть у кількох країнах і мають кілька громадянств. Мільйони мають громадянство однієї країни, а живуть в іншій. Зростає чисельність осіб без громадянства, у тому числі мільйонів біженців у всьому світі. Чисельність людей, які живуть за межами своєї батьківщини, зросла з приблизно 33 мільйонів в 1910 році і 155 мільйонів у 2000 році до 244 мільйонів у 2015 році⁷.

Таким чином, в умовах глобалізації і зростаючих взаємозв'язків і взаємозалежностей, виникла потреба в розвитку й поширенні загальної ідеології, яка наголошувала б, що в першу чергу, людина – це член глобальної спільноти людей, а не окремої нації.

Хоча глобалізація як явище почала стрімко набирати розвитку з кінця XIX століття, поняття глобального громадянства з'явилося набагато раніше. Ідея глобального громадянства має глибоке коріння і сягає часів Сократа (450 р. до н.е.), який стверджував, що країна його походження - це „світ”. Аналогічно Сократу, в другому столітті нашої ери Марк Аврелій заявляв, що „моїм містом та країною, оскільки моє ім'я Антоній є Рим; але, оскільки я людина, це світ”⁸. Таким чином, концепція глобального громадянства або „громадянина світу” набагато старіша, ніж поняття націоналізму та національної приналежності, які сформувалися лише у XVIII- XIX столітті.

Ідея глобального громадянства пропонує людям позиціювати себе як членів глобальної демократичної спільноти, не обмеженої рамками окремих держав.

⁶ Parekh, B. (2003). Cosmopolitanism and global citizenship. *Review of International Studies*, 29(01). <https://doi.org/10.1017/S0260210503000019>, с. 10-11.

⁷ World Migration Report 2018, International Organization for Migration, https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2018_en.pdf

⁸ Bowden, B. (2003). The Perils of Global Citizenship. *Citizenship Studies*, 7(3), 349–362. <https://doi.org/10.1080/1362102032000098913>, с. 349.

Оксфам (англ. Oxfam - *Oxford Committee for Famine Relief*) характеризує глобального громадянина як людину, яка:

- усвідомлює ширший світ і відчуває свою власну роль як світового громадянина;
- поважає і цінує різноманітність;
- має розуміння того, як світ працює економічно, політично, соціально, культурно, технологічно та екологічно;
- обурена соціальною несправедливістю;
- бере участь у житті спільноти та допомагає їй на різних рівнях від місцевого до глобального;
- готова діяти, щоб зробити світ більш справедливим та стабільним місцем;
- бере на себе відповідальність за свої дії⁹.

Поняття глобального громадянства охоплює широкий спектр вимірів, від політичних, моральних та економічних, до соціальних, екологічних та духовних. Особливий акцент належить індивідуальній відповідальності кожної людини в пошуку вирішення глобальних проблем людства. Ідея індивідуальної відповідальності закладена у популярній фразі „*будь тією зміною, яку ти хочеш бачити у світі*”¹⁰.

Продовжуючи ідею відповідальності, Байку Парех, активний прихильник ідеї „глобально орієнтованого громадянина”, підкреслює, що у кожного з нас є особливі зобов'язання перед іншими членами спільноти людей. Люди народжуються та живуть в межах певної політичної спільноти, особливі зв'язки об'єднують їх з цією спільнотою та співгромадянами. Наприклад, вони мають спільні інтереси в збереженні територіальної цілісності, підтриманню стабільності та розвитку своєї громади. Виростаючи та виховуючись всередині певної спільноти, люди схильні ототожнювати себе з нею, відчувати особливу прихильність до інших її членів. Коли вони називають себе англійцями чи французами, вони відносяться не тільки до їх географічного положення та політичної вірності, а й до почуття спільної приналежності до певної групи людей. Вони бачать цю спільноту як свою, і як наслідок також відчують свою відповідальність як члена цієї спільноти. Відчуття ототожнення з громадою породжують широкий спектр зобов'язань перед цією громадою та співвітчизниками.

Аналогічно як кожна людина несе відповідальність та має особливі обов'язки перед своїми співгромадянами, вона також має обов'язок перед глобальною людською спільнотою, включаючи обов'язок не шкодити благополуччю інших людей, а також сприяти йому в межах своїх можливостей. Ми не обираємо в якій країні, в якій політичній спільноті нам народитись. Тим не менше, це не звільнює нас від наших обов'язків перед членами цієї спільноти. Аналогічно, ми не обираємо те, що ми народжуємось людьми. Але це не звільняє нас від обов'язку бути людиною. А це означає що у всіх нас є відповідальність перед іншими людьми. Подібно до того, як ми зобов'язані допомогти людині, що постраждала від рук хулігана або голодує через нестачу їжі, ми зобов'язані допомогти суспільству,

⁹ What is Global Citizenship?, Oxfam Education, <https://www.oxfam.org.uk/education/who-we-are/what-is-global-citizenship>

¹⁰ Hartung, C. (2017). Global citizenship incorporated: competing responsibilities in the education of global citizens. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 38(1), 16–29. <https://doi.org/10.1080/01596306.2015.1104849>, с.3

постраждалим від рук воєначальників, тиранів та голоду, без огляду на те, до якої політичної спільноти вони належать¹¹.

Ідея глобального громадянства не суперечить в свої істоті національному громадянству, для того щоб стати громадянином світу, не потрібно відмовлятися від громадянства своєї держави. Крім того, глобальне громадянство в юридичному розумінні терміну „громадянство” є неможливим, оскільки поки що не існують понаднаціональні уряди, які б гарантували права та свободи своїм підопічним. Європейський Союз створив перші кроки в сторону понаднаціонального уряду, але все ж, не може бути прикладом, оскільки для того щоб стати громадянином ЄС потрібно, впершу чергу, бути громадянином однієї з його держав. Ідея глобального громадянства опирається на те, що члени глобальної спільноти є громадянами політичних спільнот нижчого рівня – національних. Водночас, як наголошує Марта Нуссбаум і своєму есе «Космополітизм і патріотизм», якщо говорити про пріоритети, то в першу чергу людина повинна позиціювати себе як громадянина світу людей, а лише потім як громадянина окремої держави.¹²

Байку Парех підтримує ідею того, що глобальне громадянство формується на національному громадянстві. Парех пропонує вживати термін „глобально орієнтований громадянин”, який, на відміну від терміну „глобальний громадянин”, не викликає сумнівів чи суперечностей відносно національного громадянства:

“Оскільки умови життя наших співгромадян у віддалених частинах світу повинні бути справою глибокої моралі та політичної турботи про нас, наше громадянство має неминучий глобальний вимір, і ми повинні стати тим, що я міг би назвати „глобально орієнтованим громадянином”. Глобальний або космополітичний громадянин, який стверджує, що він належить до всього світу, не має політичного дому і перебуває в стані того, що Марта Нуссбаум називає "добровільним вигнанням". На відміну від цього, глобально орієнтований громадянин має власний будинок, з якого він виходить і формує різні види альянсів з іншими, що мають свої власні домівки. Глобально орієнтоване громадянство визнає як реальність, так і важливість політичних спільнот, не обов'язково в їх нинішній формі, але, принаймні, в якійсь відповідній формі, і вимагає не космополітизму, а інтернаціоналізму”¹³.

Глобально орієнтоване громадянство має три важливі складові. По-перше, воно передбачає постійне вивчення політики своєї країни та забезпечення того, щоб вона не завдавала шкоди і в межах своїх ресурсів сприяла інтересам людства в цілому. Коли наш уряд підтримує диктатури в інших країнах, надає їм небезпечну зброю, корумпує, маніпулює та дестабілізує вразливих лідерів, вкладає не вигідні торговельні угоди, ми повинні впливати на нього шляхом організованого тиску і протестів. Глобально орієнтоване громадянство, таким чином, вимагає демократичного поглиблення національного громадянства, не як суперника, а як необхідного доповнення глобального аспекту.

По-друге, глобально орієнтоване громадянство передбачає активний інтерес до справ інших країн, тому що благополуччя людини скрізь повинно стати справою

¹¹ Parekh, B. (2003). Cosmopolitanism and global citizenship. *Review of International Studies*, 29(01). <https://doi.org/10.1017/S0260210503000019>, с.8-12.

¹² Nussbaum, M. (1994) Patriotism and Cosmopolitanism, Boston Review, <http://bostonreview.net/martha-nussbaum-patriotism-and-cosmopolitanism>

¹³ Parekh, B. (2003). Cosmopolitanism and global citizenship. *Review of International Studies*, 29(01). <https://doi.org/10.1017/S0260210503000019>, с.12.

моральної турботи і тому, що вони прямо або побічно впливають на наш власний стан. Глобально орієнтований громадянин має сильне почуття відповідальності за громадян інших країн. Він зобов'язаний протестувати та мобілізувати міжнародну громадську думку, коли уряди інших частин світу беруть участь у геноциді чи етнічній чистці, гнітять своїх громадян або людей, що знаходяться в сусідніх країнах, позбавляють їх основних прав і в цілому шкодять їх праву на достойне життя та свободу.

По-третє, глобально орієнтоване громадянство передбачає активне зобов'язання створити справедливий світовий порядок, в якому різні країни на правах рівних партнерів та у дусі взаємної турботи співпрацюють задля досягнення спільних цілей¹⁴.

Подібно до Байку Пареха, Бретт Боуден, дослідник глобалізації і громадянського суспільства, стверджує, що можливість бути глобальним громадянином може бути реалізована лише тоді, коли людина є громадянином певної держави. Боуден наголошує, що для того, щоб бути глобально орієнтованим громадянином, спочатку потрібно мати відчуття приналежності та розуміння власної історії та культури. *„Наявність такої самосвідомості дозволить нам бути більш відкритими і усвідомлювати, що за межами наших кордонів ми можемо відрізнитись один від одного, але, водночас, ми надаємо однакову цінність своїй ідентичності. Крім того, бути глобальним громадянином означає усвідомлювати, що дії, здійснені в одній частині світу, можуть мати вплив на людей і нації за межами своїх кордонів... Наприклад, діяльність з забруднення навколишнього середовища та інших екологічно шкідливих дій, таких як надмірна риболовля, недобросовісна торгівля або неетичні інвестиції можуть мати значні короткотермінові та довгострокові транснаціональні наслідки: кислотні дощі та глобальне потепління не визнають та не дотримуються міжнародних кордонів. Коротко кажучи, глобально орієнтований громадянин будь-якої конкретної держави буде дотримуватися добре відомої фрази: „мисли глобально, дії локально”¹⁵”.*

Ідея, що потрібно "мислити глобально, але діяти локально", набуває все більшого значення у повсякденному житті. Деякі автори намагаються розширити концепцію „мисли глобально, дії локально”. Лін Дейвіс пропонує наступну концепцію – „дій локально, аналізуй національно і думай глобально”. Міграція, наприклад, є глобальним явищем; в той час як національна політика щодо імміграції, біженців та шукачів притулку мають вплив на місцевому рівні¹⁶.

Для того, щоб концепція глобального громадянина та індивідуальної відповідальності за долю світової спільноти поширювалась та набирала ідеологічної сили, вона повинна стати обов'язковою частиною освітньої програми. Освіта в цілях глобального громадянства (*global citizenship education*) полягає на розвитку конкретних навичок, знань і цінностей у молодих людей, які мають стати свідомими, відповідальними та активними членами світової спільноти.

¹⁴ Parekh, B. (2003). Cosmopolitanism and global citizenship. *Review of International Studies*, 29(01). <https://doi.org/10.1017/S0260210503000019>, c.13.

¹⁵ B. Bowden, (2003). The Perils of Global Citizenship. *Citizenship Studies*, 7(3), 349–362. <https://doi.org/10.1080/1362102032000098913>, c.359.

¹⁶ L. Davies, (2006). Global citizenship: abstraction or framework for action? *Educational Review*, 58(1), 5–25. <https://doi.org/10.1080/00131910500352523>, c.10

Наприклад, веб-сайт ЮНЕСКО описує освіту в цілях глобального громадянства як засіб, який повинен спорядити „... учнів всіх вікових категорій тими цінностями, знаннями та навичками, які ґрунтуються на повазі до прав людини, соціальної справедливості, різноманітності, гендерної рівності та екологічної стійкості, а також дозволять учням бути відповідальними світовими громадянами ... що сприяють покращенню спільного майбутнього”¹⁷.

Для Оксфам освіта глобального громадянства складається з трьох основних компонентів:

1. *знання та розуміння глобальних проблем* (концептуальне розуміння соціальної справедливості, миру, конфлікту, різноманітності, стійкого розвитку, глобалізації та взаємозалежності);
2. *навички* (наприклад, критичне мислення, аргументація, вирішення конфліктів, взаємодія та здатність розуміти і боротись з несправедливістю);
3. *цінності та відносини* (такі як прихильність до рівності, повага до різноманіття, турбота про навколишнє середовище та почуття ідентичності й самоповаги)¹⁸.

Було б не вірним стверджувати, що концепція глобального громадянства є досконалою і не підлягає критиці. Незважаючи на позитивну і, здавалося б, всеохоплюючу концепцію освіти в цілях глобального громадянства, факт залишається фактом: глобальне громадянство на практиці досі є локальним та обмеженим поняттям. Лін Парментер з університету Манчестера провів аналіз літератури, яка стосується освіти в цілях глобального громадянства з 1977 по 2009 рр. Дослідження проілюструвало, що в світовій літературі з освіти глобального громадянства масово переважають західні, англійські автори. 85% усіх статей на цю тематику належить авторству дослідників з Сполучених Штатах Америки, Британії, Австралії та Канади¹⁹. Деякі автори стверджують також, що глобальне громадянство належить до привілейованого соціального статусу, що робить його ексклюзивною концепцією, яка відокремлює тих, хто в змозі допомогти та тих, хто потребує допомоги. Ідея допомоги та відповідальності за інших перетворює „інших” (тих, хто потребує допомоги) на „об’єкт доброзичливості”²⁰. Крім того, освіта в цілях глобального громадянства формується „білою, ліберальною елітою”. Видається, що ідея глобального громадянства, хоча і стосується світової спільноти, насправді є привілеєм досить обмеженої групи людей²¹.

Тим не менше, дана критика не заперечує важливості концепції глобального громадянства для досягнення цілей сталого розвитку. Основним завданням залишається поширення ідеології глобального громадянства, в першу чергу через освіту молодих людей в дусі глобальної взаємозалежності та спільної відповідальності за подальшу спільну долю людства.

¹⁷ Global citizenship education, UNESCO, <https://en.unesco.org/themes/gced>

¹⁸ L. Davies, (2006). Global citizenship: abstraction or framework for action? *Educational Review*, 58(1), 5–25. <https://doi.org/10.1080/00131910500352523>, с.10.

¹⁹ L. Parmenter, (2011). Power and place in the discourse of global citizenship education. *Globalisation, Societies and Education*, 9(3–4), 367–380. doi:10.1080/14767724.2011.605322.

²⁰ D. Jefferess, (2008). Global citizenship and the cultural politics of benevolence. *Critical Literacy: Theories and Practices*, 2(1), с. 28.

²¹ Pais, A., & Costa, M. (2017). An ideology critique of global citizenship education. *Critical Studies in Education*, 1–16. <https://doi.org/10.1080/17508487.2017.1318772>

Бібліографія:

- Bowden, B. (2003). The Perils of Global Citizenship. *Citizenship Studies*, 7(3), 349–362. <https://doi.org/10.1080/1362102032000098913>
- Davies, L. (2006). Global citizenship: abstraction or framework for action? *Educational Review*, 58(1), 5–25. <https://doi.org/10.1080/00131910500352523>
- Hartung, C. (2017). Global citizenship incorporated: competing responsibilities in the education of global citizens. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 38(1), 16–29. <https://doi.org/10.1080/01596306.2015.1104849>
- Jefferess, D. (2008). Global citizenship and the cultural politics of benevolence. *Critical Literacy: Theories and Practices*, 2(1).
- Kohn, H., & Calhoun, C. J. (2005). The idea of nationalism: a study in its origins and background. New Brunswick, N.J: Transaction Publishers.
- Nussbaum M. (1994) Patriotism and Cosmopolitanism, *Boston Review*, <http://bostonreview.net/martha-nussbaum-patriotism-and-cosmopolitanism>
- Nussbaum, M. C., & Cohen, J. (2002). For love of country? Boston: Beacon Press.
- Pais, A., & Costa, M. (2017). An ideology critique of global citizenship education. *Critical Studies in Education*, 1–16. <https://doi.org/10.1080/17508487.2017.1318772>
- Parekh, B. (2003). Cosmopolitanism and global citizenship. *Review of International Studies*, 29(01). <https://doi.org/10.1017/S0260210503000019>
- Parmenter, L. (2011). Power and place in the discourse of global citizenship education. *Globalisation, Societies and Education*, 9(3–4), 367–380. doi:10.1080/14767724.2011.605322
- Purcell, M. (2003). Citizenship and the right to the global city: reimagining the capitalist world order. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(3), 564–590. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.00467>

Интернет-джерела:

- International Organization for Migration <https://www.iom.int/>.
- Oxfam International <https://www.oxfam.org/>.
- United Nations <http://www.un.org/en/index.html>.
- Представництво ООН в Україні <http://www.un.org.ua/ua/>.

Роман Теренник¹

Роман Калиняк²

Леонід Дерев'янченко³

ВРІВНОВАЖЕНА ЕНЕРГЕТИКА: ВИКОРИСТАННЯ ПАНЕЛЕЙ BIPV - ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ МІСТ

ZRÓWNOWAŻONA ENERGIA: WYKORZYSTANIE PANELI BIPV – JAKO ŚRODKA W KIERUNKU ZWIĘKSZENIA EKOLOGICZNOŚCI MIAST

Streszczenie: W warunkach ograniczonych ilości paliw i uranu, skrócenie w kierunku odnawialnych źródeł energii jest nieuniknione i jest po prostu niezbędne. Jednym z najbardziej obiecujących technologii wykorzystania odnawialnych źródeł energii są systemy fotowoltaiczne. Systemy fotowoltaiczne (PV) stanowią środki produkcji energii elektrycznej na miejscu przy wykorzystaniu Słońca, nie zależy od dostaw energii, a także nie szkodzą środowisku, ponieważ pracują bez zanieczyszczenia środowiska i nie wyczerpują zasobów Ziemi. Urządzenia te wytwarzają energię elektryczną z promieni słonecznych i nie wymagają szczególnego serwisu czy napraw.

Słowa kluczowe: strategia zrównoważonego rozwoju, zasoby ziemi, odnawiane źródła energii, panele fotowoltaiczne.

Abstract: In conditions of limited quantities of fuel and uranium, turning towards renewable energy sources is inevitable and is simply necessary. Solar systems are one of the most promising technologies for using renewable energy sources. Photovoltaic (PV) systems are means of producing electricity on site, directly from the Sun, do not depend on energy supplies, and do not harm the environment, because they operate without pollution and do not exhaust the resources of the Earth. These devices generate electricity from the sun's rays and do not require any special service or repairs.

Keywords: Sustainable development strategy, land resources, renewed energy sources, photovoltaic panels.

¹ National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", graduate of master degree, Electronic Engineering.

Ukończył Politechniczny Uniwersytet, na kierunku Ekologiczna Budowa Maszyn. Interesuje się rozwojem branży energetycznej, integracją kraju i wejściem w społeczność europejską.

² Kropyvnytskyi State Technical University, Graduate of Bachelor Degree, Mechanical Engineering Department.

W 2016 roku ukończył Kirowogradski Narodowy Uniwersytet, otrzymał dyplom licencjacki (Inżynieria maszyn). Jego główne zainteresowania to rozwój produkcyjnej i energetycznie niezależnej Ukrainy zgodnie z celami zrównoważonego rozwoju.

³ Wyższa Szkoła Logistyki w Poznaniu, 1 rok studiów magisterskich, kierunek: Logistyka transportowa. W 2016 roku ukończyłem Kirowogradski narodowy uniwersytet, otrzymałem dyplom licencjacki (Inżynieria maszyn). W roku 2017 zacząłem studiować w WSL w Poznaniu. Głównymi zainteresowaniami są – rozwój społeczeństwa, gospodarka europejska, popularyzacja Strategii Rozwoju Zrównoważonego, rozwój niepodległości Ukrainy ze względu energetycznego obszaru.

Вступ

В епоху зростання цін на електроенергію та енергію все більше і більше наголошують на тому, що споруда має бути енергозберігаючою та, бажано, самостійною в питанні енергії.

Це завдання може бути виконане фотоелектричною установкою, яка виробляє електрику від сонячного випромінювання, що, крім того, дозволяє поліпшити теплові властивості будівлі. Найкращим і все більш популярним способом зібрати сонячні промені є системи, інтегровані з будівлею - BIPV (*будівельно інтегрованої фотогальванічні станції*).

Інтегровані фотоелектричні системи - це елементи будівель, в яких традиційні будівельні матеріали є замінені фотоелектричними модулями. На практиці це означає, що вони можуть бути встановлені в будь-якому місці в будинку, все це залежить від того, які додаткові або основні функції в додаток до генерації електроенергії, модуль повинен виконувати. Можна відрізнити конструкції, які будуть функціонувати як дах, фасад, затінення, декоративні конструкції або просто скління поверхонь.

Все частіше система BIPV враховується архітекторами на стадії проектування, однак, існуючі будівлі також можуть бути обладнані такими системами. Перевага BIPV по відношенню до установки автономних сонячних модулів є те, що початкові капітальні витрати зменшуються за рахунок зменшення суми, яку ми змушені платити за будівельний матеріал, а також за рахунок уникнення дублювання витрат на робочу силу. Крім того, оскільки BIPV є невід'ємною частиною проекту, вона має більш естетичну форму, ніж традиційні рішення при встановленні звичайних панелей. Ці переваги роблять BIPV одним з найбільш швидко зростаючих сегментів індустрії PV.

Характеристика систем BIPV

Вбудовані фотоелектричні системи найкраще працюють там, де електроенергія використовується, в основному протягом дня, а також, де можна використовувати вільне місце, таке як дах або фасад. Такі структури включають:

- офісні будівлі;
- торгові центри;
- залізничні станції та автобусні зупинки;
- школи, університети;
- лікарні;
- громадські будівлі, такі як офіси,
- промислові будівлі тощо.

BIPV можуть бути встановлені в різних формах.

На плоских поверхнях даху вони найчастіше з'являються у вигляді тонкоплівкових сонячних елементів, розкиданих по всій її поверхні. Модулі також деколи мають форму черепиці. Фасади BIPV можуть бути встановлені на нові та існуючі будівлі, завдяки чому старі будівлі набувають нового вигляду. Ці модулі будуть зібрані в рамках існуючої структури. Цікавою формою є напівпрозорі модулі,

які можуть успішно замінювати скляні елементи, такі як вікна. Завдяки застосуванню теплоізоляційного шару теплоізоляція модуля збільшується.⁴

Швидкий економічний розвиток BIPV також визначається економічним фактором. Ціна досить висока, але – якість і сталість модуля можна порівняти з більшістю оздоблювальних матеріалів. Архітекторам під час проектування слід враховувати кілька важливих факторів, таких як доступ до сонячного світла, який залежить від положення та географічної орієнтації будинку з точки зору світла, а також наявність об'єктів, які можуть затінити об'єкт (дерева, інші будівлі). Ці пристрої генерують електрику від сонячного світла і не потребують особливої турботи.⁵

Більш ніж 30 років було здійснено багато заходів, спрямованих на прискорення розповсюдження сонячних енергетичних систем шляхом розробки повністю інтегрованих фотоелектричних (PV) продуктів (сумісних з будівельними матеріалами). Інтерес до напрямку побудови інтеграції фотоелектрики, де PV елементи в реальності стають невід'ємною частиною будівлі, росте у всьому світі. Фахівці з PV та інноваційні дизайнерів у Європі, Японії та США є патроном різних творчих способів об'єднання енергії та сонячної енергії та таких систем у архітектурі міста.⁶ Насправді, будівництво таких фотоелектричних елементних систем та модулів може бути інтегроване в фасад або дах кожної будівлі як частина конструкції, і тим самим може з часом частково замінити традиційні будівельні матеріали.⁷

На відміну від звичайних будівельних PV установок (BAPV), які прикріплені до вже закінченої будівлі, BIPV - незамінна складова будівлі та модуль виробництва електроенергії, що розуміється як функціональна одиниця готового будинку, і все-таки це є також будівельний елемент, і саме так вони замінюють традиційні будівельні матеріали.⁸ Як зазначалося раніше, окрім фасаду, нові продукти BIPV здатні повністю замінити деякі елементи будівлі – його частини (дах, фасади скляних поверхонь), пристрої, архітектурні елементи та аксесуари (під'їзні приміщення, балкони, балюстради тощо) або, наприклад, елементи зорового та акустичного скринінгу. Також можна використовувати такі модулі як "незалежні" установки, які не виконують жодної іншої функції, а лише генерацію електричної енергії, встановлену на дахах будівель або інших частин будівлі.

Саме тому в цьому секторі протягом багатьох років учені та багато великих компаній, фермерських господарств та інших об'єктів покладають великі надії на BIPV.⁹ Модулі BIPV - це прекрасна можливість для кожного з нас зробити самостійне життя та зменшити негативні наслідки для навколишнього середовища. Вони можуть бути встановлені на даху або на землі біля будинку, у вигляді технологій BIPV в будівництві будинку, але також можуть служити в якості теплоізоляції стіни

⁴ Jastrzębska G.: *Odnawialne źródła energii i pojazdy proekologiczne*. Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, wyd.II, Warszawa 2009.

⁵ Steven Strong, (June 9, 2010). "Building Integrated Photovoltaics (BIPV)". *wbdg.org. Whole Building Design Guide*. Retrieved 2011-07-26

⁶ T. James, A. Goodrich, M. Woodhouse, R. Margolis, S. Ong. «*Building-Integrated Photovoltaics (BIPV) in the Residential Sector: An Analysis of Installed Rooftop System Prices*». NREL Technical Report – 2011.

⁷ D. F. Montoro, P. Vanbuggenhout, J. Ciesielska. «*Building integrated photovoltaics: an overview of the existing products and their fields of application*». European Photovoltaic Industry Association. – 2014

⁸ P. Heinsteins, C. Ballif, L-E Perret-Aebi. «*Building Integrated Photovoltaics (BIPV): Review, Potentials, Barriers and Myths*», Expert View from Science. Green – 2013.

⁹ *Energy Design Resources: Design brief building integrated photovoltaics* (prepared by Architectural Energy Corporation, Boulder, California), 2004.

і (або) фасадного матеріалу для них, а також більш сучасних технологій, таких як модулі на склі – замість вікна, черепиці даху та інше. Ця сучасна технологія була представлена I.Maskom (власник компанії TESLA і її дочірньої фірми - Solar SITI) - плитка, яка буде коштувати як звичайний дах, але поряд з цим використовуються для вироблення електроенергії для кожного з нас.

Це застосування BiPV дозволяє вирішувати сотні існуючих проблем. Вона може бути використана як матеріал для будівництва хмарочосів, для заміни скляних вікон, що дозволить не тільки виробляти електроенергію, але й захистити приміщення від надмірного сонячного випромінювання - і зробити будівлю незалежною від енергії та заощадить гроші.

Сонячна енергія може бути використана для багатьох завдань. Одним з них є перетворення сонячної енергії в електрику, так звана *сонячна енергетика*. Переваги використання сонячної енергії настільки далекосяжні. Хоча сонячна енергія є відносно новим джерелом енергії, вона може легко стати найважливішим джерелом енергії у майбутньому відповідно до концепції сталого розвитку. Цей процес є важливим виходячи з багатьох переваг використання сонячної енергії:

- сонячна енергія є поновлюваним ресурсом. Це означає, що ми не боїмося вичерпати її запаси.
- сонячна енергія не забруднює навколишнє середовище. На відміну від нафти, використання сонячної енергії не виділяє ніяких парникових газів, а в виробництві не шкодить екології. Це, мабуть, одне з головних переваг використання сонячної енергії.
- енергія та тепло від сонця абсолютно безкоштовні. Після збирання сонячних панелей та сонячних колекторів немає необхідних коштів для їх живлення.
- Сонячні батареї вимагають дуже низьких витрат на технічне обслуговування, загалом тому, що вона не має рухомих частин, які повинні бути збережені.
- Сонячні колектори можна використовувати протягом усього життя.
- Використання сонячної енергії є неймовірно всеосяжним. Починаючи від простих калькуляторів і продовжуючих машинами, фонтанами, будівлями, а також для електростанцій і супутників.
- У віддалених районах сонячна енергія може бути більш реалістичним рішенням, ніж прокладка великої кількості електричних дротів, підключених до електромережі.¹⁰

Загалом, створюється враження, що сонячна енергія є просто гармонійним джерелом енергії. Для отримання інших джерел енергії необхідно видобути викопне паливо. Тим часом сонячне світло постійно падає на землю і в величезних кількостях, незалежно від того, використовується вона як енергетичний ресурс чи ні. Людство не витрачає часу і сил на перероблення сонячної енергії, тим самим заощаджуючи гроші та навколишнє середовище.¹¹

Разом з перевагами використання сонячної енергії, варто відзначити недоліки. Вони включають в себе той факт, що сонячне світло не доступним елементом в деяких регіонах планети. Крім того, сонячні панелі все ще не дешеві. Звичайно,

¹⁰ International Energy Agency. "Technology Roadmap: Solar Photovoltaic Energy" (PDF). iea.org. IEA. Archived from the original on 7 October 2014. Retrieved 7 October 2014.

¹¹ A. Denzer. "The Solar House: Pioneering Sustainable Design", 2013

технічний процес отримання сонячної енергії буде розвиватися, і він буде продовжувати бути дешевшим і витрати на інші види енергії будуть зростати.¹²

Впровадження технології на прикладі університету

Взагалі, BIPV мають більш глобальний рівень поширення порівняно з розміщенням BAPV. Наприклад, в липні 2006 р. у Франції, був створений владою спеціальний бонус, який виплачується власникам, коли будівля має встановлену систему BIPV, яка дає надію на розвиток промисловості та ринку BIPV. За оцінками, загальна встановлена потужність продукції по всьому світу склала 250-300 Мвт до кінця 2009 року.¹³

В даний час Європейський комітет з електротехнічної стандартизації, який відповідає за європейські стандарти в галузі електротехніки, розпочав проект з розробки єдиного стандарту для фотоелектричних модулів BIPV (prEN 50583 Фотоелектрика в будівлях). Відсутність цього стандарту є однією з причин, які гальмують розвиток компанії BIPV, оскільки зараз всі модулі BIPV перевіряються на відповідність вимогам багатьох стандартів. Іншу проблему створює причина досить високих цін на BIPV - модулі по порівнянні зі звичайними модулями.¹⁴ Фактично, ці дві причини призвели до банкрутства багатьох BIPV - виробників сонячних модулів. Окрім їх банкрутства, деякі з розробок розроблених ними сонячних модулів зникли з ринку. Наприклад, в даний час вони практично не використовуються гнучкі модулі, хоча покладалися великі надії на їх використання в проектах BAPV-BIPV.¹⁵

Результат такої співпраці має все не тільки для забезпечення оптимального збору сонячної енергії, але також і для досягнення необхідних фізичних і технічних характеристик оточуючих структур BIPV-теплопровідність, звукоізоляція, водостійкість, механічна міцність, і т.д.¹⁶

Сонячні модулі відрізняються від традиційних матеріалів згідно їх основної функції, тобто виробляють електроенергію. Тому розумно спочатку розглянути їх розташування в дизайнерській концепції будівлі з урахуванням усіх характеристик сонячного світла, географічної ширини місцевості, близькості до сусідніх будинків, особливостей рельєфу тощо. Тому при проектуванні будинків з вбудованими сонячними модулями, крім суто архітектурних прикрас, все одно доведеться брати до уваги розташування та орієнтацію модулів відносно сонця.

Принцип роботи фотоелектричних модулів не розглядається в цій статті, але знання їх різновидів та характерних особливостей просто необхідне для архітекторів та дизайнерів. Нижче ми наводимо схематично типи сучасних фотоелектричних модулів, розділених з точки зору їх хімічного складу, і дамо кожному з них характеристики.

Монокристалічні та полікристалічні панелі складаються з фотомодулів. Відрізняються тим, що монокристалічні фотомодулі, як правило, мають заокруглену форму, чере форму заготовки, з якої виготовляється сам фотомодуль – заготовку

¹² T. Bradford. "Solar revolution: the economic transformation of the global energy industry. Mit press", 2011

¹³ Eupd research. (2009). "range of bipv-applications rise." www.eupd-research.com, accessed march 2011.

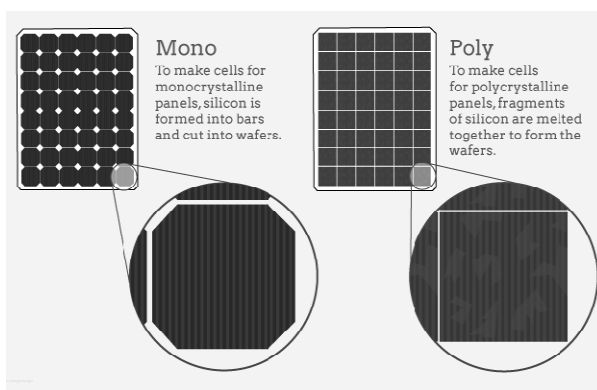
¹⁴ Mints, P.; Donnelly, J. (2011). *analysis of worldwide markets for solar products & five-year application forecast 2010/2011*. navigant consulting, inc

¹⁵ International standard - IEC 61646 - thin-film terrestrial photovoltaic (PV) modules - design qualification and type approval

¹⁶ Klugman-Radziemska E.: *Fotowoltaika w teorii i praktyce*. Wydawnictwo BTC Legionowo 2010.

виріжуть з монокристала циліндричної форми і полікристалічні - прямокутного або квадратного перерізу через форму заготовки, яка має форму прямокутної призми.¹⁷

Рис. 1. Монокристалічний елемент (1.) та полікристалічний елемент (2.)

Джерело : <https://www.energysage.com/solar>

В даний час для виготовлення фотоелектричних сонячних батарей використовуються такі матеріали, як: полікристалічний кремній, телурид кадмію, арсенід галію, сульфат кадмію та ін. Процес побудови клітини схожий на процеси будівництва інших напівпровідників. Сонячні елементи з кристалічного кремнію та модулі продовжують домінувати на світовому ринку. Монокристалічні фотоелементи є найбільш складними та дорогими, тому що вони вимагають кристалічного кремнію, але мають найвищу ефективність (14% -20% перетворення світла в електрику).

Характеристика регіону, в якому передбачається встановлення систем BIPV

Місто Кропивницький (раніше Кіровоград) розташоване в самому центрі України. Клімат міста є характерним для його позиції в степовій зоні. Середня температура січня -5,6 °С, в липні + 20,2 °С. Середньорічна кількість опадів - 474 мм, (в середньому 130 дощових днів (також сніг)), найменше опадів з березня по жовтень, а найбільше - у липні.

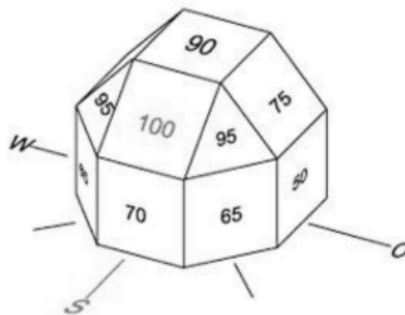
При проектуванні системи для вже існуючої будівлі з системи BIPV слід провести багатоаспектний аналіз доступного місця розташування. Для того, щоб максимізувати економічні вигоди, він повинен генерувати якомога більше енергії. Щоб мати змогу оцінити кількість споживаної енергії, такі фактори:

- ширина
- географічне положення,
- кліматичні умови,
- орієнтація будівлі та нахилені кути дозволяють використовувати її поверхню, яка, якщо можливо, повинна бути спроектована з метою максимального збільшення під кутом, оптимальним для заданої географічної ширини.

¹⁷ <http://www.wbdg.org/resources/building-integrated-photovoltaics-bipv>

Слід також враховувати затінення об'єктів, на яких планується встановлення фотоелектричних систем. Треба враховувати тіні об'єктів, наприклад, прилеглі будівлі, що оточують дерева, димоходи, а також "самозатінення" системи тілом будівлі, на якій вони розміщені. У випадку типу даху та плоскої покрівлі, на які встановлюються конструкції з певним кутом нахилу, не можна допускати тінь, яка потрапляє на модуль сусідніх модулів або будівель. Не можна нехтувати навіть маленькими джерелами тіні, як тонкі антени, засоби захисту від блискавки, перила на даху. Навіть тонкі тіні від таких об'єктів можуть суттєво вплинути на продуктивність системи. Не слід забувати і про продовження виникнення тіні взимку, коли сонце значно нижче горизонту, ніж влітку, тому що об'єкти, розташовані відносно далеко, можуть порушити роботу системи під час сходу та заходу сонця. У системах фасадів і дуже важливу роль відіграє екологічний аспект, також мінливий разом з сезоном (наприклад, вплив снігу). Лише після розгляду всіх цих факторів можна оптимістично проектувати системи BIPV з точки зору кількості споживаної енергії.¹⁸

Рис.2. Залежність розподілу кута нахилу та орієнтації площини на різні частини світу на наявну кількість сонячного пляму.

Джерело: Deutsche Gesellschaft Fur Sonnenenergie (DGS), *планування та встановлення фотоелектричних систем*, грудень 2007 р.

Значення оптимального кута нахилу залежить в першу чергу від широти, на якій розташоване це місце. Оптимальний кут нахилу генераторів PV - це кут, який забезпечує максимальне виробництво електроенергії протягом певного періоду часу. Як правило, це кут, який забезпечує максимальну кількість сонячних променів, що падають на поверхню панелей. У фотоелектричних системах є програмне забезпечення для відстеження руху Сонця (трекери), тому що в системах BIPV передбачається, що такий кут повинен бути різним залежно від пори дня. Положення сонячного диска не залежить, звичайно, лише від пори дня, а також від сезону, тому кут нахилу сонячних модулів зазвичай оптимізований на більш тривалий період часу.¹⁹

¹⁸ <https://www.energysage.com/solar/101/monocrystalline-vs-polycrystalline-solar-panels/>

¹⁹ Deutsche Gesellschaft Fur Sonnenenergie (DGS), *Planning and Installing Photovoltaic Systems*, December 2007.

У місцях, де очікується високий снігопад - кут збільшується, що робить неможливим налипання снігового покриву на модулях - що є вигідним та технічно правильним.

Фотоелектричні системи, в залежності від конфігурації та застосування, включають в себе різні допоміжні пристрої, такі як: акумулятори, контролер заряду, інвертори та інше обладнання для контролю параметрів.²⁰

Інвертори в системі підключені до мережі. Також необхідний так званий захист, який вимикає інвертор у разі відмови в мережі.²¹

Для повної фотогальванічної установки потрібні наступні елементи:

- фотоелектричні панелі;
- інвертор - система для живлення пристроїв з електрикою;
- кріпильна система;
- безпека та дрони;
- додаткові витрати на складання.

Основні витрати - це завжди вартість придбання сонячного модуля, а їхня ціна споживається від 38% до більш ніж половини ціни на всю установку. Чим більше встановлення, тим більший відсоток панелей у кінцевій вартості.

Відсоток фотоелектричних модулів у вартості установки залежить в основному від його розміру. У найменших установках, у відсотках, модулі складуть менше 40 відсотків, витрати, при великих установках це буде навіть 55 відсотків витрат. Дуже важливо враховувати, як довго буде обраний нами сонячний модуль, тому що модулі втрачають свою продуктивність з часом.

Основна перевага друкованих модулів - це можливість вибору кольорів шару, що дає споживачеві можливість зменшити кількість світла, тобто вони можуть бути використані як лампочки. Це важливий елемент у випадку університету, оскільки встановлення таких модулів допоможе зменшити температуру в приміщенні в літній сезон. Кількість спожитої енергії в 2016 році в будівлі Кіровоградського Національного Технічного Університету в Кропивницькому складе близько 39 500 кВт-год. Відповідно, для такого об'єкту знадобиться установка 40 кВт. Але у нас є поверхня, яку треба влаштувати на фотоелектричних панелях, тому ми не починаємо обчислення від кількості споживаної енергії, а лише від площі поверхні та кількості панелей, які можуть бути встановлені на даній поверхні.

²⁰ Pieprzyk R.: *Uregulowania prawne w Unii Europejskiej dla budynków o niemal zerowym zużyciu energii. Materiały z konferencji: V Forum budownictwa energooszczędnego i pasywnego*. Budma. Poznań 2014.

²¹ IEC 61853 - INTERNATIONAL STANDARD - Photovoltaic (PV) module performance testing and energy rating - Part 1: Irradiance and temperature performance measurements and power rating.

Рис.3 . Характеристика та ціна окремих компонентів системи²²

№	Модуль потужністю 200 кВт	кількість		Ціна, \$	вартість, \$
	пристрій				
1	Панель 270 Вт , полікристалічний	800	штук	163	130 400
2	Інвертор 33 кВтк , Німеччина	6	штук	4900	35 400
3	Система монтажу на похилій поверхні	1	штук	20 500	20 500
4	З підключення частини MC4, кабель живлення	1	комплект	550	550
5	Кабелі	1000	метр	1,27	1270
6	Автоматичні системи	1	комплект	900	900
7	Разом				189 020

Джерело : власне дослідження на основі технічних характеристик і ціни

Очікується, що сонячні ПВ системи будуть повністю (повністю) економічно окупленними протягом наступних 4 років, з поточним рівнем скорочення виробничих витрат та підвищенням тарифів на електроенергію. І, найголовніше, всі панелі не мають шкідливих викидів, та працюють без відходів.

Рис.4 . Вигляд будинку Університету з повітря - дах прямий, без кутів - установка можлива практично на всій поверхні даху

²² Джерело: власне опрацювання на основі ціни та технічних характеристик

Ми можемо обчислити розмір поверхні, на яку можна встановити панелі: блок 1 - 245 м², блок 2 - 245 м², блок 3 - 245 м², блок 4 - 175 м², блок 5 - 250 м².

Всього - 1160 м².

Виходячи з розмірів панелей (наприклад, це 1580mm-40mm-808mm), можна розрахувати, що на цій поверхні матиме можливість легко встановити 900 елементів. Значить можна використовувати установку з 800 панелей полікристалічних, які будуть продукувати в протягом року близько 72600-76700 кВтг.

Рис. 4. Енергія, розроблені конверсії, з урахуванням сезонів

Енергія, вироблена системою	Сезон			
	весна	літо	осінь	зима
За ніч, кВт * год	850-950	1000-1100	800-900	350-500
Через місяць, кВт * год	25000-28000	30000-32000	24000-27000	9500-15000
Через рік, кВт * год	250 000-280 000			

Джерело: власне дослідження на основі технічних характеристик та метеорологічних даних

У середньому 200-кіловатна мережева станція виробляє 260 МВт-год електроенергії протягом одного року експлуатації. З поточним зеленим тарифом України в розмірі 0,15 євро за кВт-год для установки на землю, станція принесе 39 000 євро на рік, що дорівнює 43 700 доларам.

Термін окупності інвестицій станції становить 4,3 року.

Підсумовуючи, з огляду на екологічні та економічні переваги, BIPV є перспективною технологічною розробкою, тим більше, що тенденція до використання біотехнологічної архітектури зростає, і таким типам будівель надають юридичну підтримку. Отже, можна чітко простежити величезний потенціал для розвитку BIPV, що вже планується використовувати в екологічному майбутньому наших міст. Дахи та висотні будинки будуватимуться з урахуванням дотацій від держави та недержавних фондів, які будуть компенсувати витрати на виробництво чистої енергії протягом декількох років, тоді як BIPV підходять для цих критеріїв сталого розвитку, що визначає майбутнє саме з цими системами.²³

Висновок

У умовах обмеженого постачання викопного палива та урану перехід до відновлюваних джерел енергії є неминучим і просто необхідним відповідно до цілей сталого розвитку.

Сонячні системи є однією з найбільш перспективних технологій використання поновлюваних джерел енергії. Фотоелектричні системи (PV) - це засоби виробництва електроенергії на місці, безпосередньо від Сонця, вони не залежать від постачання

²³ <http://www.solarserver.com/imprint.html>

енергії та не шкодять навколишньому середовищу, оскільки вони працюють без забруднення та не вичерпують невідновлювані ресурси Землі.

Використання фотоелектричних джерел енергії в даний час включає в себе потужність тих мегават електроенергії, які зможуть забезпечити незалежне джерело живлення і зниження споживання не відновлювальних джерел електроенергії та поступового відходу від традиційних джерел.

Фотоелектричні станції можуть бути виконані з будь-якої кількості модулів, що дозволяє використовувати їх як в розподілених системах – в потужностях, які забезпечується індивідуальним клієнтам, а також в системах держави – продажу невикористаного залишку енергії до національних мереж.

Значний прогрес в останні роки полягає в покращенні технології фотоелектричних модулів та систем, а також впроваджені схеми підтримки, тому що ці системи можуть мати значну частку у світовому виробництві зеленої електроенергії в найближчому майбутньому, що матиме значний вплив на скорочення емісії парникових газів, а отже, допоможе поліпшити стан навколишнього середовища.

Bibliografia

- Bradford T.. *"Solar revolution: the economic transformation of the global energy industry. Mit press"*, 2011
- Denzer A. *"The Solar House: Pioneering Sustainable Design"*, 2013.
- Deutsche Gesellschaft Fur Sonnenenergie (DGS), *Planning and Installing Photovoltaic Systems*, December 2007.
- Energy Design Resources: Design brief building integrated photovoltaics*(prepared by Architectural Energy Corporation, Boulder, California), 2004.
- Eupd research. (2009). *"range of bipv-applications rise."* *Www.eupd-research.com*, accessed march 2011.
- Guide to BIPV. Building Integrated Photovoltaics*, Polysolar Ltd Hauser Forum Charles Babbage Road Cambridge – 2012.
- Heinstein P., C. Ballif, L-E Perret-Aebi. *«Building Integrated Photovoltaics (BIPV): Review, Potentials, Barriers and Myths»*, Expert View from Science. Green – 2013.
- IEC 61853 - INTERNATIONAL STANDARD - *Photovoltaic (PV) module performance testing and energy rating - Part 1: Irradiance and temperature performance measurements and power rating*.
- International Energy Agency. "Technology Roadmap: Solar Photovoltaic Energy" (PDF). iea.org. IEA. Archived from the original on 7 October 2014. Retrieved 7 October 2014.*
- International standard - IEC 61646 - thin-film terrestrial photovoltaic (pv) modules - design qualification and type approval.
- James T., A. Goodrich, M. Woodhouse, R. Margolis, S. Ong. *«Building-Integrated Photovoltaics (BIPV) in the Residential Sector: An Analysis of Installed Rooftop System Prices»*. NREL. Technical Report – 2011.
- Jastrzębska G.: *Odnawialne źródła energii i pojazdy proekologiczne*. Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, wyd.II, Warszawa 2009.

Klugman-Radziemska E.: *Fotowoltaika w teorii i praktyce*. Wydawnictwo BTC Legionowo 2010.

Mints, P.; Donnelly, J. (2011). *analysis of worldwide markets for solar products & five-year application forecast 2010/2011*. navigant consulting, inc.

Montoro D. F., Vanbuggenhout P., J. CiesielskaJ., «*Building integrated photovoltaics: an overview of the existing products and their fields of application*». European Photovoltaic Industry Association. – 2014.

Pieprzyk R.: *Uregulowania prawne w Unii Europejskiej dla budynków o niemal zerowym zużyciu energii. Materiały z konferencji: V Forum budownictwa energooszczędnego i pasywnego*. Budma. Poznań 2014.

Steven Strong, (June 9, 2010). "Building Integrated Photovoltaics (BIPV)". *wbdg.org. Whole Building Design Guide*. Retrieved 2011-07-26.

Strony internetowe

<http://www.solarserver.com>.

<http://www.wbdg.org/resources>.

<https://www.energysage.com/solar>.

Ірина Труш (Iryna Trusch)¹

РОЗВИТОК ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ ДІТЕЙ 6-ГО РОКУ ЖИТТЯ НА ЗАСАДАХ ВІЛЬНОГО ВИБОРУ ОБРАЗОТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

Анотація статті: У статті розкрито теоретичні і методичні аспекти впливу вільного виховання на розвиток творчих здібностей дітей 6-го року життя. Визначено і обґрунтовано педагогічні умови розвитку художньої творчості у дітей 6-го року життя. Репрезентовано комплекс занять для дітей 6-го року життя на основі вільного вибору образотворчих завдань, та експериментально перевірено ефективність їх впливу на розвиток художньої творчості дітей. Заняття побудовані з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей на основі інтеграції різних видів образотворчої діяльності, різних технік і способів зображення.

Ключові слова: творчість, здібності, вільний вибір, інтерес, інтеграція.

ROZWÓJ SZTUKI ARTYSTYCZNEJ DZIECI 6-LETNICH NA PODSTAWIE SWOBODNEGO WYBORU DROBNYCH ZADAŃ EDUKACYJNYCH

Streszczenie: Artykuł dotyczy teoretycznych i metodycznych aspektów wpływu swobodnej edukacji na rozwój zdolności twórczych dzieci na szóstym roku życia. Warunki pedagogiczne rozwoju twórczości artystycznej dzieci w szóstym roku życia są określone i uzasadnione w artykule. Opracowano zestaw prac dla dzieci 6-go roku życia na podstawie swobodnego wyboru zadań wzrokowych i testowano skuteczność ich wpływ na rozwój sztuki dziecięcej. Zajęcia opierają się o wiek i indywidualne cechy dzieci w oparciu o integrację różnych rodzajów działań wzrokowych, różnych technik i metod artystycznych.

Słowa kluczowe: kreatywność, umiejętności, wolny wybór, zainteresowanie, integracja.

Abstract: The article deals with theoretical and methodical aspects of the influence of free education on the development of creative abilities of children of the 6th year of life. The pedagogical conditions for the development of artistic creativity in children of the 6th year of life are determined and substantiated. The complex of classes for children of the 6th year of life is represented on the basis of a free choice of visual tasks, and the effectiveness of their influence on the development of artistic creativity of children has been experimentally tested. Classes are based on the age and individual

¹ Українка. У 2012 році після закінчення з поглибленим вивченням української мови та літератури (Роменський район Сумська область) вступила на факультет дошкільної освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. З 2016 року продовжую навчання за освітнім ступенем «Магістр».

characteristics of children based on the integration of different types of visual activities, different techniques and methods of image.

Keywords: art, abilities, free choice, interest, integration.

Вступ

Нагальною потребою XXI століття стає формування такого способу життя, який був би основою довготривалого ощадливого гармонійного розвитку людства. Науково-технічний прогрес, нові технології самі по собі не здатні подолати загрози, що постали перед людством. Потрібна нова філософія, нові моральні орієнтири – зобов'язання кожної людини і людства в цілому. Саме на таких засадах сформувалося поняття сталий розвиток. У словниках термін сталий («sustainable») визначається як характеристика процесу або стану, що може підтримуватись невизначено довго. А термін сталий розвиток («sustainable development») означає покращення якості людського життя. Уперше поняття сталого розвитку було сформульовано у доповіді «Our Common Future» («Наше спільне майбутнє») голови Міжнародної комісії з питань екології та розвитку ООН Гру Харлем Брутланд у 1987 році. Воно трактувалося достатньо просто і конкретно: це такий розвиток, який задовольняє потреби сучасності, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби².

Для забезпечення сталого розвитку особливі надії покладаються на освіту. Цей напрям в освіті розвивається як такий, основним завданням якого є формування в дітей моделей поведінки, звичок, стилю життя, що відповідають потребам сталого розвитку людства. Це освіта не про сталий розвиток, а для сталого розвитку. Важливими складовими елементами освіти для сталого розвитку у дошкільному закладі є самопізнання, самонавчання дітей через діяльність, націлення їх на прийняття самостійних рішень у повсякденному житті, виконання дій у напрямі сталого розвитку. Всього цього можна досягти розвиваючи художню творчість дитини. Адже саме творча людина здатна правильно задовольнити свої потреби, не приносячи при цьому шкоди для свого майбутнього та майбутнього суспільства.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови розвитку художньої творчості дітей 6-го року життя в процесі вільного вибору завдань на заняттях з образотворчої діяльності.

Для реалізації мети поставлено такі завдання:

- 1) здійснити аналіз психологічної та педагогічної літератури з проблеми розвитку художньої творчості дітей 6-го року життя;
- 2) визначити і обґрунтувати педагогічні умови розвитку художньої творчості у дітей 6-го року життя в процесі вільного вибору завдань під час занять з образотворчої діяльності;
- 3) розробити комплекс занять на основі вільного вибору образотворчих завдань, та експериментально перевірити ефективність їх впливу на розвиток художньої творчості дітей 6-го року життя.

Обґрунтовано та перевірено комплекс педагогічних умов розвитку творчих здібностей дітей 6-го року життя на засадах вільного виховання: моделювання педагог-

² Гавриш Н., Саприкіна О., Пометун О. Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку : навч. – метод. посіб. для дошкільних навч. закладів / Н. Гавриш, О. Саприкіна, О. Пометун; за заг. ред. О. Пометун. – Д. : «Ліра», 2014. – 120 с.

ічного процесу з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей; інтеграція різних видів образотворчої діяльності дітей; розвиток у дітей спостережливості, збагачення словника, навчання різних технік і способів зображення; ознайомлення дітей з етапами творчого пошуку; створення предметно-розвивального середовища в дошкільному навчальному закладі.

Практичне значення дослідження полягає в уточненні методики діагностування рівнів сформованості художньо-творчих здібностей у дітей 6-го року життя; у розробленні та впровадженні у дошкільний навчальний заклад комплексу тематичних занять з образотворчої діяльності з урахуванням дитячих інтересів до різних видів образотворчої діяльності і здійснення вільного вибору образотворчих завдань.

Розкриття проблеми

Творчість супроводжує нас усе життя. Стимулювання творчих процесів на сучасному етапі стало не тільки пріоритетним напрямком саморозвитку особистості, але й напрямком розвитку та прогресу загалом. Знання проблем творчого розвитку дозволяє швидше сформувати творчу особистість. Проблеми розвитку художньо-творчих здібностей дітей дошкільного віку досліджено багатьма видатними психологами і педагогами у різних аспектах (Д. Богоявленська, А. Брушлінський, Л. Виготський, В. Давидов, О. Запорожець, О. Леонтьєв, М. Поддяков, Я. Пономарьов, С. Рубінштейн, В. Кудрявцев та ін.). О. Леонтьєв стверджує, що творчість – це знаходження адекватного принципу або способу вирішення проблеми, завдання. В. Кудрявцев пояснює творчість як взаємодією суб'єкта з об'єктом, яка виступає у вигляді суперечності. О. Тихомиров, досліджуючи творчість стверджує, що творчість лише частково піддається формалізації й вирізняється рядом ознак: вона включає не тільки правила та операції її реалізації, а й своєрідні структурні одиниці (потреби, мотиви, установки, цілі та ін.), що нові структурні утворення з'являються у процесі вирішення творчої проблеми. Тож творчість розглядається вченими як людська діяльність вищого рівня у процесі пізнання і перетворення навколишнього природного та соціального світу, в результаті чого змінюється й сама людина, форми і способи її мислення, особистісні якості: вона стає творчою особистістю^{3 4 5}. Дослідники Дж. Гілфорд, Е. Торренс виділяють основні характеристики творчості: оригінальність – здатність по-новому, нестандартно розв'язувати проблеми, що в дошкільному віці проявляється в різних видах діяльності дітей та в їхніх іграх; семантична гнучкість – словесна гнучкість мислення проявляється у дітей як підвищена чутливість до мовлення, як мовленнєва творчість – утворення нових слів, рим або що; образна адаптивна гнучкість як найтипівіша форма прояву творчості в дошкільному віці – здатність дитини виділяти функції об'єкта таким чином, щоб побачити в ньому нові можливості; стихійна гнучкість – здатність знаходити різноманітні ідеї у дещо обмеженій ситуації⁶.

³ Леонтьєв А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – [3-е изд.]. – М. : изд.-во МГУ, 1972. – 576 с.

⁴ Біла І. М. Психологія дитячої творчості / І. М. Біла. – К. : Фенікс, 2014. – 200 с.

⁵ Вопросы психологии ребенка дошкольного возраста: Сб. ст. / под ред. А. Н. Леонтьева и А. В. Запорожца. – М. : Международный образовательный и психологический колледж, - 1995. – 144 с.

⁶ Кульчицька О.І. Творчі здібності та особливості їх прояву в дитячому віці // Обдарована дитина. 2000. – №1. – С. 10-14.

Формування власної творчості, творчого потенціалу починається з самого дитинства. Але постає проблема у виявленні та забезпеченні сприятливих умов для творчого розвитку, самореалізації, творчого ставлення до реального світу, його предметів та явищ. Тому формування творчої особистості повинно здійснюватися на основі особистісно-орієнтованої моделі виховання. При цьому існуючі форми організації творчої діяльності майже не сприяють формуванню та розвитку творчих здібностей дитини, пригнічуючи при цьому бажання творити. Тому педагогу, насамперед, слід приділяти велику увагу природним задаткам дитини, підтримувати її творчі починання, допомагати реалізувати їх, стимулюючи при цьому бажання дитини робити по-своєму, надаючи вільний вибір методів, прийомів, способів виконання завдання^{7 8}.

Під задатками Б. Теплов розуміє анатомо-фізіологічні особливості мозку. О.Ковальов і В. Мясіщев пояснюють їх як фізіологічні та психологічні особливості людини, зумовлені індивідуальними особливостями будови мозку. К. Платонов відносить до задатків і психічні процеси, А. Бодальов – психічні функції. Задатки є неодмінним атрибутом здібностей. Визначивши здібності як індивідуально-психологічні особливості індивіда, науковці наголошують, що вони не можуть бути вродженими. Такими можуть бути тільки анатомо-фізіологічні особливості, тобто задатки, які лежать в основі розвитку здібностей^{9 10}. Тож успіхи дитини у певній діяльності зумовлені комплексом відповідних здібностей, які можуть проявлятися по різному, зокрема як загальні інтелектуальні здібності; конкретні досягнення; спілкування та лідерство; творчість і продуктивна діяльність; художньо-образотворчі здібності; психомоторні здібності. Таке розрізнення дозволяє ще у дошкільному віці виявити ті конкретні нахили, уподобання, які пов'язані з закладеними природою задатками. Творчі, можливості дитини невичерпні. Розкрити та реалізувати їх – складне завдання, яке стоїть перед вихователями.

Ідеї необхідності розвитку творчого потенціалу дітей дошкільного віку знайшли відображення в нормативних документах нашої держави: Національній доктрині розвитку освіти в Україні, Законі України «Про освіту», Законі «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», Базовому компоненті дошкільної освіти¹¹. Спираючись на це відповідні завдання ставлять перед педагогом і програми навчання, виховання та розвитку дитини в розрізі образотворчої діяльності дітей дошкільного віку. Однак програми відображають різні підходи авторів до визначення завдань і

⁷ Комарова Т. С. Образотворча діяльність в дитячому саду: навчання й творчість : підручник / Т.С. Комарова. - М.: Педагогіка, 2005. – 198 с.

Сухорукова Г. В. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі : підручник / Г. В. Сухорукова, О. О.Дронова, Н. М. Голота, Л. А. Янцур ; за ред. Г. В. Сухорукової. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 376 с.

⁸ Сухорукова Г. В. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі : підручник / Г. В. Сухорукова, О. О.Дронова, Н. М. Голота, Л. А. Янцур ; за ред. Г. В. Сухорукової. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 376 с.

⁹ Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей / Д. Б. Богоявленская. – М. : Академия, 2002. – 337 с.

¹⁰ Брек Л. Развитие ребенка / Л. Брек. – 6-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 1056 с.

¹¹ Закон України «Про дошкільну освіту» // Дошкільне виховання. 2001. С. 4-25.

змісту образотворчої діяльності дітей та керівництва нею, співвідношення навчання і творчості в розвитку художньо-творчих здібностей^{12 13 14 15}.

Ці завдання вимагають від вихователя переорієнтуватись у виборі методів організації занять з різних видів діяльності дітей: перейти від репродуктивних методів до продуктивних (творчих, дослідницьких). Реалізувати ці завдання надає можливість художня творчість.

Залучаючи дошкільників до художньо-практичної діяльності, вихователь реалізує не тільки завдання художнього виховання, а й більш глобальні — розвиває інтелектуально-творчий потенціал дітей. Вони ефективніше оволодівають мистецтвом створення художнього образу, коли педагог інтегрує різні види образотворчої діяльності, при цьому надає кожній дитині право вибору. Поступово діти вчаться самостійно комбінувати різні способи зображення і матеріали.

Свобода була і залишається однією з найважливіших життєвих цінностей людського життя. Теорію «вільного виховання» як течію в педагогіці характеризують індивідуалізм і категоричне заперечення суворої регламентації всіх сторін життя й поведінки дитини. Її ідеалом є вільний, необмежений розвиток сил і здібностей кожної дитини, повне розкриття індивідуума. Відомі педагоги та науковці говорили, що вільне виховання має на меті такі ідеї та принципи: головним завдання педагогів та батьків — віра в творчі здібності дитини; зосередження вихователя на тому, щоб дитина могла здобути власний досвід, на основі якого відбуватиметься розвиток її особистості; освітньо-пізнавальної діяльності і потреби в систематичній самоосвіті і самовихованні; педагог повинен бути товаришем дитині при організації освітньо-виховного середовища для прояву дітьми своїх творчих можливостей.¹⁶

Концепція вільного виховання заснована на принципі природного розвитку дитини. Розбудова процесу вільного виховання потребує створення певних організаційних умов, серед яких: створення альтернативи вільного вибору способів самовираження та самореалізації кожного учасника педагогічного процесу; залучення кожної дитини до активної діяльності; вільний вибір завдань та способів їх виконання.

Необхідною умовою цього є активність вихователя на занятті, під час підготовки до нього, під час самостійної художньої діяльності дітей, а також активність самих дітей.

Розвиток творчих здібностей дошкільників на засадах вільного виховання можливий за таких умов: моделювання педагогічного процесу з урахуванням вікових та

¹² Дитина : [програма виховання і навчання дітей від 2 до 7 років / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк, К. І. Волинець]. — 3-ге вид., доопр. доповн. — К. : Вид-во Київського університету імені Бориса Грінченка, 2012. — 492 с.

Програма розвитку дитини дошкільного віку « Я у Світі » у 2 ч. [упоряд. О.Л. Кононко] — Київ МЦФЕР-Україна.2014 — Ч. І,ІІ — 150,186 с.

¹³ Маляtko: Програма виховання дітей дошкільного віку [наук. кер. автор.колективу З.П. Плохій]. — К.: АПН України,Інститут проблем виховання АПН України, 1999 — вид. 2-е доопрацьоване і доповнене — 286 с.

¹⁴ Програма розвитку дитини дошкільного віку “Українське дошкільля” / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. — Тернопіль: Мандрівець, 2012. — 264 с.

¹⁵ Програма розвитку дитини дошкільного віку « Я у Світі » у 2 ч. [упоряд. О.Л. Кононко] — Київ МЦФЕР-Україна.2014 — Ч. І,ІІ — 150,186 с.

¹⁶ Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посібник / І. М. Дичківська. — К. : Академвидав, 2004. — 352 с.

індивідуальних особливостей дітей; інтеграція різних видів діяльності дітей; розвиток у дітей спостережливості, збагачення словника, навчання різних технік і способів зображення; ознайомлення дітей з етапами творчого пошуку; забезпечення всіма необхідними матеріалами для самостійної образотворчої діяльності дітей; використання продуктів дитячої образотворчої діяльності для подарунків рідним, прикрашання інтер'єру приміщення ДНЗ, виставок, ігор тощо, а також при формуванні інтересу. Успішне протікання зображувальної діяльності та формування інтересу до неї передбачає створення таких умов: забезпечення заняття різноманітними художніми матеріалами для зображувальної діяльності; підбір наочного матеріалу (твори образотворчого мистецтва, ілюстрації з книг та ін.); обладнаний куточок (центр) для самостійної зображувальної діяльності.

Це підготує ґрунт для формування інтересу і сприятиме створенню в дітей позитивного ставлення до діяльності. Значною мірою цьому сприятиме різноманітність форм проведеної попередньої роботи: спостереження і вивчення предметів і явищ навколишньої дійсності; читання художньої літератури; розглядання творів образотворчого мистецтва; цілеспрямований перегляд лялькових спектаклів, прослуховування музичних творів; проведення аналізу дитячих робіт, виконаних на попередніх заняттях; створення перед заняттям і на занятті проблемних ситуацій; підготовка матеріалу до заняття, попереднє обговорення теми, розподіл обов'язків для виконання колективних робіт тощо; надання дитині свободи вибору задуму, способів та матеріалів для роботи.

Метою констатувального етапу дослідження було виявити рівень творчих здібностей у дітей 6-го року життя в образотворчій діяльності.

Дітям було запропоноване заняття на тему «Осінній дивограй», метою якого було виявити вміння працювати з фарбою, здатність створювати художній образ на основі вільного вибору задуму, способів та матеріалів для роботи. У ході заняття були використані наступні методи: бесіда, показ, пояснення, вказівки, нагадування, заохочення, аналіз. Також була використана наочність у вигляді ілюстрацій, на яких зображена осіння погода.

Позитивним у занятті було те, що половина дітей впоралася з поставленою метою. Негативним стала неправильна реакція дітей на пояснення і показ, а також недостатність розвитку художньо-творчих здібностей дітей. Велика частина дітей не впоралася з роботою, незважаючи на викликаний інтерес і активність при виконанні завдання.

У ході заняття діти прагнули створити художній образ на основі залучення накопиченого раніше сенсорного досвіду, але мета не була досягнута, у зв'язку з тим, що діти не вміють передавати задуманий художній образ на основі вільного вибору, звикли виконувати завдання за зразком дорослого.

З проведеного експерименту видно, що захопленість темою і технікою у дітей розвинена на високому рівні, здатність створювати художній образ майже у всіх відсутня, так само як і знання основ кольорознавства; здатність до кольоросприйняття і раціонального застосування технік у дітей розвинена на середньому рівні.

Мета формувального експерименту полягає у розробленні та впровадженні у дошкільний навчальний заклад комплексу тематичних занять з образотворчої діяльності з урахуванням дитячих інтересів до різних видів образотворчої діяльності і здійснення вільного вибору образотворчих завдань.

У дошкільний навчальний заклад було впроваджено систему занять, в основу яких було покладено інтеграцію різних видів діяльності, дидактичні ігри та вправи творчого характеру.

Так, наприклад, заняття «Подорож веселого олівця» було побудовано на поєднанні ознайомлення з оточуючим, музики і образотворчої діяльності.

Діти із захопленням розглядали пейзажі, висловлювались з приводу побаченого, а потім відображали свої враження в пластичному інтонуванні і образотворчій діяльності. Сама постановка заняття як би готувала дітей до цієї діяльності. Споглядання дітьми естетичних властивостей природи, насолода ними, переживання їх краси дали можливість дитині захопитися цією красою і тим самим зацікавитися образотворчою діяльністю.

Заняття «У царстві тварин» побудовано на поєднанні екології, розвитку мови і образотворчої діяльності. Ті екологічні знання, які діти отримували на початку заняття, збагачують їх досвід і підводять до самостійної творчості – вигадкування загадок і малювання. Вміст дитячих малюнків відображує отримані знання і в той же час малювання, як вид активної діяльності, допомогло дітям ще раз переосмислити отримані знання, в чомусь розібратися, перекопатися.

Як спосіб спонукання дітей до інтелектуальної активності ми використовуємо пошукову діяльність. Процес створення продукту для дитини має чи не первинне значення. Так, наприклад, на занятті «Зустріч із Русалочкою» педагог спонукає дітей виконати творче завдання - побудувати казкове підземне (підводне) царство, для чого стало потрібно активізувати, мобілізувати весь попередній досвід дітей, наприклад їх на рішення нової для них задачі.

На занятті «Чарівниця Осінь» діти добирають виразні засоби для передачі образу, отримують нові колірні відтінки шляхом з'єднання фарб.

На занятті «Грайливий морозець» дітей підводимо до різних варіантів композиційного рішення, їм було запропоновано подумати, як розташувати аркуш і зображення на ній, вибрати матеріали і техніки аби малюнок виглядав красиво.

Заняття «У країні Казковії» було цілком побудовано на пошуковій діяльності. Спочатку дітям пропонувалося відшукати героя казки, а потім продумати і відобразити найцікавіший сюжет казки, що проявляється у виборі задуму, засобів (матеріалів, техніки), способів, етапів реалізації поставленої мети, аналізі власного творчого продукту і його застосуванні в ігровій діяльності.

Включення дитини в пошук вплинуло на образотворчу діяльність. Вона відрізнялася емоційною забарвленістю, прагненням шукати, варіювати різні рішення. Діти отримували від цього особливе задоволення, а захопившись пошуком, завжди отримували успішний результат. Кожне заняття викликало у дітей здивування, радість, що стимулювало дитячі інтереси і викликало бажання створити щось нове.

Дитячі інтереси найяскравіше виявляються в грі, і тому впливати на розвиток інтересів найлегше через гру. Інтеграція дає можливість активніше використовувати ігрові форми роботи на заняттях. Тому ми використовували різноманітні ігрові прийоми з метою стимулювання пізнавальних інтересів.

Так, на занятті «У країні Казковії» використовувався прийом обігрування предметів, тут обігрувався цілий сюжет казки і були присутні казкові персонажі. Обігрування предметів допомогло привернути увагу до намальованого, обґрунтувати завдання, зацікавити майбутньою роботою, пояснити послідовність виконання роботи.

Інший прийом - обігрування зображення. На занятті «Зустріч із Русалочкою» діти оживляли намальованих ними підводних жителів, складали про них розповіді. Спеціально організоване обігрування дитячих робіт дозволило живо провести їх аналіз і оцінку. Ігрові дії не лише викликали інтерес до зображення, але і виявили його достоїнства і слабкі сторони, розкрили причини успіхів і невдач. У побудові занять також використовувався ігровий прийом з елементами рольової поведінки, наприклад, ролі художника. Їх діяльність, таким чином, мислилася як діяльність дорослого. Діючи в образі, діти були захоплені справою, винахідливі, ретельно виконували завдання, добирали несподівані техніки та матеріали.

У побудові занять застосовувалися і художньо-розвивальні ігри. Наприклад, такі як «Підбери кольори, які художник використовував в своїй картині», «Знайди картинку по палітрі», «Холодні і теплі кольори» та ін. Дидактичні ігри, включені в процес образотворчої діяльності, збільшували її привабливість, сприяли її розвитку і вдосконаленню. Цьому сприяли і спостереження за навколишнім. Так само були проведені наступні вправи: «Кольорове коло», «Настрій хмаринок», в ході яких було видно, що діти зацікавлені роботою з фарбами, у них розвивалося вміння створювати художній образ за допомогою кольору, але в основному діти вправлялися в застосуванні різноманітних живописних технік.

Щодо визначення рівня розвитку художньої творчості дітей 6-го року життя ми виходили з того, що дітям із високим рівнем розвитку характерне те, що дитина самостійно справляється із запропонованими завданнями, виконує їх помірковано і вміє пояснити хід власного мислення, працює з задоволенням; із середнім – дитина основну частину завдання виконує самостійно, але дещо невпевнено і постійно потребує підтримки й поради дорослого, на завдання реагує по-різному: як із зацікавленістю, так і байдуже; з низьким – у дитини виникають труднощі щодо виконання завдань, працює без зацікавленості.

Висновок

В основу розвитку дитячої творчості покладено ідеї вільного виховання. Бо творчість – це вільна діяльність, спрямована на створення власного оригінального продукту. В ній узагальнено весь життєвий досвід дитини – чуттєвий, ціннісний, моральний, естетичний, пізнавальний, трудовий, що знаходить відображення в різноманітній образотворчій діяльності. Проблема «вільного виховання» не є вичерпною. Подальшого вивчення та обґрунтування вимагають питання, пов'язані з соціально-економічними, нормативно-правовими умовами функціонування навчальних закладів «вільного виховання», змістом і психолого-педагогічним, дидактичним забезпеченням навчально-виховного процесу.

Бібліографія

- Біла І. М. Психологія дитячої творчості / І. М. Біла. – К. : Фенікс, 2014. – 200 с.
Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей / Д. Б. Богоявленская. – М. : Академия, 2002. – 337 с.
Брек Л. Развитие ребенка / Л. Брек. – 6-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 1056 с.

- Вопросы психологии ребенка дошкольного возраста: Сб. ст. / под ред. А. Н. Леонтьева и А. В. Запорожца. – М. : Международный образовательный и психологический колледж, - 1995. – 144 с.
- Гавриш Н., Саприкіна О., Пометун О. Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку : навч. – метод. посіб. для дошкільних навч. закладів / Н. Гавриш, О. Саприкіна, О Пометун; за заг. ред. О. Пометун. – Д. : «Ліра», 2014. – 120 с.
- Дитина : [програма виховання і навчання дітей від 2 до 7 років / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк, К. І. Волинець]. – 3-ге вид., доопр. доповн. – К. : Вид-во Київського університету імені Бориса Грінченка, 2012. – 492 с.
- Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посібник / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
- Закон України «Про дошкільну освіту» // Дошкільне виховання. 2001. С. 4-25.
- Комарова Т. С. Образотворча діяльність в дитячому саду: навчання й творчість : підручник/ Т.С. Комарова. - М.: Педагогіка, 2005. – 198 с.
- Кульчицька О.І. Творчі здібності та особливості їх прояву в дитячому віці // Обдарована дитина. 2000. – №1. – С. 10-14.
- Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – [3-е изд.]. –М. : изд.-во МГУ, 1972. – 576 с.
- Малютко: Програма виховання дітей дошкільного віку [наук. кер. автор.колективу З.П. Плохій]. – К.: АПН України,Інститут проблем виховання АПН України, 1999 – вид. 2-е доопрацьоване і доповнене – 286 с.
- Програма розвитку дитини дошкільного віку “Українське дошкілля” / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. — Тернопіль: Мандрівець, 2012. — 264 с.
- Програма розвитку дитини дошкільного віку « Я у Світі» у 2 ч. [упоряд. О.Л. Кононко] – Київ МЦФЕР-Україна.2014 – Ч. I,II – 150,186 с.
- Сухорукова Г. В. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі : підручник / Г. В. Сухорукова, О. О.Дронова, Н. М. Голота, Л. А. Янцур ; за ред. Г. В. Сухорукової. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 376 с.

KOMUNIKATY [RAPID COMMUNICATION]

Jędrzej Kałuża

Student PWSZ wystąpił na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pt.: „Wypatrywanie”

W dniu 12.03.2018 roku na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach w Sali Rady Wydziału Filologicznego odbyła się ogólnopolska konferencja naukowa pod tytułem „*Wypatrywanie. Filozoficzne aspekty języka, literatury i edukacji*”. Wśród organizatorów należy wymienić: Katedrę Dydaktyki Języka i Literatury Polskiej oraz Instytut Filozofii.

Temat przedmiotowej konferencji nawiązywał między innymi do słów Martina Heideggera, który „*W drodze do języka*” przypomina, że „uczyć się” oznacza stawać się wiedzącym, a więc takim, *qui vidit*. Uczenie się według tegoż filozofa stanowi docieranie w głębię wypatrywania. Głównym celem obrad była refleksja nad rolą, jaką w „wypatrywaniu” odgrywają myśliciele, autorzy tekstów czy artyści. Konferencja miała charakter stricte humanistyczny, dlatego zaproszono przede wszystkim filozofów, językoznawców, literaturoznawców, pedagogów, kulturoznawców i przedstawicieli pokrewnych dyscyplin naukowych, mogących przedstawić indywidualne spojrzenie na przedmiot rozważań w obrębie języka, literatury czy edukacji. Referenci zaprezentowali ponad trzydzieści wystąpień zawierających bardzo różnorodne spostrzeżenia w zakresie omawianej problematyki. Pojawiły się nawiązania do hermeneutyki, fenomenologii, interpretacji tekstów literackich, dydaktyki czy filozofii w szkolnictwie. Wydarzenie było skierowane do pracowników naukowych, doktorantów i studentów. Komitetem naukowym kierowali: prof. Ewa Jaskółka oraz dr hab. Dariusz Kubok, do komitetu organizacyjnego weszli: dr hab. Małgorzata Wójcik-Dudek, mgr Kamil Wach oraz Ewelina Zygan.

Na niniejszej konferencji wystąpił także student III roku Bezpieczeństwa Państwa, Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu, Jędrzej Kałuża, wygłaszając referat pt. „Wypatrywanie jako źródło natchnienia poetów”. Jego wypowiedź stanowiła dialektyczną próbę obrony postawionej tezy poprzez komparatystykę wybranych dzieł filozoficznych i literackich. Zaprezentował również interdyscyplinarne spojrzenie na wypatrywanie, odwołując się do dziedzin takich, jak socjologia czy psychologia. Podjął się również próby odnalezienia miejsca, w którym wypatrywanie przejawia największą aktywność.

Studenta podczas wystąpienia wspierał wykładowca Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu dr Henryk A. Kretek.

Jędrzej Kałuża podczas wystąpienia, fot. Henryk A. Kretek

NOTKI TECHNICZNE ***[CASE STUDY / TECHNICAL NOTE]***

Rozdział pt.: **Notki techniczne** [case study / technical note] będzie redagowany głównie w wersji elektronicznej czasopisma, gdzie m.in. zamieszczone zostaną wymagania redakcyjne, recenzje itp.

